

STUDIA LATINA ET GRAECA

Letnik XX, številka 1, Ljubljana 2018

Κηροία
KERIA

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

DRUŠTVO ZA ANTIČNE IN HUMANISTIČNE ŠTUDIJE SLOVENIJE
SOCIETAS SLOVENIAE STUDIIS ANTIQUITATIS ET HUMANITATIS INVESTIGANDIS

Vsebina

RAZPRAVE

- Mateja Počkaj: *Kodno preklapljanje v Ciceronovih pismih Atiku* 5
- Jadranka Cergol: *Etruščani in Trojanci v Vergilijevi Eneidi: utemeljitelji novih civilizacijskih vrednot rimskega imperija* 31
- Milan Lovenjak: *Rimski tribun Cola di Rienzo (1347), Res gestae divi Augusti in Lex de imperio Vespasiani*..... 47
- Kajetan Škraban: *Spol, žanr in nasledstvo: recepcija Stacijeve Ahileide v baročni operi*..... 105
- Anja Dular: *Antični avtorji na knjižnih policah kranjskih plemičev* 131

OB DVATISOČLETNICI OVIDIJEVE SMRTI

- David Movrin: *Urejanje Ovidijevih Metamorfoz v prevodu dr. Joža Lovrenčiča: novo gradivo* 147
- Publij Ovidij Nazon: *Metamorfoze, 10–12. Prevedel Joža Lovrenčič*..... 157

PREVODI

- Maro Duka: *Mačje zlato, 1. in 8. poglavje. Prevedla Doroteja Novak* 229

OCENE

- Nada Grošelj, prev. Plavt: *Perzijec, Kazina. (Marko Marinčič)* 243
- Lambriana Ikonomu in Mihalīs Papandonopulos,
prev. Σρέτσκο Κοσοβέλ: Κονς και άλλα ποιήματα.
[Srečko Kosovel: *Kons in druge pesmi.*] (Lara Unuk) 245

Contents

ARTICLES

- Mateja Počkaj: *Code Switching in Cicero's Letters to Atticus* 5
- Jadranka Cergol: *Etruscans and Trojans in Virgil's Aeneid: Founders of New Civilisational Values of the Roman Empire* 31
- Milan Lovenjak: *Roman Tribune Cola di Rienzo (1347), Res Gestae Divi Augusti and Lex de Imperio Vespasiani* 47
- Kajetan Škraban: *Gender, Genre, and Succession: Reception of Statius' Achilleid in Baroque Opera* 105
- Anja Dular: *Classical Authors on the Bookshelves of Carniolan Nobility* 131

COMMEMORATING THE 2nd BIMILLENARY OF OVID'S DEATH

- David Movrin: *Editing the Translation of Ovid's Metamorphoses by Dr Joža Lovrenčič: New Evidence* 147
- Ovid: *Metamorphoses*, Books 10–12. Translated by Joža Lovrenčič 157

TRANSLATIONS

- Maro Douka: *Fools' Gold*. Translated by Doroteja Novak 229

REVIEWS

- Nada Grošelj, tr. Plautus: *The Persian, Casina*. (Marko Marinčič) 243
- Lambriana Ikonomidou and Michalis Papandonopoulos,
tr. Σρέτσκο Κοσοβέλ: Κονς και άλλα ποιήματα.
[Srečko Kosovel: *Kons and Other Poems*.] (Lara Unuk) 245

Mateja Počkaj

Kodno preklapljanje v Ciceronovih pismih Atiku

UVOD

Tako za stare kot za moderne družbe, v katerih lahko opazujemo pojav dvojezičnosti, velja, da se različni jeziki praviloma uporabljajo v specifičnih situacijah, denimo v kontekstu religioznih obredov, v vsakdanjih pogovorih, družinskem krogu, na tržnici. Na območjih, kjer dva jezika ali več jezikov sobiva znotraj iste skupnosti, je pogosto mogoče identificirati en jezik kot visokega oziroma prestižnega in drugega kot nizkega. Prvi je načeloma uradni jezik institucij, oblasti, prava, šolstva, vere in literature neke skupnosti, drugi pa jezik vsakdanje sproščene govorice, ulic in domačih krogov. V večini primerov v zapisani kodificirani obliki obstaja samo visoki jezik, medtem ko se nizki jezik le redkokdaj pojavlja v pisnih virih.

Ugotavljanje domen jezikovne rabe in obdobj, ko je bila dvojezičnost v antiki še posebej razširjena, je zahtevna naloga. Četudi so obstajale lokalne različice latinščine kot nizko pogovorne jezikovne zvrsti, so v pisni obliki izpričane zgolj izjemoma. Grščina in latinščina sta nedvomno zasedali položaj privilegiranih jezikov. Bili sta razumljeni kot standardna jezika, jezika administracije in privilegiranih družbenih slojev.

Dvojezičnosti v rimskem svetu seveda ni mogoče kvantitativno izmeriti, lahko pa jo preučujemo na podlagi pisnih virov, ki pričajo o stikih med latinščino in drugimi jeziki. Ena poglobitnih avtoritet, ki se je ukvarjala z vprašanjem dvojezičnosti in s položajem latinščine ter njenim odnosom do drugih jezikov v antiki, je Adams. Slednji dvojezičnost obrazloži kot »poznavanje in obvladovanje dveh jezikov, ki je lahko popolno in povsem tekoče ali nepopolno oziroma zgolj skopo«,¹ pri čemer dodaja, da je nujno

---

¹ Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, 8.

razlikovati tudi med dvojezičnostjo in znanjem drugega jezika, ki ne presega nekaj maloštevilnih besed.

Zanimanje klasičnih filologov in jezikoslovcev so v preteklosti pritegnili zlasti tisti dvojezični govorci, ki bi jih lahko označili s pojmom »elitni«, torej pripadniki izobraženih slojev, ki so se iz želje po omikanosti odločili za učenje tujega jezika. To so bili zlasti pripadniki najvišjih slojev rimske družbe, za katere je bila grščina drugi jezik, in nekateri od njih so se je naučili skoraj do popolnosti. Z učenjem grščine so začeli zelo zgodaj, in tako tudi Kvintilijan svetuje, naj se otroci tega jezika začnejo učiti kar najhitreje:

A sermone Graeco puerum incipere malo, quia Latinum, qui pluribus in usu est, vel nobis nolentibus perbibet, simul quia disciplinis quoque Graecis prius instituendus est, unde et nostrae fluxerunt. (Kvintilijan, *Šola govorništva* 1.1.12)

Bolje se mi zdi, če otrok začne z grščino. Prvič zato, ker latinsko že tako govori velika večina in bo zato ta jezik hitro vsrkal celo proti naši volji; drugič zato, ker se bo moral učiti grških ved, iz katerih izhajajo tudi naše, rimske. (Prevod Matjaž Babič)

Obstajajo tudi pričevanja, ki kažejo, da so bili izobraženi Rimljani, ki niso obvladovali osnov grškega jezika, deležni očitkov ali kritik. Tak je bil denimo Ver v očeh Cicerona:

Epigramma Graecum pernobile incisum est in basi, quod iste eruditus homo et Graeculus, qui haec subtiliter iudicat, qui solus intellegit, si unam litteram Graecam scisset, certe non sustulisset. (Cicero, In *Verrem* 4.127)

Na podstavku je vklesan znameniti grški epigram, ki ga tale učen mož, Grkec, ki sestavlja tankočutne izjave in ki je edini pristojni izvedenec, zagotovo ne bi bil dal odstraniti, če bi poznal eno samo grško črko.

Po drugi strani pa lahko zlasti na podlagi anekdot sklepamo, da so bili nekateri Rimljani grščini nenaklonjeni. V očeh Rimljanov je bil grški jezik jezik visoke kulture, izobrazbe in omike, njegova raba pa je v marsikaterem Rimljanu vzbudila občutek kulturne manjvrednosti;² uporaba grščine ob določenih javnih priložnostih bi bila namreč lahko razumljena kot poniževalna za rimsko državo.

Manj je znanega o dvojezičnosti v drugih slojih, predvsem v najnižjih, ker imamo na voljo manj literarnih virov, na podlagi katerih bi lahko temeljiteje preučili ta pojav. Naslonimo se sicer lahko na povečini neliterarna besedila, kakršna so prevodi stalnih obrazcev, klišejev in frazeologije, citati

² Ibid., 10.

na nagrobnikih in spomenikih itd., a kljub temu ostajajo mnoga vprašanja odprta. Vzroki za nastanek tovrstnih besedil so različni. Pogosto gre za zavestno željo posameznika izkazati identiteto in etnično pripadnost, ki nista njegovi primarni. Prisotnost dveh jezikov znotraj istega besedila si nadalje lahko razložimo tudi v povezavi z dvojezičnostjo zapisovalca ali dvojezičnostjo okolja, iz katerega slednji izhaja in ki je prevzelo določene obrazce iz tujega jezika v svojo govorico, ne da bi se zapisovalec (ali naročnik besedila) v drugi jezik poglobil ali ga sploh v celoti obvladal.

KODNO PREKLAPLJANJE V JEZIKOSLOVNI TEORIJI

Dvojezičnost (tako antična kot moderna) ponavadi povzroča odstopanja od običajnih pravil prvega jezika (jezika A) zaradi vplivov drugega oz. tujega jezika (jezika B). Primer takšnega odstopanja sta izposojanje in kodno preklapljanje, pri čemer prvo obliko razumemo kot izposojanje besed iz drugega jezika, ne da bi pri tem govorec nujno moral obvladovati strukturo drugega jezika (pojavlja se tudi pri enojezičnih govorcih),³ medtem ko drugi pojav predpostavlja vsaj osnovno poznavanje jezika B. Korenine izraza »kodno preklapljanje« (angl. *code switching*) segajo v zgodnja petdeseta leta 20. stoletja, ko so jezikoslovci začeli podrobneje preučevati vzroke, značilnosti in pomen tega medjezikovnega pojava.⁴

Pojav je splošno opredeljen kot »izmenjujoča raba dveh jezikov ali jezikovnih variant v isti povedi ali znotraj istega govora«.⁵ Milroy in Muysken ga opredeljujeta kot »alternativno rabo dveh ali več jezikov dvojezičnih govorcev v istem govoru«,⁶ medtem ko je Adamsova definicija naslednja: »Gre za preklapljanje v celoti iz enega v drug jezik v okviru ustnega izražanja ali v delu zapisanega besedila«.⁷ Gardner-Chloros je kodno preklapljanje opredelila kot »kombiniranje dveh ali več jezikov ali narečij v istem pogovoru ali povedi s strani dvojezičnih govorcev«.⁸ Mehanizmi kodnega preklapljanja so torej brez dvoma pomemben vidik dvojezičnosti in pomembno raziskovalno področje za jezikoslovce, ki se ukvarjajo z modernimi ali starimi jeziki.

Kar se tiče kodnega preklapljanja na področju latinskega jezika, je najprej treba poudariti, da je pojav vsaj deloma odvisen od književne zvrsti. Adams poudarja, da formalne⁹ književne zvrsti, kakršne so bile zgodovinopisje, govorništvo in epsko pesništvo, kodnega preklapljanja tako rekoč ne poznajo. Pojav je bil po drugi strani veliko bolj razširjen v manj formalnih zvrsteh, na

3 Dunkel, »Remarks on Code-switching in Cicero's Letters to Atticus«, 122.

4 Auer, *Code-switching in Conversation*, 27.

5 Hoffmann, *An Introduction to Bilingualism*, 110.

6 Milroy in Muysken, *One speaker, two languages*, 7.

7 Ibid., 19. Prim. Gardner-Chloros, *Code-switching*, 4; Gumperz, »Discourse Strategies«, 59.

8 Gardner-Chloros, *Code-switching*, 4.

9 S tem mislimo na zvrsti, za katere ni značilen sproščen ton pisanja ali osebna perspektiva.

primer v Plavtovih igrah, zgodnji satiri in zlasti epistolografiji.¹⁰ V komediji in satiri se je preklapljanje pojavljalo v uprizoritvah govorov, kar pa zadeva pisemsko produkcijo, je bil pojav zelo prisoten v zasebnih pismih, katerih naslovniki so bili družinski člani, sorodniki, ožji prijatelji. Zgovoren primer so Ciceronova pisma prijatelju Atiku, bratu Kvintu in osvobojenцу Tiru.

Kodno preklapljanje v grščino, kakršno izpričujejo Ciceronova dela, v splošnem pa je značilno tudi za druge pripadnike rimskega višjega sloja, je bilo pogosto izraz intimnosti ali celo jezik intimnosti.¹¹ Tako Jocelyn – sicer v kontekstu obravnave Plavtovih komedij – obrazloži rabo grščine kot stopnjo intimne in poudari, da pisec ali govorec ponavadi poseže po kodnem preklapljanju v trenutkih intimne, sproščenosti, veselja, izogiba pa se ga, kadar okoliščine zahtevajo neko stopnjo formalnosti in ohranjanja dostojanstva.¹² Do podobnih ugotovitev prihaja Wenskus, ki pojav povezuje s književno zvrstjo in dodaja, da v zvrsti zasebne korespondence kodno preklapljanje kaže na podzvrst zasebnih sproščenih pisem, ki jih pisec naslavlja svojim ožjim prijateljem.¹³ Prav tako Dubuisson govori o grščini kot o »jeziku intimne« (*la langue de l'intimité*) in poudari, da se je grščina uporabljala za izražanje močnih čustev.¹⁴ Dubuisson in Dunkel nadalje ugotavljata, da je bilo kodno preklapljanje v grščino v visokih slojih rimske družbe močno razširjeno zato, ker je bila grščina dejansko prvi jezik otrok, rojenih v teh slojih, ki so jo posledično v poznejših letih pri izražanju intimne in čustev še posebej radi uporabljali.¹⁵ Vendar pa to hipotezo Adams zavrača in opozarja, da grščina, ki so jo govorili Rimljani, ni bila grščina njihovega otroštva, temveč jezik govorniških šol, visoke literature in filozofskih del; če pa je treba pri iskanju piščevih razlogov za uporabo grščine posegati v preteklost, nadaljuje Adams, se je treba osredotočiti ne na njegovo zgodnjo otroško dobo, marveč na zrelo stopnjo študijske dobe.¹⁶

Poleg tega, da grščina nastopa kot jezik intimnosti, so razlogi za kodno preklapljanje lahko tudi drugačne narave. Tako se domneva, da se je grščina pogosto uporabljala z namenom ustvarjanja vtisa humornosti, lahkomišelnosti ali brezskrbnosti (posebej prisotne v Ciceronovih pismih).¹⁷ Jocelyn tako

10 Gumperz, »Discourse Strategies«, 59. Citirano po: Milroy in Muysken, *One speaker, two languages*, 25.

11 Ibid.

12 Jocelyn, »Code-switching in the comoedia palliata«, 187; 194.

13 Wenskus, *Emblematischer Codewechsel und Verwandtes in der lateinischen Prosa. Zwischen NÄhesprache und Distanzsprach*, 8.

14 Dubuisson, »Le grec à Rome à l'époque de Cicéron, extension et qualité du bilinguisme«, 193.

15 Ibid. Prav tako: Dunkel, »Remarks on Code-switching in Cicero's Letters to Atticus«, 128. Na tem mestu velja omeniti tudi Cezarjeve poslednje besede *kai sú, tékvov* (»Tudi ti, otrok«), ki naj bi bile izrečene v grščini (Suet., *Iul.* 82.3). Po eni od razlag je Cezar grščino uporabil zato, ker naj bi se na ta način tik pred smrtjo »vrnil« k maternemu jeziku (ne pozabimo, da so bili rimski otroci iz uglednih rodbin od malega v stiku z grščino), po drugi pa bi jih lahko razumeli kot kletvico, prekletstvo nad zarotniki. Magične formule so namreč pogosto izgovarjali v tujem jeziku.

16 Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, 310.

17 Ibid.

opozarja na posebej frivolne asociacije, ki so v pripadnikih višjih slojev rimske družbe očitno vzbujale smeh ali veselo razpoloženje, zato jih lahko razumemo kot primere kodnega preklapljanja.¹⁸ Istega mnenja je Dunkel, ki kodno preklapljanje med drugim razlaga kot željo po humorjem učinku in opozarja, da med vzroki za ta pojav ne gre pozabiti pristne človeške igrivosti.¹⁹ Pisma ožjim prijateljem vsebujejo neredke primere frivolnosti ali brezskrbnosti; če je torej v njih uporabljeno preklapljanje v grščino, je to mogoče razumeti v kontekstu šale in nedolžnega posmehovanja.

Funkcije kodnega preklapljanja

Kodno preklapljanje v posamezni povedi ali besedni zvezi je mogoče razložiti glede na socialne funkcije, ki jih opravlja raba tujega (v našem primeru grškega) jezika. Prvič, odigra lahko vlogo vzpostavljanja nekega odnosa z naslovnikom, na primer občutka solidarnosti, superiornosti ali oddaljenosti.²⁰ Izmenjavanje jezikov v govoru ali pisanju lahko simbolno predstavlja premoč na eni strani ali solidarnost na drugi. V jezikovno raznolikem pogovoru, v katerem sta govorec in njegov sogovornik dvojezična v približno enaki meri, lahko kodno preklapljanje še dodatno podkrepi njuno skupno jezikovno ali kulturno pripadnost; tudi v tem primeru govorimo o izkazovanju pripadnosti zaprtemu krogu (angl. *in-group*). Drugič, kodno preklapljanje lahko izraža različne tipe identitete. Pomenljiv je naslednji primer:

Κλ. Κλαυδιανὸς οὐετ(ρανὸς) Θεοφάνου leg(atus) p(ro) p(raetore) ex leg(ione)
III K(yrenaica) ἐποίησεν τὴν στήλην ἰδίαις αὐτοῦ δαπάναις. (CIL 3.125)

Klavdij Klavdijan Vetran, Teofanov sin, poveljnikov namestnik iz tretje kirenajske legije, si je dal postaviti nagrobnik s svojim denarjem.

Gre za zapis vojaka, ki kaže, da je pisec hotel poudariti svojo identiteto vojaka rimske vojske. To, da je svoj vojaški naziv in položaj v vojski (*legatus pro praetore ex legione III Kyrenaica*) zapisal v latinici in latinščini,²¹ je možno razložiti kot znamenje, da se je grški vojak romaniziral ravno v času služenja rimski vojski.

Tretjič, kodno preklapljanje lahko razumemo kot odgovor na vsebino oziroma tematiko nekega dela misli ali pogovora; tu je mišljena zlasti »kulturno specifična« terminologija v jeziku, ki se razlikuje od jezika preostalega besedila. V tem primeru gre bolj za govorčevo ali piščevo zavestno spreminjanje

18 Jocelyn, »Code-switching in the comoedia palliata«, 194.

19 Dunkel, »Remarks on Code-switching in Cicero's Letters to Atticus«, 128.

20 Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, 301.

21 Ibid., 299; 302.

običajnega načina izražanja za doseg določenega učinka.²² Kot primer lahko navedemo rabo grške filozofske terminologije, na kakršno naletimo v Ciceronovih pismih. Nazadnje velja omeniti še kodno preklapljanje kot stilistično sredstvo, s katerim se – kot se zdi – ustvarja vtis govorceve posebnosti ali nenavadnosti. Tudi na ta pojav naletimo v nekaterih Ciceronovih pismih, po Muyskenu pa ta tip kodnega preklapljanja opravlja pesniško funkcijo.²³

Kodno preklapljanje kot posledica pomanjkljive kompetence

Razlikujemo lahko tudi med kodnim preklapljanjem kot rezultatom sposobnosti dvojezičnega govorca in kodnim preklapljanjem kot posledico pomanjkanja govorceve jezikovne kompetence v drugem jeziku.²⁴ Preklapljanje zaradi pomanjkljive kompetence je mogoče zaznati pri govorcih, ki se učijo tujega jezika, na primer v Rimu pri sužnjih tujega rodu ali drugih priseljencih. Ta vrsta preklapljanja je dobro izpričana zlasti od rimske dobe dalje.

Sem sodi *P. Amh.* 2.26 s konca 3. oziroma začetka 4. st. n. št. Gre za prevod odlomkov iz dveh Babrijevih fabul, ki kaže, da je bil prevajalec Grk, katerega znanje latinščine pa je bilo močno pomanjkljivo. Prevod je bil verjetno vaja v učenju latinščine kot tujega jezika,²⁵ napake pa se pojavljajo predvsem pri rabi participov. Prevajalec je namreč poznal oblike vsaj nekaterih latinskih participov, kot kaže, pa jih ni znal v celoti pravilno uporabljati. O tem priča spodnji odlomek, ki vsebuje grško predlogo in prevod v latinščino:

Λύκος δ' ἀκούσας τήν τε γραῦν ἀληθεύειν / νομίσας ἔμεινεν ὡς ἔτοιμα
δειπνήσων, / ἔως ὁ παῖς μὲν ἐσπέρης ἐκοιμήθη, / αὐτὸς δὲ πεινῶν καὶ λύκος
χανῶν ὄντως / ἀπῆλθε νωθραῖς ἐλπίσιν παρεπεδρεύσας, / λύκαινα δ' αὐτὸν ἢ
σύνοικος ἠρώτα / 'πῶς οὐδὲν ἦλθες ἄρα, ὡς πρὶν εἰώθεις;' / ὁ δ' εἶπε 'πῶς γάρ,
ὅς γυναικὶ πιστεύω;' (Babriji, 16.3)

Luppus autem **auditus** anucellam uere dictu[m / **putatus** m[a]nsit quasi parata
cenaret / dum puer quidem sero dormisset / ipse porro esuriens et luppus
enectus uer[e / rediuit frigiti<s> spebus frestigiatur / luppa enim eum coniugalis
interrogabat / quomod[o n]ihil **tulitus** uenisti s[i]cut sole[bas] / et ille [dix]it
quomodo enim quis mulieri cr[edo] (P.Amh. 2.26)

Potem ko je volk to slišal in je mislil, da starka govori resnico, je počakal na pripravljeno večerjo; vse dokler ni deček zvečer zaspal, je žival nadvse lačna,

22 Ibid., 303.

23 Rene in Muysken, *Language Contact and Bilingualism*, 120.

24 Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, 305. Prim. Hamers in Blanc, *Bilingualism and Bilingualism*, 149; Poplack, »Sometimes I'll start a sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPAÑOL: Toward a typology of code-switching«, 583.

25 Ibid., 726.

kot pravi volk, odšla stran, potem ko je zaman čakala in upala. Njegova družica volkulja ga je vprašala: »Zakaj si se vrnil praznih rok, ko pa si navadno vedno kaj prinesel?« In on je odvrnil: »Kaj pa pričakuješ, ko pa zaupam ženski?«

V odebeljenem tisku so označeni tisti participi, ki jih je prevajalec napačno prevedel v latinščino. Grške participe aorista, ki označujejo subjektovo aktivno dejanje, je tako prevedel z latinskimi participi perfekta pasiva, ki so po pomenu pasivni; noben izmed odebeljenih glagolov namreč ni particip perfekta deponentnika, ki bi v latinščini imel aktivni pomen. (V tem primeru bi bil prevod grškega participa perfekta z istoimensko latinsko obliko ustrezen.) Napako lahko torej razumemo kot posledico prevajalčeve zadrege pri ločevanju med grškimi in latinskimi participi.

Kodno preklapljanje kot oblika šifriranja ali izključitve

Zgovoren dokaz kodnega preklapljanja kot oblike šifriranja je naslednje Ciceronovo pismo prijatelju Atiku:

De re <publica> breviter ad te scribam; iam enim charta ipsa ne nos prodat pertimesco. Itaque posthac, si erunt mihi plura ad te scribenda, ἀλληγορίας obscurabo. (Cicero, *Ad Atticum* 2.20.3)

Na kratko ti bom napisal o stanju v državi; bojim se namreč, da bi naju ne izdal sam papir. Zato, če ti bom moral pisati kaj več, bom to zakrival z alegorijami.

Primer kaže na problem varnosti oziroma zlorabi branja pisem v antiki. Ne smemo pozabiti, da uradnega poštnega sistema, kakršnega poznamo danes, v antiki niso poznali. Ker je vselej obstajala možnost, da bi nezaželeni oseba med potjo odprla pismo, je bila tajnost vsebine sporočil pogosto pod vprašajem, zato so dopisovalci včasih posegali po različnih trikih, da bi zavarovali zasebnost pisma. Eden izmed načinov je bilo tudi kodno preklapljanje in ravno slednje srečamo v zgornji povedi. Ker je Cicero sumil, da bi vsebino pisma poleg naslovnika lahko prebral še kdo drug, in se je bal, da bi ga pismo lahko izdalo, je uporabil grščino namesto latinščine na mestu, ki naj bi ostalo nerazumljivo nezaželenim bralcem. Atiku je ob tem objasn timer, da bo tajne zadeve pisal v obliki šifriranja, ἀλληγορίας. V luči tega je Dunkel celo postavil domnevo, da je bila grščina lahko občutena kot jezik zarote; ker je govorniki niso uporabljali svobodno v javnosti, je njena raba morda namigovala, da se pripravlja zarota.²⁶ Njegova hipoteza je sicer gotovo deloma upravičena, ne moremo pa je posplošiti na vse primere.

²⁶ Dunkel, »Remarks on Code-switching in Cicero's Letters to Atticus«, 128.

Kodno preklapljanje kot oblika distance ali evfemizma

Po eni strani je imel prekllop v jezik, ki ni bil materni jezik naslovnika, učinek distance, po drugi pa evfemistične namene.²⁷ Zgovoren je naslednji primer:

Postridie redire iussit; lavari se velle et περί κοιλολυσίαν γίνεσθαι. (Cicero, *Ad Atticum* 10.13.1)

Ukazal je, naj pridejo naslednji dan; želel se je okopati in »izprazniti«.

V njem je pisec Antonijev odgovor dojel kot izgovor le-tega, da mu ne bi bilo treba srečati nekaterih gostov, ki so prišli k njemu na obisk. Adams razlaga, da se je Antonij hotel posvetiti umivanju in telesnemu očiščenju; κοιλολυσίαν naj bi bil diskreten izraz za omenjeno opravilo.²⁸ Medicinske termine v grščini zasledimo tudi v naslednjem odlomku:

Quid causae autem fuerit, postridie intellexi, quam a vobis discessi: χολήν ἄκρατον noctu eieci. (Cicero, *Ad familiares* 14.7.1)

Kaj je bilo vzrok (sc. slabega počutja), sem ugotovil naslednjega dne, ko sem odrinil od vas: ponoči sem izbljuval žolčast izmetek.

V zgornji povedi Cicero opisuje ženi zdravstvene težave, ki so ga pestile ponoči. Stavek vsebuje izraz s področja medicine in zdravstva in v takšnih primerih je pogosto prihajalo do preklapljanja v grščino. Pismo pa je zanimivo s še enega vidika: gre namreč za edini primer v vseh štiriindvajsetih Ciceronovih pismih ženi Terenciji, ki vsebuje grško besedo. Posledično se zastavlja vprašanje, zakaj Cicero ni uporabljal grških izrazov v pismih ženi Terenciji. Ni bil prepričan, da soproga obvlada grščino? Je veljal nenapisan protokol, da se rimski gentlemani izogibajo tujih izrazov v pismih, naslovljenih ženskam? Zakaj se je torej Cicero vseeno odločil za grščino? Po Baldwinu je Terenciji hotel omiliti neprijeten dogodek in s tem prizanesti njeni občutljivosti, kajti prizor bruhanja zagotovo ni bila najprijetnejša tema za pogovor med zakoncema.²⁹ Gre torej za kodno preklapljanje z namenom evfemizma, hkrati pa vsebuje primer grškega medicinskega izraza; s temi se bomo srečali tudi v nadaljevanju pričujočega prispevka.

V določenih primerih je primerneje govoriti o preklopu v tuj jezik iz želje po ustvarjanju distance do povedanega ali distance med piscem in naslovnikom. Tipičen primer je bilo izražanje kritike, ki je v grščini zvenelo bolj omiljeno in prijaznejše kot v maternem jeziku. Kot primere lahko navedemo:

²⁷ Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, 330.

²⁸ *Ibid.*, 331.

²⁹ Baldwin, »Greek in Cicero's Letters«, 13.

- quod ἀπρακτότατος; sed voluntate ita καχέκτης ut... (Cicero, *Ad Atticum* 1.14.6; »ker je zelo len; toda namenoma je tako zlonameren, da ...«);
- contumaciter, adroganter, ἀκοινονοήτως solet scribere³⁰ (Cicero, *Ad Atticum* 6.17; »navado ima pisati svojeglavo, arogantno, grobo«);
- Ο ἀνιστορησίαν turpem! (Cicero, *Ad Atticum* 6.1.17; »Oh, kako sramotno je nepoznavanje dogodkov!«);
- in quibus (sc. litteris) non inesset adrogans et ἀκοινονόητον aliquid (Cicero, *Ad Atticum* 6.3.7; »v katerem ne bi bilo arogantnega tona in neokusne grobosti«);
- faciet omnino male et, ut ego existimo, ἀλογίστως³¹ (Cicero, *Ad Atticum* 9.10.4; »zagotovo bo zgrešil in, kot menim, ravnal nespametno);
- ὧ πολλῆς ἀγγενείας (Cicero, *Ad Atticum* 10.15.2; »Oh, kakšna nizkotnost!«);
- istae autem κολακείαι nec longe absunt a scelere (Cicero, *Ad Atticum* 13.30.1; »te oblike prilizovanja niso daleč od zločina«);
- nota non illa quidem ἀπαιδευσία sed in his rebus ἀτριψία³² (Cicero, *Ad Atticum* 13.16.1; »ni znano njihovo pomanjkanje kulture, temveč pomanjkanje izkušenj v tovrstnih situacijah«).

Kodno preklapljanje, pregovori in stalne fraze

Izobraženi Rimljani so poznali marsikaterega grškega pisca in njegova dela, nekatere so se učili celo na pamet, z njimi so se srečevali v retorskih šolah, zato so obvladali marsikateri grški rek, stalno frazo ali celo odlomek iz književnega dela. Grške pregovore in citate so uporabljali tako v resne kot v šaljive namene.³³ Grški reki so zelo pogosti tudi v Ciceronovih pismih. Včasih so samo polovični, saj je bil Ciceronov namen lahko tudi ta, da naslovnik pisma, ki je zagotovo znal grško, dopolni manjkajoči del fraze (kodno preklapljanje se tu prepleta s socialno-izobrazbenim ozadjem pisca in njegovega sogovorca). O tovrstni rabi grščine lahko govorimo v naslednjih primerih:

- τὸ ἐπὶ τῇ φακῇ μύρον (Cicero, *Ad Atticum* 1.19.2; »dišeče olje na leči«);
- scis enim dici quaedam πανικά, dici item τὰ κενὰ τοῦ πολέμου (Cicero, *Ad Atticum* 5.20.3; »saj veš, da obstaja nekaj, čemur rečemo panika, pa tudi to, čemur pravimo prazni strahovi vojne«);
- ὁ γναφεὺς ἀνθρακας (Cicero, *Ad Atticum*, 15.5.1; »belilec oglje«).³⁴

30 Mišljen je Brut.

31 Citat iz Atikovega pisma, v katerem Atik razpravlja o Pompeju.

32 Beseda teče o pomanjkanju izkušnje nekaterih oseb, ki jih je Cicero nameraval vključiti v filozofsko razpravo.

33 Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, 336.

34 Verjetno je mišljeno »belilec ne more pobeliti oglja«.

Kodno preklapljanje in mot juste (prava beseda)

Rimljani so se dobro zavedali, da je nekatere grške besede težko prevesti v latinščino ali da latinski prevod ne zajema v celoti pomena izvirne grške besede. Kljub temu pa je Adams mnenja, da Cicero ne bi nikdar preklupil v grščino samo zato, ker mu je grščina nudila *mot juste*.³⁵ Zelo pogosto (čeprav ne vedno) je obstajala še druga alternativa, in sicer prevzem grške besede v latinski morfološki sistem, torej izposojanje. Večja primernost grške besede vsebini pisma je lahko bila razlog za kodno preklapljanje. Vendar pa se je to dogajalo, kot nadaljuje Adams, samo v intimnem jeziku zasebnih pisem, ki so si jih izmenjevali prijatelji filheleni. Njihova želja je bila, da bi si medsebojno izkazovali pripadnost skupnemu kulturnemu okolju. Ciceronovo uporabo grških besed v pogovorih o različnih temah lahko torej razumemo kot zavedanje, da so grške *voces propriae* včasih ponujale več možnosti za bogatejšo in lepšo izraznost.

Kodno preklapljanje in medicinsko izrazoslovje

Zakaj so Rimljani radi preklapljali v grščino, ko so govorili o medicini? Grščina je bila nedvomno »materni« jezic medicine, medicina pa τέχνη grških zdravnikov. V pismih Atiku je zgoščenih precej medicinskih izrazov (διαφόρησις »potenje«, πέψις »prebava«, ἀκοπία »odpornost na napor«, τρίψις »masiranje«, κοιλία »trebuh«), katerih prisotnost razumemo bodisi kot dokaz poznavanja grške medicinske terminologije bodisi kot način distanciranja od neprijetnih tematik, kakršne so bile lahko bolezni ali zdravstvene težave. Ni pa povsem izključena razlaga, po kateri bi lahko to vrsto preklapljanja razumeli tudi kot nadomeščanje zaradi pomanjkanja ustreznih latinskih izrazov. Navajamo nekaj primerov iz Cicerona:

- tua λήψις quem in diem incurrat nescio (Cicero, *Ad Atticum* 7.7.3; »Ne vem, kdaj nastopi dan, ko te zagradi bolezen«);
- sane δυσεντερίαν pertimueram (Cicero, *Ad Atticum* 7.26.1; »res sem se bal driske«);
- δυσουρία tua mihi valde molesta. Medere amabo dum est ἀρχή (Cicero, *Ad Atticum* 10.10.4; »zadrževanje urina, za katerim trpiš, je zame vzrok velikih skrbi. Pozdravi se, prosim te, dokler je stvar na začetku«);
- et, si quid habet collis ἐπιδήμιον (sc. Alexim), ad me cum Tisameno transferamus (Cicero, *Ad Atticum* 12.10; »dalje, če zrak griča prinaša nevarnost kakšne epidemije, je treba prenesti k meni Aleksisa skupaj s Tizamenom«);
- ἐμετικὴν agebat (Cicero, *Ad Atticum* 13.53.1; »se je držal emetične

³⁵ Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, 338.

- diete;« sc. »je bruhal«);
- χολήν ἄκρατον (Cicero, *Ad Atticum* 14.7.1; »žolčast izmetek«);
  - Balbus ad me scripsit tanta se ἐπιφορᾷ oppressum ut loqui non possit (Cicero, *Ad Familiares* 16.23.1; »Balbus mi je pisal, da ga muči takšen prehlad, da ne more niti govoriti«).

Asociativnost kodnega preklapljanja

Adams domneva, da je Cicero ponekod preklopil v grški jezik z namenom, da bi vzbudil asociacijo na kakšen predmet ali figuro. V *Att.* 6.1.17 teče beseda o Herkulovem kipu umetnika Polikla. Cicero je kiparjevo ime zapisal v grščini, v genitivni obliki:

In illa autem quae est ad Πολυκλέους Herculem inscriptum est CONSVL (Cicero, *Ad Atticum* 6.1.17)

Zapis na kipu, ki se nahaja ob Poliklovem Herkulu, pa je CONSVL.

Ciceronovo odločitev je mogoče razumeti v duhu prakse, značilne za svet umetnosti, po kateri je umetnik podpisal svoje delo v grščini, četudi je bila umetnina namenjena rimskemu naročniku in je vsebovala latinski napis.³⁶

Kronologija kodnega preklapljanja pri Ciceronu

Prisotnost grščine v Ciceronovih pismih Atiku ni enakomerno porazdeljena skozi čas. Kodno preklapljanje je redkejše v zgodnjih pismih (čas pisem se razteza med 68 in 44 pr. n. št.), leta 60 pr. n. št. število grških besed doseže svoj vrh,³⁷ po tem datumu se spet zmanjša. To je bil čas, ko je Cicero padal v vedno globljo krizo, kot tudi sam izpostavlja v pismih, na primer v naslednjem:

Multa me sollicitant et ex rei publicae tanto motu et ex iis periculis quae mihi ipsi intenduntur et sescenta sunt. (Cicero, *Ad Atticum* 2.19)

Mnogo zadev me vznemirja, bodisi zadev, vezanih na tako hud pretres v državi, bodisi nevarnosti, ki mučijo mene samega, in jih je na tisoče.

Kriza je dosegla vrh leta 58 pr. n. št., ko je bil rimski pisec izgnan. Pri tem je zanimivo, da v pismih iz tega leta oziroma iz časa izgnanstva grščina ni

³⁶ Ibid., 342.

³⁷ Ibid., 343.

uporabljena niti enkrat. V pismih iz leta 56 pr. n. št., torej v času po Ciceronovi vrnitvi domov, pogostnost grških besed ponovno naraste. Grščina je prav tako odsotna v pismih iz let 48 in 47 pr. n. št. Tudi to si lahko razlagamo kot posledico krize, tokrat povezane z burnim političnim dogajanjem (državljansko vojno). Izogibanje grščini in preklapljanju je povezano še s tretjim temnim trenutkom v Ciceronovem življenju, in sicer s smrtjo njegove drage hčerke Tulije leta 45 pr. n. št.³⁸

Kodno preklapljanje v številkah

Razumljivo je, da je bilo kodno preklapljanje pri Ciceronu rezultat več dejavnikov, od katerih je zasebni odnos s sogovornikom igral temeljno vlogo. Pojav je mogoče zaslediti zlasti v treh zbirkah pisem, in sicer v *Ad Familiares*, ki jo je pisec naslovil na razne družinske člane in ožje prijatelje, v zbirki *Ad Quintum Fratrem* (»Bratu Kvintu«) in še posebej v zbirki *Ad Atticum* (»Pisma Atiku«), v kateri je kodno preklapljanje najpogostejše. Cicero in Atik sta bila – tako kot večina pripadnikov rimske elite – deležna poglobljene vzgoje in izobrazbe, ki je temeljila na grških zgledih, grščina je bila jezik kulture in omikanosti in kot takšna jezik visokih slojev rimske družbe. Ciceronovo pogosto rabo grščine v pismih prijatelju Atiku je treba razumeti v duhu skupne identitete dopisovalcev. Čeprav zbirka ne vsebuje Atikovih odgovorov na Ciceronova pisma, lahko vseeno domnevamo, da je bilo kodno preklapljanje v grški jezik prav tako prisotno tudi v Atikovih pismih.

Oglejmo si поблиže pogostnost grščine v pismih dragemu prijatelju. Jackson je seštel sedemsto šestdeset primerov kodnega preklapljanja v *Pismih Atiku*; petsto sedemindvajset oziroma sedemdeset odstotkov je samostojnih besed.³⁹ Od samostojnih besed je le enajst odstotkov (oziroma šestdeset besed) glagolov; od teh je trintrideset glagolskih oblik v prvi osebi ednine, kar je posledica literarne zvrsti, v kateri je Cicero pisal (pisma so skoraj vedno napisana v prvi osebi), in pa dejstva, da se pripoved in dogajanje vrtita okrog avtorja (primer glagola v prvi osebi je recimo ἀπορέω »sem v zadregi« v *Att.* 7.11 in 9.10). Pridevnikov kot samostojnih besed je skoraj dvakrat toliko kot glagolov (po Jacksonu sto enainštirideset), od katerih je ena četrtnina v primerniku ali presežniku, več kot polovica (triinšestdeset odstotkov) pa v obliki za srednji spol.⁴⁰ Večjo prisotnost pridevnikov srednjega spola lahko obrazložimo z vidika oblikoslovja, kajti grški infinitivi imajo pogosto ob sebi pridevniško obliko v srednjem spolu, poleg tega pa se lahko pridevniki v srednjem spolu množine nanašajo na zaimka *haec* in *quae*, kadar slednja pomenita splošne, nedoločene trditve ali se nanašata na prejšnje stavke ali

³⁸ Ibid., 344.

³⁹ Jackson, *In utramque partem tum Graecae tum Latine*, 10.

⁴⁰ Ibid., 15.

stavčne člene.⁴¹ Od skupnih petsto sedemindvajset samostojnih besed je največji del, in sicer dvesto enainpetdeset, samostalnikov.

IZBOR IZ PISEM ATIKU

V nadaljevanju bomo na podlagi zgornjih teoretičnih izhodišč skušali pojasniti primere kodnega preklapljanja v izbranih Ciceronovih pismih.

Kodno preklapljanje kot oblika distanciranja: Att. 9.4.

Pomen besede ali vsebina misli je včasih delovala manj agresivno, če je bila zapisana v tujem jeziku. Že prej smo omenili, da je lahko kodno preklapljanje zvenelo kot oblika evfemizma ali zastiranja kritike. Z rabo tujejezičnega izraza se je avtor prefinjeno izognil občutku nelagodja, jeze ali užaljenosti, ki bi ga morda vzbudil pri sogovorncu, če bi bila ista misel zapisana v latinščini, ali pa je zamaskiral, kar je želel prikriti ali ne izreči. Kodno preklapljanje je torej delovalo kot filter, ki je s pomočjo evfemizmov ublažil vsebino zapisanega. Primer je pismo *Att. 9.4* iz leta 49 pr. n. št., ki je skoraj v celoti napisano v grškem jeziku:

Ego etsi tam diu requiesco quam diu aut ad te scribo aut tuas litteras lego, tamen et ipse egeo argumento epistularum et tibi idem accidere certo scio. Quae enim soluto animo familiariter scribi solent ea temporibus his excluduntur, quae autem sunt horum temporum ea iam contrivimus. Sed tamen ne me totum aegritudini dedam, sumpsi mihi quasdam tamquam θέσεις quae et πολιτικάι sunt et horum temporum, ut et abducam animum ab querelis et in eo ipso de quo agitur exercear. Ea sunt huius modi:

Εἰ μενετέον ἐν τῇ πατρίδι τυραννουμένης αὐτῆς. Εἰ παντὶ τρόπῳ τυραννίδος κατάλυσιν πραγματευτέον, κἂν μέλλῃ διὰ τοῦτο περὶ τῶν ὅλων ἢ πόλις κινδυνεύσειν ἢ εὐλαβητέον τὸν καταλύοντα μὴ αὐτὸς αἴρηται. Εἰ πειρατέον ἀρήγειν τῇ πατρίδι τυραννουμένη καὶ λόγῳ μᾶλλον ἢ πολέμῳ. Εἰ πολιτικὸν τὸ ἡσυχάζειν ἀναχωρήσαντά ποι τῆς πατρίδος τυραννουμένης ἢ διὰ παντὸς ἰτέον κινδύνου τῆς ἐλευθερίας πέρι. Εἰ πόλεμον ἐπακτέον τῇ χώρᾳ καὶ πολιορκητέον αὐτὴν τυραννουμένην. Εἰ καὶ μὴ δοκιμάζοντα τὴν διὰ πολέμου κατάλυσιν τῆς τυραννίδος συναπογραπτέον ὅμως τοῖς ἀρίστοις. Εἰ τοῖς εὐεργέταις καὶ φίλοις συγκινδυνευτέον ἐν τοῖς πολιτικοῖς κἂν μὴ δοκῶσιν εὐβουλεύσθαι περὶ τῶν ὅλων. Εἰ ὁ μέγιστος τὴν πατρίδα εὐεργετήσας δι' αὐτὸ τε τοῦτο ἀνήκεστα παθῶν καὶ φθονηθεὶς κινδυνεύσειεν ἂν ἐθελοντῆς ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἢ ἐφετέον αὐτῷ ἑαυτοῦ ποτε καὶ τῶν οἰκειοτάτων ποιείσθαι πρόνοιαν

⁴¹ Ibid., 16.

ἀφαιμένῳ τὰς πρὸς τοὺς ἰσχύοντας διαπολιτείας.

In his ego me consultationibus exercens et disserens in utramque partem tum Graece tum Latine et abduco parumper animum a molestiis et τῶν προῦργου τι delibero. Sed vereorne tibi ἄκαιρος sim; si enim recte ambulavit is qui hanc epistulam tulit, in ipsum tuum diem⁴² incidit. (Cicero, *Ad Atticum* 9.4.)

Čeprav najdem počitek le v tistih trenutkih, ko ti pišem ali prebiram tvoja pisma, kljub temu ne vem, kaj pisati, in prepričan sem, da se isto dogaja tudi tebi. V resnici to, kar si prostodušno piševa v okviru najinega intimnega prijateljstva, ni primerno za sedanji zgodovinski čas; po drugi strani pa sva razmišljanja o današnjem času že prečesala do potankosti. Vseeno ne bi rad zapadel v popolno žalost, zato sem se odločil ponazoriti določena vprašanja, ki so političnega značaja in obenem aktualna. To pa zato, da odvrnem svoj razum od tarnanja in ga preusmerim v razmišljanje o tem, kar se dogaja. Gre pa za naslednje:

Ali je treba ostati v lastni domovini, ko slednja pade v kremplje tirana? Ali je treba poseči po vseh sredstvih, da se ovrže tiranijo, četudi zaradi tega obstoj države v celoti tvega resno nevarnost, ali pa je treba biti zadržan do rešitelja iz strahu, da si ne bi ta privzel vse oblasti? Ali je bolje skušati priteči na pomoč domovini, tako da se čaka na pravi trenutek, in z besedo, kot pa z vojaškim posegom? Ali se lahko sklada z občutkom državljanstva to, da človek stopi ob stran in se nekam zateče, medtem ko se domovina uklanja tiranu, ali da se izpostavi kakršni koli nevarnosti, zato da domovini povrne svobodo? Ali je treba lastno deželo privedi v vojno in jo napasti, zato ker ji vlada tiran? Ali naj se človek pridruži najodličnejšim, čeprav se ne strinja z dejstvom, da bi se tiranijo zlomilo z vojaškim udarcem? Ali naj se človek v politiki izpostavi tveganjem skupaj s prijatelji in pravičnimi, četudi dajejo vtis, da se niso o vsem modro odločili? Ali naj bi se veliki dobrotnik domovine, ki je bil ravno zato tudi žrtev nevzdržnih dejanj in zavisti, še naprej prostovoljno žrtvoval za domovino ali pa mu je priznana pravica, da se enkrat za vselej posveti svoji skrbi in skrbi dragih, medtem ko opusti politične spopade, usmerjene proti imetnikom oblasti?

S tem da zaposlujem svoj razum z razmišljanjem o teh težavah in razpravljam o pozitivnih in negativnih platih vsake izbire tako v grščini kot v latinščini, odstranim skrbi iz svoje duše vsaj za kratek čas in se odločim za katero od važnih točk. A bojim se, da nisem izbral pravega trenutka zate; če bo namreč pismonoša potoval s primernim korakom, bo prišel k tebi ravno tisti dan, ko te zagrabi vročinski krč.

V uvodnem delu pisma je Cicero obrazložil prijatelju, da ga pestijo nekatere skrbi, ki zadevajo politiko in udejstvovanje v vsakdanjem življenju, predvsem grožnja tiranije. Zaradi občutljive vsebine in ker se je morda bal, da

⁴² Po mnenju komentatorjev ima Cicero tu v mislih prijateljevo šibko zdravje in pogoste vročinske napade. Prim. Di Spigno, *Epistole ad Attico* 2, 791.

bi to pismo prebral še kdo drug poleg Atika, je uporabil kodno preklapljanje kot obliko šifriranja in distanciranja od povedanega. McConnell zatrjuje, da je na tem delu Cicero prekopil v grščino, ker je bila slednja jezik tiranije v večji meri kot latinščina, ravno okrog tiranije pa se vrti Ciceronovo razmišljanje v omenjenem pismu. Na ta način naj bi Cicero hotel svojemu prijatelju Atiku pokazati svoje popolno nestrinjanje s tiranijo in, ker je bila grščina jezik tiranov, je svojo distanco do tovrstne politične ureditve raje izrazil v njej bližnjem jeziku.⁴³ Prav tako utemeljena pa je tudi druga razlaga, in sicer da se je na ta način izognil radovednim očem morebitnih vsiljivcev oziroma nezaželenih bralcev, ki bi lahko prestregli vsebino pisma in njegovega avtorja spravili v kočljiv položaj.

Poleg daljšega pasusus v grščini naletimo v zgornjem besedilu tudi na nekaj krajših primerov kodnega preklapljanja. Zvezo τὼν προῦργων τι je mogoče razložiti dokaj preprosto, saj gre za splošno razširjeno in že kar uveljavljeno stalno frazo, ki pomeni »nekaj koristnega« in jo srečamo npr. tudi pri Tukididu (4.17). Težje pa objasnimo prisotnost grškega pridevnika ἄκαιρος («v nepravem času»). Lahko bi ga razumeli kot obliko evfemizma (morda bi bil Atik užaljen, če bi mu Cicero v latinščini napisal, da je trenutek za njun pogovor neprimeren) ali kot način, s katerim se Cicero opravičuje prijatelju, ker mu pismo pošilja v napačnem času.

Kodno preklapljanje kot oblika šaljivosti: Att. 1.3

Kodno preklapljanje je služilo tudi kot prepoznavni znak pripadnikov neke zaprte, elitne skupine, ki so si delili skupno identiteto in omiko. In ker je bilo znanje grščine v zaprtih krogih tudi priložnost za izkazovanje posameznikovega izobrazbenega nivoja, so v pismih pogosto preklapljali iz maternega v grški jezik: včasih z namenom razkazovanja piščeve izobrazbe, drugič so bili vključeni v besedilo kot citati, tretjič so imeli značaj igrivosti. Na grško besedo z namenom vzbujanja šaljivosti naletimo npr. v *Att.* 1.13.5 iz l. 61 pr. n. št., v katerem je tarča Ciceronove šale Atikov priimek:

Provincias praetores nondum sortiti sunt. Res eodem est loci, quo reliquisti. Τοποθεσία, quam postulas, Miseni et Puteolorum, includam orationi meae.⁴⁴
 »A. d. III Non. Dec.« mendose fuisse animadverteram. Quae laudas ex orationibus, mihi crede, valde mihi placebant, sed non audebam antea dicere; nunc vero, quod a te probata sunt, multo mi Ἀττικώτερα videntur. (Cicero, *Ad Atticum* 1.13.5)

⁴³ McConnell, *Philosophical Life in Cicero's Letters*, 103.

⁴⁴ Morda je mišljen govor, o katerem govori takoj zatem. Cicero ga je verjetno imel v javnosti v začetku leta 62 pr. n. št., zato da bi odvrnil obtožbe ljudskega tribuna Kvinta Cecilija Metela Nepota.

Pretorji niso še izžrebali provinc. Stvari so na isti točki, kot si jih pustil. Obogatil bom svoj govor, s tem da bom po tvoji želji vključil opis pokrajine Mizena in Puteolov. Ugotovil sem, da je datum 3. december napačen. Deli mojih govorov, ki jih ti hvališ, so mi res ugajali, verjemi mi, a nisem si upal tega reči do zdajšnjega trenutka; zdaj pa, ker so dobili tvoje odobravanje, se mi zdijo veliko bolj »atiški«.

Prisotnost grščine je tu mogoče razložiti kot primer neformalne rabe jezika, ki je podlegla Ciceronovi jezikovni izvirnosti, njen rezultat pa je tvorba primernika iz Atikovega priimka (Ἀττικώτερα). Na delu je torej Ciceronova sposobnost dovtipnosti. Uporaba grščine je tu po eni strani intimna, kultivirana igra med sogovornikom, ki sta obenem najtesnejša prijatelja, in deluje kot dokaz pripadnosti elitnemu krogu, v katerega so sodili izobraženi Rimljani. Po drugi strani pa ima še drugo funkcijo, in sicer to, da kaže na pojav aticizma, ki je bil razširjen v tedanjem času in o katerem so tekle raznorazne razprave med izobraženci. S tem izvirnim dovtipom je torej Cicero namignil, da je bil tudi sam udeležen pri omenjenih debatah, ki so potekale v šolah retorike.⁴⁵

Besedica še o drugem grškem izrazu v tem odlomku, τοποθεσία («*opis pokrajine*»), ki ga ne gre razumeti v šaljivem tonu kot Ἀττικώτερα. Funkcijo tega preklopa v grščino je nasploh težko pojasniti, saj ne gre ne za način distanciranja ne za obliko evfemizma in niti za *mot juste*. Morda je hotel Cicero pokazati svoje obvladanje strokovnih terminov.

Kodno preklapljanje, pregovori in citati: Att. 6.1

V Ciceronovih pismih Atiku je osemdeset literarnih citatov, od teh je sedeminpetdeset popolnih, ostalih triindvajset pa delnih;⁴⁶ kot rečeno, se v teh primerih pričakuje, da citat dopolni naslovnik. Vir štiriinšestdesetih grških citatov ostaja neznan (in ga ne izda niti Cicero sam).⁴⁷ S tem je morda Atiku ponujal možnost, da se izkaže v znanju. Gre torej za neke vrste literarno igro med pripadnikoma iste kulturne elite. Zgovoren primer literarne igre med Atikom in Ciceronom je naslednje pismo:

De publicanis quid agam videris quaerere. Habeo in deliciis, obsequor, verbis laudo, orno; efficio ne cui molesti sint. Τὸ παραδοξότατον, usuras eorum quas pactionibus adscripserant servavit etiam Servilius.⁴⁸ Ego sic. Diem statuo satis laxam, quam ante si solverint, dico me centesimas ducturum; si non solverint, ex pactione. Itaque et Graeci solvunt tolerabili faenore et publicanis res est

⁴⁵ Jackson, *In utramque partem tum Graece tum Latine*, 25.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Publij Servilij je bil konzul leta 79 in prokonzul Kilikije od 78 do 74 pr. n. št.

gratissima, si illa iam habent pleno modio, verborum honorem, invitationem crebram. Quid plura? sunt omnes ita mihi familiares ut se quisque maxime putet; sed tamen μηδὲν αὐτοῖς - scis reliqua.

(Cicero, *Ad Atticum* 6.1.16)

Zdi se, da hočeš izvedeti, v kakšnih odnosih sem s publikanci. Z njimi ravnam lepo, do njih sem ustrežljiv, hvalim jih v besedah, jih nagrajujem; skrbim, da niso nikomur v napoto. A glej, presenečenje vseh presenečenj: obresti, ki so jih oni podpisali v pogodbah s provincialci, je celo Servilij pustil nedotaknjene. Jaz ravnam tako: določim dovolj dolg rok in rečem, da če bo plačilo prišlo pred tistim dnevom, bom obresti izračunal na eno stotino, v nasprotnem primeru pa po pogodbi. Tako se na eni strani Grki rešijo s sprejemljivim dolgom, na drugi pa so publikanci zadovoljni, če imajo v izobilju pohval na njihov račun in pogosta vabila. Kaj dodati? Mnogi so mi tako prijateljski, da se ima vsakdo za meni najbljžjega. A vendarle »v njih popolnoma nič« - saj ostalo veš sam.

Povsem očitno je, da v tej povedi Cicero sogovornika vabi, naj zaključi manjkajoči del citata, ker ga zagotovo pozna. Zaključni del *scis reliqua*, s katerim pisec prekine grški citat, kaže na to, da je Cicero popolnoma prepričan, da Atik pozna citat. Prijatelja poznata izobrazbeno raven in globino znanja drug drugega, zato si lahko privoščita igranje s citati in sta pri tem prepričana, da bo drugi znal dopolniti besede prvega.⁴⁹

Razložimo še drugo grško besedo. Τὸ παραδοξότατον je ena od številnih pridevniških oblik v presežniku, ki se pojavlja v Ciceronovih pismih. Omenjeni primer kodnega preklapljanja lahko razumemo v luči njegovega pomena. Ker je šlo za nekaj skrivnostnega in, kot pove grška beseda, za nekaj neverjetnega, je Cicero z uporabo grškega pridevnika namesto latinskega hotel še povečati, kot se zdi, to skrivnostnost oziroma presenečenje.

Kodno preklapljanje in medicinsko izrazoslovje: Att. 10.10

Ο χολήν ἄκρατον (*Fam.* 14.7) smo že razpravljali, zato se bomo zaustavili pri drugem medicinskem izrazu, na katerega naletimo v enem od pisem Atiku. Obenem bomo skušali razložiti še druge primere rabe grščine v istem (nekoliko obsežnejšem) pismu:

Me caecum qui haec ante non viderim! Misi ad te epistulam Antoni. Ei cum ego †saepissime† scripsissem nihil me contra Caesaris rationes cogitare, meminisse me generi mei, meminisse amicitiae,⁵⁰ potuisse, si aliter sentirem, esse cum

49 Jackson, *In utramque partem tum Graece tum Latine*, 27.

50 Verjetno sta mišljena Cezar in Antonij.

Pompeio, me autem, quia cum lictoribus invitus cursarem, abesse velle nec id ipsum certum etiam nunc habere, vide quam ad haec παραινετικῶς:

Tuum consilium †quia† verum est. Nam qui se medium esse vult in patria manet, qui proficiscitur aliquid de altera utra parte iudicare videtur. Sed ego is non sum qui statuere debeam iure quis proficiscatur necne; partis mihi Caesar has imposuit ne quem omnino discedere ex Italia paterer. Qua re parvi refert me probare cogitationem tuam si nihil tamen tibi remittere possum. Ad Caesarem mittas censeo et ab eo hoc petas. Non dubito quin impetraturus sis, cum praesertim te amicitiae nostrae rationem habiturum esse pollicearis.

Habes σκυτάλην Λακωνικὴν.⁵¹ Omnino excipiam hominem. Erat autem v Nonas venturus vesperi, id est hodie. Cras igitur ad me fortasse veniet. Temptabo, †audeam† nihil properare; missurum ad Caesarem. Clam agam, cum paucissimis alicubi occultabor, †carti† hinc istis invitissimis evolabo, atque utinam ad Curionem! Σύνες ὅ τοι λέγω.⁵² Magnus dolor accessit. Efficietur aliquid dignum nobis.

Δυσουρία tua mihi valde molesta. Medere amabo dum est ἀρχή. De Massiliensibus gratae tuae mihi litterae.⁵³ Quaeso ut sciam quicquid audieris. Ocellam⁵⁴ cuperem, si possem palam, quod a Curione effeceram. Hic ego Servium exspecto; rogor enim ab eius uxore et filio et puto opus esse.

Hic⁵⁵ tamen Cytherida secum lectica aperta portat, alteram uxorem. Septem praeterea coniunctae lecticae amicarum; et sunt amicorum. Vide quam turpi leto pereamus et dubita, si potes, quin ille, seu victus seu victor redierit, caedem facturum sit. Ego vero vel luntriculo, si navis non erit, eripiam me ex istorum parricidio. Sed plura scribam cum illum convenero.

Iuvenem nostrum⁵⁶ non possum non amare sed ab eo nos non amari plane intellego. Nihil ego vidi tam ἀνηθοποίητον, tam aversum a suis, tam nescio quid cogitans. O vim incredibilem molestiarum! Sed erit curae et est ut regatur. Mirum est enim ingenium, ἦθους ἐπιμελητέον. (Cicero, *Ad Atticum* 10.10.4)

Oh, kako sem bil slep, da nisem tega prej opazil! Poslal sem ti Antonijevo pismo. Potem ko sem mu napisal, da ne nameravam storiti ničesar zoper Cezarjeve načrte, da nisem pozabil na svojega zeta, da se spominjam prijateljstva, da bi lahko, če bi bil drugačnega mišljenja, ob boku Pompeja, ampak ker sem bil prisiljen proti svoji volji sprejeti spremstvo liktorjev, sem si želel biti daleč, čeprav nisem še sprejel neke jasne odločitve zastran tega; poglej, kako mi je (sc. Antonij) pokroviteljsko odgovoril:

51 Dokler v *Grško-slovenskem slovarju* prinaša naslednjo razlago: »okrogla palica, okrog katere so ovili jermen z napisanim sporočilom; brati je mogel le, kdor je imel enako palico, okrog katere je ovil poslani mu popisani jermen: tajno sporočilo«.

52 Pindar, fr. 105 Snell.

53 Prebivalci Masilije so Cezarju zaprli vrata z udarcem v nos. Prim. Caes, *B. c.* 1.34.4.

54 Morda Lucij Livij Okela, ki ga Cicero omenja tudi v *Att.* 10.13, 10.17 in 16.12.

55 Sc. Antonij.

56 Cicero ima v mislih Kvinta.

Tvoj načrt *** je zelo utemeljen. Saj kdor hoče ostati nevtralen, ostane v svoji domovini, kdor se oddalji, pa daje vtis, da je na neki način solidaren z eno ali drugo stranjo. Jaz sicer nisem tisti, ki bi odločal, kdo mora oditi in kdo ne; meni je Cezar dodelil samo nalogo, naj pazim, da sploh nihče ne zapusti Italije. Posledično je malo pomembno, ali podprem tvoj načrt, ko pa ti vendarle ne morem ničesar odobriti. Svetujem ti, da se obrneš na Cezarja in vprašaš kar njega. Nimam niti trohice dvoma, da ne boš dosegel svojega, predvsem zato, ker obljubljaš, da boš vzel v poštev najino prijateljstvo.

Na, tu imaš primer spartanske palice! Sploh pa bom tega človeka sprejel. Imel je namreč namen priti v večernih urah tretjega dne, to je danes; torej jutri bo verjetno prišel k meni. Potipal bom njegove namene, ga poslušal, s tem da bom dodal, da se mi sploh ne mudi, da bom poslal svoje pismo Cezarju. Ukrepal bom na skrivaj, skril se bom nekam s še nekaterimi drugimi; nedvomno bom odletel od tod, čeprav tile nasprotujejo. Oh, da bi le dosegel Kuriona! »Skušaj razumeti, kar ti pravim«. Velika bolečina je nastopila. Izcimilo se bo nekaj mene vrednega.

Zadrževanje urina, za katerim trpiš, je zame vzrok velikih skrbi. Pozdravi se, prosim te, dokler je stvar na začetku. Všeč mi je bilo tvoje pismo o dogodkih v Masiliji; prosim te, da mi poročaš o vsem, kar ti je prišlo na uho. Rad bi vzel s seboj na pot Okelo, in sicer pred očmi vseh, kar sem namreč dosegel od Kuriona. Tukaj čakam Servija; to me prosita njegova žena in sin in menim, da je tako prav.

Tam pa je tale, ki se pelje okrog na odkriti nosilnici s Kiterido, drugo ženo! V vrsti sledi še sedem nosilnic prijateljic in pa (njihovih) prijateljev. Glej, kako umiramo v sramotnem poginu, in podvomi, če zmoreš, v pokol, za katerega bo kriv oni,⁵⁷ ko se bo vrnil, bodisi kot zmagovalec bodisi kot poraženec. Kar se tiče mene, če ne bom imel na razpolago ladje, se bom rešil iz te njihove veleizdaje tudi s čolničem. A več o tem bom pisal po mojem snidenju z njim.

Ne morem ne imeti rad najinega mladeniča, a povsem jasno mi je, da ne vrača čustev, ki mu jih izkazujeva. Nisem namreč še videl posameznika s tako neizdelanim značajem, ki je zelo sovražen do svojih bližnjih, ki ne vem kaj blodi. Kakšna neverjetna nadležnost! A vzel si ga bom v skrb, saj obstaja možnost, da ga spravim na pravo pot. Kajti njegova inteligentnost je občudovanja vredna, a treba je poskrbeti, da se izoblikuje njegov značaj.

Uporabo grškega izraza *δυσουρία* (»zadrževanje urina«) namesto latinskega je mogoče razložiti na več načinov. Kot že rečeno, gre za grški termin s področja medicine in je torej njegovo prisotnost v latinskem besedilu mogoče pojasniti v kontekstu že prej povedanega – namreč tega, da je imela medicina predvsem grški značaj in korenine in da se je kot taka uveljavila tudi pri Rimljanih. Drugič, Cicero je besedo morda zapisal raje v grščini, zato da bi njen pomen nekoliko olepšal, saj je konec koncev šlo za neprijetno bolezensko

57 Sc. Cezar.

stanje. Tretjič, Cicero se je verjetno zavedal, da bi z uporabo latinske besede spravil svojega sogovorca, ki je trpel za to boleznijo, bolj v zadrego, kot če bi isti pojem zapisal v grščini; možno je torej, da se je hotel izogniti vsakršni nevšečnosti in temu, da bi na kakršen koli način užalil prijatelja. Nenazadnje pa je zanimiva tudi sama vsebina: pogovor o težavah z izločanjem urina je namreč možen le med osebama, ki se res dobro poznata in zaupata drug drugemu.

Skušajmo obrazložiti še ostale primere kodnega preklapljanja v obravnavanem pismu. Prislov παραινετικῶς (»pokroviteljsko«) je verjetno oblika evfemizma, s katero je pisec zamaskiral rahlo kritiko, naperjeno zoper Antonijev odgovor. Podobno lahko obrazložimo izraz ἀνηθοποίητον (»z neizdelanim značajem«). Tudi v tem primeru gre za pridevnik z negativnim tonom, zato ga lahko razumemo kot obliko kritike, preoblečene v grške črke, zato da bi se pisec oddaljil od povedanega. Zvezo σύνες ὃ τοι λέγω (»Skušaj razumeti, kar ti pravim«) bi lahko postavili v sklop kodnega preklapljanja, povezanega s pregovori in citati; pisec jo je verjetno zasledil v grški literaturi ali pa je bila že splošno uveljavljena besedna zveza. Najdemo jo med drugim pri Pindarju (fr. 105.1), Platonu (*Phdr.* 236d) in Aristofanu (*Aves*, 945). Težje je pojasniti prisotnost grškega izraza ἀρχή (»začetek«). Ni povsem jasno, zakaj Cicero ni izbral latinskega samostalnika (na primer *principium*), ki bi bil, kot se zdi, povsem prikladen besedilu.

Dalje razložimo zvezo σκυτάλην Λακωνικήν. Šlo je za skrivno sporočilo, ovito okrog majhne palice, ki so ga spartanski efori pošiljali vojaškim poveljnikom ali strategom v času vojne. Dešifriranje zapisa je bilo zelo zahtevna in sofisticirana naloga, ki jo je lahko razrešil le naslovnik. Na ta način je vsebina sporočila ostala skrita nezaželenim očem, četudi bi padla v roke sovražnikom. Rabo in način delovanja tega predmeta je natančno opisal Plutarh v *Življenjepis*u *Lizandra* (19.8–12). Cicero ga je verjetno omenil, ker je hotel nakazati skrivnostnost vsebine. Zvezo pa lahko razumemo tudi kot primer *mot juste*, saj morda ni našel zanjo nobenega primernejšega termina v latinščini.

Nazadnje omenimo še zaključni besedi tega pisma, ἦθος ἐπιμελητέον (»treba je poskrbeti za značaj«). Izbira grškega verbalnega adjektiva ἐπιμελητέον (»treba je poskrbeti«) lahko obrazložimo kot omiljeno obliko ukaza, torej kot določeno obliko evfemizma. Manj pa je razumljivo, zakaj se je avtor odločil za grški samostalnik ἦθος (»za značaj«). Se mu je zdel primernejši od latinskega izraza in ga je torej dojemal kot *mot juste*? Je s tem izrazom imel v mislih globljo filozofsko opredelitev človeških lastnosti in kreposti, ki je bila predmet grške filozofije, in ga je zato zapisal v grščini? Zdi se, da je na to vprašanje težko podati enoznačen odgovor.

Radi bi se zaustavili pri besedni družini, ki se pogosto pojavlja v pismih Atiku, in sicer pri skupini besed, ki izhajajo iz grškega termina πόλις, te pa so: πολιτεία, πολίτευμα, πολιτικός in πολιτικῶς (npr. *Att.* 1.13; 1.18; 2.1; 2.6; 7.8; 12.51; 13.10; 14.6). Beseda πόλις je bila namreč izrazito vezana na grški svet in grško družbeno-politično stvarnost. Rimljani tega pojma niso poznali oziroma πόλις v rimski realnosti ni obstajala. Ciceronovo uporabo tega izraza si lahko razlagamo na način, da je bila ideja πόλις državljanom rimske *res publica* tuja, zato se mu je zdelo primerneje, da besedo zapiše v grškem izvorniku kot pa v latinskem ne posvem ustreznem prevodu.

Kot primer kodnega preklapljanja v vlogi »prave« besede lahko omenimo še *Att.* 1.6 iz leta 68 pr. n. št.:

Non committam posthac, ut me accusare de epistularum neglegentia possis; tu modo videto in tanto otio ut par in hoc mihi sis.

Domum Fabirianam nam Neapoli, quam tu iam dimensam et exaedificatam animo habebas, M. Fontius emit HS CCCIOOO<XXX>.58 Id te scire volui, si quid forte ea res ad cogitationes tuas pertineret.

Quintus frater, ut mihi videtur, quo volumus animo, est in Pomponiam, et cum ea nunc in Arpinatibus praediis erat, et secum habebat hominem χρηστομαθῆ, D. Turranium. Pater nobis decessit a. d. IV Kal. Dec.

Haec habebam fere, quae te scire vellem. Tu velim, si qua ornamenta γυμνασιώδη reperire poteris, quae loci sint eius, quem tu non ignoras, ne praetermittas. Nos Tusculano ita delectamur, ut nobismet ipsis tum denique, cum illo venimus, placeamus. Quid agas omnibus de rebus, et quid acturus sis, fac nos quam diligentissime certiores. (Cicero, *Ad Att.* 1.6)

Odslej se bom skušal izogniti položaju, v katerem bi me lahko obtožil, da sem len pri pisanju pisem; bodi le pozoren, da boš v obilici časa, ki ga imaš na razpolago, v tem enak meni.

Hišo Rabirja v Neaplju, tisto, ki si si jo ti predstavljal že izmerjeno in zgrajeno, je kupil Mark Fontež za sto trideset tisoč sestercijev. Hočem, da ti to veš, v primeru, da je ta zadeva še vedno v tvojih mislih.

Moj brat Kvint je, vsaj kar se mi zdi, v takem odnosu s Pomponijo, kakršnega sva si želela midva. Trenutno je z njo na pristavi v Arpinu, z njima je tudi Decim Turanij, dober človek s solidno kulturo. 23. novembra je umrl moj oče.

Te so v glavnem novice, ki sem ti jih hotel predočiti. Naredi mi uslugo: če utegneš najti kak okrasni predmet, primeren za gimnazij in ki pristoji prostoru, ki ga ti poznaš, pazi, da ti ne uide iz rok. Vila v Tuskulu mi je v takšno veselje, da sem pomirjen sam s seboj le, ko dospem tja. Čim podrobneje mi poročaj o tem, kar trenutno počneš, in o svojih načrtih.

58 HS je bil znak za sestercije.

Verjetno se je Cicero poslužil grškega termina γυμνασιώδης, zato ker je bil gimnazij (γυμνάσιον) grški »izum« oziroma so ga Rimljani prevzeli od Grkov. Z uporabo kodnega preklapljanja je pisec najverjetneja skušal pokazati, da obvlada grško (strokovno) terminologijo in da pozna izvorne korenine gimnazijev.

Problemi kodnega preklapljanja v Att. 13.52

Medtem ko je bilo mogoče večino dosedanjih primerov kodnega preklapljanja razmeroma zadovoljivo pojasniti, obstajajo tudi pisma, kjer se ta naloga zdi še posebej zahtevna. Kot primer si oglejmo spodnje, dobro poznano pismo, v katerem je govora o Cezarjevem obisku pri Ciceronu:

O hospitem mihi tam gravem ἀμεταμέλητον!⁵⁹ Fuit enim periucunde. Sed cum secundis Saturnalibus⁶⁰ ad Philippum⁶¹ vesperi venisset, villa ita completa a militibus est ut vix triclinium ubi cenaturus ipse Caesar esset vacaret; quippe hominum CIO CIO. Sane sum commotus quid futurum esset postridie; ac mihi Barba Cassius subvenit, custodes dedit. Castra in agro, villa defensa est. Ille tertiis Saturnalibus⁶² apud Philippum ad H.VII, nec quemquam admisit; rationes, opinor, cum Balbo. Inde ambulavit in litore. Post H.VIII in balneum. Tum audivit de Mamurra,⁶³ vultum non mutavit. Unctus est, accubuit. Ἐμετικὴν agebat.⁶⁴ Itaque et edit et bibit ἀδεῶς et iucunde, opipare sane et apparatus nec id solum sed bene cocto et condito sermone bono et, si quaeris, libenter.⁶⁵

Praeterea tribus tricliniis accepti οἱ περὶ αὐτῶν valde copiose. Libertis minus lautis servisque nihil defuit. Nam lautiores eleganter accepi. Quid multa? Homines visi sumus. Hospes tamen non is quoi diceris, »amabo te, eodem ad me cum revertere.« Semel satis est. Σπουδαῖον⁶⁶ οὐδὲν in sermone, φιλόλογα multa. Quid quaeris? Delectatus est et libenter fuit. Puteolis se aiebat unum diem fore, alterum ad Baias.

59 Pomeni, da ne vzbuja občutka vesti, kajti spomin nanj povzroča vse prej kot slabo reakcijo. Pridevnik *gravem* bi lahko prevedli na več načinov, npr. »uglednega«, »zoprnega«, naposled pa smo se odločili za prevod »napornega«, ker v nadaljevanju avtor opisuje svoje občutke gostitelja v odnosu do tega gosta.

60 Tj. 18. decembra, saj so se saturnalije začele 17. decembra.

61 Lucij Marcij Filip, konzul leta 56 pr. n. št.

62 Tj. 19. decembra.

63 Ni čisto jasno, na kaj namiguje (morda na Mamurovo smrt).

64 Tovrstna dieta je predvidevala, da je človek po obroku izbljuval vse, kar je pojedel. Te navade se je držal tudi Cezar. Prim. Cic., *Pro Deiot.* 21. Omenjena navada je bila med Rimljani splošno razširjena; zlasti na veličastnih pojedinah so imeli gostje navado, da so se na večerji prenajedali z vsemi mogočimi jedmi in občasno praznili želodce, zato da so lahko nadaljevali z jedmi. To nazorno prikazuje misel nekoliko poznejšega pisca, Seneke, *De Cons. Ad Helviam* 10.3.: *vomunt, ut edant, edunt, ut vomant* (bruhajo, zato da bi jedli, jedo, zato da bi bruhal).

65 Vzeto iz Lucilija.

66 Kot »resna« tema je morda mišljena politika.

Habes hospitium sive ἐπισταθμεῖαν odiosam mihi, dixi, non molestam. Ego paulisper hic, deinde in Tusculanum.

Dolabellae villam cum praeteriret, omnis armatorum copia dextra sinistra ad equum nec usquam alibi.⁶⁷ Hoc ex Nicia.⁶⁸ (Cicero, *Ad Atticum* 13.52)

Oh, saj nimam razloga, da bi obžaloval obisk svojega napornega gosta! Imeli smo se zelo lepo. A ko je prišel zvečer, na drugi dan saturnalij, k Filipu, se je hiša tako napolnila z vojaki, da je komajda ostajal prost triklinij, kjer bi večerjal sam Cezar; da, bilo je dva tisoč mož. Bil sem res zaskrbljen ob misli, kaj se bo zgodilo dan kasneje; a na pomoč mi je priskočil Kasij Barba, ki je razporedil straže. Tabor so postavili na odprtem, hiša je bila zabranjena. Tretjega dne saturnalij se je zadrževal do trinajste ure s Filipom in ni dovolil nikomur zraven; verjetno je imel posle z Balbom. Zatem se je sprehodil ob obali. Po štirinajsti uri je šel v kopel. Tedaj je izvedel za Mamuro, a ni niti trenil z očmi. Namazali so ga z oljem in ulegel se je k mizi. Sledil je emetični dieti, zato je jedel in pil po mili volji, z užitkom in obilno, a ne zgolj to, temveč uživa v dobro pečeni hrani, obogateni z začimbami, ter v prijetnem pogovoru, če že hočeš vedeti, z veseljem.

Poleg tega so zelo lepo sprejeli njegovo spremstvo, v treh jedilnicah. Celo manj pomembnim osvobojencem in sužnjem ni ničesar primanjkovalo. Uglejnejše osvobojence sem sprejel z eleganco. Kaj več? Dal sem vtis nekoga, ki je vreden imena mož. Pa vendarle moj gost ni bil tak, da bi mu lahko rekel: »Lepo te prosim, pridi spet kaj na obisk!« En sam obisk je čisto dovolj. Med pogovorom se nismo dotaknili resnih tem, pač pa smo veliko razpravljali o literaturi. Kaj hočeš še vedeti? Cezar je bil vesel in mu je ugajalo. Dejal mi je, da se bo zadržal en dan v Puteolih, drugi dan pa bo odrinil v Baje.

Na, tu imaš opis postanka, ki je bil zame neugoden, kot sem rekel, a ne nadležen. Tu bom ostal še nekaj časa, nato se bom vrnil v Tuskul.

Ko je šel Cezar mimo doma Dolabele, je vse vojaško spremstvo jahalo na njegovi levi in desni strani. To se ni pripetilo v nobenem drugem kraju. To sem izvedel od Nikije.

Pismo, ki je verjetno nastalo 19. decembra 45 pr. n. št., vsebuje več primerov kodnega preklapljanja, ki bi jim le težka našli skupni imenovalec, zato bomo vsakega obrazložili ločeno. Verbalni adjektiv ἀμεταμέλητον (»napornega«) lahko razumemo kot primer evfemistične rabe grške besede. Oznaka zoprnega gosta leti na Cezarjev obisk pri Ciceronu, ki pa se je izkazal za prijetnejšega, kot je gostitelj sprva mislil. Besedo, ki v sebi skriva pomensko negativno označbo, omiljeno z začetnim a *privativum*, je verjetno raje zapisal v grščini, kajti v latinščini bi najbrž zvenela preveč neposredno.

67 Verjetno je bil to neke vrste častni pozdrav Dolabeli, ki je bil v tistem času razburjen zaradi konzulata za leto 44 pr. n. št. Cezar je baje funkcijo obljubil njemu, a je očitno prve mesece zasedal položaj on sam. Prim. Cic., *Phil.* 2.79.

68 Nikija je bil Ciceronov in Dolabelov prijatelj.

V zvezi ἐμετικὴν *agebat* (»sledil je emetični dieti«) je mogoče razložiti grški akuzativ kot primer kodnega preklapljanja, povezanega z medicinskim izrazoslovjem. Beseda je izpeljana iz glagola ἔμειν (»bljuvati, bruhati«) in povezana s splošno razširjeno medicinsko prakso. Slednja je predvidevala, da so bolniki pod zdravnikovim predpisom uživali razne tekočine in snovi, ki so stimulirale bruhanje; na ta način naj bi se rešili, na primer, trebušnih in prebavnih motenj, želodčne kisline in celo depresije. Ker je tovrstna raba grškega izrazoslovja pogosta tudi v drugih pismih, smemo domnevati, da je z vključitvijo grške besede Cicero želel dokazati svoje poznavanje medicine. Sprejemljiva pa je tudi druga razlaga, in sicer da gre za evfemistično rabo grškega izraza.

Težje je pojasniti prisotnost prislova ἀδεῶς (»po mili volji«). Ni povsem jasno, zakaj se je Cicero odločil, da bo Cezarjevo pitje in prenašanje opisal z grškim terminom. Tega primera kodnega preklapljanja ne moremo obrazložiti ne kot oblike distanciranja od povedanega ali šaljivosti ne kot »prave« besede. Zdi se, da na podlagi predpostavk, ki smo jih opisali v prejšnjih poglavjih, tega primera ni mogoče razložiti povsem zadovoljivo in enoznačno. Morda gre tudi v tem primeru za izraz sproščenega kramljanja med Ciceronom in njegovim tesnim prijateljem.

Preprostejša se zdi razlaga grške zveze οἱ περὶ αὐτὸν (»njegovi«). Slednja je bila namreč v literaturi precej pogosta in ustaljena besedna zveza. Označuje spremstvo oziroma osebe, ki so sestavljale spremstvo (to so lahko bili vojaki ali straže, sužnji in služinčad, bodoči govorniki, ki so spremljali svojega učitelja, vajenci, ki so sledili mojstru, verniki itd.), in je torej rabljena v funkciji literarnega citata.

Za zvezo σπουδαῖον οὐδὲν (»nič resnega«) po drugi strani ni očitno značilno nič od tega, kar bi lahko opredelili kot eno od specifičnih funkcij kodnega preklapljanja, omenjenih v prejšnjih poglavjih. Nanjo sicer naletimo pri Demostenu (*Phil.* 9.31), a ker je zelo redka, bi jo težko opredelili kot stalno frazo (in jo posledično razložiti podobno kot prej omenjeno zvezo οἱ περὶ αὐτῶν). Nasprotno pa je mogoče podati bolj zanesljivo razlago za rabo besed φιλόλογα (»filološke/literarne, sc. zadeve«) in ἐπισταθμεῖαν (»postanek«). Prvo lahko razumemo v luči dejstva, da je bila filologija grška veda, ki so jo nato Rimljani prenesli še na italska tla, druga pa je vojaški termin, v obeh primerih gre torej za rabo grških strokovnih izrazov.

ZAKLJUČEK

Na podlagi teoretičnega uvoda in v še večji meri na podlagi obravnave posamičnih primerov kodnega preklapljanja je mogoče najprej zaključiti, da številni pojavi, povezani s tem pojavom v latinščini, ostajajo nepojasneni. Tako se občasno zgodi, da rabo grščine v Ciceronovih pismih težko enoznačno pojasnimo na podlagi teoretičnih predpostavk, ki smo jih orisali v uvodnem delu. Kot primer lahko navedemo pismo *Att.* 13.52, znameniti opis Cezarjevega obiska pri Ciceronu.

Ne gleda na povedano pa so Ciceronova pisma brez dvoma odlični vir za preučevanje kodnega preklapljanja v latinščini, saj nam ponujajo bogato paleto raznovrstnih primerov tega pojava. Cicero je grški jezik obvladal tako dobro, da mu je marsikdaj predstavljal jezik intimne in sproščenega kramljanja, še posebej v pogovoru s prijateljem Atikom, »Grkom« po duhu. Kljub temu pa prisotnosti grščine v pismih Atiku ne moremo obrazložiti zgolj kot dokaza intimnega odnosa med dopisovalcema, temveč tudi kot znak pripadnosti skupni kulturni eliti, ki sta jo Cicero in Atik delila z drugimi pripadniki visokih rimskih slojev. Grščina je bila namreč jezik kulture, omike in izobrazbe, zato se je za učenega Rimljana spodobilo, da jo dobro obvlada.

Z izkazovanjem znanja grškega jezika in književnosti so povezani tudi številni grški pregovori, citati in stalne fraze, ki jih je Cicero vnašal v svoja zasebna pisma in s tem izkazoval svojo izobraženost, hkrati pa s prijateljem Atikom »tekmoval« v besednih igrah in dopolnjevanju grških pregovorov. Včasih pa je latinskih terminov primanjkovalo ali preprosto niso bili povsem ustrezni, zato se je Cicero raje odločil za *mot juste* v grškem jeziku. V izbranih pismih Atiku je primer takšnega preklopa izraz πόλις, za katerega Rimljani niso imeli ustreznega prevoda, ki bi dejansko zaobjemal to, kar je pomenila πόλις v grškem svetu.

Občasno je bolj smiselna drugačna razlaga rabe grških izrazov. Posamični primeri tako pričajo, da se je grščina lahko uporabljala v evfemistične namene ali kot oblika distanciranja od povedanega. Kritika je namreč lahko zvenela manj agresivno, če je bila zapisana v tujem jeziku, prav tako pa se je pisec lahko distanciral od zapisanih besed, če je namesto domačega jezika uporabil grščino. Nadalje ne smemo zanemariti številnih medicinskih izrazov, ki jih Cicero navaja v grškem jeziku. Njihova prisotnost ni presenetljiva, če upoštevamo, da je imela medicina grške korenine in so jo Rimljani prevzeli deloma od Etruščanov, deloma od Grkov. Navajanje grške medicinske terminologije je lahko obenem izraz Ciceronovega ponosa, da obvlada tudi strokovno izrazoslovje.

BIBLIOGRAFIJA

- Adams, J. N. *Bilingualism and the Latin Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Auer, P. *Code-switching in Conversation. Language, interaction and identity*. London: Routledge, 1998.
- Babič, M. prev. *Mark Fabij Kvintilijan. Šola govorništva*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2015.
- Baldwin, B. »Greek in Cicero's Letters.« *Acta Classica* 35 (1992): 1-17.
- Dokler, A. *Grško-slovenski slovar*. Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1915.
- Dubuisson, M. »Le grec à Rome à l'époque de Cicéron, extension et qualité du bilinguisme.« *Annales, E.S.C.* 47, št. 1 (1992): 187-206.
- Dunkel, G. E. »Remarks on Code-switching in Cicero's Letters to Atticus.« *Museum Helveticum* 57 (2000): 122-129.
- Hamers, J. F. in M. Blanc *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Hoffmann, C. *An Introduction to Bilingualism*. London: Pearson Longman, 1991.
- Jackson, J. In *utramque partem tum Graece tum Latine: Code-switching and Cultured Identity in Cicero's Letters to Atticus*. Magistrsko delo, University of Kansas, 2014. [Http://hdl.handle.net/1808/14536](http://hdl.handle.net/1808/14536) (zadnji dostop: 30.5.2017).
- Jocelyn, H. D. »Code-switching in the comoedia palliata.« G. Vogt-Spira in B. Rommel, ur., *Rezeption und Identität. Die kulturelle Auseinandersetzung Roms mit Griechenland als europäisches Paradigma*, 169-195. Stuttgart: Franz Steiner, 1999.
- McConnell, S. *Philosophical Life in Cicero's Letters*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Milroy, L. in P. Muysken, *One speaker, two languages: Cross-disciplinary perspective on code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Muysken, P. in A. Rene *Language Contact and Bilingualism*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1987.
- Poplack, S. »Sometimes I'll start a sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPAÑOL: Toward a typology of code-switching.« *Linguistics* 18 (1980): 561-618.
- Spigno, Di C., ur. *Cicerone. Epistole ad Attico 1*. Torino: UTET Libreria - Torino, 2005.
- Spigno, Di C., ur. *Cicerone. Epistole ad Attico 2*. Torino: UTET Libreria - Torino, 2005.
- Wenskus, O. *Emblematischer Codewechsel und Verwandtes in der lateinischen Prosa. Zwischen Nähesprache und Distanzsprache*. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 1998.

Jadranka Cergol

Etruščani in Trojanci v Vergilijevi *Eneidi*: utemeljitelji novih civilizacijskih vrednot rimskega imperija

UVOD

Nekatere raziskave so že dokazale marsikatero vzporednico med zgodovinsko usodo Etruščanov in mitološko zgodbo Enejevih Trojancev. Podobnosti med Etruščani in Trojanci je raziskovala že Marta Sordi in namignila, da so Etruščani in Trojanci v *Eneidi* zaradi svoje moralne karakterizacije in simbolne podobe pravzaprav podvojitve istega naroda in iste ideje: Trojanci so le Etruščani, preneseni v svoje legendarne izvore.¹ Povezavo med Etruščani in Trojanci so poudarjali še drugi raziskovalci, ki so kot dokaz predstavili dve pomembni arheološki najdbi: prva je etruščanski napis iz Tunizije, na katerem Etruščani imenujejo sebe Dardance oz. Trojance; to je najstarejši dokaz o tradiciji, ki jo v svoji pesnitvi propagira Vergilij in po kateri naj bi Trojanci izhajali od Dardana iz Kortone.² Drugi dokaz pa je najdba kipca, ki predstavlja Eneja z Anhizom na ramenih, ko beži iz goreče Troje. Kipec je bil odkrit v templju Venere Genetrix v mestu Veji, častili so ga v obliki kulta, kar je dokaz za tesno povezavo med mitom o Eneju in etruščanskim mestom Veji.³ Nekateri raziskovalci so obe ljudstvi vzporejali tudi z imenom reke Tibere, ki simbolno povezuje obe ljudstvi.⁴ Izhajajoč iz izsledkov teh raziskav bomo z našo analizo pokazali, da sta v Vergilijevi *Eneidi* obe ljudstvi tesno povezani tako v svoji zgodovinski usodi kot v lastnostih, ki so jima pripisovali. Naš končni cilj pa je

1 Sordi, »L'integrazione dell'Italia«, 153–154.

2 Prvi je na to povezavo opozoril Heurgon, *La vie quotidienne chez les Étrusques*, ki pa o tej domnevi ni bil prepričan. Veliko bolj prepričljiv je bil kasneje Colonna, »Virgilio, Cortona e la leggenda«, še bolj pa Sordi, »C. Mario e una colonia etrusca«.

3 Bitto, »Municipium Augustum Veiens«, 109.

4 Cairns, »The Nomenclature of the Tiber«; Cergol, »Etruschi e Troiani«.

pokazati, da so vrednote, ki povezujejo Etruščane in Trojance, tista dediščina, ki sta jo obe ljudstvi zapustili rimski kulturi, potem ko sta utonili v morju kozmičnega rimskega imperija.

ETRUŠČANSKA IN TROJANSKA DEDIŠČINA

Izhajajoč iz že dokazanih arheoloških, kulturnih in literarnih povezav med Etruščani in Trojanci pa je namen pričujočega članka analizirati tri kulturna oz. vrednostna stičišča med Etruščani in Trojanci, ki odpirajo zanimive uvide v politično in kulturno zamisel *Eneide* v kontekstu avgustejske kulture in Avgustovega političnega programa. Zaustavili se bomo ob treh kulturnih stičiščih obeh ljudstev, tako kot se kažejo v Vergilijevi *Eneidi*, in sicer ob monarhični ureditvi, verski tradiciji, zlasti t.i. *Etrusca disciplina*, in konceptu vojaške hrabrosti – *fortitudo*.

1. Monarhija v Eneidi

Vprašanje monarhične institucije v *Eneidi* je pritegnilo kar nekaj raziskovalcev,⁵ le redki pa so politični koncept monarhije povezali z etruščansko družbeno ureditvijo;⁶ institucijo monarhije je namreč avgustejsko obdobje povezovalo predvsem s helenistično Grčijo in Orientom. Po drugi strani lahko pri drugih avgustejskih pesnikih, npr. pri Horaciju in Properciju, ugotovimo, da, ko govorita o Mecenatovih aristokratskih koreninah, monarhijo spontano povezujeta z Etruščani: *Maecenas atavis edite regibus* (Hor. C. 1.1.1), *Thyrrenna regum progenies* (Hor. C. 3.29.1) ali *Maecenas, eques Etrusco de sanguine regum* (Prop. 3.9.1).

Besedi *rex in regnum* se v *Eneidi* pojavljata pogosto (129-krat), včasih s pozitivnimi, včasih z negativnimi konotacijami. Velikokrat se *rex* sicer nanaša na Jupitra ali na druga božanstva, kot kralj je kar petnajstkrat poimenovan tudi Enej (1.38, 1.544, 1.553, 1.575; 6.36, 6.55, 6.765; 7.220, 7.267, 7.316; 8.12; 10.224; 11.176, 11.230; 12.161). Podobno se tudi *regnum* večinoma nanaša na svet bogov, na podzemlje ali metaforično na različne skupnosti; včasih se uporablja tudi za teritorij, ki ga bo Enej dobil kot svojo novo domovino (2.783; 4.267, 4.350, 4.381, 4.432, 4.619; 5.656; 6.67, 6.71); *regnum* tako pomeni vez med trojanskim kraljestvom in skupno državo Trojancev in Italikov.

Poudariti pa je treba, da se *rex in regnum* v povezavi z Enejem pojavljata pogosteje v prvi polovici *Eneide* kot v drugi, kar se ujema z dejstvom, da je bila institucionalna ureditev kraljestev na Bližnjem vzhodu v očeh Rimljanov

5 Rawson, »Caesar, Etruria and the Disciplina Etrusca«; Little, »Politics in Augustan Poetry«; Cairns, *Vergil's Augustan epic*; Horsfall, »The Aeneid and the Social Structures«.

6 Edini, ki je postavil domnevo o tej povezavi, je Horsfall, »The Aeneid and the Social Structures«.

tiranska.⁷ Prav tako nastopa etruščanska monarhija v negativni luči tudi ob koncu prve polovice *Eneide*, kjer so etruščanski kralji predstavljeni kot slabi vladarji; niti kralj Ank Marcij ni povsem pozitiven lik (6.816). V *Eneidi* se torej zrcali splošno neodobravanje monarhične institucije, ki je bilo v rimski zavesti povezano tudi z etruščansko nadvlado nad Lacijem in ki je dobilo nov zagon ob stiku z vzhodnimi monarhijami. V tem pogledu je zgovorno, da je Julij Cezar, ki je imel kot *dictator perpetuo* skoraj monarhično oblast, izjavljal, češ da ne želi postati kralj, temveč hoče biti le Cezar: *Caesarem se, non regem esse*.⁸ Zlati kraljevski diadem, ki naj bi ga Cezar trikrat zavrnil, in žezlo z orlom sta bila prav pri Etruščanih simbola kraljevske oblasti (poleg slonokoščene *sella curulis* in *fascēs* s sekiro).⁹ Ta znamenja pa so Rimljani po mnenju nekaterih raziskovalcev povezovali zlasti s Tarkvinijem Ošabnim in njegovimi nasledniki, torej z etruščanskimi kralji.¹⁰ Nasprotno pa je Cezar svojo povezanost z albanskimi kralji načrtno prikazoval z drugačnimi atributi: njegov kip je bil postavljen ob kipe rimskih kraljev,¹¹ večkrat se je prikazoval kot Romul/Kvirin,¹² nosil je tudi triumfalno togo in sedel na zlatem ali slonokoščenenem prestolu. Cezar torej ni hotel javno nositi kraljevskega naziva, na zunaj pa je izkazoval vsa znamenja kraljeve oblasti. Nasploh je rimska aristokracija v obdobju republike monarhijo večinoma razumela kot nasprotje in grožnjo republikanski *libertas*.¹³ Do pomembnih premikov je prišlo v 1. stol. pr. Kr., ko so rimske družine v svojih genealoških deblih začele sistematično iskati krvne povezave s sedmerimi rimskimi kralji, kralji Albe Longe in Enejem (sklicevanje družine Julijcev na povezavo z Enejevim sinom Iulom je samo eden od številnih primerov¹⁴). Izvzemši Tarkvinija Ošabnega so začeli na kralje gledati naklonjeno in so celo slavili njihova dobra dela v korist rimskemu mestu.¹⁵ Ta premik je bil kasneje opazen tudi v vizualni propagandi, ko so nekatere družine začele na novcih upodabljati svoje bogovske ali kraljevske prednike.¹⁶

Ob koncu republike je prišlo do novega premika: z nastopom *populares* in velikih vojaških poveljnikov sta dobili besedi *regnum* in *rex* tako v metaforičnem kot v dobesednem smislu negativen predznak.¹⁷ Rimske kralje so začeli primerjati z vzhodnimi monarhi, občasno so imeli za tirana celo Romula.¹⁸ Tudi literatura je začela gledati na monarhe kot na krute tirane. Cezar je zato monarhične ideje uveljavljal postopoma.¹⁹

7 Venturini, »Rex«, 486.

8 Suet., *Jul.* 79.2.

9 Dion. Hal. 3.61.

10 Kraft, »Der Goldene Kranz Caesars«, 7.

11 Cic., *Deiot.* 33; Suet., *Jul.* 76.1; Cass. Dio 43–45.3.4.

12 Cic., *Arch.* 12.45.

13 Rawson, »Caesar, Etruria, Disciplina Etrusca«.

14 Sextus Caesar je zažel upodabljati Venero na svojih kovancih v letih 130–125 pr. Kr.

15 Enij npr. imenuje Anka Marcija *bonus Ancus* (Enn., *Ann.* 137 Skutsch).

16 Obsežen pregled pri Zanker, *Augusto e il potere delle immagini*.

17 Rawson, »Caesar, Etruria, Disciplina Etrusca«, 157.

18 »Saevus iste Romulus« (Sal., *Hist.* 1.55.5).

19 Plut., *Caes.* 60–2, poroča o nepopularnosti ideje, da bi Julij Cezar postal kralj. O Cezarjevih

Avgustejski pesniki so idejo o Avgustu kot monarhu kljub previdnosti, ki jo izraža princepsova lastna propagandna strategija, izrazito promovirali. V *Eneidi* je močno prisotna ideja o monarhični ureditvi države kot o možni rešitvi za trajni mir. Italija je po vihnih časih državljanskih vojn potrebovala mir in stabilnost, ki je republikanska ureditev ni mogla zagotoviti, zato je bilo mogoče prodreti s propagandno idejo o bogopodobnem posamezniku (*a god-like individual*)²⁰ kot edinem vladarju. Vergilij je sicer monarhično ureditev upodobil že v Georgikah z opisom skupnosti čebel – *rege incolumi mens omnibus una est* (Georg. 4.212): čebelja skupnost lahko preživi samo pod vlado enega samega kralja, zanj so čebele pripravljene tudi umreti (Georg. 4.218). Vergilij s tem posredno nakaže možno politično rešitev za človeško skupnost.²¹

Iz pregleda rabe besed *rex* in *regnum* v povezavi z etruščanskim ljudstvom in etruščanskimi voditelji sledi, da je v *Eneidi* monarhična institucija predstavljena neproblematično. Enejevi etruščanski zavezniki Osinus iz Kluzija (10.655), Avlest iz Mantove (12.289) in Tarhon (8.555, 10.149) so namreč poimenovani kot kralji; Tarhonu sicer ni dodeljen specifičen teritorij, vendar lahko sklepamo, da je vrhovni poveljnik vseh etruščanskih čet. Tako kot Enejevi zavezniki pa je kot kralj predstavljen tudi izgnani etruščanski tiran Mezencij (8.481, 8.495). Problematična plat teh nazivov je v tem, da se vsi nahajajo zunaj seznama etruščanskih ladij, v seznamu samem pa so isti etruščanski kralji predstavljeni kot voditelji ali brez posebnega naziva: Masik je *princeps* (10.166), Asil je vedeževalec – *hominum diuumque interpres* (10.175), Cinar, voditelj Ligurov, je *ductor* (10.185), ostali pa so opisani z bolj splošnimi pridevki. Nasprotno pa so italjski bojovníki tako v seznamu Turnovih zaveznikov kot drugod v *Eneidi* poimenovani kot kralji: Cekul (8.679) in Erul (8.563) iz Prenesta, Mesap (8.698), Kamer (10.564), Arhip (7.752), Dercen (9.850), Ramnes (9.327), Metab (11.539). Paradoks je ravno v tem, da je bila monarhična ureditev v zgodovini italjskega polotoka (če seveda izvajamo prve rimske kralje) nepoznana,²² medtem ko je bila družbena ureditev Etruščanov monarhična.²³ Etruščanski kralji so tako večinoma *lucumones*, medtem ko so italjski bojovníki »kralji«, čeprav so v siceršnji tradiciji zgolj »junaki«.²⁴ Zanimivo je tudi, da jih arkadski kralj Evander, ko uvede pogovor Etruščanov z Enejem, predstavi kot velika ljudstva, ki imajo bogata kraljestva,²⁵ v zvezi s temi pa uporabi termin *regnum* v množinski obliki. S tem označuje več ljudstev in več kraljestev, kar se zrcali tudi v dejanski politični ureditvi Etruščanov, ki se niso nikoli združili

monarhičnih simpatijah Rawson, »Caesar, Etruria, Disciplina Etrusca«, 159; isti članek vsebuje tudi uporaben pregled zgodovine monarhičnih idej v rimski družbi.

²⁰ Little, »Politics in Augustan Poetry«, 263.

²¹ Prav tam, 264.

²² Devoto, *Gli antichi italici*, 255; Salmon, *Samnium and the Samnites*, 80; Cristofani, »L'alfabeto etrusco«, 90.

²³ Scullard, *Etruscan cities and Rome*, 222; Heurgon, *La vie quotidienne chez les Étrusques*, 57; Pallottino, *Etruscologia*, 312.

²⁴ Enn., *Ann.* 298; Liv. 23.35.13; 24.19.2; 26.6.13.

²⁵ *Ingentes populos opulentaque regnis iungere castra.* (8.475–6).

v eno samo politično enoto, temveč so ohranjali avtonomijo vsakega mesta posebej. V očeh Rimljanov so imela ta mesta monarhično ureditev. Ob branju *Eneide* se etruščanska družba kaže kot skupnost več ljudstev pod kraljevsko oblastjo, ki so se v času vojne povezala v eno samo enoto pod enim samim poglavarjem; v primeru *Eneide* je ta poglavar Tarhon. V Vergilijevi predstavi in v zavesti Rimljanov so imeli torej Etruščani monarhično ureditev; Vergilij v to ni skušal posegati, temveč je celo poudarjal pozitivne plati etruščanske monarhije in monarhični model prenašal celo na druga ljudstva.

Enej se največkrat omenja kot kralj v programski prvi knjigi: *Teucrorum ... regem* (1.38), *Latio regnantem* (1.264), *rex erat Aenea nobis* (1.544), *rex* (1.533 in 1.575). Enej kraljevski status ohrani tudi v drugem delu pesnitve, ko se bojuje za oblast v Laciju in Italiji.²⁶ V 6. knjigi je Enej kot kralj postavljen ob bok rimskim kraljem, Juliju Cezarju in Avgustu s sporočilom, da se veličina rimske zgodovine skriva ravno v monarhični ureditvi, ki edina lahko zagotovi stabilnost imperija. To v zaključnem delu *Eneide* poudari tudi Junona z besedami *sint Albani per saecula reges* (12.826). Končni dogovor med Junono in Jupitrom torej nakaže, da želita bogova vzpostaviti v Italiji kraljevino, ki ji bodo vladali albanski kralji.

Iz že omenjenega seznama mest, kjer nastopata izraza *rex* ali *regnum*, sledi, da raba polagoma upada in da je v drugi polovici *Eneide* bistveno manjša. Ob Eneju, ki je občasno še predstavljen kot kralj, nastopajo številni drugi voditelji z istim nazivom. Po mnenju F. Cairnsa omemba teh junakov služi jasnejši sliki, ko gre za razloček med idealom dobrega kralja in njegovim nasprotjem, krutim tiranom.²⁷ V tem smislu je Mezencij jasno nasprotje dobremu vladarju Eneju. Vergilij se je v tem gotovo naslanjal na filozofske ideje o dobrem vladarju.²⁸ Trije liki, ki so v *Eneidi* največkrat predstavljeni kot *reges*, so ravno Enej, Didona in Turnus. Tem trem junakom je sicer treba dodati še kralja Latina, ki pa je neproblematično predstavljen s pozitivnimi lastnostmi dobrega vladarja.²⁹ Njemu stojita nasproti Turnus in Mezencij, ki sta prikazana z značilnimi tiranskimi lastnostmi. Omeniti gre, da samo Turnovo ime najverjetneje izvira iz etruščanske izposojenke grškega *tyrannos*. Turnus dobi naziv kralja šele v 8. knjigi (8.17), saj je bil prej osrednja figura kralj Latin; šele v 8. knjigi Vergilij za kralja italske zveze določi Turna. Nasprotje med Enejem in Turnom ima vrsto vidikov: Enej je *pius*, Turnova brezbožnost pa se kaže že v zavezništvu z Mezencijem; Turnus je neobvladan in napadalen, Enej je pri svojih izbirah veliko bolj umirjen in racionalen. Kot umirjen in racionalen vladar je predstavljen tudi etruščanski kralj Tarhon. Z nazivom *rex* so označeni še drugi etruščanski voditelji; to sicer ne okrni Tarhonove poveljniške oblasti, vendar je ta omejena na čas vojne. V tem se zrcali etruščanska ureditev – in Vergilijev ideal

26 Cairns, *Vergil's Augustan Epic*, 5.

27 Prav tam.

28 O tem temeljito prav tam, 1–28.

29 Prav tam, 65.

dobrega, pobožnega in »demokatičnega« vladarja, ki ga uteleša tudi Enej; na drugi strani sta Turnus in Mezencij s polno kraljevsko oblastjo, vendar tudi kot brezbožni tiranski figuri.

Dva para kraljevskih likov – Enej in Tarhon ter Turnus in Mezencij v tradicionalno razumevanje monarhije vnašata čisto novo dimenzijo. Vergilij je vse negativne, tiranske poteze strnil oz. kanaliziral v dva lika – Turna in Mezencija, s tem pa je etruščansko monarhijo kot tako in posredno tudi Avgustovo »monarhijo« postavil v izrazito svetlo luč. Rehabilitacija monarhije torej v političnem konceptu *Eneide* poteka vzporedno z rehabilitacijo Etruščanov.

1.2 Religiozni čut (*pietas* in *Etrusca disciplina*)

Pietas je v Avgustovem političnem programu predstavljala eno izmed štirih glavnih vrednot, ki so bile zapisane na *clipeus aureus* – *virtutis clementiaeque iustitiae et pietatis causa*. Semantični spekter, ki ga ta pojem zaobjema v *Eneidi*, je zelo širok in se ne nanaša le na religiozni čut, temveč tudi na sveto spoštovanje do družinskih vezi in bogov. V *Eneidi* se izraza *pietas* in *pius* pojavita kar 60-krat: v dveh tretjinah primerov se nanašata na Eneja samega, nekajkrat na njegove tovariše in sobojevnike, le štirikrat pa na pripadnike nasprotni strani; 20-krat se pojavi zveza *pius Aeneas*, trikrat pa so pobožni Trojanci.³⁰ Približno v polovici primerov Vergilij uporabi termina v verskem kontekstu: *pius in pietas* največkrat konotirata spoštovanje in povezanost s sorodniki, v ostalih primerih se pojavljata v širšem smislu, v pomenu prijateljskih vezi, družbenih obveznosti in dolžnosti, povezanosti s sobojevniki, človekoljubja itd. Tako je *pietas* po eni strani povezana s *fides*, torej z ožjim semantičnim poljem, po drugi pa je *pietas* širši pojem, ki lahko zaobjema tudi koncepte, kot so *humanitas* in *miseriordia*.³¹ Prav tako je *pietas* v zelo redkih primerih pripisana Enejevim nasprotnikom: enkrat se nanaša na Lavza in njegovo sinovsko ljubezen do očeta, enkrat celo na Mezencija in njegovo ljubezen do sina, enkrat na Jurno, ki mora pretrpeti kruto usodo, ko vidi umreti brata; nazadnje *pietas* označuje tudi Turna, ko izkazuje svojo ljubezen do domovine. Vsekakor pa je v *Eneidi* najbolj razširjena raba pojma v verskem kontekstu, in torej izraža *pietas* do bogov oz. *pietas* v religioznem smislu. Morda se zdi, da *pietas* kot religiozno utemeljeni odnos do sočloveka ob koncu *Eneide* doživi poraz, saj Eneja zajamejo *furiae* in ga podžgejo, da Turnu potisne v prsi kopje. Horsfall je prepričan, da zaključek vendarle priča o zmagi tiste *pietas*, ki jo potrdi dogovor med Jupitrom in Junono pred odločilnim dvobojem. Bogova se namreč domenita, da bo vojne konec, Jupiter pristane na Junonino zahtevo, da se bodo morali Trojanci odreči imenu in jeziku, ohranili pa bodo lahko svoje penate in verske običaje – *mores ritusque sacrorum adiciam* (12.836–7).

³⁰ Traina, »Pietas«, 97.

³¹ Prav tam, 99.

Enej torej ni prišel v Italijo, da bi vsilil svojo vero: pobožni Enej (*pius pater Aeneas*) je rešil svoje penate in jim dal novo domovino – to je z religioznega stališča cilj in bistvo njegovega potovanja.³² Rimska *pietas* zato temelji ravno na tisti *pietas*, s katero je Enej rešil svoje bogove in kulturo svojih očetov.

Še ena vez med Etruščani in Trojanci so penati, in sicer kot izvorno rimsko božanstvo, ki varuje domače ognjišče. Ker gre za tipično italško božanstvo, tudi Enejevi penati izvirajo iz Italije; pripadali so namreč Jazijevega domu in so bili torej etruščanskega izvora. O tem pričajo sami, ko imenujejo Jazija za svojega očeta.³³ Sicer pa je pri kritikih vzbudilo veliko začudenja ravno to poimenovanje.³⁴ Ta Jazijev atribut postane bolj razumljiv, če izvor penatov povežemo z Etruščani. Penati nastopajo v *Eneidi* v ključnih trenutkih: Enej razkrije njegovo izvorno domovino, Enej pa jim daruje daritve takoj, ko pripluje na italska tla. Arheološki viri dokazujejo, da je bil Enej v ikonografiji pogosto povezan s penati: celo *Ara pacis* ga prikazuje pred svetiščem penatov v Vejih, v Laviniju pa so ohranjeni ostanki templja, posvečenega Enejem in penatom;³⁵ nasploh je bil Lavinij znan po tem, da je hranil rimske penate.³⁶ Penati tako v *Eneidi* prevzamejo novo vlogo, saj niso le vezni člen med Trojo in Rimom, temveč najprej povežejo Trojance z Etruščani, šele nato tudi z Rimljani. Tako kot Enej tudi penati niso priseljenci z vzhoda, temveč se skupaj z njim vračajo v svojo prvotno domovino, v Etrurijo, ki je bila v Avgustovem času v celoti vključena v imperij.

Navezanost na penate priča o Enejevi *pietas* do bogov. *Pietas* v *Eneidi* ni nikoli neposredno povezana z etruščanskim ljudstvom, se pa kaže v njihovem spoštovanju do bogov in obredov. V tem pogledu so zgovorni odgovori vedeževalca v 10. knjigi po srečanju med Enejem in Tarhomom. Potem ko so Etruščani tujega poveljnika Eneja že sprejeli za svojega, Vergilij njihovo odločitev dvakrat vzvratno prikaže kot voljo bogov, ki so jim svetovali tujega vladarja – *libera fati* (10.154) in *externo commissa duci* (10.156) –, in to v neposredni navezavi na Evandrovo pripoved in na vedeževalčevo priporočilo *externos optate duces* (8.503). Drugi pomenljiv odlomek je v 11. knjigi, ko ljudstvu po bitki pokopavata padle. Vergilij poudari, da je vsak pokopal svoje vojake v skladu z lastno tradicijo,³⁷ tako da je vsak voditelj vodil poseben obred: Enej za Trojance, Tarhon za Etruščane. V tem je opaziti tudi različni vlogi, ki ju imata v epu Enej in Tarhon: medtem ko je Enej v vojaških in političnih odločitvah edini poglavar in vodja vseh enot svoje vojske (trojanske, etruščanske in arkadske), ohranjajo Etruščani versko samostojnost. S tem Vergilij nakaže usodo zgodovinskih Etruščanov, ki se bodo na politični ravni podredili tuji oblasti, na verski pa bodo ohranili avtonomijo in del svoje tradicije – zlasti t.i.

32 Horsfall, »Aeneas and the Colonist«, 24.

33 *Iasius pater, genus a quo principe nostrum.* (*Aen.* 3.168)

34 Williams, »Did Maecenas 'fall from favour'?«, 91.

35 Galinsky, *Augustan Culture*, 146–9, 154–6.

36 Var., *Ling.* 5.144.

37 *Huc corpora quisque suorum / more tulere patrum.* (11.184–5)

Etrusca disciplina – posredovali novi skupnosti.

Haruspik (dbs. »pregledovalec drobovja«)³⁸ je pri Rimljanih užival posebnost spoštovanje. Po drugi strani pa je bilo vedeževanje v splošni rabi tudi v številnih italjskih krajih, zlasti npr. v Umbriji in Laciju. Haruspiki so bili sicer le tisti vedeževalci, ki so bili etruščanskega izvora, ostale so imenovali *augures*. Etruščanski haruspiki so kot svetovalci pogosto vplivali na pomembne odločitve senata, zlasti v kriznih trenutkih.³⁹ Zlasti od 2. punske vojne naprej so bili haruspiki stalni gostje rimskega senata. *Disciplina* je v času cesarstva doživela še večji razmah, po nasvete etruščanskih vedeževalcev so se zatekali številni cesarji.⁴⁰ Znan dokaz za to je v izjavi cesarja Klavdija, ki je večino poimenoval *vetustissima Italiae disciplina*⁴¹ in jo tako povezal s kulturno dediščino celotnega italjskega polotoka. Skratka, *Etrusca disciplina* je postala del t.i. *mos maiorum*.⁴²

Etrusca disciplina daje odgovor na številna vprašanja, povezana z integracijo Etruščanov v rimsko državo. Cenzorinov *De die natali* priča, naj bi Varon uporabljal podatke iz knjige *Tuscae historiae*.⁴³ Po Varonu naj bi etruščanski haruspiki na podlagi znanja o vedeževalstvu in na podlagi *libri rituales* vedeli, koliko *saecula* je dodeljenih vsakemu ljudstvu;⁴⁴ on sam je vedel, da je Etruščanom dodeljenih deset *saecula*. Cenzorin, ki v istem odlomku citira Varona, pravi, da je bila dolžina etruščanskih *saecula* različna, saj je temeljila na znamenjih, ki so jih nakazali bogovi in ki so jih interpretirali haruspiki. Tako so prvi štirje *saecula* trajali po 100 let, peti je trajal 123 let, šesti in sedmi pa 119. Plutarh omenja, da so etruščanski haruspiki interpretirali leto 88 pr. Kr. kot leto začetka državljanskih vojn in kot zaključek osmega etruščanskega *saeculum*. Prav tako je etruščanski haruspik Vulcatius razlagal znamenje na nebu leta 44 pr. Kr. kot konec osmega in začetek devetega *saeculum*.⁴⁵ Očitno so torej Etruščani v Avgustovem času čutili, da se jim kot ljudstvu bliža konec, kajti približeval se je deseti *saeculum*. Kot zlovešče znamenje so razumeli tudi uničenje Peruzije v peruzijski vojni.⁴⁶ Zato so se postopno začeli odrekati svojemu imenu, jeziku in navadam, znotraj novega institucionalnega reda pa so hoteli ohraniti svoje posebne veščine in svoje vrednote. *Etrusca disciplina* je

38 O haruspikih in vedeževanju več Mac Bain, *Prodigy and Expiation*; Ramelli, *Cultura e religione etrusca*; Haac, *Les haruspices dans le monde romain*.

39 Thulin, *Die Etruskische Disciplin*, 10.

40 Montero, *Política y adivinación*.

41 Tac., *Ann.* 11.15.1–3.

42 Briquel, »Il ruolo della componente etrusca«.

43 Censor., *De die natali* 17.

44 Med drugim računica iz *libri rituales* kaže, da se je etruščanska zgodovina pričela med 972 in 949 pr. Kr., kar je zelo blizu tudi zgodovinskim in arheološkim dokazom o začetkih vilanovske kulture, in torej tudi etruščanskega ljudstva v Italiji. To dokazuje, da so Etruščani lastno zgodovino zelo dobro poznali. Za poglobljeno analizo etruščanskih *saeculov* glej Sordi, »I saecula etruschi e i portenta«.

45 Serv., *Auct.* 9.46.

46 Sordi, »Il paradosso etrusco«.

namreč v imperiju ohranila visok ugled in je postala celo *publica religio*;⁴⁷ senat je odredil celo ustanovitev posebne skupnosti, imenovane *ordo sexaginta haruspicum*.⁴⁸ Knjige, v katerih je bilo to znanje opisano, sta Etruščana Avel Cecina in Tarkvinij Prisk že ob koncu 1. stol. pr. Kr. prevedla v latinščino,⁴⁹ ohranile pa so se še globoko v obdobje cesarstva. *Etrusca disciplina* je živa tudi še v pozni antiki, morda kot ena redkih živih prvin tradicionalne poganske religije. Celo Amijan Marcelin citira etruščanske knjige in brani etruščansko vedeževalstvo pred krščanstvom, tako da postavi Tagesa za učitelja modrosti – *monstrator disciplinae*.⁵⁰ Omenja tudi, da je cesarja Julijana na pohodu v Perzijo spremljal *haruspex imperatoris*.⁵¹ Izpričano je tudi ime Galbovega haruspika Umbricija Meliorja, ki je napovedal Otonov vzpon na prestol.⁵² Haruspik ni bil le cesarjev svetovalec, temveč je napovedoval prihodnost tudi v zasebnih zadevah.⁵³ Čeprav so Etruščani že davno izginili z zemljevida imperija, so jih prek *haruspicine* še naprej poznali kot ljudstvo, ki je *ante alias magis dedita religionibus*.⁵⁴

Tako pomemben segment etruščanske kulture je torej moral najti pot tudi v Vergilijevo rekonstrukcijo arhaične italske, še zlasti italske religije. *Disciplina* prvič zasledimo v 8. knjigi, ko Evander poroča o Etruščanih – o omembi Etruščanov navaja tudi prerokbo haruspika o tujem poglavarju in pove, da se Etruščani skušajo napovedi strogo držati – poveljstvo so ponudili celo njemu samemu, a ga je zaradi starosti odklonil. Še značilnejši je pasus v 10. knjigi, potem ko sta Enej in Tarhon že sklenila zavezništvo in je etruščansko ljudstvo »prosto usode«, *libera fati* (10.154). Etruščani so torej izpolnili voljo bogov, dobili so tujega poveljnika in zdaj lahko svobodno odločajo za boj. Etruščani so torej volji bogov vdano sledili in mirno čakali, da se izpolni pred začetkom bitke.

Haruspiki se pojavljajo tudi v političnih kontekstih. Asil, eden od Etruščanov v katalogu vojskovodij, je značilen vedeževalec, ki razbira sporočila iz zvezd, ptičjega leta in bliskov, pa tudi eden najodličnejših vojskovodij.⁵⁵ Spoj vojaške in verske moči v eni osebi je še en dokaz, da se vojaškopolitična in religiozna sfera pri Etruščanih prepletata.

47 Cic., *Har.* 27.61.

48 O tej skupnosti obstaja še vedno odprta dilema o času njenega nastanka: nekateri se nagibajo h kasnejšemu obdobju (Torelli, »Senatori etruschi« 119–129; Mac Bain, *Prodigy and Expiation*, 49–50; Ramelli, *Cultura e religione etrusca*, 51), drugi pa zatrjujejo, da je to skupnost določil Avgust (Rawson, »Cesar, Etruria and the Disciplina Etrusca«, 146–7; Haac, *Les haruspices dans le onde romain*, 85–92).

49 Briquel, »Il ruolo della componente etrusca«.

50 Amm. Marc. 17.10.2; 21.1.9–10.

51 Amm. Marc. 23.5.10–14.

52 Tac., *Hist.* 1.27.1; Plut., *Gal.* 24; Suet., *Gal.* 14.

53 Tako npr. sv. Avguštin pravi, da je tudi sam vprašal haruspika za nasvet, ko se je prijavil na pennisško tekmovanje (August., *Conf.* 4.2.3).

54 Liv. 5.1.7.

55 Basson, »Vergil's Catalogue of Etruscan Forces«, 53.

Augur v *Eneidi* nastopa kot posebna, ločena funkcija. To kaže primer Tolumnija, ki je avgur na strani Rutulcev. Tolumnija Turnus v 11. knjigi označi z atributom *felix* in naznani, da bodo z njegovo in Mesapovo močjo Rutulci zagotovo premagali Eneja. Očitno je, da je Tolumnij ob vedeževalski spretnosti tudi hraber in spreten vojak; to dokaže v 12. knjigi, ko tovariše spodbudi v boj proti Eneju. Šele v 12. knjigi sicer postane očitno, da gre za avgurja, in to daje slutiti, da za Vergilija razloček ni odločilen. Verjetno gre za nižjo funkcijo, saj Tolumnij poziva k boju, čeprav sta kralja (Enej in Latin) sklenila premirje oz. se odločila za Eneja in Turna; to je vsekakor kršitev verskih in političnih norm. Opozorimo še, da je bilo ime Tolumnij Rimljanom splošno znano kot ime etruščanskega kralja, ki je sprožil vojno med Rimom in mestom Veji; z ubojem poslanca je prekršil zakon o nedotakljivosti poslancev. Ime je pri rimskem občinstvu sprožalo negativne asociacije. Vzporednica med Asilom in Tolumnijem opozarja na vrednostni razloček: sama uporaba preroške večine je jasen znak, da imajo Etruščani kot *religiosissima gens* izrazito prednost pred drugimi italskimi ljudstvi.

Eneida Etruščanov neposredno ne karakterizira kot posebno religioznih, npr. z izrazi *pius*, *pietas* itd.; *Etrusca disciplina* je vendarle predvsem večšina, skoraj obrt, ki sama po sebi ne dokazuje globokega verskega prepričanja, s tem pa tudi ne duhovnega sorodstva med Etruščani in ljudstvom »pobožnega« Eneja. Vendar konteksti, kakršen je gornji, tudi te misli ne izključujejo.

1.3 *Fortitudo*

S poudarjeno vlogo Etruščanov je Vergilij v resnici povečal zgodovinsko verodostojnost svoje pesnitve. Tudi Servij povezavo med Trojanci in Etruščani razume kot logično zavezništvo, saj so imeli slednji nadzor nad večjim delom polotoka. Livij govori o *maximum imperium Etruscorum* – s tem označuje oblast Etruščanov na kopnem in na morju, vzdolž celotne Italije, od Alp do sicilske ožine.⁵⁶ Druga italska ljudstva so se etruščanski nadvladi upirala – zgodba o izgonu etruščanskih kraljev iz Rima je samo eden od refleksov resničnega zgodovinskega dogajanja. Vendar iz Vergilijeve pripovedi o konfliktih med italskimi ljudstvi pred Enejevim prihodom ni mogoče veliko zaslediti. Latin vladavino svojega prednika Saturna prikazuje idealizirano, kot dobo miru; iz Tarhonove pripovedi izhaja vsaj to, da so se hoteli Etruščani Mezenciju maščevati za njegove krutosti, ta pa se je (še pred prihodom Trojancev v Italijo) zatekel k Turnu. Iz Junoninih besed (10.65–71) bi lahko sklepali, da so ljudstva Italije pred Enejevim prihodom živela v slogi, in celo da se Etruščani niso razdelili na dva tabora. Junonin prikaz je – tako kot Latinov – očitno enostranski in tendenciozen. Vergilijeva pripoved predpostavlja konflikt med

⁵⁶ Liv. 1.2.5.

Etruščani in koalicijo med Rutulci in Mezencijem. Ničesar pa ne izvemo o odnosih med Etruščani in Latinci ali med Latinci in Rutulci. Iz drugih virov je moč sklepati, da so ostala ljudstva skušala oslabiti premoč Etruščanov; to so seveda tista ljudstva, ki jih Vergilij predstavi že na začetku drugega dela *Eneide*. Interpreti to razumejo kot (uspeh) poskus realističnega prikaza arhaične Italije. V že obstoječe konflikte vstopi Enej s svojimi Trojanci in išče zavezništva. Tiberin mu predlaga najprej Evandra, ta pa kasneje še Etruščane, torej dve politično vplivni in kulturno razviti ljudstvi; v skladu s tem jih Vergilij omenja že v invokaciji, pozneje pa v Alektini spodbudi Turnu. V odločilnih spopadih na koncu knjige, po Mezencijevi smrti, se Turnus celo tako boji etruščanske konjenice, da pošlje proti njej tri svoje najhrabrejše junake in z njimi najmočnejši del svoje vojske. Ko Evander predstavi Etruščane Eneju, jih imenuje *ingentes populos*; uporablja torej množinsko obliko, najbrž kot oznako za konfederacijo mest, ki je v Vergilijevih očeh vendarle enotna sila, *fortis Etruria*. Kaj pa je Etruščane spodbudilo, da so sprejeli Eneja za zaveznika? Santini trdi, da je ljudstvi združevala le bojaželjnost: Enej si je moral namreč prilastiti del italskega ozemlja, Etruščani pa so se želeli maščevati nad Mezencijem.⁵⁷

Etrurija je že v *Georgikah fortis* (2.533), v *Eneidi* so Etruščani *fortes*. Pridevnik se v drugi polovici *Eneide* v večini primerov pojavlja v zvezi z Enejem in njegovimi tovariši, velikokrat pa tudi v zvezi z Etruščani. Propercij Mecenata kot Etruščana opisuje ravno z lastnostma *fortitudo* in *pietas* (2.1 in 3.9; podobno tudi *Elegiae in Maecenatem*). V prvi elegiji in *Maecenatem*, ki je del t. i. *Appendix Vergiliana*, Mecenata označujeta *fides* (1.12) in *simplicitas* (22), opisan je kot *miles et Augusti fortiter usque pius* (40). V bitkah pri Filipih in pri Akciju se izkaže kot *gravis hostis* (44), v odnosu do Oktavijanovih nasprotnikov pa *fortis* (43); ponovno je *fortis* (46) skupaj s svojim poveljnikom, ko podi nasprotnike proti vzhodu. Epiteta *fortis* in *pius* se pojavljata tudi v potrdilih pretorijanskim vojakom, ki so bili, kot že znano, večinoma iz Etrurije in Umbrije.⁵⁸ V 23 primerih napisov je ohranjena stalna formula *fortiter et pie militia functi*.⁵⁹ Gre torej za vrline vojaške hrabrosti in verske vneme, ki so ju na splošno pripisovali etruščanskim pretorijancem.

Podobno rabo termina *fortis* je moč zaslediti tudi v *Eneidi*. Čeprav atribut *fortis* večinoma označuje Eneja in njegove trojanske vojake, se večkrat pojavi tudi v opisu etruščanskih vojakov. Takoj na začetku druge polovice *Eneide*, ko so Trojanci omenjeni prvič, se zanje uporablja besedna zveza *sterna acies* (7.426), kar nakazuje, da so hrabro ljudstvo, spretno v boju. Tudi v nadaljevanju, ko Evander Eneju prvič predstavi etruščansko ljudstvo, ga imenuje za *gens bello praeclara* (8.480) in mu s tem namigne, da se bo lahko v boju nanje oprl. Tudi v primerih, ko je govor o Enejevi vojski, se atribut vedno nanaša na Et-

57 Santini, »Il verosimile e l'illusorio«, 168.

58 Tac., *Ann.* 4,5,5.

59 Napisu so zbrani v *CIL* 26.

ruščane, ne pa na Evandrove Arkade; tako v 10. knjigi *forti permixtus Etrusco / Arcas eques* (10.237–8). V isti knjigi ponovno naletimo na hrabrega Asila iz že omenjenega seznama etruščanskih ladij: tudi on je *fortis* (10.550).

Raba pridevnika *fortis* je pogosta tudi v prikazih trojanskih bojnikov, zlasti Eneja, in sicer najprej v pogovoru s kraljem Latinom, ko predstavi svojo četo z besedami *sunt nobis fortia bello / pectora, sunt animi et rebus spectata iuventus* (8.150–1). Evander takoj razume, da so Enejevi vojaki res hrabri, predvsem pa, da jih vodi najpogumnejši izmed Trojancev: *fortissimus Teucrum* (8.152). Kasneje je trojanska četa opisana kot *Maeoniae delecta iuventus* (8.499). Evrial svojo napoved, da bo v tem dnevu opravil najhrabrejša dela: *me nulla dies tam fortibus ausis* (9.218), dokaže v nočnem napadu na nasprotnike: *atque umeris nequiquam fortibus aptat*. Enej pa je kasneje spet imenovan *Teucrum atque Italum fortissime ductor*.

Vojaška hrabrost pa ni pripisana samo Trojancem in Etruščanom, temveč v manjši meri tudi njihovim zaveznikom. Z atributom *fortis* so označeni še Liguri, ki se bojujejo na Enejevi strani: *Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello* (10.185). V zadnji knjigi pa ponovno srečamo Trojanca, ki se mu pripisuje *fortitudo*: to je Serest (12.562), ki si pridobi celo Enejevo zaupanje, saj ga predstavi kot enega glavnih trojanskih voditeljev in mu v svoji odsotnosti zaupa vodenje trojanskega tabora skupaj z Mnestejem, ko se sam umakne z namenom, da bi poiskal pomoč Etruščanov. *Fortia* so tudi dejanja Trojancev v boju, ko jih Enej spodbudi k hrabremu in ostremu vojskovanju v spomin na Palanta: *Per uos et fortia facta* (10.370). Pomemben je tudi odlomek iz 10. knjige, v katerem je pridevnik *fortis* povezan z Etruščanom (10.236): tukaj pa se hrabri Etruščan povezuje z Arkadi in Trojanca – njihov skupni cilj je *loca iussa tenere* v nasprotju s *horrentis Latinos*. Da se je Etrurija v boju proti Turnu izkazala kot odločilna sila, je razvidno že iz uvoda v drugo polovico *Eneide*, ko Muza Erato napove, da bo opevala bitke in kralje ter tirensko vojsko, ki se je združila na Enejevi strani (7.41–44); etruščanska bojna vrsta pa je *fatalis Etruria, infensa Turno* (12.232); vloga Etrurije je bila torej odločilna in za Turna celo pogubna.

Sicer pa je z istim izrazom označenih tudi nekaj junakov na Turnu nasprotni strani. V prvi vrsti so to Latinci, ki se že v začetnem delu predstavijo kot *fortes Latini* (7.151), ob njih pa stoji tudi *fortissimus Umbrus*, Turnov tovariš (7.752). Prav tako so močna telesa Turnovih zaveznikov, *fortia corpora* (8.538), močan je tudi Turnov zet Numanus Remulus (9.592) in Ceteg, eden manj znanih Turnovih vojakov (12.512).

Fortes so torej večinoma Enej, Trojanca in seveda Etruščani, le malokdaj Turnus in njegovi zavezniki. Etruščani sicer nimajo izrazite statistične prednosti pred zavezniki, prednost dobijo šele iz širšega literarnega konteksta: emblematičnega poimenovanja *fortis Etruria* v Georgikah in slavnih oznak za Mecenata, *fortis miles* etc., zlasti pri Properciju in v *Elegijah in Maecenatem*. V tem smislu je mogoče *fortitudo* razumeti kot specifično etruščansko odliko in

kot enega izmed vrednostnih temeljev zaveznitva z Enejevimi Trojanci.

Poleg monarhične ideje sta torej *pietas* in *fortitudo* temeljni sestavini enotnega vrednostnega sistema, ki se v *Eneidi* oblikuje znotraj zaveznitva med Etruščani in Trojanci in se zrcali tudi v Avgustovem političnem programu. Izmed vrednostnih konceptov, vpisanih v *clipeus virtutis*, pa v *Eneidi* manj izstopa *iustitia*; v povezavi z Etrurijo se pojavi samo enkrat: *ergo omnis furiis surrexit Etruria iustis* (8.494). Vendar je mesto izredno pomembno, saj govori o pravičnem uporu tiranu Mezenciju – prav ta upor pa je predzgodba *Eneide*, ki vodi v politično in etično zaveznitvo med Etruščani in Trojanci.

SKLEP

V razpravi smo skušali izslediti nekaj najpomembnejših stičnih točk med Vergilijevimi Trojanci in Etruščani; potem ko so druge raziskave že dokazale nekatera stičišča med obema ljudstvomoma, smo poskušali pokazati, da so bila obema ljudstvomoma skupne predvsem nekatere vrednote, na katerih sloni Avgustova ideja skupnega imperija. V skladu z Avgustovo idejo o etnično raznolikem in vrednostno enotnem imperijem gre v drugi polovici *Eneide* predvsem za etnogenezo na ravni skupnih vrednot. Etruščane in Trojance najprej poveže skupni nasprotnik: Vergilij ga predstavi v likih Turna in Mezencija, obenem pa v ta dva lika kanalizira negativno predstavo o krutem tiranu, ki se je Etruščanov držala zaradi tradicije o Tarkviniju Ošabnem; s tem Vergilij rehabilitira Etruščane in jih postavi za temelj ideje o nenasilnem in pobožnem monarhu, ki je vzporedna Avgustovemu prizadevanju, da bi dal svoji samovladi nove idejne temelje. Idejna temelja solidarnosti med Etruščani in Trojanci sta tudi *fortitudo* in *pietas*, prav tako temeljni prvini avgustejskega vrednostnega sistema.

Iz vzporednih usod Trojancev v *Eneidi* in zgodovinskih Etruščanov izhaja sporočilo, da jezik in ime nista nepogrešljivi sestavini skupne identitete, tako kot so to dokazovali nekateri sodobni antropologi, ki so se ukvarjali s kriteriji za določitev etnične pripadnosti.⁶⁰ Dominanten pa je vsekakor kriterij kolektivne solidarnosti, in to ne le znotraj vsakega od dveh ljudstev, temveč tudi znotraj politične koalicije, ki je tudi eden od temeljev za novi etnos, *populus Romanus*. V skladu z Avgustovo idejo o etnično raznolikem in vrednostno enotnem imperiju gre v drugi polovici *Eneide* predvsem za etnogenezo na ravni skupnih vrednot. Vezivo novega ljudstva je torej predvsem skupna kultura, ki pomeni skupne politične, verske in moralne vrednote. Protislovno sta najpomembnejša nosilca in posrednika teh vrednot ravno ljudstvi, ki jima je namenjeno izumrtje. Etruščani imajo pomembno funkcijo tudi v procesu

60 Smith, »The Ethnic Origins of Nations«; Renfrew, »Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins«; Hall, »Ethnic identity in Greek antiquity«; »Hellenicity: between ethnicity and culture«.

Enejeve etnične preobrazbe. Enej je z žaro, v kateri so bili trojanski penati, z obale Male Azije kot trojanski princ odplul proti še neznani domovini. Ep se na zemeljski ravni zaključi z Enejevo zmago nad Turnom, na olimpski pa s končnim dogovorom med Jupitrom in Junono. Enej je zdaj novi vladar in utemeljitelj novega ljudstva na italjskih (tujih) tleh, Turnus pa je končal kot tujec na domačih tleh. V vmesnem prostoru med tema točkama Enej postopno doživi preobrazbo: najprej se približa enemu od italjskih ljudstev, točneje Etruščanom, s katerimi je prek Dardana sorodstveno povezan. Poleg tega ga z Etruščani vežejo skupne vrednote, predvsem nasprotovanje tiranski oblasti, ki jo poosebljata Mezencij in Turnus. Nadalje Etruščane in Trojance povezujejo sorodna kultura (vključno z elementom orientalske »pomehkuženosti«) in skupne religiozne vrednote. V tem procesu se torej Enej in Trojanci v vrednostnem smislu asimilirajo z Etruščani in tako postopoma postanejo del italjskega prebivalstva.

Če je *populus Romanus* sploh še etnična skupnost, potem je oblikovanje take skupnosti v *Eneidi* predstavljeno kot dinamičen proces. Doba Avgustovega principata je bila doba prehoda iz republikanske ureditve v monarhično; prav tako je bila to doba etničnih preobrazb, kar pri Properciju ponazarja etruščanski bog Vertumnus, božanstvo, ki je spremenilo domovino, jezik in ime.⁶¹ V *Eneidi* bogovi podpirajo etnične preobrazbe Trojancev in Etruščanov kot nekaj naravnega. Za definicijo identitete novega ljudstva so ključni skupna kultura, skupne vrednote in skupen ustanovitveni mit. Tudi drugi kriteriji igrajo določeno vlogo, a niso determinantni in se jim lahko posamezna ljudstva v imenu skupnih interesov odrečejo. Pripadnost rimskemu imperiju pravzaprav ne pomeni več pripadnosti etnični skupnosti, temveč sistemu civilizacijskih vrednot. Eden od nosilnih elementov tega sistema vrednot je tradicija, ki so jih rimski kulturi zapustili Etruščani in Trojanci, in se kaže v monarhični ureditvi države, v religioznem čutu in v vojaški hrabrosti.

BIBLIOGRAFIJA

- Basson, W. Philip. »Vergil's Catalogue of Etruscan Forces: Some Observations.« *Antiquité classique* 25 (1982): 51–60.
- Bitto, Irma. »Municipium Augustum Veiens.« *Rivista di storia antica* 1 (1971): 109–119.
- Briquel, Dominique. »Il ruolo della componente etrusca nella difesa della religione nazionale dei Romani contro le *externae superstitiones*.« V: *Patria diversis gentibus una? Unità politica e identità etniche nell'Italia antica*, ur. Gianni Urso, 115–134. Čedad: ETS, 2008.
- Cairns, Francis. *Vergil's Augustan epic*. London: Duckworth, 1989.
- Cairns, Francis. »The Nomenclature of the Tiber in Virgil's Aeneid.« V: *What's in a Name? The Significance of Proper Names in Classical Latin Literature*, ur. James Booth in Robert Maltby, 65–82. Swansea: The Classical Press of Wales, 2006.

61 Cergol, »Etnična identiteta v Avgustejskem času«.

- Cergol, Jadranka. »Etruschi e Troiani nell'Eneide di Virgilio: due popoli con lo stesso patrimonio di valori.« *Atene e Roma* 10, št. 1-2 (2016): 35–60.
- Cergol, Jadranka. »Etnična identiteta v avustejskem času: primer Propercija.« *Keria* 13, št. 2 (2011): 57–69.
- Colonna, Giovanni. »Virgilio, Cortona e la leggenda etrusca di Dardano.« *Archeologia Classica* 32 (1980): 1–15.
- Cristofani, Mauro. »L'alfabeto etrusco.« V: *Lingue e dialetti dell'Italia antica*, ur. Alfredo Prodocimi, 401–428. Rim: Biblioteca di storia patria, 1978.
- Devoto, Giacomo. *Gli antichi Italici*. Firenze: Vallecchi, 1951.
- Galinsky, Karl. *Augustan Culture: an Interpretive Introduction*. Princeton: Princeton University Press, 1996.
- Haac, Marie Laurence. *Les haruspices dans le monde romain*. Bordeaux: Ausonius, 2003.
- Hall, Jonathan M. *Ethnic identity in Greek antiquity*. Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- Hall, Jonathan M. *Hellenicity: between ethnicity and culture*. Chicago, Chicago University Press, 2005.
- Heurgon, Jacques. *La vie quotidienne chez les Étrusques*. Paris: Hachette, 1961.
- Horsfall, Nicholas. »Aeneas the Colonist.« *Vergilius* 35 (1989): 8–27.
- Horsfall, Nicholas. »The Aeneid and the Social Structures of Primitive Italy.« *Athaeneum*, 78 (1989): 523–527.
- Kraft, Konrad. *Der Goldene Kranz Caesars und der Kampf um die Entlarvung des »Tyrrannen«*. *Jahrbuch für Numismatisches der Bayern Numismatischell Gesellsch.* München: Kallmünz 1953.
- Little, Douglas. »Politics in Augustan Poetry.« *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* 2.30.1. (1982): 254–370.
- Mac Bain, Bruce. *Prodigy and Expiation. Religion and Politics in Republican Rome*. Bruxelles: Latomus, 1982.
- Montero, Santiago. *Politica y adivinacion en el Bajo Imperio Romano. Emperadores y haruspices (193-403 D. C.)*. Bruxelles: Latomus, 1991.
- Pallottino, Massimo. *Etruscologia*. Milano: Hoepli, 1984.
- Ramelli, Ilaria. *Cultura e religione etrusca nel mondo romano. La cultura etrusca dalla fine dell'indipendenza*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2003.
- Rawson, Elisabeth. »Caesar, Etruria and the Disciplina Etrusca.« *The Journal of Roman Studies*, 68 (1978): 132–152.
- Renfrew, Colin. *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*. London, Pimlico, 1987.
- Salmon, Edward Togo. *Samnium and the Samnites*. Cambridge: Cambridge University Press, 1967.
- Santini Carlo, Stok Fabio. *Hinc Italae gentes. Geopolitica ed etnografia dell'Italia nel commento di Servio All'Eneide*. Pisa: ETS, 2004.
- Scullard, Howard. *Etruscan cities and Rome*. London: Cornell University Press, 1967.
- Smith A. D. (1986): *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, Oxford University Press.
- Sordi, Marta. »L'integrazione dell'Italia nello stato romano.« *Contributi dell'Istituto di storia antica* 1 (1972): 146–175.
- Sordi, Marta. »C. Mario e una colonia etrusca in Tunisia.« V: *Miscellanea*, Massimo Paollottino, 363–375, Milano, 1992.
- Sordi, Marta. »I saecula etruschi e i portenta.« *Rivista di storia antica* 114 (2000): 715–728.
- Sordi, Marta. »Il paradosso etrusco: il »diverso« nelle radici profonde di Roma e dell'Italia

- romana.« V: *Patria diversis gentibus una? Unità politica e identità etniche nell'Italia antica*, ur. Gianni Urso, 89–98. Ćedad: ETS, 2008.
- Thulin, Carl. *Die Etruskische Disciplin*. Goteborg: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1906.
- Torelli, Mario. »Senatori etruschi della tarda repubblica e dell'impero.« *Dialoghi di archeologia* 3 (1969): 285–363.
- Traina, Antonio. »Pietas.« V: *Enciclopedia virgiliana*, 4. Rim: Istituto dell'Enciclopedia italiana, 93–101, 1988.
- Venturini, Carlo. »Rex.« V: *Enciclopedia Virgiliana*, 1. Rim: Istituto dell'Enciclopedia italiana, 466–8, 1984.
- Williams, Gill. »Did Maecenas 'fall from favour'«? Augustan literary patronage.« V: *Between Republic and Empire: Interpretation of Augustus and His Principate*, ur. Karl Raaflaub in Marco Toher. 258–75. Berkley: University of California Press, 1990.
- Zanker, Paul. *Augustus und die Macht der Bilder*. Munchen: Beck, 1987.

Milan Lovenjak

Rimski tribun Cola di Rienzo (1347), *Res gestae divi Augusti* in *Lex de imperio Vespasiani*

UVOD

Na binkoštno nedeljo 20. maja 1347 je papežev notar Cola di Rienzo strmoglavil režim rimskih baronov, prevzel oblast in razglasil svobodno rimsko republiko.¹ Po antičnem zgledu se je dal oklicati za ljudskega tribuna in ob slovesnem kronanju 15. avgusta, ki so se ga udeležili tudi predstavniki drugih italijanskih mest, prevzel viteški naslov kot *Candidatus Spiritus Sancti, miles Nicolaus severus et clemens, liberator Urbis, zelator Italiae, amator orbis et tribunus augustus*.

Novi režim pod formo oživiljene stare rimske republike naj bi Rimu kot nekdanjemu in novemu središču političnega življenja in svetovne diplomacije, povrnil mir, blaginjo in vladavino prava,² Italija pa naj bi se ponovno združila pod vodstvom skupnega cesarja.³ Ob insceniranem poskusu obnove antičnih institucij, obujanju nekdanjih, a že dolgo odtujenih pravic Rima do prevlade nad ostalimi mesti v Italiji in obljubi njihove razširitve na vse prebivalce polotoka, je Cola, po vrsti diplomatskih pobud, v pismu napisanem 19. septembra, povabil mesta in vladarje Italije v Rim na kronanje novega cesarja naslednje leto. Celotno besedilo tega pisma, ki obsega kar 127 vrstic, poznamo po zaslugi tistega, ki ga je poslal v Firence,⁴ govori pa v obliki političnega manifesta o njegovi dotedanji vladavini,

---

1 V zvezi s Colo in sodobno zgodovino Rima gl. Collins, *Greater than Emperor*, Musto, *Apocalypse in Rome*, in Brentano, *Rome before Avignon*; v zvezi s Svetim rimskim cesarstvom pa Wilson, *The Holy Roman Empire*.

2 Musto, *Apocalypse in Rome*, 1.

3 O njegovih ukrepih in odzivu drugih italskih mest Seibt, *Anonimo*, 105–116.

4 Gabrieli, *Epistulario*, XXVIII.

ponovni vzpostavitvi reda in miru v Rimu in njegovem okrožju, podreditvi baronov, Colovi posvetitvi v viteza in kronanju za tribuna in o pravni podlagi njegove cesarske politike v Italiji:

Senatum populumque Romanum illam auctoritatem et jurisdictionem habere in toto orbe terrarum, quam olim habuit ab antiquo tempore, videlicet quo erat in potentissimo statu suo, et posse nunc iura et leges interpretari, condere, revocare, mutare, addere, minuere ac etiam declarare et omnia facere sicut prius et posse etiam revocare, quidquid in sui lexionem et preiudicium factum fuerat, ipso iure et revocatum esse etiam ipso facto. (Gabrieli, *Epistulario*, XXIII, 29–35)

Da naj imata senat in rimsko ljudstvo po celem svetu tisto veljavo in pravno moč, ki sta ju imela že od starih časov, ko sta imela najmočnejši položaj in da lahko delita pravice in razlagata zakone, jih utemeljujeta, ukinjata, spreminjata, dopolnjujeta, krčita in razlagata, da lahko počneta vse tako kot prej in da lahko tudi razveljavita vse, kar jima ne bi bilo v korist ali bi bilo v nasprotju z njunim pravom, to naj se povrne s samim pravom in s samim dejanjem.

Za celotno Italijo je bilo predvidenih štiriindvajset volilnih glasov, predstavniki posameznih skupnosti pa naj bi novega cesarja izvolili na praznik sv. Duha, binkoštno nedeljo 1348. Cesar naj bo iz Italije, saj bo to pripomoglo k njeni ponovni združitvi in počastilo ime rimskega cesarja Avgusta, ki ga je ljudstvo podelilo Coli:

Intendimus namque, ipso Sancto Spiritu prosperante, elapso prefato termine Pentecosten, per ipsum sacrum Romanum populum et illos, quibus electionis imperii vocem damus, aliquem Italicum, quem ad zelum Ytalie digne inducat unitas generis et proprietatis nationis, secundum inspirationem Sancti Spiritus, dignati ipsam sacram Ytaliam pie respicere, feliciter ad imperium promoveri, ut Augusti nomen, quod Romanus populus, ymmo inspiratione divina, nobis concessit et tribuit, observemus per gratas affectuum actionis. (Gabrieli, *Epistulario*, XXIII, 88–94)

Prizadevamo si namreč, da bomo ob podpori samega svetega Duha, takrat ko bo preteklo omenjeno obdobje petdesetih dni (od Velike noči), s pomočjo samega svetega rimskega ljudstva in tistih, ki jim bomo podelili glas za izvolitev cesarja – nekega Italika, ki ga k združitvi Italije vodi enotnost v rodu in pripadnost narodu – po navdihu svetega Duha vredni pobožno skrbeti za samo sveto Italijo in da jo bomo srečno povzdignili do cesarstva, tako da bomo Avgustovo ime, ki ga je rimsko ljudstvo po božanskem navdihu dovolilo in podelilo nam, opazovali s hvaležnostjo.

Navedena formulacija z jasnimi namigi na naslov, ki ga je prevzel Cola ob kronanju za tribuna (gl. zgoraj) in ki je bil zapisan tudi na začetku tega pisma,⁵ ni dopuščala dvoma o tem, kdo je bil mišljen kot novi cesar, namreč on sam, sin gostilničarja Rienza iz okraja Regola na obrežju Tibere.⁶ S tem pravno-političnim konstruktom je povezana tudi obljuba miru razdeljeni Italiji, ki naj bi jo tuji vladarji predolgo zanemarjali:

Cupimus quidem antiquam unionem cum omnibus magnatibus et civitatibus sacre Ytalie et vobiscum firmius renovare, et ipsam sacram Ytaliam multo prostratam iam tempore, multis dissidiis lacessitam hactenus et abiectam ab hiis, qui eam in pace et iustitia gubernare debebant, videlicet qui imperatoris Augusti nomina assumpserunt, contra promissionem ipsorum venire (sc. in Italiam), nomine non respondente effectui non verentes, ab omni sue abiectionis discrimine liberare et in statum pristinum sue antique glorie reducere et augere, ut pacis gustata dulcedine floreat per gratiam Spiritus Sancti melius quam umquam floruit inter ceteras mundi partes. (Gabrieli, *Epistulario*, XXIII, 76–86)

Z vsemi veličinami in mesti svete Italije in z vami želimo trdneje obnoviti antično enotnost Italije, ki že dolgo časa leži razmajana zaradi številnih nesoglasij in zanemarjena od tistih, ki bi jo morali voditi v miru in pravičnosti, tistih, ki so prevzeli ime cesarja Avgusta in se proti svoji obljubi, da bodo prišli sem (t. j. v Italijo), niso bali delovati proti svojemu imenu. To Italijo želimo osvoboditi vseh zločinov omalovaževanja in jo privedi nazaj v nekdanje stanje antične slave in jo še povečati, da bo okusila sladkost miru in še bolj kot kadarkoli prej zacvetela z milostjo svetega Duha med vsemi drugimi deli sveta.

Ta dokument jasno kaže dobre in slabe plati Colove italijanske politike. Njena slabost je bila, da ni bilo jasno, kako naj bi bila združitev Rima z Italijo dosežena, dobra stran pa enotnost v argumentaciji, ki temelji na neomajni veri v moč zgodovinsko pridobljenih pravic, ki naj ne bi nikoli zastarale. Cola je povezal dva elementa, ki sta bila obujena v njegovi dobi, pravno utemeljeno idejo enotnega cesarstva in občutje skupne pripadnosti mest in skupnosti v Italiji, katere najpomembnejša zagovornika v prvi polovici 14. st. sta bila Dante in Colov prijatelj, podpornik in svetovalec Petrarca.⁷

Ideja ponovne enotnosti Italije z uporabo zgledov iz antike je bila pri Coli prisotna že pred revolucionarnim prevzemom oblasti maja 1347. Kot namreč poroča njegov sodobnik, anonimni pisec Kronike mesta Rima v domačem

5 V. 1–3: *Candidatus Spiritus Sancti, miles Nicolaus severus et clemens, liberator Urbis, zelator Ytalie, amator orbis et tribunus augustus.*

6 Seibt, *Anonimo*, 113.

7 Seibt, *Anonimo*, 114.

ljudskem jeziku,⁸ ki vsebuje tudi dve daljši njemu posvečeni poglavji, je Cola še v času priprav na državni prevrat sklical shod v lateranski baziliki Sv. Janeza, kjer je na steno dal pritrčiti ploščo z antičnim napisom in nagovoril zbrano množico.⁹ Napisa na plošči naj ne bi razumel nihče drug razen njega, pričal pa naj bi o tem, kako sta senat in rimsko ljudstvo podelila oblast cesarju Vespazijanu:

Non moito tiempo passao che ammonio lo puopolo per uno bello sermone vulgare lo quale fece in Santo Ianni de Laterani. Dereto dallo coro, nello muro, fece ficcare una granne e mannifica tavola de metallo con lettere antique scritta, la quale nullo sapeva leiere né interpretare, se non solo esso. Intorno a quella tavola fece pegnere figure, como lo senato romano concedeva la autoritate a Vespasiano imperatore. (Anonimo Romano, *Cronica*, pogl. XVIII, v. 136–144)

Ni minilo veliko časa, ko je vzpodbudil ljudstvo z lepim govorom v ljudskem jeziku, ki ga je imel v lateranski cerkvi sv. Janeza. Na steno za korom je dal pritrčiti veliko in lepo kovinsko ploščo, popisano s starimi črkami, ki jih nihče drug razen njega ni znal prebrati ali razložiti. Okrog te plošče je dal naslikati prizore, kako je rimski senat podelil oblast cesarju Vespazijanu.

Puoi disse: »Vedete quanta era la mannificenzia dello senato, ca la autoritate dava allo imperio«. Puoi fece leiere una carta nella quale erano scritti li capitoli colla autoritate che-llo puopolo de Roma concedeva a Vespasiano imperatore. In prima, che Vespasiano potessi fare a sio benepiacito leie e confederazione con quale iente o puopolo volessi; anche che potessi mancare e accrescere lo ogliardino de Roma, cioène Italia; potessi dare contado più e meno, como volessi; anche potessi promovere uomini a stato de duca e de regi e deponere e degradare; anco potessi disfare citate e refare; anco potessi guastare lietti de fiumi e trasmutarli aitrove; anche potessi imponere gravezze e deponere allo benepiacito. Tutte queste cose consentio lo puopolo de Roma a Vespasiano imperatore in quella fermezza che avea consentuto a Tiberio Cesari. Lessa questa carta, questi capitoli, disse: »Signori, tanta era la maiestate dello puopolo de Roma, che allo imperatore dava la autoritate.« (Anonimo Romano, *Cronica*, XVIII, 168–187)

8 T. i. Anonimo Romano v delu z naslovom *Cronica* opisuje dogodke med letoma 1325 in 1360. Standardno kritično izdajo besedila z izčrpno analizo vseh ohranjenih prepisov izgubljenega izvirnika, obsežnim historičnim, tekstnokritičnim in jezikovnim komentarjem ter indeksi je pripravil Giuseppe Porta (Anonimo Romano, *Cronica*). Angleški prevod biografskih poglavij o Coli: Wright, *The Life of Cola di Rienzo*.

9 Gl. Boriaud, *Cola di Rienzo et la mise en scène de la lex Vespasiani de imperio*, 115–124, in Collins, *Greater than Emperor*, 41–48.

Potem je rekel: »Glejte kolikšna je bila veličina senata, ki je podelil oblast cesarstvu«. Nato je dal prebrati neki dokument,¹⁰ na katerem so bila zapisana poglavja s pooblastili, ki jih je rimsko ljudstvo podelilo cesarju Vespazijanu. V prvem poglavju je pisalo, da Vespazijan lahko po svoji volji sklene zaveznitvo, s katerim koli ljudstvom bi želel, nato da lahko zmanjša ali poveča meje rimskega vrta,¹¹ to je Italije, da lahko podeljuje zemljišča v večjem ali manjšem obsegu, kot to sam želi, da lahko imenuje ljudi za vojvode in kralje in jih odstavi ali zmanjša njihov položaj, dalje, da lahko poruši ali ustanovi mesta, da lahko zaustavi tok rek in jih preusmeri drugam, da lahko naloži ali ukine davke, kot bi mu to ugajalo. Vse te stvari je rimsko ljudstvo podelilo cesarju Vespazijanu, enako kot je to (prej) podelilo Tiberiju Cezarju. Ko so bili ta dokument in ta poglavja prebrani, je rekel: »Gospodje, takšna je bila veličina rimskega ljudstva, ki je predalo oblast cesarju.«

Omenjena napisna plošča naj bi bila odkrita ob obnovi lateranske bazilike po velikem požaru leta 1308, ki je bila zaključena šele leta 1346,¹² vendar je bila, kot kaže, znana že prej, saj Cola v pismu iz avgusta 1350 praškemu nadškofu Ernestu iz Pardubic piše, da jo je Bonifacij VIII., papež med letoma 1294 in 1303, uporabil kot zgornji del oltarne menze tako, da je bil napis obrnjen navzdol:

...et etiam de his quedam tabula magna erea, sculptis literis antiquitus insignita, quam Bonifacius papa VIII in odium imperii occultavit et de ea quoddam altare construxit, a tergo literis occultatis. Ego autem ante tribunatus assumptionem posui illam in medio Lateranensis ecclesie ornatam, in loco videlicet eminenti, ut possit ab omnibus inspicere atque legi, et sic ornata adhuc permanet et intacta. (Gabrieli, *Epistolario*, 167)

...O tem priča velika bronasta plošča z pred davnimi časi vklesanimi črkami, ki jo je Bonifacij VIII. v sovraštvo do cesarstva skril in postavil na oltar obrnjeno s hrbtom navzgor tako, da so bile črke skrite. Jaz sem jo pred prevzemom tribunata postavil okrašeno v sredino lateranske cerkve na posebej vidno mesto, tako da so jo lahko videli in brali vsi in tako okrašena in nepoškodovana je ostala do danes.

10 Omenjeni dokument (*una carta*) s prepisom pooblastil cesarju Vespazijanu bi glede na uporabljeno besedno zvezo (*fece leiere*) lahko prebral nekdo drug, podobno kot je nekoliko pozneje na manifestaciji po Colovem prevzemu oblasti Conte Mancini prebral uredbe novega režima (Anonimo Romano, *Cronica*, XVIII, 345–348: *Puoi fece leiere una carta nella quale erano li ordinamenti dello buono stato. Conte, figlio de Cecco Mancino, la lesse brevemente*). Izraz *carta* uporablja avtor Kronike ponavadi takrat, ko omenja uradne dokumente, listine ali pisma. Ali je imel na voljo tudi omenjeni prepis s pooblastili cesarju Vespazijanu in dokument z uredbami novega režima, ki ga je prebral Conte Mancini, žal ni mogoče presoditi.

11 Avtor je uporabil besedo *ogliardino* (vrt, sadovnjak) zaradi napačnega (Colovega ?) branja *pomarium* namesto *pomerium*. Besedilo »poglavja s pooblastili«, kot ga podaja avtor, se tudi sicer precej razlikuje od izvornika na bronasti plošči.

12 Buonocore, *La »fortuna« de la lex de imperio Vespasiani*, 48.

Slika 1: *Lex de imperio Vespasiani* (Musei Capitolini).

Papež Gregor XIII. je dal napisno ploščo, ki jo pozneje v lateranski cerkvi na različnih mestih omenjajo tudi drugi pisci,¹³ leta 1576 prenesti na Kapitol, kjer je bila najprej razstavljena v *Palazzo dei Conservatori*, papež Klement XII. pa leta 1733 v Kapitolski muzej, kjer se nahaja še danes.¹⁴ Na plošči je zapisan del t.i. *lex de imperio Vespasiani*, zakona, na podlagi katerega je Vespazijan prejel vladarska pooblastila, z osmimi klavzulami in odredbo za kršitelje (*sanctio*), ki kaže na to, da gre tu za zaključek celotnega besedila.¹⁵ Od prvega stavka je

13 Gl. CIL VI 930 s starejšo literaturo. V zvezi z zgodovino plošče in omembami v rokopisih gl. tudi Buonocore, *La »fortuna« de la lex de imperio Vespasiani*, 47–80.

14 Musei Capitolini, Palazzo Nuovo, Sala del Fauno, inv. št. 2227.

15 V zvezi z uvodno in ta pravni akt gl. Brunt, *Lex de imperio Vespasiani*. Posamezna vprašanja, starejše obravnave in rokopisi, posamezni členi in druga z napisom povezana vprašanja pa so obravnavana v vrsti prispevkov v zborniku kongresa, ki je bil organiziran ob dva tisoč letnici Vespazijanovega rojstva (*La Lex de Imperio Vespasiani e la Roma dei Flavi*. Atti del Convegno, 20–22 novembre 2008, a cura di Luigi Capogrossi Colognesi, Elena Tassi Scandone), izšel pa je v Rimu leta 2009. Gre za enega največkrat obravnavanih rimskih napisov, literatura o njem je postala že nepregledna. V zvezi z rimskimi pravnimi dokumenti na splošno gl. Rowe, *The Roman State: Laws, Lawmaking, and Legal Documents*.

oхранjen samo zaključni del, od celotnega prvotnega napisa pa manjka vsaj še ena dodatna plošča. Ta napis je poleg Avgustovega poročila o njegovih dejanjih (*Res gestae divi Augusti*), ki ga omenja Svetonij in katerega besedilo je znano po zaslugi treh epigrafsko izpričanih kopij iz antičnih maloazijskih mest, glavni vir za preučevanje pravnih podlag principata, nove oblike vladavine, ki jo je uvedel prvi rimski cesar Avgust, Colov vzor ob revolucionarnem nastopu oblasti. Razlika med Avgustovim in Vespazijanovim principatom je bila, da so bile Avgustu vladarske kompetence podeljene postopoma, Vespazijanu pa, tako kot tudi njegovim predhodnikom, vse hkrati. Ker je rimski izvirnik omenjenega Avgustovega poročila, t.i. *monumentum Romanum*, ki je bil zapisan na dveh bronastih stebrih pred njegovim mavzolejem, izgubljen, prva kopija napisa pa je bila odkrita v Ankari šele leta 1555, več kot stoletje po Colovem tribunatu, ta njegovega besedila ni poznal in ga tudi ni mogel uporabiti za pravno utemeljitev svoje vladavine na podoben način kot zakon o podelitvi vladarskih pooblastil Vespazijanu.

AVTOR KRONIKE Z ŽIVLJENJEPISOM COLE DI RIENZO

V sredini 14. st. napisana Kronika neznanega avtorja je najpomembnejši zgodovinoepisni in literarni spomenik mesta Rima v srednjem veku. Delo v do danes izumrlem ljudskem dialektu ohranja življenjsko moč generacije Cole di Rienzo, je najnazornejši zgodovinski vir mesta Rima v poznem srednjem veku in hkrati odličen primer pripovedi in historične misli na tleh, ki jih tako kot nikjer drugje prekriva človeški spomin, delo, ki se mu ni treba bati primerjave z veliki zgodovinskimi spisi te dobe Giovannija Villanija¹⁶ in Jeana Froissarta.¹⁷ To je jezikovna umetnina ekspresivne lepote in psihološke rahločutnosti v upodobitvi ljudi, ki jo je kot prozo v tistem času presegel le Boccaccio. Pod drugačnimi zunanji okoliščinami bi ta knjiga, če bi prišla v obtok, morda utemljila lastni literarni jezik mesta Rima, ki bi se značilno razlikoval od latinizirane klasičnosti toskanščine. (Seibt, *Anonimo*, 7; prevod M. L.)

S temi besedami Gustav Seibt začenja predgovor svoje do danes najtemeljitejše študije o anonimnem piscu Kronike z življenjepisom Cole di Rienzo in zgodovinopisju Rima na pragu renesanse. Za eno glavnih del stare italijanske književnosti in mojstrovino poetične proze so Kroniko poimenovali že v sredini 20. stoletja, ko je bila argumentirano zavržena tudi teza o prvotni navni čistosti jezika anonimnega avtorja. Po Seibtovem mnenju se zgradba Kronike, ki jo imenuje *literarizirano pričevanje* (nem. *literarisierte Augenzeugenschaft*), kaže kot dovršeno sosledje posamičnih

16 K Villanijevim Kronikam gl. Clarke, *The Villani Chronicles*.

17 Gl. Luthar, *Jean Froissart* (z odlomki iz njegovih Kronik v prevodu D. Hrženjaka).

slik. Naslovi poglavij in navajanje posameznih tematskih jeder z datumom in povzetkom namreč predstavljajo uvode v posamične osrednje teme, ki jih kasneje predstavi stilno in jezikovno dovršeno glavno besedilo na podoben način, kot govorijo veliki pripovedni cikli mojstrov sodobnega italijanskega slikarstva (na primer Giottove freske, cikli v Asissiju, San Gimignano, Sieni in drugih italijanskih mestih). V Rimu bi se anonimni avtor lahko zgledoval tudi po historičnih reliefih na častnih stebrih rimskih cesarjev, upodobitvah na triumfalnih slavolokih in drugih spomenikih bogate antične preteklosti. Doživeta sodobna zgodovina, ki jo avtor prikazuje na podlagi lastne izkušnje ali poročil zanesljivih pričevalcev, je pri njem dobila obliko »čutnih, slikovito mirnih ali dramatično razgibanih sedanjosti«, posledici tega, visoka ekonomičnost pripovedi in dovršena retorično-stilistična umetnost, s katerima jo pisec uresničuje, pa dokazujeta, da je bila izbrana popolnoma zavestno.¹⁸

O avtorju je znano samo to, kar je o sebi zapisal v svoji Kroniki.¹⁹ Tako naj bi bil leta 1325 kot majhen deček²⁰ pričal upora v Rimu, ki je privedel do odstavitve senatorja Jacopa dei Savelli, pozneje pa naj bi pri cerkvi *Santa Maria in Publicolis* videl skupino vitezov v galopu, katerih orožje in barve so se mu močno vtisnile v spomin.²¹ Poleg jezika, romanskega dialekta, v katerem je pisal in so ga takrat govorili v Rimu, točnega poznavanja lokacij posameznih dogodkov in nastopajočih oseb, tudi to priča, da je bil rojen v Rimu, verjetno malo pred letom 1320, morda po letu 1318. Ker takrat, ko je videl omenjene viteze, verjetno ni bil daleč zdoma, cerkev *Santa Maria in Publicolis* pa je v istem rimskem okraju (*rione Regola*), v katerem je bila tudi hiša Colovih staršev, sta se morda poznala že v zgodnji mladosti. Da je Colo osebno poznal, pravi anonimni avtor v poglavju o njegovem prvem prevzemu oblasti.²² Glede njegovega družbenega položaja lahko domnevamo, da je pripadal sloju premožnejših meščanov, trgovcev, notarjev ipd., na katerega se je opiral tudi Cola. Sam zase uporablja izraz *mea ientilezza*,²³ kar kaže, da se vsekakor ni prišteval med ljudi nizkega porekla.

Okrog leta 1339 je študiral medicino v Bologni, od koder je spremljal dogodke v severni Italiji. Morda se leta 1341 še ni vrnil v Rim, kar bi pojasnilo, zakaj v svojem delu ne omenja, kako je bil Petrarca okronan za pesnika (podobno kot je Cola postal 15. avgusta 1347 tribun). V sredini štiridesetih let je bil v Rimu in je Colov prevzem oblasti in pozneje sveto leto 1350 doživel iz nesporedne bližine. Konec petdesetih let je bil izven Rima, verjetno v Tivoliju, kjer je bil ponovno pričal nekaterim dogodkom, ki jih opisuje. Ko je

18 Seibt, *Anonimo*, 44.

19 Seibt, *Anonimo*, 22–24; Musto, *Apocalypse in Rome*, 2–4 in Campanelli, *The Preface*, 84–87.

20 Anonimo Romano, *Cronica*, II, 53–54: *ca, benché così fosse, io era in tanta tenerezza de etate, che conoscimento non avea elettivo.*

21 Anonimo Romano, *Cronica*, I, 11–22; Seibt, *Anonimo*, 22–23.

22 Anonimo Romano, *Cronica*, XVIII, 1463–1465: *E io li dico questo proverbio: »Chi vole pedere, puoi culo stregnere, fatigase la natica.«*

23 Anonimo Romano, *Cronica*, I, 32.

pisal Kroniko je živel *remoto*, t.j. oddaljen od prizorišča,²⁴ zadnji dogodek, ki ga omenja – gre za poznejši dodatek v latinščini – pa je osvoboditev francoskega kralja Janeza II. iz angleškega ujetništva 25. oktobra 1360. Malo pozneje je verjetno tudi umrl.²⁵

Anonimni pisec Kronike je bil po poklicu očitno zdravnik, saj veliko pozornosti v delu posveča človeškemu telesu, opisom posameznih delov, potezam in psihologiji glavnih protagonistov, večkrat pa omenja tudi druge zdravniške kolege. Njegova izobrazba je imela dve težišči, medicinsko-naravoslovno, predvsem z Aristotelom, na kar kažejo številni naravoslovni ekskurzi,²⁶ in historično-retorično. Zanj najpomembnejši antični avtor je bil Livij, poznal je vsaj prvo in tretjo dekada njegove Zgodovine, ki ju v predgovoru tudi dvakrat citira. Dobro je poznal tudi Valerija Maksima, občasno pa omenja tudi Salustija, Lukana, Seneko in Cicerona, deloma tudi kot pisce, ki jih je bral Cola. Edino srednjeveško zgodovinsko delo, ki ga citira, je *Kronika papežev in cesarjev* (t.i. *Chronicon Pontificum et Imperatorum*) Martina iz Troppaua, kjer je Rim v središču pozornosti, verjetno pa je poznal tudi srednjeveško rimsko književnost kot *Mirabilia urbis Romae* in *Liber historiarum Romanorum*. Poznal je tudi Biblijo, Gregorja Velikega in Izidorja iz Seville, kar kaže na ozadje njegove izobrazbe, od sodobnikov pa omenja samo Danteja.²⁷

Kroniko je pisal, ko je bil star okrog štirideset let. Pisal je za nekoliko manj izobražene pripadnike svojega stanu, trgovce in večkrat omenjane *bona iente*, premožnejše ljudi, ki so sicer znali brati, vendar niso znali latinsko. Delo je napisano v ljudskem jeziku, tedanjem govoru Rima, čeprav je bil avtor več tudi latinskega jezika in je, kot sam pravi, prvotno verzijo besedila napisal v latinščini. Končno obliko je dobilo besedilo verjetno zgodaj leta 1358. *Terminus ante quem* je ponovna misija kardinala Albornosa v Italiji oktobra 1358. Osnova za datiranje so podatki v 26. poglavju, kjer poroča o križarskih pridigah proti tiranu iz Forlija, Francescu degli Ordelaifi, ki jim je bil priča v Tivoliju.²⁸ Neposredno na to se navezuje omenjena latinska notica o dve leti poznejši osvoboditvi Janeza II., ki vsebuje najpoznejši datum v Kroniki.²⁹

Anonimni pisec si je zelo prizadeval za verodostojnost svoje pripovedi in je, kot sam pravi, poskušal pridobiti vedno najzanesljivejša pričevanja za posamezne dogodke, predvsem od tistih, ki so jih videli na lastne oči. To je postalo njegov temeljni princip,³⁰ kot pravi že v uvodnem poglavju:

24 Anonimo Romano, *Cronica*, I, 77.

25 Podrobneje gl. Seibt, *Anonimo*, 23–24.

26 Poznal je tudi Avicennove spise, za daljši ekskurz o sanjah pa naj bi uporabil Aristotelov spis *De divinatione per somnum* (Campanelli, *The Preface*, 85).

27 O tem podrobneje Seibt, *Anonimo*, 24.

28 Anonimo Romano, *Cronica*, XXVI, 474–477: *Per questa guerra mantenere fu predicata la crociata moite fiata. Mode novamente che cure anno Domini MCCCCLVII(I), de iennaro, nella citate de Tivoli fu predicata.*

29 Seibt, *Anonimo*, 24–25.

30 Gl. Seibt, *Anonimo*, 52–53.

Quello che io scrivo si è veramente vero. E de ciò me sia testimonio Dio e quelli li quali mo'vivo con meco, ché le infrascritte cose fuoro vere. E io le viddi e sentille: massimamente alcuna cosa che fu in mio paiese intesi da perzone fidedegne, le quale concordavano ad uno. (Anonimo Romano, *Cronica*, I, 81–87)

To, kar pišem, je zagotovo res. Da so spodaj zapisane stvari resnične, naj mi bo priča Bog in tisti, ki so živeli takrat kot jaz. Sam sem videl te stvari in o njih slišal: večino tega, kar se je zgodilo v moji domovini, sem izvedel od zanesljivih oseb, katerih pripoved se med sabo ujema.

Kronika opisuje dogodke med letoma 1325 in 1360, to je obdobje, ki ga je avtor sam doživel. Delo ni nastajalo sproti med samimi dogodki, ki jih opisuje, ampak kot celota na koncu obdobja, o katerem poroča. Na to poleg predgovora, kjer omenja predhodno latinsko verzijo besedila, kaže tudi samo besedilo s številnimi navzkrižnimi napotitvami na opise izven posamičnih poglavij, tako nazaj (*como ditto ene*) kot naprej (*como se dicerao*). Tako tudi predzadnje, sedemindvajseto poglavje vsebuje napotek na zadnje poglavje, ki naj bi govorilo o pohodu cesarja Karla IV. na kronanje v Rim. Od njega pa je znan samo naslov in morda poglavje sploh ni bilo nikoli dokončano. O enotnem konceptu in pisanju priča tudi dispozicija snovi v posameznih poglavjih, ki ne sledi samo kronologiji, ampak tudi tematskim celotam.³¹

Stil avtorja Kronike odlikuje med drugim izredna zvočna dodelanost, pri čemer kot sredstva retorične muzikalizacije uporablja aliteracije, anafore, epifere, anadiplozo, etimološke figure, notranjo rimo in ritmične paralelizme stavčnih členov.³² Tako na primer z anaforami in notranjo rimo ob opisu dvora Mastina della Scala tudi stilistično in zvočno podaja njegovo bogastvo in moč:

Moiti erano li baroni, moiti erano li sollati da pede e da cavallo, moiti li buffoni, moiti so' li falconi, palafreni, pontani, destrieri da iostra. Granne era lo armiare. Vedesi levare cappucci de capo, vedesi Todeschi inchinare, conviti esmesurati; tromme e ceramelle, cornamuse e naccare sonare. Vedese tributi venire, muli con some scaricare, iostre e tornii e bello armiare, cantare, danzare, saitare, onne bello e doice delecto fare. (Anonimo Romano, *Cronica*, VIII, 49–58)

Veliko je bilo baronov, veliko pešakov in konjenikov, veliko norčkov, veliko je sokolov, kljusačev, žrebet in plemenitih turnirskih konj. Spopad je bil velik. Videti je bilo dviganje klobukov z glav, Nemce, kako se priklanajo, neizmerne pojedine; igranje trobent in piščali, rogov in kastanjet. Videti je bilo prihajati davke, mule odlagati tovor, boje, turnirje in čudovite spopade z orožjem, peti, plesati, skakati in početi vsa lepa in sladka zadovoljstva.

³¹ Seibt, *Anonimo*, 33.

³² Seibt, *Anonimo*, 45.

Značilnost anonimnega pisca so med drugim tudi psihološko dovršene karakterizacije glavnih akterjev, učinkoviti opisi dramatičnih dogodkov na podlagi tujih ali lastnih pričevanj, množičnih ali posamičnih smrti, krutih življenskih razmer in okoliščin, pri čemer pogosto uporablja kratke stavke, historični sedanjik, variacije, stopnjevanje, alegorije, brezvezja in druga izrazna sredstva.³³ Primer takega dramatičnega opisa je tudi smrt senatorja Bertolda Orsinija, ki ga je pobesnelo ljudstvo zaradi pomanjkanja in draginje, ki so ju pripisovali njegovi krivdi, februarja 1353 kamenjalo do smrti:

Curreva anno Domini MCCCLIII, de quaraiesima, de sabato de frebaro. Levaose una voce subitamente per mercato in Roma: »Puopolo, puopolo!« Alla quale voce Romani curro dela e de cà como demonia, accesi de pessimo furore. Ietano prete allo palazzo; metto a roba, specialmente li cavalli dello senatore. Quando lo conte Bertollo delli Orsini sentio lo romore, penzaio dello campare e de salvarese alla casa. Armaose de tutte arme, elmo relucente in testa, speroni in pede como barone. Descenneva per li gradi per montare a cavallo. La strillare e'lo furore se converte nello desventurato senatore. Più prete e sassi li fioccano de sopra como fronni che cascano delli arbori lo autunno. Chi li dao, chi li promette. Stordito lo senatore per li moiti colpi, non li vastava coperirese de sotto soie arme. Puro abbe potestate de ire in pede allo palazzo dove stao la maine de santa Maria. La da priesso per lo moito fioccare de prete la virtute li venne meno. Allora lo puopolo senza misericordia e leie in quello luoco li compio li dii, allapidannolo como cane, iettano sassi sopra lo capo como a santo Stefano. Là lo conte passao de questa vita scomunicato. Non fece motto alcuno. Morto che fu, lassato, onne perzona torna a casa. *Senator collega turpiter per funem demissus, deformis pileo per posticam palatii obvoluta facie transivit ad domum.* La cascione de tanta severitate fu ca questi doi senatori vivevano como tiranni. Ià erano infamati, ché grano mannavano per mare fòra de Roma. Era lo grano carissimo. La canaglia non comportava la fame e'lo deiuno. Non sao temere lo puopolo affamato. Non aspetta che dichi: »Fa' questo«. Questa connizione hao la carestia, che moiti potienti hao perterrata. Anco pòtera essere la cascione che Dio non consente che'lle cose della Chiesa siano violate. De ciò favellava Valerio Massimo. Dao lo esempio de Dionisio tiranno de Cecilia, lo quale tagliava li capelli e'lle varve de auro le quale avevano li suoi diei, e diceva ca'li diei non deveano avere similitudine de becchi varvati. De questa onta la quale fece a suoi diei fu punito, ca in soa vita visse con paura e po' la morte soa sio figlio venne in tanta miseria, che viveva de insegnare li guarzoni lo alfabeto. Forza più non sapeva. Vedi meraviglia! Saputa che fu la morte dello senatore lapidato, la carestia de subito cessao per lo paiese intorno e fu convenevole derrata de grano. (Anonimo Romano, *Cronica*, XXVI, 6–54)

³³ Glede forme in povezanosti Kronike s poezijo, avtorjeve zgodovinopisne metode, njegovih predhodnikih in vzorih gl. Seibt, *Anonimo*, 33–88; o skladnji glej Formentin, *Tra storia della lingua e filologia*.

Teklo je leto Gospodovo 1353, v postnem času, na soboto v februarju. Nenadoma se je čez trg v Rimu razlegel krik: »Ljudstvo, ljudstvo!« Na ta krik Rimljani tekajo sem ter tja kot demoni, podžgani v najhujšem besu. Na palačo mečejo kamne, ropajo, posebej senatorjeve konje. Ko je grof Bertold zaslišal hrup, je poskušal uiti in se rešiti v svojo hišo. Oborožil se je z vsemi orožji, z bleščečo čelado na glavi, z ostrogami na nogah, kot pritiče baronu. Šel je navzdol po stopnicah, da bi se povzpел na konja. Kriki in bes so se obrnili proti nesrečnemu senatorju. Eden mu zadaja udarce, drugi grozi. Senator, omotičen od številnih udarcev, ni mogel nič drugega, kot skriti se pod svoje orožje. Imel je še toliko moči, da je šel peš v palačo, tja, kjer stoji kip svete Marije. Tam je pod udarci številnih kamnov izgubil zavest. Na tistem mestu je ljudstvo brez milosti in brez sodbe dopolnilo njegove dni in ga kamenjalo kot psa, ko so na njegovo glavo nametali kamne kot na svetega Štefana. Tam je grof umrl, nobene besede ni več izrekel. Ko je umrl, zapuščen, so se vsi vrnili domov. Njegov senatorski kolega se je sramotno spustil po vrvi iz palače in s čepico na glavi skozi zadnja vrata zakritega obraza pobegnil na svoj dom. Vzrok tega grozodejstva je bilo, da sta ta dva senatorja živela kot tirana. Obtožena sta bila, da žito, ki prihaja po morju, puščata izven Rima. Žito je bilo zelo drago. Ljudstvo ni prenašalo lakote in posta. Lačnega ljudstva ni mogoče krotiti. Ne čaka, da mu kdo reče: »Stori to!« Z draginjo je povezano, da povzroči padec številnih mogočnežev. Vzrok je lahko tudi, da Bog ne dopusti, da bi se poškodovala cerkvena lastnina. O tem govori Valerij Maksim. Opisuje namreč primer Dionizija, tirana s Sicilije, ki je odrezal zlate lase in brade svojim bogovom in rekel, da ne smejo biti podobni bradatim kozlom.³⁴ Za to sramoto, ki jo je storil svojim bogovom, je bil kaznovan in je celo življenje živel v strahu, po njegovi smrti pa je njegov sin zapadel v tako revščino, da se je preživljal s tem, da je dečke učil pisanja. Morda kaj več tudi ni znal. In glej čudež! Komaj se je razvedelo, da je bil senator kamenjan, se je draginja po okoliški deželi nenadoma končala in bilo je spet dovolj žita.

ROKOPISNO IZROČILO KRONIKE ANONIMNEGA AVTORJA

Najstarejši ohranjeni rokopis Kronike anonimnega avtorja je *Codex 976* iz Biblioteca Casanatense, ki ima na koncu zaznamek *Ultimo die Gennaro MDL* kot datum zaključka prepisa. Njeno izročilo se tako začne šele dvesto let po nastanku. Ker ni bila deležna nobenega odmeva niti v literaturi 14. stoletja, očitno takrat, ko je bila napisana, ni bila objavljena ali razširjena, morda zaradi avtorjeve smrti ali ker še ni bila dokončana. Očitno je nekje obležala in se ohranila v nepopolnem rokopisu, na katerem temeljijo vsi danes znani

³⁴ Valerij Maksim piše, da je Dionizij oskrnil številne templje in da je zlato brado odrezal Asklepijevemu kipu v Epidavru ter trdil, da ni primerno, da je on upodobljen z brado, njegov oče Apolon pa brez nje (*Dicta et facta memorabilia* 1.1.3).

prepisi.³⁵ Velika večina rokopisov je iz obdobja ok. leta 1600, prvo delno knjižno izdajo Kronike pa je leta 1624 natisnil tiskar Andrea Fei v Braccianu, nedaleč od Rima, pod naslovom *Vita di Cola di Rienzo tribuno del popolo romano*.³⁶ Celotno besedilo Kronike z vzporednim latinskim prevodom je kot prvi izdal Ludovico Antonio Muratori leta 1740 v zbirki *Antiquitates Italicae medii aevi sive dissertationes* (zv. 3, 249–548) pod naslovom *Fragmenta historiae Romanae ab Anno 1327 usque ad Annum 1354*.³⁷

Posebnost Kronike je poleg poznega izročila tudi fragmentiranost ohranjenega besedila. Od v uvodnem poglavju napovedanih naslednjih sedemindvajset jih tako devet manjka v celoti, četrto predstavlja ostanek sredi večje lakune, ki je poškodovala tudi tretje in peto, izgube pa so utrpela tudi osmo, trinajsto in sedemindvajseto. Zdi se, da je nepoškodovana samo polovica vseh poglavij, ki so tudi sicer različno dolga. Dve poglavji o Coli sta izredno dolgi in verjetno izjema, druga pa so lahko tudi precej krajša. Če sodimo po teh, manjka vsaj četrtnina, če ne kar tretjina prvotnega besedila. Značilen je tudi neenakomeren izbor in popolnost v rokopisih 16. in 17. stoletja. Že v najzgodnejšem izročilu se kaže težnja po ločevanju besedila na dva dela, tako da je bil del, ki govori o Coli in je zanj vladalo veliko zanimanje, ločen od ostalega in poimenovan *Vita di Cola di Rienzo*. Razdelitev besedila na posamezne več ali manj zaključene enote je prepisovalcem omogočila izbor in preureditve posameznih delov. Samo pet rokopisov od skupno osemindvajsetih vsebuje celotno ohranjeno besedilo, približno tretjina pa osemnajsto in sedemindvajseto poglavje, pogosto z deli triindvajsetega in šestindvajsetega, ki kot *Vita di Cola di Rienzo* sestavljajo Colovo biografijo. Dodatna tretjina rokopisov vsebuje tudi druge dele besedila, ki zadevajo Rim, ostalo pa so fragmenti z različnimi stopnjami popolnosti. Ker gre za rokopise, katerih dve tretjini sta hranjeni v knjižnicah v Rimu, ne preseneča, da se je v času ok. leta 1600 posvečalo pozornost predvsem lokalnozgodovinskim delom besedila in se zanemarjalo ostalo. G. Porta zato domneva, da je že izvirnik imel enake lakune kot danes ohranjeno besedilo.³⁸ Ker v nobenem od ohranjenih rokopisov ni zapisano avtorjevo ime, tako je bilo verjetno tudi v danes izgubljenem izvirniku, njegovega avtorstva preko dvesto let od njegovega nastanka ni bilo več mogoče ugotoviti.³⁹

35 V zvezi z rokopisno tradicijo in opisom ohranjenih rokopisov gl. Porta v: Anonimo Romano, *Cronica*, str. 271–347 (*Stemma codicum* na str. 347). Gl. tudi Seibt, *Anonimo*, 24–31.

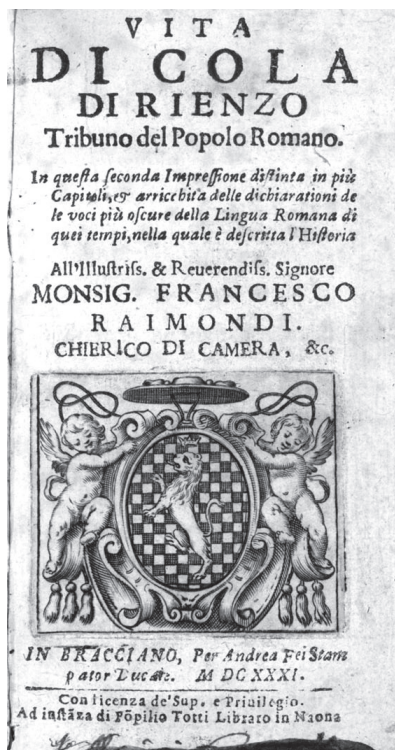
36 Druga izdaja je izšla že leta 1631, kar kaže na velik interes za spis anonimnega avtorja. Za obe izdaji iz Bracciana gl. Porta v: Anonimo Romano, *Cronica*, 342–344.

37 Za Muratorijevo izdajo gl. Porta v: Anonimo romano, *Cronica*, 344–346, in Musto, *Apocalypse in Rome*, 4–5.

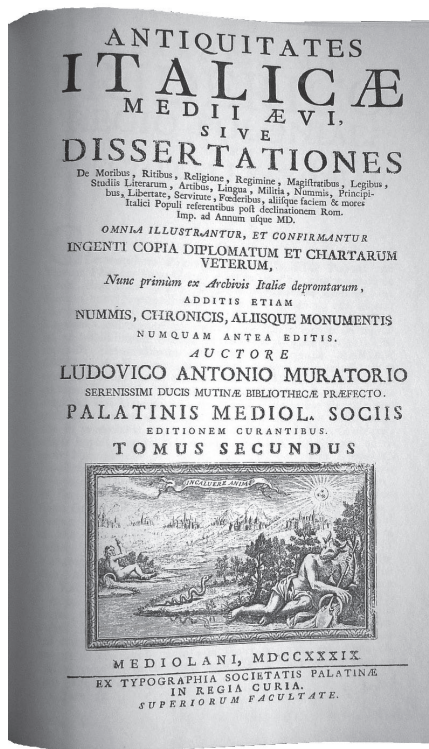
38 V zvezi z izvirnim rokopisom gl. Porta v: Anonimo Romano, *Cronica*, 339–341.

39 Mnenje, da gre za Bartolomea di Iacovo da Valmontone, ki ga je utemeljeval G. Billanovich (v članku *Come nacque un capolavoro*) in je bilo potem prevzeto v temeljni literarnozgodovinski pregled italijanske književnosti 14. stoletja (*Storia della letteratura*, Vol. II. 185–190), je bilo pozneje ovrženo kot neprepričljivo (gl. Campanelli, *The Preface*, 85, op. 12).

Slika 2: Naslovnica druge izdaje Kronike z življenjepisom Cole di Rienzo (*Vita di Cola di Rienzo: Tribuno del Popolo Romano*. Bracciano: Per Andrea Fei, 1631).

Slika 3: Naslovnica Muratorijevih *Italiskih starožitnosti*, kjer bilo leta 1740 prvič objavljeno celotno besedilo Kronike.

KORESPONDENCA COLE DI RIENZO

Poleg Kronike anonimnega avtorja in nekaterih ohranjenih dokumentarnih virov so za poznavanje Colovega življenja in dejanj pomembna tudi pisma, ki jih je napisal sam ali njegovi dopisovalci.⁴⁰ Posebej zanimiva so tista, ki sta si jih izmenjala s Petrarko. Njuna korespondenca zajema tako zgodnejše obdobje kot leto, ko je Cola postal tribun.⁴¹

Začetek njunega dopisovanja izpričuje pismo, ki ga je Petrarka napisal v Avignonu leta 1343 (pismo Coli, *App. litt.*, II; *Sine titulo*, VII). Cola je tam nastopil kot odposlanec iz Rima pred papeško kurijo, požel veliko občudovanje papeža Klementa VI. s svojo retoriko in se srečal tudi s Petrarko.⁴² Potem ko je

40 Gl. Gabrieli, *Epistolario* ter Burdach in Piur, *Briefwechsel*.

41 Gl. Cosenza, »Petrarch. The Revolution of Cola di Rienzo«.

42 O okoliščinah njunega srečanja v Avignonu gl. Cosenza, »Petrarch. The Revolution of Cola di Rienzo«, 1–5. Za Petrarko je bil Cola reinkarnacija Scipiona Afričana, glavnega junaka njegove

Cola postal tribun, mu je Petrarka iz Avignona poslal daljše pismo z vzpodbudo njemu in rimskemu ljudstvu (Var. XLVIII, *Hortatoria*), ki je datirano med 24. in 27. junij 1347.⁴³ Ohranjeno je tudi Colovo pismo napisano v Rimu (datirano 28. julija 1347), ki potrjuje, da je prejel Petrarkovo *vzpodbudo* in se mu zanj zahvaljuje.⁴⁴ V nekem drugem pismu Petrarka opisuje učinek Colovih pisem na papeški dvor v Avignonu (Var., XXXVIII, napisano v Avignonu, datirano med 24. in 26. julij 1347), v dveh naslednjih iz avgusta 1347 pa že njegovo odtujevanje od Cole (Var. XL, napisano v Avignonu med 21. in 25. avgustom 1347, Var., XLII, napisano v Vaucluseu in datirano med 27. in 31. avgust 1347). Eno od pomembnejših pisem je tudi Petrarkovo po Colini zmagi pri *Porta S. Lorenzo*, napisano v Genovi 19. novembra 1347 (*Fam.* VII, 7). Ohranjeni sta tudi dve Petrarkovi pismi kardinalom o reformi vladavine v Rimu iz novembra 1351 (*Fam.*, XI, 16, dat. 18. november 1351 in *Fam.*, XI, 17, dat. 24. november 1351) in nekoliko poznejše pismo, v katerem se je Petrarka zavzel za Colovo osvoboditev (*Sine titulo*, IV, iz sredine septembra 1352.)

Celotna ohranjena Colova korespondenca obsega 54 pisem, večinoma so napisana v odlični srednjeveški latinščini, deloma pa tudi v takratnem ljudskem jeziku Rima. Nekatera med njimi so tudi izjemno dolga. Poleg korespondence s Petrarko so ohranjena tudi pisma papežu Klementu VI., različnim italjskim mestom (predvsem Firenze, Perugia, Rim), češkemu cesarju Karlu IV., praškemu nadškofu Ernestu, fra. Michaelu z Monte Sant'Angelo, svojemu sinu in nekaterim plemičem. V nadaljevanju sledi Colovo pismo Petrarki z zahvalo za njegovo pismo vzpodbude ob nastopu tribunata.

AUCTORE clementissimo domino nostro Iesu Christo, Nicholaus severus et clemens, libertatis, pacis iustitiaeque tribunus et sacre Romane reipublice liberator illustris, clare virtutis viro domino Francisco Petrarche, poete dignissimo laureato et concivi carissimo, salutem et summi gaudii plenitudinem et honoris.

Dulcissima literarum vestrarum series, respersa rethorice, verissimarum plena fomite rationum, plecta legentium et audientium visus auditumque recreatione replevit, et digesta interius pavit suavius intellectus, et in gratissimo exortamine vestro, per exempla laudabilia bonorum veterum, per eccitationes ad virtutum amplexus, nos sumus et fuimus plurimum recreati. Et quanta sit vestra circa Urbem eiusque statum prosperum affectionis plenitudo ex literis vestris plene colligitur et ex nota per visum vestre bonitatis prudentia certissimum retinetur et de affectione sinceritatis perfecte, quam habetis in nobis et Urbe. Nos et Romani singuli vobis affiamur, et ad honores et commoda sincerius obligamur. Et utinam persone vestre presentia Rome

velike pesnitve *Africa*, ki naj bi postala nacionalni ep v Italiji.

43 O Petrarkovi podpori in njegovih velikih pričakovanjih od Colovega režima gl. Ariani, *Petrarca*, 45–46. Angl. prevod tega pisma: Cosenza, »*Petrarch. The Revolution of Cola di Rienzo*«, 15–32.

44 Gabrieli, *Epistolario*, pismo št. XV (gl. v nadaljevanju).

foret! Nam sicut anulum aureum pretiosissima lapis ornat, sic persone claritas ornatam et decoram redderet almam Urbem. Cuius totius populi anima est ipsa libertas, quam tum pro evis noviter gustata dulcedine, quum, diutius perpresso servitutis errore, Romani omnes potius paterentur animas eorum evelli cordibus quam reduci in amarissimam servitutum; maxime cum res suam revertatur ad naturam de facili, et Urbs capud et principium extiterit libertatis, que multis temporibus se experta est impie, prout dolor, ancillari. Propter quod de contacto eveci laqueo Deo coniubilant, et propter libertatis conservationem mortem et discrimina nulla vitant. Nos autem et ipsi prontissimi sumus ad singola que vestrum respiciunt commodum et honorem.

Datum in Capitolio, in quo regnante iustitia recto corde vigemus, die XXVIII mensis iulii, XV. indictione, liberate reipublice anno primo. (Gabrieli, *Epistolario*, XV, str. 37–38)

Nikolaj, trden in usmiljen, po milosti našega zelo usmiljenega gospoda Jezusa Kristusa tribun svobode, miru in pravičnosti in slavni osvoboditelj rimske republike, možu čiste vrline, gospodu Francescu Petrarki, zelo zaslužnemu pesniku lavreatu in najdražjemu sodržavljanu, pozdrav in polnost največjega veselja in časti.

Vrsta vaših najslajših in z govorništvom blagoslovljenih pisem, polnih zelo resničnih in vzpodbudnih argumentov, je napolnila oči bralcev in ušesa poslušalcev z ugajanjem. Če se vsebina preuči temeljiteje, se razum napolni še z večjim veseljem. V vašem najdragocenejšem pismu vzpodbude, z hvalevrednimi zgledi odličnih starih mož, z vzpodbudami k vrlinam, smo in smo bili močno prenovljeni. Iz vaših pisem se jasno vidi obilje vaše naklonjenosti do mesta in strah za njegov ugodni položaj, zaradi znakov vaše dobrote in zaradi globine dovršenega čustvovanja, ki ga imate za nas in za mesto, se vrlina najbolj gotovo zadrži. Mi in posamezni Rimljani se počutimo vam zelo vdane in se še bolj vdano zavezujemo služiti vašim častem in koristim. O, da bi bili tukaj v Rimu! Kajti tako kot zlat prstan krasi najdragocenejši kamen, tako slavnost vaše osebe krasi naše drago mesto. Duša tega celotnega ljudstva je sama svoboda, njena sladkost je bila ravnokar okušena po zelo dolgem času, potem ko so tako dolgo trpeli suženjstvo, bo vsak Rimljan zdaj raje dovolil, da bo življenje izbito iz njegovega srca, kot da bi se vrnil v najbridkejšo suženjstvo. Vse stvari se vrnejo k svojemu naravnemu položaju in mesto je spet močno kot glava in izvir svobode, mesto, ki je tako dolgo časa izkusilo bolečino služkinje. Zaradi tega Rimljani vzpodbujeni kličejo k bogu in se zaradi svobode ne izogibajo smrti niti nevarnostim. Pripravljani smo narediti vse stvari, ki pripomorejo k vašemu dobremu počutju in časti.

Dano na Kapitolu, na katerem živimo pravično ob vladavini pravice, na osemindvajseti dan meseca julija, v 15. indikciji, v prvem letu osvobojene države.

COLA DI RIENZO IN POLITIČNE RAZMERE V RIMU V SREDINI 14. STOLETJA

Cola se je rodil kot sin gostilničarja Rienzija in perice in raznašalke vode Magdalene konec leta 1312 ali v začetku leta 1313 v rimskem okraju Regola.⁴⁵ Otroštvo je preživel v mestu Anagni, okrog 50 km jugovzhodno od Rima, in se ponovno vrnil okrog leta 1333. Pridobil je dobro izobrazbo v latinščini, književnostih, kanonskem pravu, Svetem pismu in zgodovini starega Rima. Med antičnimi avtorji naj bi bral predvsem Vergilija, Livija, Seneko, Cicerona, Valerija Maksima, Boetija in Avgušтина. Anonimni pisec Kronike dodaja, da je bil odlično izobražen tudi v govorništvu in gramatiki, da je rad preiskoval antične spomenike v Rimu in jih prevajal v ljudski jezik:

Fu da soa iuventutine nutricato de latte de eloquenzia, buono gramatico, migliore rettorico, autorista buono. Deh, como e quanto era veloce leitore! Moito usava Tito Livio, Seneca e Tulio e Valerio Massimo. Moito li delettava le magnificenzie de Iulio Cesari raccontare. Tutta die se speculava nelli intagli de marmo li quali iaccio intorno a Roma. Non era aitri che esso, che sapessi leiere li antiqui pataffii. Tutte scritte antiche vulgarizzava. Queste figure de marmo iustamente interpretava. Deh, como spesso diceva: »Dove soco questi buoni Romani? Dove ène loro summa iustizia? Pòterame trovare in tiempo che questi fussino.« (Anonimo Romano, *Cronica*, XVIII, 7–20)

Že od mladosti dalje se je učil o govorništvu, bil je dober v gramatiki, še boljši v retoriki, bil je tudi dober pisec. Koliko in kako hitro je bral! Največ je uporabljal Tita Livija, Seneko, (Marka) Tulija in Valerija Maksima. Zelo ga je veselilo spoznavati veličastna dejanja Julija Cezarja. Cele dneve se je sprehajal med spomeniki iz marmorja, ki ležijo naokrog po Rimu. Nihče drug razen njega ni znal brati teh starih epitafov. Vse te stare napise je prevajal v ljudski jezik. Te podobe iz marmorja je pravilno razlagal. Kot je pogosto govoril: »Kje so tisti dobri Rimljani? Kje je njihova velika pravičnost? Če bi se lahko prestavil v čas, ko so oni živeli!«

Cola je v Rimu postal notar⁴⁶ in se poročil v družino notarja Francesca Mancinija ali Martinija,⁴⁷ imel naj bi dve hčerki in dva sina.⁴⁸ Morda je bil prisoten tudi ob Petrarkinem pesniškem kronanju na Kapitolu leta 1341, ki je bilo deloma podobno njegovemu kronanju za tribuna nekaj let pozneje.

Med bivanjem v Rimu so njegove govorniške sposobnosti opazili tudi vodilni v mestni upravi. Leta 1342, takoj ko so aristokratski mestni vladarji

45 Anonimo romano, *Cronica*, XVIII, 1–4. O Colovi biografiji glej podrobneje Collins, *Greater than Emperor*, 13–27, in Musto, *Apocalypse in Rome*, 23–33.

46 O Colovi notarski dejavnosti gl. Collins, *Greater than Emperor*, 214–219.

47 Iz rokopisov ni mogoče razbrati, katera varianta je prava (na drugih mestih uporabljamo prvo). O vlogi pripadnikov te družine v Colovem režimu gl. Collins, *Greater than Emperor*, 215 in 227.

48 Musto, *Apocalypse in Rome*, 42–44.

odpotovali v Avignon, da bi počastili novoimenovanega papeža Klementa VI., je nenadna protiaristokratska revolucija v Rimu postavila na oblast (ljudski) režim trinajstih *dobrih*. Po odhodu baronske delegacije v Avignon so tja poslali tudi Colo, da bi se zavzel za papeževu vrnitev v Rim in da bi leta 1350 skupaj z njim praznovali okrogli jubilej. V Avignonu je Cola nastopil proti baronom zaradi njihovega slabega vladanja in neupoštevanja zakonov in navdušil poslušalstvo, še posebej papeža, s svojo govorniško spretnostjo.⁴⁹ Kljub temu, da je medtem revolucija doma propadla in da se je sam znašel v negotovem položaju, je ponovno uspel pridobiti naklonjenost tako barona Colonne kot kurije, k čemur je morda pripomoglo poznanstvo s Petrarko. Postal je notar rimske mestne zbornice, prevzel nadzor nad dohodki Rima in bil kot tak podrejen samo glavnemu komorniku, vodilnim senatorjem in mestnim sodnikom.

V letih 1345 in 1346 so Cola in njegovi sozarotniki večkrat opozorili nase z različnimi prevratniškimi akcijami.⁵⁰ Že konec leta 1345 se je na trgu pod senatorsko palačo na Kapitolu, političnim in trgovskim središčem mesta, nenadoma pojavila velika slika (freska), ki je prikazovala ženske personifikacije velikih propadlih svetovnih imperijev (Babilonije, Kartagine, Troje in Jeruzalema) in *Romo*, ki ji je pretila nevarnost. Slika je prikazovala tudi skorumpirane rimske vladarje in regente, ki jih opazuje podoba apokaliptičnega Kristusa v sodbi med svetniškima mestnima patronoma Petrom in Pavlom.⁵¹ Nekoliko pozneje je Cola pripravil omenjeno javno zborovanje v lateranski baziliki svetega Janeza, kjer je pokazal napisno ploščo z zakonom o podelitvi pooblastil cesarju Vespazijanu,⁵² konec leta 1346 pa se je nenadoma pojavila še druga velika slika, tokrat nad ribjim trgom na steni cerkve *S. Angelo in Pescheria*. Ta slika je bila podobno alegorična in je predstavljala pokvarjene vladarje na Kapitolu kot mrtve ali umirajoče in *Romo*, ki jo iz goreče cerkve rešuje oborožen angel in podobi apostolov Petra in Pavla.⁵³ Sliki je bilo priloženo tudi sporočilo, da se približuje »čas velike sodbe«. Drugo sporočilo se je pojavilo na vratih cerkve svetega Jurija v Velabru in sicer, da bo Rim kmalu obnovljen v svojem starodavnem »dobrem stanju« (*buono stato*),⁵⁴ izraz, ki ga je Cola uporabljal za opis svojega režima. Cola je razširjal tudi vesti glede politične nestabilnosti, da je gospodarstvo

49 Anonimo Romano, *Cronica*, XVIII, 26–32: *Per sio procaccio gio in Avignone per imbasciatore a papa Chimento de parte delli tredici Buoni Uomini de Roma. La soa diceria fu sì avanzarana e bella che subito abbe 'namorato papa Chimento. Moito mira papa Chimento lo bello stile della lengua de Cola.*

50 O teh akcijah, njihovi povezavi s takratnimi apokaliptičnimi prerokbami in pričakovanji »nove dobe« gl. Musto, *Apocalypse in Rome*, 104–129; gl. tudi Boriaud, Cola di Rienzo et la mise en scène de la *lex Vespasiani de imperio*, 115–124, pos. 123.

51 Anonimo Romano, *Cronica*, XVIII, 64–131.

52 V zvezi z zborovanjem v lateranski baziliki, podrobnim opisom Colovih oblačil in pokrivala ter njegovega govora in učinka na poslušalstvo gl. Anonimo Romano, *Cronica*, XVIII, 136–203.

53 Anonimo Romano, *Cronica*, XVIII, 213–244.

54 Anonimo Romano, *Cronica*, XVIII, 250–255. Besedilo omenjenega sporočila naj bi se glasilo: *In breve tempo li Romani tornaraco allo loro antico buono stato.*

Rima v slabem stanju in da ne bo imel velike koristi od pričakovanega pritoka romarjev v jubilejnem letu 1350.

Ti dogodki kažejo, da so Cola in njegovi sozarotniki načrtno in postopoma pripravljali revolucijo, hitra uvedba reformne ustave po zasegu oblasti pa, da je bil tribunat vnaprej skrbno domišljen tako glede pravnih, finančnih kot tudi vojaških podrobnosti.⁵⁵ Zarotniki so na binkoštno nedeljo, 20. maja 1347, izkoristili priložnost ob odsotnosti barona Stefana Colonne in njegovih vojakov⁵⁶ in se s četo stotih oboroženih mož odpravili od cerkve *S. Angelo in Pescheria* do Kapitola, kjer naj bi Cola imel zelo lep govor o uboštvu in suženjstvu rimskega ljudstva in dal prebrati uredbe novega režima (*li ordinamenti dello buono stato*).⁵⁷ Dva dni pozneje je zase in za papeškega vikarja Rajmonda iz Orvietta, s katerim sta postala upravitelja mesta, zahteval naslov ljudskih tribunov.⁵⁸

Baroni iz *Destretta*, zaledja Rima, ki je bilo politično odvisno od mesta, pa tudi mestni sodniki so morali priseči poslušnost režimu. Tisti, ki tega niso storili, kot denimo Giovanni di Vico, Viterba, vrsta članov družine Colonna, Gaetani, baron na skrajnem jugu Lazia, Stefaneschi iz Porta pri Ostiji in kasneje Orsini iz Marina, so bili brezobzirno preganjani in pobiti v naslednjih mesecih.

Julija in avgusta 1347 je Cola izvedel serijo spektakularnih predstav, pri katerih so množično sodelovali tudi prebivalci Rima in hkrati izkoristil primeren trenutek za demonstracijo svoje moči. Prvi dan avgusta je prejel številne časti. Po govoru v Lateranu in obrednem kopanju v krstilnici cesarja Konstantina je bil posvečen v viteza svetega Duha kot *Cavaliere dello Spirito Santo*. Sledil je krst z mečem z izjemno ritualno gesto, ki je označevala nasledstvo Konstantinovega cesarskega in svetega plašča in nato sam sedel k pojedini za praznično mizo v Lateranu.⁵⁹ 15. avgusta je zaključil ceremonije z večkratnim kronanjem za tribuna, pri katerem je sodelovalo šest visokih mestnih uradnikov.⁶⁰ Ritual, ki je spominjal na blišč klasične preteklosti in se skliceval na prihodnjo zaščito svetega Duha nad novo zemeljsko vladavino Rima, podrobno opisuje pismo anonimnega avtorja (morda Cochetus de Chotitis), ki je bilo poslano iz Rima 18. avgusta:

55 Collins, *Greater than Emperor*, 17.

56 Baron Stefano Colonna se je s svojimi vojaki odpravil ven iz Rima po žito (Anonimo Romano, *Cronica* XVIII, 309-311: *Misore Stefano della Colonna era ito colla milizia in Corneto per grano*).

57 Anonimo Romano, *Cronica*, XVIII, 308-404. Avtor našteva 15 uredb (*ordinamenti*), ki jih prebral Conte, sin Cecca Mancinija.

58 Anonimo Romano, *Cronica*, XVIII, 434-438: *E puoi parlao allo puopolo, e in quello parlamento se fece confirmare e fece fermare tutti suoi fatti, e domannao de grazia dallo puopolo che esso e llo vicario dello papa fussino chiamati tribuni dello puopolo e liberatori*.

59 To simbolično dejanje je spominjalo na kronanje cesarjev in papežev (gl. Collins, *Greater than Emperor*, 48-49).

60 Podrobneje o tem Musto, *Apocalypse in Rome*, 181. Namen kronanja z vključitvijo številnih simbolov, bi naj bil designacija za cesarja, o čemer Cola takrat še ni mogel odkrito govoriti (Seibt, *Anonimo*, 134).

MODUS et forma coronacionis tribuni sic fuit:

Prima corona quercus presentetur per priorem ecclesie Lateranensis, dicentem sic: suscipe quercum, quia cives a morte servasti.

Secunda corona de edera, dicens: suscipe ederam, quia religionem amasti; et fuit presentata per priorem Sancti Petri.

Tertia corona de mirto fuit presentata per decanum Sancti Pauli, dicentem: suscipe mirtum, quoniam officia et scientiam observasti et avaritiam odisti.

Quarta corona fuit de lauro; presentatur per abbatem Sancti Laurentii extra muros Urbis, dicentem: suscipe laurum, quoniam officia et scientiam observasti et avaritiam odisti.

Quinta corona fuit de oliva, presentata per priorem Sancte Marie Maioris, dicentem: vir humilis, suscipe olivam, quia cum humilitate superbiam superasti.

Sexta corona fuit argentea, et sceptrum; fuerunt presentata per priorem Sancti Spiritus in Saxia, dicentem: tribune auguste, suscipe dona Spiritus Sancti cum corona et sceptro et spiritualem coronam.

Pomum autem detur per dominum Gotfridum militem, sic dicentem: tribune auguste, suscipe et cole iusticiam, da libertatem et pacem. et osculetur eum.

Vicarius domini Ostiensis dirigat coronas. Dominus archiepiscopus Neapolitanus non permittat auferrī argenteam coronam.

Et dum predictus tribunus coronabatur, secum quemdam pauperem habebat vilissime inductum in signum humilitatis; asserens supradictus dominus tribunus quod antiquus mos erat, quando imperatores romani curo triumpho redibant, tolerabant et sustinebant omnia verba iniuriosa per quoscumque eis dicentes illo die. (Gabrieli, *Epistolario*, App., pismo št. V, str. 245–246)

Kronanje za tribuna je potekalo takole: prvi venec je bil iz hrastovega listja, prinesel ga je prior lateranske cerkve z besedami: »Prejmi ta hrastov venec, ker si rešil državljane pred smrtjo.«

Drugi venec je bil iz bršljana in ga je prinesel prior cerkve Sv. Petra z besedami: »Prejmi ta venec iz bršljana, ker ljubiš vero.«

Tretji venec je bil iz mirte in ga je prinesel dekan cerkve Sv. Pavla *fuori le mura* z besedami: »Prejmi ta venec iz mirte, kajti ceniš svoje dolžnosti in učenost in sovražiš pohlep.«

Četrty venec je bil iz lovorja in ga je prinesel opat Sv. Lovrenca *fuori le mura* z besedami: »Prejmi ta lovor, kajti ceniš svoje dolžnosti in učenost in sovražiš pohlep.«

Peti venec je bil iz oljčnega listja in ga je prinesel prior cerkve *St. Maria Maggiore* z besedami: »Ponižni mož, prejmi ta venec iz oljčnega listja, kajti s ponižnostjo premaguješ ošabnost.«

Šesti venec je bil iz srebra. Skupaj z žezlom ga je prinesel prior (Giacomo) iz cerkve *Santo Spirito* v Sassii, z besedami, »Vzvišeni tribun, prejmi darove Sv. Duha z vencem, žezlom in duhovnim vencem.«

Jabolko⁶¹ je prinesel vitez gospod Godfrid (Scoto) z besedami: »Vzvišeni tribun, prejmi to jabolko in časti pravosodje, jamči svobodo in mir«. Potem ga je tudi poljubil.

Vikar kardinala iz Ostije je razpostavil vence. Gospod nadškof iz Neaplja mu ni dovolil, da bi odnesel srebrni venec.

Ko je bil omenjeni tribun okronan, je bil z njim zelo siromašno oblečen revež kot znak ponižnosti. Gospod tribun je potrdil, da je bila to stara navada, da so rimski cesarji, ko so se vračali na vozu v triumfalnem sprevodu, dopustili in prenašali, da jih je na tisti dan nagovoril kdorkoli.

Colov *buono stato* je začasno ponovno vzpostavil mir na mestnih ulicah, ugodno klimo za trgovanje in zaupanje v pravosodni sistem, baroni, kleriki in običajni ljudje so plačevali kazni za kraje in rope, Rim pa je bil za kratek čas spet bolj »tolažba romarjev« kot *spelunca latronum*, kakor ga opisujejo srednjeveški pisci.⁶² Cola je uvedel tudi nekaj presenetljivo uspešnih ukrepov, ki so zagotovili prihodke mestni zbornici in nemoteno preskrbo z žitom. Lotil se je tudi vrste diplomatskih pobud, ki so segale izven meja mestnega teritorija.⁶³ Najprej si je brez težav pridobil lojalnost na širšem območju izven Rima povezanim s papeževim patrimonijem, ki je izven *Destretta* segalo do meja Lacija in zajemalo tudi južne dele Umbrije in Toskano, nato pa je s pismom z dne 19. septembra pozval k volitvam cesarja naslednje leto tudi druge krščanske kneze in vladarje mestnih držav na preostalih delih italškega polotoka.⁶⁴ Pozno poleti je odstavil Rajmonda iz Orvieta kot sovladarja, zavladal sam in zaslišal poslanstva, ki so jih poslali plemiči s severa, in se podal v tekmo za nadzor nad Neapljem. Pri tem je zahteval pooblastila, da bi kot vladar Rima lahko sam presodil o tem vprašanju.

Vendar Colova zahteva po jurisdikciji nad mesti v Italiji ni bila posebej uspešna. Kmalu se je pokazalo, da takrat ponovna združitev polotoka z Rimom kot njegovim središčem zaradi povsem ločenega zgodovinskega razvoja od konca antike dalje sploh ni bila izvedljiva. Rim je imel takrat tudi

61 V nekem drugem latinskem spisu z naslovom *Denotacio coronarum receptarum per Nicolaum tribunum Urbis*, v katerem je prav tako zapisan celoten program simbolnega kronanja, njegovo avtorstvo pa je najverjetneje treba pripisati Coli, je bila prejemniku na koncu izročena krogla, ki jo nato drži v roki kot svet (*orbis*) in sicer *more Romani principis, quia omnia Cesar(is) erat, quia Roma caput mundi*.... S tem se nakazuje univerzalna cesarjeva oblast (Seibt, *Anonimo*, 134–135).

62 O kronološko ne povsem pojasnjenem poteku dogodkov, ki so naglo privedli do Colovega padca, gl. Collins, *Greater than Emperor*, 17–27, in Musto, *Apocalypse in Rome*, 143–159.

63 Gl. Anonimo Romano, *Cronica*, XVIII, 523–537: *Allora lo tribuno fece uno sio generale Consiglio, e scrisse lettere luculentissime alle citati e alle communitati de Toscana, Lommardia, Campagna, Romagna, Maretima, allo duca de Venezia, a missore Lucchino tiranno de Milana, alli marchesi de Ferrara, allo santo patre papa Chimento, a Ludovico duca de Bavaria, lo quale era stato elietto imperatore, como ditto de sopra ène, alli regali de Napoli. In queste lettere proponeva lo sio nome per mannifico titolo in questa forma: »Nicola severo e pietoso, de libertate, de pace e de iustizia tribuno, anche della santa romana repiubica liberatore illustre.« In queste lettere dichiarao lo stato buono, pacifico, iusto, lo quale comenzao aveva. O Colovi obsežni diplomatski dejavnosti gl. Musto, *Apocalypse in Rome*, 160–192, in Seibt, *Anonimo*, 128–129.*

64 Gabrieli, *Epistulario*, pismo št. XXVIII (odlomke iz tega pisma gl. zgoraj).

veliko manj prebivalcev kot v času največjega razcveta v antiki,⁶⁵ po drugi strani pa takrat tudi ni bil posebej bogato mesto. Ker je bil gospodarsko v veliki meri odvisen od dotoka romarjev, naročil in luksuza papeške kurije, je njena več desetletij trajajoča odsotnost vse od leta 1303, ki se je končala šele leta 1377, imela tudi precejšen negativni učinek.⁶⁶ Negotove razmere zunaj Rima so v drugi polovici leta ogrozile preskrbo z žitom in omogočile izsiljevanje s strani plemstva, ki si je zaradi odsotnosti papeža in spora med posameznimi aristokrati obetal politično samostojnost. Vse to in nekateri drugi negativni pojavi so privedli do padca Colovega režima še pred koncem leta.⁶⁷ Iz Avignona je njemu nenaklonjeni papež Klement VI. skušal prepričati prebivalce Rima, mesta in barone v *Destrettu*, da bi ga zapustili. Bil je izobčen iz cerkve, veliko napako pa je storil tudi sam, ko je najprej dal zapreti najbolj nevarne barone in jim zagrozil, da jih bo ubil, nato pa se dal prepričati skupini manj radikalnih pristašev, da naj jih izpusti in jim povrne njihove položaje. Ne le, da je to razkrilo preveliko neodločnost, glavno napako Cole in njegovih podpornikov, s tem so številni baroni, zlasti Orsini iz Marina in Colonna Palestrina, dobili priložnost za pobeg na svoje zunanje trdnjave, od koder so v nadaljevanju pripravili vojaški napad na mesto.⁶⁸

Že do septembra so stroški za obsežne vojaške kampanje, ki jih je zahtevala Colova sodna in protiaristokratska politika, izčrpali vse vire, ki jih je zbral. Orsini Marino je bil zajet v oktobru, vendar z velikimi izdatki, medtem ko se je Colonna Palestrina pripravljal na napad. Do tega je prišlo 20. novembra, ko so Colonna in zavezniki prispeli po tiburtinski cesti (*via Tiburtina*) in se zbrali pri cerkvi *S. Lorenzo fuori le Mura*, Cola pa se je z vojsko in prebivalci Rima utrdil pred *porta S. Lorenzo*. Branilci so prevzeli nadzor in zajeli celo vrsto baronov, vendar pa Cola te zmage ni znal primerno izkoristiti. Nadaljnjo veliko napako je napravil, ko je v krvi ubitega Colonne povzdignil svojega sina v viteza Zmage (*cavalieri della vittoria*).⁶⁹ To je povzročilo gnus njegovih lastnih vitezov, katerih podporo je posledično izgubil.

Anonimni pisec Kronike je omenjene dogodke ob zmagi nad baroni izkoristil za daljši ekskurz, v katerem je, sicer precej sumarno in nenatančno, povzel Livijev opis prvih let vojne s Hanibalom. Pri tem je posebej izpostavil Hanibalovo ravnanje po zmagi v bitki pri Kanah, ko ni nemudoma šel nad Rim, kot mu je svetoval eden njegovih najboljših vojskovodij Maharbal, kar naj bi potem rešilo Rim pred dokončnim porazom:

65 Med 18.000 in 30.000 (Musto, *Apocalypse in Rome*, 23).

66 Seibt, *Anonimo*, 91. O razmerah v Rimu v srednjem veku gl. Brentano, *Rome before Avignon*.

67 O tem gl. Collins, *Greater than Emperor*, 19–27.

68 *Anonimo Romano*, XVIII, 1471–1493. V zvezi s Colovo politiko do baronov gl. Musto, *Apocalypse in Rome*, 193–229.

69 *Anonimo Romano*, XVIII, 1895–1900: *Menaio seco un sio figlio Loriento. Nello luoco dove fu muorto Stefano remase una pescolla de acqua. Ionto, fece scavalcare lo figlio e asperzeli sopra l'acqua dello sangue de Stefano in quella pescolla e disse: »Serrai cavalieri della vittoria«.*

Qui voglio un poco delongare dalla materia. Scrive lo faconno recitatore Tito Livio che de Africa se mosse uno capitano, lo migliore che mai fosse nello munno: Aniballo de Cartaine abbe nome. Questo Aniballo ruppe la pace a Romani e desfece la citate de Sagonza in Spagna a despietto e onta dello senato de Roma. Puoi passao l'Alpi de cà in Pedemonti e venne in Lommardia, e là sconfisse Sempronio consolo de Roma ad uno fiume che se dice Tesino, canto Pavia. Puoi ne venne in Toscana e là, allo laco de Peroscia, sconfisse lo esercito de Roma e tagliao la testa a Fiaminio consolo. Puoi voize commattere Spoleti e no-llo poté avere. Puoi deo la voita in Campagna a Montecasino, e là li venne alla frontiera Fabio lo saputo con granne oste e tennelo ad abaiò anni tre. Po' li tre anni fuoro mutati li capitani. Fabio fu casso. Li capitani fuoro doi: per li nuobili fu capitano Emilio Pavolo, per li popolari fu capitano Terenzio Varro. Lo sapere e'llo industria de Aniballo fu tanta che levo questi doi capitani delli piedi loro e connusseli con onne loro potenza de cavalieri e de pedoni f' in Puglia ad uno fiume lo quale se dice Volturno. E là sconfisse lo puopolo de Roma, sconfisse doi osti. Là morio uno delli imperatori, Emilio Pavolo. Fuoronce muorti ottanta senatori. Morioce Servilio, lo quale l'anno passato era stato consolo. Morieronce tribuni e bona iente assai. Morieronce quarantaquattro migliara de pedoni. Morieronce otto milia e ottocento cavalieri. Dieci milia fuoro li presonieri. Fonce guadagnata robba infinita, cavalli e arme, aoro e ariente. Li freni e-lle coperte delli cavalli de Romani erano tutte de aoro lavorate. Roma fu terribilmente vedovata. Fatta cotale sconfitta, era ora tarda, calava lo sole. Aniballo vittorioso staieva forte alegro. Li principi dell'oste soa li fecelio intorno rota e facevanolli festa e alegrezza dello triomfo che avea in tale die. Puoi li domannaro de grazia che quella notte e-llo die sequente daessi posa a si e alla soa cavallaria, perché erano lassi e stanchi. Staieva fra questi principi uno prodissimo omo, lo quale avea nome Maharbal. Questo era duca e connucitore della cavallaria. Fecese 'nanti Maharbal e disse queste paravole: «Aniballo, la opinione mea non è che tu dei posa né a ti né alli tuoi cavalieri. Vòti tu sapere que hai guadagnato oie in questa sconfitta? De qui a cinque dii tu vincitore manicarai e farrai festa in Campituoglio se senza demoranza eseguisca la toa fortuna. Dunque lo posare non fao per ti. Muovi tuoi cavalieri e toie masnate, non li dare posa. Passemone a Roma. Roma troveremo desfornita colle porte aperte. Serrai signore a queto. Meglio è che Romani dicano: »Aniballo è venuto« che: »Aniballo deo venire«. A queste paravole Aniballo respuse e disse: »Maharbal, io moito laodo la toa bona voluntate, ma la notte hao consiglio. Vogliomene alquanto pensare e consigliare.« Respuse Maharbal e disse: »Aniballo, Aniballo, tu sai con tuoi ignegni vincere, ma non sai usare la vettoria.« Dunque dice Tito Livio: »Quella demoranza fu salutifera allo puopolo de Roma, ca liberao Romani da servitute e retrasse lo imperio de mano de Africani, alli quali decadeva.« Ora allo preposito, se Cola de Rienzi tribuno avessi sequitata la soa vittoria, avessi cavalcato a Marini, prenneva lo castiello de Marini e desertava in tutto missare Iordano, che mai non levava capo, e-llo puopolo de Roma fora remaso in libertate senza tribulazione. (Anonimo Romano, *Cronica*, XVIII, 1818–1888)

Tukaj se želim nekoliko oddaljiti od glavne teme. Plodoviti pisec Tit Livij piše, da je iz Afrike prišel neki vojskovodja, najboljši kar jih je bilo kadar koli na svetu, ime mu je bilo Hanibal iz Kartagine. Ta Hanibal je prekinil mir z Rimljani in zavzel mesto Sagunt v Španiji, z neodobravanjem in proti volji rimskega senata. Potem je prekoračil Alpe na področju Piemonta in prispel v Lombardijo, tam je napadel rimskega konzula Sempronija na reki, ki se imenuje Ticin, v pokrajini Paviji. Potem je prišel v Toskano in se tam na jezeru pri Perugii spopadel z rimsko vojsko in konzulu Flaminiju odsekal glavo. Potem je poskušal zavzeti Spoletum, vendar ga ni mogel osvojiti. Potem je odšel v Kampanijo do Montecassina in se srečal s Fabijem, ki je vedel, kako mogočen je nasprotnik, in ga je tri leta zadrževal. Po treh letih so se poveljniki zamenjali. Fabij je bil ubit. Poveljnika sta bila dva, za nobiliteto Emilij Pavel, za populare Terencij Varon. Hanibalovo vojaško znanje in prizadevnost sta bili tolikšni, da je ta dva poveljnika zvilil iz njunega položaja z vso vojsko konjenikov in pešakov v Apulijo do neke reke, ki se imenuje Volturn.⁷⁰ Tam je napadel rimsko ljudstvo, napadel je dva sovražnika. Tam je umrl eden od imperatorjev, Emilij Pavel. Tam je umrlo osemdeset senatorjev. Umrl je Servilij, ki je bil leto pred tem imenovan za konzula. Umrli so tribuni in tudi številni plemiči. Umrlo je 44.000 pešakov. Umrlo je 8.800 konjenikov. 10.000 je bilo zajetih. Zajet je bil tudi neizmeren plen, konji in orožje, zlato in srebro. Uzde in deli opreme rimskih konjenikov so bili izdelani iz zlata.⁷¹ Rim je bil strahotno poražen. Ko se je to končalo, je bilo že pozno, sonce je zahajalo. Zmagoviti Hanibal je bil zelo vesel. Sovražnikovi poveljniki so ga obkolili, slavili in se veselili zaradi zmage, ki so jo izbojevali na ta dan. Potem so ga prosili, da bi dovolil svoji konjenici, ki je bila izmučena in utrujena, da si spočije tisto noč in naslednji dan. Med temi poveljniki je bil tudi zelo zaslužen mož, ki mu je bilo ime Maharbal. Ta Maharbal je izrekel naslednje besede: »Hanibal, moje mnenje je, da ne smeš dati počitka niti sebi niti svoji konjenici. Ali veš, kaj si dobil danes v tej bitki? Če boš nemudoma sledil svoji sreči, boš na peti dan kot zmagovalec slavil na Kapitolu. Ne svetujem ti torej sedaj počitka. Premakni svojo konjenico in svoje poveljnike, ne daj jim počitka. Pojdemo nad Rim, Rim bo nezastražen, vsa vrata bodo odprta. Bodi gospodar v tem trenutku. Bolje je, da Rimljani rečejo: »Hanibal je prišel« kot »Hanibal bo prišel.« Na te besede je Hanibal odgovoril in rekel: »Maharbal, zelo hvalim tvoj dober namen, vendar imam ponoči posvet. Hočem nekoliko premisliti in se posvetovati.« Maharbal je odgovoril in rekel: »Hanibal, Hanibal, ti veš kako zmagati z lastnim duhom, vendar ne znaš izkoristiti zmage!« Potem pravi Tit

⁷⁰ Gre za reko Avfid (*Aufidus*) v Apuliji (danes Ofanto), ki jo omenjata tako Livij (*Ab urbe cond.* XXII, 44) kot Polibij (*Zgod.* 3.110.9) in se pri Kanah izteka v Jadransko morje. Pri reki Volturn, ki se v Kampaniji z delto izteka v Tirensko morje, se je Hanibal utaboril v nekoliko zgodnejši fazi vojne (Livij, *Ab urbe cond.* 22.14.1).

⁷¹ Livij omenja, da so bile falere na konjski opremi iz srebra (*Ab urbe cond.* 22.52.3): *Praeda ingens parta est, et praeter equos virosque et si quid argenti (quod plurimum in phaleris equorum erat; nam ad vescendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis cetera praeda diripienda data est.*

Livij: »Ta odlog je bil odrešilen za rimsko ljudstvo, rešil je Rimljane suženjstva in državo iztrgal iz Afričanovih rok, kateremu je že pripadala.«⁷² Torej, če bi, kot rečeno, tribun Cola di Rienzo sledil svoji zmagi, bi sledil Mariniju, zavzel Marinijevo utrdbo in povsem porazil grofa Jordana, ki ne bi nikoli več dvignil glave in rimsko ljudstvo bi ostalo brez motenj v svobodi.

Tako kot Hanibal naj bi tudi Cola zamudil odločilni trenutek, ki bi mu še lahko prinesel končno zmago.⁷³

Pisec Kronike podrobneje opisuje tudi hiter padec Cole v politično izolacijo v naslednjih treh tednih. Eden od glavnih vzrokov za to naj bi bil, da je sam postal eden od tiranov, ki bi jih naj njegov režim zatiral. V začetku decembra so sovpadli številni zanj neugodni dejavniki, prisotnost papeškega legata, ki je v mestnem svetu agitiral proti njemu,⁷⁴ stalne sovražnosti Colonne, čigar moč je omajal, vendar ne uničil, ali dejavnosti neapeljskega barona v izgnanstvu, Giovannija Pipina. Njegovi možje so na barikadah ubili enega od Colovih stražarjev okoli Colonnovega območja v Rimu, Cola pa je, namesto da bi se z orožjem boril za svoje ljudstvo, strahopetno pobegnil s Kapitola v trdnjavo *S. Angelo* na desni obali Tibere,⁷⁵ ki jo je potem uporabil kot bazo za svoje delovanje v naslednjih mesecih.⁷⁶ Takole je anonimni avtor Kronike opisal njegovo takratno ravnanje:

Que vaio più dicenno? Con ciò sia cosa che non fussi omo de tanta virtute che volessi morire in servizio dello puopolo, como promesso aveva, piagnenno e sospiranno fece uno sermone allo puopolo lo quale là se trovaio e disse ca esso avea bene riesso e per la invidia la iente non se contentava de esso. »Ora nello settimo mese descenno de mio dominio.« Queste paravole piagnenno quando abbe ditte, sallio a cavallo e sonanno tromme de ariento, con insegne imperiale, accompagnato da armati *triumphaliter descendit* e gio a Castiello Santo Agnilo. (Anonimo romano, *Cronica*, XVIII, 1965–1976)

72 Maharbalovo svarilo opisuje Livij takole (*Ab urbe condita*, 22.51.1–4): *Hannibali victori cum ceteri circumfusi gratularentur suaderentque ut, tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset noctisque insequentis quietem et ipse sibi sumeret et fessis daret militibus, Maharbal praefectus equitum, minime cessandum ratus, »immo ut quid hac pugna sit actum scias, die quinto« inquit, »victor in Capitolio epulaberis. Sequere; cum equite, ut prius venisse quam venturum sciant, praecedam.« Hannibali nimis laeta res est visa maiorque quam ut eam statim capere animo posset. Itaque voluntatem se laudare Maharbalis ait; ad consilium pensandum temporis opus esse. Tum Maharbal: »Non omnia nimirum eidem di dedere. Vincere scis, Hannibal, victoria uti nescis.« Mora eius diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio.*

73 Gl Seibt, *Anonimo*, 78–80 in 195.

74 Proglasil ga je za heretika (Anonimo Romano, *Cronica*, XVIII, 1933–1934). V zvezi s temi dogodki gl. Collins, *Greater than Emperor*, 20.

75 Kot mavzolej cesarja Hadrijana je bila mogočna okrogla stavba zgrajena v letih 135 do 139, v njej pa so bili poleg Hadrijanovih shranjeni tudi posmrtni ostanki naslednjih cesarjev do vključno Karakale (umrl l. 217). V začetku 5. st. je bila spremenjena v utrdbo in nato izropana ob zahodnogotskem zavzetju Rima leta 410. Od 14. st. dalje je služila kot papeška utrdba, rezidenca in zapor, v katerem je bil zaprt tudi Giordano Bruno. Ime *Angelski grad* je dobila zaradi kipa angela na vrhu. Od leta 1901 je v njej muzej.

76 Collins, *Greater than Emperor*, 20–21.

Kaj naj še razen tega rečem? Ker ni bil tako pogumen, da bi bil pripravljen umreti v službi svojemu ljudstvu, kot je bil obljubil, je med jokom in vzdihovanjem nagovoril ljudi, ki so se znašli tam in rekel, da je dobro vladal in da ljudje zaradi zavisti niso bili zadovoljni z njim. »Sedaj, v sedmem mesecu, sestopam s svoje oblasti.« Ko je jokajoč izrekel te besede, je skočil na konja in ob zvoku srebrnih trobent, s cesarskimi insignijami, v spremstvu oboroženih mož triumfalno sestopil in odšel v trdnjavo *S. Angelo*.

Podobno obsojajoče je o tem leta 1352 Petrarka pisal Francescu Nelli:

Nescio an ut valde miser, sic minime miserabilis, qui cum in Capitolio tanta cum gloria mori posset, Boemicum et mox Lemovicensem carcerem subire tanto suo et Romani nominis ac reipublice ludibrio sustinuit. (Burdach, Piur, *Briefwechsel*, App., pismo št. 60, 26–29)

Ne vem, ali je kot povsem beden, četudi nevreden vsakršnega usmiljenja, prenašal češko in kmalu zatem avignonsko ječo, v sramoto svojemu imenu in v posmeh državi, oni, ki bi bil lahko slavno umrl na Kapitolu.

O Colovi nadaljnji usodi po odhodu iz Rima decembra 1347 in o dogodkih do njegove ponovne vrnitve na oblast avgusta 1354 poroča anonimni pisec *Kronike* bolj na kratko, zato so glavni vir za te dogodke predvsem Colova pisma.⁷⁷ Ob koncu 18. poglavja pravi naslednje:

Puoi Cola de Rienzi nascosamente ne gio in Boemia allo imperatore Carlo e stette in Praga, la citate regale. Puoi ne gio allo papa in Avignone e là sappe sì fare che fu revocato sio prociesso e fu fatto senatore de Roma per lo papa, e venne a Roma e fece cose memorabile e granne como se dicerao. Puoi fu occiso per lo puopolo e fattone granne iudicio, como se toccarao nello capitolo de soa tornata in Italia. (Anonimo Romano, *Cronica*, XVIII, 1995–2005)

Potem je Cola di Rienzo skrivaj odšel na Češko k cesarju Karlu in ostal v Pragi, kraljevem mestu. Potem je odšel k papežu v Avignon, tam je dosegel ustavitev sodnega procesa proti njemu, papež pa ga je imenoval za svojega senatorja v Rimu. Prišel je v Rim in naredil znamenite in velike stvari, kot bo še opisano. Potem ga je ljudstvo ubilo in priredilo veliko sodbo, kot bo razloženo v poglavju o njegovi vrnitvi v Italijo.

Nekoliko podrobneje to vmesno obdobje opisuje potem na začetku 27. poglavja, ki je naslovljeno z *Como missore Nicola de Rienzi tornao in Roma e reassonse lo dominio con moite alegrezze e como fu occiso per lo puopolo de*

⁷⁷ O vmesnem obdobju gl. Collins, *Greater than Emperor*, 20–27, in Musto, *Apocalypse*, 230–335.

Roma crudamente,⁷⁸ v nadaljevanju pa obširno poroča o njegovi vrnitvi v Italijo, dogodkih v Rimu pred in po ponovnem prevzemu oblasti in o njegovem dramatičnem koncu.⁷⁹

Cola se je leta 1348 začel pogajati z ogrskim kraljem Ludvikom, ki je prišel v osrednjo Italijo, da bi maščeval umor svojega brata Andreja, nekdanjega soproga kraljice Johane iz Neaplja.⁸⁰ Ta pogajanja so morda vključevala tudi posojlo Ludvikovih plačancev, ki bi Coli pomagali ob vrnitvi na oblast. Vendar so se Madžari hitro umaknili zaradi velike kuge, ki je takrat pustošila po Evropi in naj bi pomorila okrog triindvajset milijonov ljudi. Kot se zdi, je takrat denar, ki ga je Cola zbral za vojaške enote, ukradel njegov brat. V trdnjavi S. *Angelo* sta oba kastelana iz rodu Orsinijev, stric in nečak, ki sta bila prej aktivno udeležena v Colovem režimu, od prvih mesecev leta 1348 načrtovala njegovo izročitev političnim nasprotnikom. Na njegovo srečo – kasneje je to navajal kot dokaz o božji podpori njegovega vnovičnega prihoda na oblast – sta oba barona umrla zaradi kuge septembra 1348. Prejela sta tudi ponudbo za Colo od papeževega legata in od sorodnikov, Orsinijev iz Marina, vendar se še nista odločila, komu bi ga izročila.

Zaporedje dogodkov, ki so sledili, ni točno znano. Kot kaže, je Cola vsaj do začetka leta 1349 živel na otoku Ponza, nato pa je zaradi pritiskov inkvizicije pobegnil v Monti di Maiella v Abruzzu, kjer se je pridružil eremitski, morda celestinijanski skupnosti, živel v izolaciji in zatočišču pred preganjanjem. Po obisku Rima v jubilejnem letu 1350, ko so ga poskušali ujeti, se je povsem umaknil in prevzel novo identiteto, vendar ga je Fra Michele ali Angelo z Monte Volcano prepoznal in mu povedal, kaj naj bi bil namen njegovega življenja. O tem naj bi ga podučil nebeški glas: »Cola se je dovolj pokoril v puščavi, Bog ima za njega novo poslanstvo, ki je zapisano v preroškem besedilu Fra Angela, tako imenovanem Cirilovem angelskem oraklju (*Oraculum angelicum Cyrilli*).« Po tem srečanju je bil Cola pripravljen poiskati pomoč cesarja in »angelskega papeža«, da bi skupaj preprečili dolgo prerokovano in zdaj neizbežno reformo svetovnega reda.⁸¹

Na dvor češkega vladarja Karla IV. v Prago je Cola odpotoval poleti 1350. Sprva svoje identitete ni razkril in je oznanil, da so bili kuga in potresi,⁸² ki uničujejo Italijo, zgolj predhodniki končnega izraza božje jeze, da napovedujejo kazen, ki bo prišla nad pokvarjeno Cerkev in njeno vodstvo, ter bližnji prihod

78 Najprej poroča o dogodkih pred prihodom v Prago (Anonimo romano, *Cronica*, XXVII, 5–23), nato o njegovi dejavnosti in zaporu v Pragi (Anonimo romano, *Cronica*, XXVII, 23–81), o poti v Avignon, tamkajšnjem bivanju v zaporu in dokončni osvoboditvi (Anonimo romano, *Cronica*, XXVII, 81–99).

79 V zvezi s poročilom o Colovem koncu gl. Musto, *Apocalypse in Rome*, 341: *The account in the Anonimo romano (AR, XXVII, ll. 195b-376b, Porta, 259–265) is one of the most exiting in all historical literature.*

80 V zvezi s temi dogodki gl. Collins, *Greater than Emperor*, 20–21.

81 Collins, *Greater than Emperor*, 21.

82 Poleg kuge, ki je leta 1348 opustošila Italijo, jo je 8. in 9. septembra prizadel tudi potres. Ta je tudi v Rimu povzročil precejšnjo škodo, porušena je bila med drugim bazilika Dvanajstih apostolov.

dobe Duha. Cesar Karel je kmalu odkril identiteto nekdanjega tribuna, vendar mu je zagotovil, da ga ne bo kaznoval. Cola mu je povedal, da bodo Rim in cela Italija cesarja pozdravili z odprtimi rokami, če pride tja, in je zahteval od njega, da naj pristane na njegovo vrnitev v Rim kot njegov regent.⁸³

Vendar Karel takrat ni želel ogroziti odnosov s papeškim režimom, sodišče pa je po kratkem zaslišanju Cole odločilo, da so bila njegova stališča heretična, zato je bil poslan v zapor. Papež je potem zahteval, da naj ga pošljejo v Avignon, vendar ga je Karel, ki je bil ravno sredi občutljivih diplomatskih pogajanj s papeško kurijo glede drugih spornih vprašanj, zadržal kot priročno politično jamstvo.

Cola je bil nekoliko pozneje premeščen v trdnjavo Raudnitz, kjer se je postopoma začel zavedati brezupnosti svojega položaja. Zanimal je svoje preroško poslanstvo in trdil, da se je že pokesal za grehe. V dolgem pismu Fra Micheleju z Monte Angelo, kjer opisuje propad svojega poslanstva in pripravljenost na usmrnitev ali izročitev v Avignon,⁸⁴ ga je prosil, da naj poskrbi za njegovega sina Lorenza in nadzira razdelitev njegove lastnine in knjižnice. Če se ne bo vrnil do konca leta, naj obvesti njegove podpornike v Rimu, da naj skupaj z rimskimi konzuli izberejo njegovega naslednika.

V drugi polovici leta 1351 je Karel poslal Colo pod varstvom v Avignon, kjer je bil takoj poslan v zapor.⁸⁵ Naslednje leto je papeža Klementa VI. nasledil Inocenc VI.,⁸⁶ ki je za boj proti takratni anarhiji v Rimu in *Destrettu* imenoval za svojega legata španskega kardinala Gila d'Albornoz, vojaškega duhovnika iberske rekonkviste. Cola se je verjetno moral v celoti odpovedati svojim stališčem in dejavnostim, da je prejel papeški odpustek in preklic svojega izobčenja. V zaporu je ostal do septembra 1353, nato pa je dobil še eno priložnost z imenovanjem za papeškega senatorja v Rimu. Po papeških evidencah o plačilih je Cola od aprila do julija 1354 služil kot vitez v d'Albornozovi vojski in v tej vlogi maja poveljeval v kampanji proti Giovanniju di Vico, ki jo je vodil Giovanni Conti iz Valmonta.⁸⁷ Malo pred nastopom svoje druge vladavine avgusta 1354 se je Cola predstavil d'Albornozu v značilni noši, to je z rdečo kapuco in krznenim plaščem.⁸⁸

Ponovna vrnitev Cole v Rim in nastop oblasti 1. avgusta sta bila veličastna.⁸⁹ Kot poroča pisec Kronike, naj bi ga že na vhodu v mesto prebivalci pričakali

83 O Colovem delovanju v Pragi podrobneje Collins, *Greater than Emperor*, 21–25.

84 Gabrieli, *Epistolario*, pismo št. XXXXIII (str. 197–202).

85 Anonimo Romano, XXVII, 86–90: *Fu renchiuso in una torre grossa e larga. Una iusta catena teneva in gamma. La catena era legata su alla voita della torre. Là staieva Cola vestuto de panni mezzani.*

86 Glede novega papeža in njegove politike do Cole gl. Musto, *Apocalypse in Rome*, 308–312.

87 V zvezi s temi dogodki gl. Collins, *Greater than Emperor*, 26, in Musto, *Apocalypse in Rome*, 308–347.

88 Anonimo Romano, *Cronica*, XXVII, 239–246: *Quando fu denanti allo legato, faceva dell'altiero. Mustravase gruosso con sio capuccio in canna de scarlatto, con cappa de scarlatto, forrati de panze de vari. Stava supervo. Capezziava. Menava lo capo 'nanti e reto, como dicesi: »Chi so' io? Io chi so'?» Puoì se rizzava nelle ponte delli piedi; ora se aizava, ora se abassava.*

89 Glede datuma, ki naj bi bil skrbno izbran, gl. Musto, *Apocalypse*, 325.

kot nekoč Scipiona Afričana z oljčnimi vejicami v rokah kot simbol zmage in miru.⁹⁰ Tudi prevzem oblasti naj bi potekal v značilnem slogu, ko je v govoru na Kapitolu zbrani množici povedal, da je podoben Nebukadnezarju, ki se je po sedmih letih izgnanstva in ponižanja vrnil na oblast kot vazal pravega Gospoda,⁹¹ vesplošno slavje v Rimu pa naj bi bilo podobno tistemu, ki so ga nekoč Judje pripravili Kristusu ob njegovem prihodu v Jeruzalem.⁹² Vendar pa se je kmalu pokazalo, da je Cola sedaj povsem drugačen kot v času prvega tribunata:⁹³

Era questo omo fortemente mutato dalli primi suoi muodi. Soleva essere sobrio, temperato, astinente. Ora diventato destemperatissimo vevitore, summamente usava lo vino. Ad onne ora confettava e veveva. Non ce servava ordine né tiempo. Temperava lo grieco collo fiaiano, la malvascia colla rebola. Ad onne ora ero dello vevere più fiesco. Orribile cosa era potere patere de vederlo. Troppo veveva. Diceva che nella presone era stato accalmato. Anco era diventato gruosso sterminatamente. Aveva una ventresca tonna, triumfale a muodo de uno abbate asiano. Tutto era pieno de carni lucienti como pagone, roscio, varva longa. Sùbito se mutava nella faccia, sùbito suoi uocchi se'lli infiammavano. Mutavase de opinione. Così se mutava sio intellietto como fuoco. Aveva li uocchi bianchi: tratto tratto se'lli arroschiavano como sangue. (Anonimo Romano, *Cronica*, XXVII, 333–351)

Ta človek je zelo spremenil svoje navade. Vedno je bil trezen, zmeren in vzdržen. Sedaj pa je prekomerno pil, pogosto je pil vino. Ves čas je jedel in pil. Brez vsakega reda, ne da bi se držal določene ure. Rdeče vino je mešal z belim, staro z novim. Ob vsaki uri je preveč pil. Grozljivo je bilo prenašati pogled na to, kaj vse je lahko prenesel. Preveč je pil. Govoril je, da je bil v zaporu preveč izsušen. Postal je neizmerno debel. Imel je trebuh kot sod, triumfalen kot azijski opat. Bil je poln svetlečega mesa, kot pav, rdeč, z dolgo brado. V trenutku se je spremenil njegov izraz na obrazu, v trenutku so zažarele njegove oči. Spreminjal je svoja mnenja. Njegov duh se je spreminjal kot ogenj. Imel je bele oči. Del za delom so postajale rdeče kot kri.

Cola je sicer obnovil diplomatske dejavnosti in uvedel nekatere podobne ukrepe kot ob prvem nastopu oblasti, vendar sedaj še zdaleč ni užival tolikšne podpore, ne v Rimu ne v Italiji, primanjkovalo pa mu je tudi finančnih

⁹⁰ Anonimo Romano, *Cronica*, XXVII, 287–302.

⁹¹ Anonimo Romano, *Cronica*, XXVII, 303–310.

⁹² Anonimo Romano, *Cronica*, XXVII, 315–319: *Granne festa li Romani li fecero, como fecero li Iudiei a Cristo, quando entrao in Ierusalem a cavallo nella asina. Quelli lo onoraro destennennoli 'nanti panni e frasche de oliva, cantanno 'Benedictus qui venis!'*

⁹³ O vzrokih teh sprememb, o razmerah, v katerih je živel v času izgnanstva, o boleznih, ki ga je morda prizadela: Musto, *Apocalypse in Rome*, 339–340.

sredstev. Tako obsežna kampanja proti Stefanellu Colonna⁹⁴ kot usmrtitev vodje francoskih plačancev Fra Morealesa,⁹⁵ ki je bil ubit zaradi grožnje, da bo zasedel Rim, kažeta na to, da se v Rimu ni čutil varnega.⁹⁶ Njegov novi režim se je tako uspel obdržati le nekaj tednov: ko je zahteval dodatne davke na vino in sol, da bi izplačal svoje vojake,⁹⁷ se je sprožil plaz, ki se ga več ni dalo zaustaviti.⁹⁸

Zarana 8. oktobra 1354,⁹⁹ ko je še ležal v postelji, se je pred palačo začela zbirati množica. Stopil je na balkon in jo poskušal pomiriti, vendar brez uspeha. Vrnil se je v svoje prostore, zapustil zgornje nadstropje, se zadrževal potem na različnih mestih znotraj in na dvorišču palače in tuhtal kaj naj stori. Tehtal naj bi predvsem med dvema možnostima, da se oborožen upre in umre častno ali da se pod krinko reši z begom. Prevladala je slednja:

Questo era che abbe da vero doi opinioni. La prima opinione soa, de volere morire ad onore armato colle arme, colla spada in mano fra lo puopolo a muodo de perzona magnifica e de imperio. E ciò demostrava quanno se metteva la varvuta e tenevase armato. La secunna opinione fu de volere campare la perzona e non morire. E questo demostrava quanno se cavava la varvuta. Queste doi voluntate commattevano nella mente soa. Venze la voluntate de volere campare e vivere. Omo era como tutti li aitri, temevo dello morire. (Anonimo Romano, *Cronica*, XXVII, 288b–299b)

Bilo je tako, da sta se v njem bojevali dve različni mnenji. Njegovo prvo mnenje je bilo, da bi moral umreti častno, oborožen, z mečem v roki med ljudstvom, na način, kot umre veličastna cesarska oseba. To je nakazal, ko si je nadel čelado in se oborožil. Drugo mnenje je bilo, da bi raje pobegnil in ne umrl. To je nakazal, ko si je čelado spet snel. Ti dve mnenji sta se spopadali v njegovih mislih. Zmagala je želja, da bi pobegnil in živel. Bil je človek kot vsi drugi, bal se je umreti.

Ko je bila ob kričanju množice palača že v plamenih, si je ostrigel brado, se namazal s črnilom, si nadel pastirsko ogrinjalo, si glavo zaščitil z vzglavnikom in v taki opravi poskušal pobegniti skozi ogenj. Njegova usoda je bila zapečatenata:

Passa la porta la quale fiariava, passa le scale e llo terrore dello solaro che

94 Musto, *Apocalypse in Rome*, 330–335.

95 Anonimo Romano, *Cronica*, XXVII, 6b–98b; Musto, *Apocalypse in Rome*, 333–334.

96 Collins, *Greater than Emperor*, 27.

97 Anonimo Romano, *Cronica*, XXVII, 165b–171b.

98 Poročilo o njegovem strahotnem koncu: Anonimo Romano, *Cronica*, XXVII, 195b–387b; gl. tudi Musto, *Apocalypse in Rome*, 341–346.

99 V Kroniki na dveh mestih nastopa kot datum njegove smrti 8. september, ki je gotovo napačen (Anonimo Romano, *Cronica*, XXVII, 196b–197b: *Era dello mese de settiembre, a dii otto. in 385b–387b. Quanno questo omo fu occiso currevano anni Domini MCCCCLIII[I], alli otto dii de settiembre in ora della terza.*).

cascava, passa l'uitima porta liberamente. Fuoco non lo toccao. Misticaose colli aitri. Desformato desformava la favella. Favellava campanino e diceva: »Suso, suso a gliu tradetore!« Se le uitime scale passava era campato. La iente aveva l'animo suso allo palazzo. Passava la uitima porta, uno se·lli affece denanti e si·llo reaffiguro, deoli de mano e disse: »Non ire. Dove vai tu?« Levaoli quello piumaccio de capo, e massimamente che se pareva allo splennore che daieva li vraccialetti che teneva. Erano 'naorati: non pareva opera de riballo. Allora, como fu scopierto, parzese lo tribuno manifestamente: mostrao ca esso era. Non poteva dare più la voita. Nullo remedio era se non de stare alla misericordia, allo volere altrui. Preso per le vraccia, liberamente fu addutto per tutte le scale senza offesa fi' allo luoco dello liono, dove li aitri la sentenza vodo, dove esso sentenziato aitri aveva. Là addutto, fu fatto uno silenzio. Nullo omo era ardito toccarelo. Là stette per meno de ora, la varva tonnitata, lo voito nero como fornaro, in iuppariello de seta verde, scento, colli musacchini inaorati, colle caize de biada a muodo de barone. Le vraccia teneva piecate. In esso silenzio mosse la faccia, guardao de llà e de cà. Allora Cecco dello Viecchio impuinao mano a uno stuocco e deoli nello ventre. Questo fu lo primo. *Immediata* puo' esso secunnao f̄lo ventre† de Treio notaro e deoli la spada in capo. Allora l'uno, l'aitro e li aitri lo percuoto. Chi li dao, chi li promette. Nullo motto faceva. Alla prima morio, pena non sentio. Venne uno con una fune e annodaoli tutti doi li piedi. Dierolo in terra, strascinavano, scortellavano. Così lo passavano como fossi criviello. Onneuno ne·sse iocava. Alla perdonanza li pareva de stare. Per questa via fu strascinato fi' a Santo Marciello. Là fu appeso per li piedi a uno mignaniello. Capo non aveva. Erano remase le cocce per la via donne era strascinato. Tante ferute aveva, pareva criviello. Non era luoco senza feruta. Le mazza de f̄ora grasse. Grasso era orribilmente, bianco como latte insanguinato. Tanta era la soa grassezza, che pareva uno esmesurato bufalo overo vacca a maciello. Là pennéo dii doi, notte una. Li zitielli li iettavano le prete. Lo terzo die de commannamento de Iugurta e de Sciarretta della Colonna fu strascinato allo campo dell'Austa. Là se adunaro tutti Iudiei in granne moitudine: non ne remase uno. Là fu fatto uno fuoco de cardi secchi. In quello fuoco delli cardi fu messo. Era grasso. Per la moita grassezza da sé ardeva volentieri. Staievano là li Iudiei forte affaccennati, afforosi, affociti. Attizzavano li cardi perché ardessi. Così quello cuorpo fu arzo e fu redutto in polve: non ne remase cica. Questa fine ebbe Cola de Rienzi, lo quale se fece tribuno augusto de Roma, lo quale voize essere campione de Romani. (Anonimo romano, *Cronica*, XXVII, 318b–376b)

Prišel je skozi vrata, ki so bila že v plamenih, čez stopnice in čez ostanke padlega strešnega stolpa; brez težav je prišel skozi zadnja vrata. Ogenj se ga ni dotaknil. Pomešal se je med ostale. V spremenjeni podobi je spremenil svoj naglas. Govoril je s podeželskim naglasom in rekel: »Gor, gor k izdajalcu!« Če bi prišel čez zadnje stopnice, bi bil rešen. Ljudstvo je bilo v mislih zgoraj v palači. Ko je prišel skozi zadnja vrata, je eden izmed njih stopil predenj, ga prepoznal,

privzdignil njegovo roko in rekel: »Stoj! Kam pa ti greš?« Dvignil je vzglavnik z njegove glave. Najbolj ga je izdalo bleščanje nakita, ki ga je nosil na rokah. Bil je zlat, ni bil videti cenen. Ko je bil tribun odkrit, se je vdal; pokazal je, da je to res on. Ni mogel več ravnati po svoji volji. Nobene druge rešitve ni bilo zanj kot stati prepuščen volji drugih. Zgrabili so ga za roke in - ne da bi se upiral - so ga privedli čez vse stopnice do Levjega kraja,¹⁰⁰ tja, kjer so drugi poslušali svoje obsodbe, kjer je on obsojal druge. Ko je bil priveden tja, je nastala tišina. Nihče se ga ni drznil dotakniti. Tam je stal skoraj uro, s postrizeno brado, črnega obraza kot pek, v suknji iz zelene svile, z zlatim nakitom, v modrih nogavicah kot kak baron. Roke je imel sklenjene. V tej tišini je premaknil obraz, pogledal sem in tja. Potem je Cecco dello Viecchio vzel bodalo v roke in ga zabodel v trebuh. On je bil prvi. Takoj nato ga je notar Laurentio de Treio z mečem udaril po glavi. Zabodli so ga eden, drugi in ostali. Eden ga zabada, drugi mu grozi. Ni se več ganil. Takoj je umrl, ni čutil kazni. Nekdo je prišel z vrvo in mu zvezal obe nogi. Vrgli so ga po tleh, ga vlačili in mu trgali kožo. Tako so ga zdelali, da je bil videti kot sito. Vsi so se veselili kot na praznovanju. Na tak način je bil odveden vse do trga *S. Marcello*. Tam je bil obešen za noge na neki balkonu. Glave ni več imel, njene kosti so ostale na cesti, po kateri so ga vlekli. Imel je toliko ran, da se je zdel kot sito. Noben del telesa ni bil brez ran. Njegovo drobovje je bilo debelo. Bil je grozljivo debel. Bil je bel kot okrvavljeno mleko. Bil je tako debel, da je bil podoben velikemu biku ali kravi v klavnici. Tam je visel dva dni in eno noč. Fantiči so vanj metali igralne kamenčke. Na tretji dan je bil po ukazu Iugurte in Sciarretta della Colonne odveden na *campo dell'Austa*. Tam so se zbrali vsi Judje, velika množica, nihče ni manjkal. Tam je bil narejen ogenj iz suhega osata. Na ta ogenj iz osata so ga vrgli. Bil je debel. Zaradi svoje velike debelosti je dobro gorel. Judje so bili tam zelo dejavni, razvneti in nagnjeni. Podpihovali so osat, da bi gorel. Tako je bilo to telo sežgano in spremenjeno v prah, nič ni ostalo od njega. Takšen je bil konec Cole di Rienzo, vzvišenega rimskega tribuna, ki je hotel postati prvak Rimljanov.

Poročilu o Colovi smrti v nadaljevanju istega poglavja Kronike sledi kratka omemba maščevanja nad njegovimi plačanci, ki jim je bilo odvzeto vse orožje, konji in celo oblačila,¹⁰¹ nato pa ekskurz o častnem ravnanju – kakršno je bilo vse prej kot značilno za Colo – starcev ob galskem obleganju Kapitola leta 387 pr. Kr.¹⁰² Zgodba je povzeta po Livijevi Zgodovini.¹⁰³ Morda temelji na resničnih dogodkih, govori pa o tem, kako so zaradi pomanjkanja hrane v Tarpeji na kapitolskem griču, kamor so se zatekli Rimljani pred Galci, starce poslali na svoje domove, ti pa so sklenili, da si bodo naredili svoja uradna

100 Na mestu, kjer je stal spomenik leva, je Cola dal ubiti številne nasprotnike ali nevarne tekmece, med njimi nekaj tednov prej tudi Fra Morealesa (gl. Musto, *Apocalypse in Rome*, 344).

101 Anonimo Romano, *Cronica*, XXVII, 388b–392b.

102 Anonimo Romano, *Cronica*, XXVII, 393b–423b.

103 *Ab urbe condita*, 5.41.

oblačila z vsemi insignijami in častno umrli. Ko je enega izmed njih, Papirija, ki je bil oblečen kot senator, Galec zgrabil za brado in zavpil: »Starec, starec!«, ga je Papirij udaril po glavi s svojo uradniško palico, ker ni spoštoval njegovega stanu, čemur je kronist dodal:

Lo buono Romano dunqua non voize morire colla coitra in capo como Cola de Rienzi morio.¹⁰⁴

Dobri Rimljan ni hotel umreti z blazino na glavi kot Cola di Rienzo.

S to mislijo se zaključuje zadnje ohranjeno poglavje Kronike. Naslednje, ki po vsej verjetnosti ni bilo nikoli napisano, naj bi govorilo o poti cesarja Karla IV. na kronanje v Rim, o samem kronanju in cesarjevem odhodu na Nemško.¹⁰⁵ To, kar ni uspelo Coli, bo sedaj dosegel tujec z daljnega severa in kot naslednik rimskih cesarjev ter vladar Svetega rimskega cesarstva, zavladal tudi nad velikim delom italskega polotoka.¹⁰⁶

RES GESTAE DIVI AUGUSTI IN PODELITEV DRŽAVNIŠKIH POOBLASTIL PRVEMU RIMSKEMU CESARJU

Začetek rimskega cesarstva, ki ga je želel Cola naslediti ob napovedanem kronanju za cesarja na binkoštno nedeljo 1348, sega v leto 27 pr. Kr. Tedaj je Oktavijan na znameniti tridnevni seji senata (od 13. do 15. januarja) odložil vsa izredna pooblastila, ki jih je imel kot triumvir, in državo predal, kot je sam zapisal, »v svobodno odločitev senata in rimskega ljudstva«.¹⁰⁷ S tem je napravil konec dolgotrajnim državljanskim vojnám in oznanil, da je boljše prihodnost možno doseči samo po poti vzpostavitve in obnove republike. Ker pa je bilo senatorjem jasno, da brez njega ne bodo mogli uspešno voditi države in da jih lahko le on obvaruje pred novimi državljanskimi vojnami, so vztrajali, naj prevzame krmilo države in naj jo še naprej varuje. Ker naj bi se

104 Anonimo Romano, *Cronica*, XXVII, 421b–423b.

105 Naslov je napovedan v prvem uvodnem poglavju Kronike (Anonimo Romano, *Cronica*, I, 195–197): *Della venuta de Carlo imperatore a Roma e della soa coronazione e della soa partenza alla Alamagna*.

106 Cesar Karel je prispel v Rim spomladi leta 1355, kronan je bil 5. aprila, takoj zatem pa se je ponovno umaknil na sever. To je povzročilo veliko razočaranje pri Petrarki, ki je pričakoval, da bosta cesarjev приход in njegovo bivanje v Rimu odločilno vplivala na politično dogajanje v Italiji in na njeno nadaljnjo zgodovino (gl. Musto, *Apocalypse*, 346).

107 *Res gestae divi Augusti* 34.1. Gl. tudi Ovidij, *Fasti* 1.589; Velej Paterkul, *Historia Romana*, 2.89.3, in Kasij Dion, *Rimska zgodovina* 53.4.3–4: ἀλλὰ ἀφίημι τὴν ἀρχὴν ἅπασαν καὶ ἀποδίδωμι ὑμῖν πάντα ἀπλῶς, τὰ ὄπλα τοὺς νόμους τὰ ἔθνη, οὐχ ὅπως ἐκεῖνα ὅσα μοι ὑμεῖς ἐπετρέψατε ἀλλὰ καὶ ὅσα αὐτὸς μετὰ ταῦθ' ὑμῖν προσεκτεσάμην (»Svojo oblast odlagam v celoti in vam izročam vse – vojsko, zakone in province – ne samo tiste, ki ste mi jih izročili, ampak tudi tiste, ki sem jih sam pridobil.«).

tudi sam zavedal nevarnosti novih državljanskih vojn, oziroma kot se izrazi Svetonij, nevarnosti, da država ne bi bila prepuščena samovolji številnih,¹⁰⁸ je vodenje države posledično tudi prevzel in po sklepu senata prejel številne časti in državniška pooblastila, ki so bila najvišjim rimskim magistratom podeljevana že v obdobju republike.¹⁰⁹

V zahvalo za odlog izrednih pooblastil je Oktavijan na omenjeni seji senata med drugimi častmi prejel tudi ime Avgust, državljanski venec (*corona civica*)¹¹⁰ in zlat ščit (t.i. *clipeus virtutis*) s posvetilom senata in rimskega ljudstva,¹¹¹ za obnovo republike pa hrastov venec z utemeljitvijo *quod priscam illam et antiquam formam restituit*.¹¹² Nato je prejel prokonzularni imperij (*imperium proconsulare*) za obdobje desetih let, ki je bil pozneje nenehno podaljševan, nad provincami Španijo, Galijo, Sirijo, Kilikijo, Egiptom in (do leta 22 pr. Kr.) nad Ciprom, ki še niso bile dokončno pokorjene in je bila v njih nameščena vojska.¹¹³ Prejel je tudi nekatere časti in pravice ljudskih tribunov, denimo pravico veta na sklepe senata (*ius intercedendi*), pravico sklicevanja senatovih sej in pravico do postavljanja zahtev v senatu.¹¹⁴ Nekatero privilegije ljudskih tribunov je imel že prej: od leta 36 pr. Kr. nedotakljivost svoje osebe (*sacrosanctitas*) in od leta 30 pr. Kr. *ius auxilii ferendi*, nekoliko pozneje, julija leta 23 pr. Kr., ko je dokončno odložil konzulat, ki ga je leto za letom opravljal že od leta 31, pa je prejel še tribunsko oblast (*tribunicia potestas*) v polnem obsegu. Ta je bila razširjena na ozemlje celotne države in je postala

108 Svetonij, Avgust, 28.1: *De reddenda re publica bis cogitavit: primum post oppressum statim Antonium, memor obiectum sibi ab eo saepius, quasi per ipsum staret ne redderetur; ac rursus taedio diuturnae valetudinis, cum etiam magistratibus ac senatu domum accitis rationarium imperii tradidit. sed reputans et se privatum non sine periculo fore et illam plurimum arbitrio temere committi, in retinenda perseveravit, dubium eventu meliore an voluntate.* (Dvakrat je razmišljal o tem, da bi odložil oblast v državi, prvič takoj potem, ko je premagal Antonija, pri čemer se je spomnil na njegov pogosto izrečeni očitek, da je ravno on sam prepreka za obnovo nekdanje oblike države; drugič, ko je omagan zaradi dolgotrajne bolezni poklical magistrat in senat v svojo hišo in jim izročil spis o stanju v državi. Vendar pa je tudi sam pri sebi razmišljal o tem, da kot privatnik ne bo mogel živeti brez nevarnosti in da bi bilo nepremišljeno državo prepustiti svojevoljnosti številnih. Zato je obržal državniško moč še naprej, pri čemer se je težko odločiti, ali je bil večji uspeh ali namen).

109 O posameznih funkcijah in časteh glej podrobneje: Kienast, *August*, 204–219, in Kienast, *Römische Kaisertabelle*, 61–68. O vzpostavitvi in pravni podlagi principata gl. Premerstein, *Das Werden und Wesen*, Korošec, *Nastanek Avgustovega principata*, in Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte*, 3–14.

110 Že v obdobju republike so venec iz hrastovega listja podeljevali tistim, ki so v boju rešili življenje rimskega državljana.

111 Ščit je bil obešen v kuriji Julijcev (*curia Iulia*) poleg kipa Viktorije, boginje zmage. V Arlesu se je ohranila njegova marmorna kopija z napisom: *Senatus / populusque Romanus / imp(eratori) Caesari, divi f(ilio) Augusto, / co(n)s(uli) VIII, dedit clupeum / virtutis, clementiae, / iustitiae, pietatis erga / deos patriamque.* V zvezi s ščitom in drugimi častmi, ki so bile Avgustu podeljene januarja 27 pr. Kr., gl. Kienast, *Augustus*, 78–98, in Zanker, *Augustus und die Macht der Bilder*, 101–106, sl. 79 in 80.

112 Prim. Velej Paterkul, *Historia Romana*, 2,89,4: *prisca illa et antiqua rei publicae forma revocata.*

113 V provincah, ki so takrat pripadle senatu, je bila nameščena samo ena legija, in sicer *legio III Augusta* v provinci Afriki.

114 O magistraturi ljudskih tribunov, njihovih privilegijih in pooblastilih v obdobju republike, gl. Kunkel, *Staatsordnung*, 552–664.

eden ključnih vzvodov rimske cesarske oblasti.¹¹⁵ Prav na ljudski tribunat, starodavno institucijo rimske republike, ki naj bi v prvi vrsti odpravila samovoljo patricijev, eno ključnih, ki jih je prevzel Avgust, se je skoraj tisočletje in pol kasneje oprl tudi Cola ob nastopu svojega revolucionarnega režima maja 1347 kot *tribuno augusto* oz. *tribuno dello puopolo*.

Spodelitvijo navedenih pooblastil na seji senata januarja 27 pr. Kr. je celotna oblast v državi, sicer formalno pod videzom prenove stare republike in njenih institucij, dokončno prešla v roke ene same osebe. Omenjeni dogodki so zato v rimski zgodovini prelomni, zaznamujejo konec rimske republike in začetek nove monarhične vladavine, principata. Principat takrat še ni bil dokončno izoblikovan. Posamezne institucije principata je Avgust izgrajeval vse do svoje smrti, dokončno pa so bile formalizirane šele pod njegovimi nasledniki. Tako je leta 23 pr. Kr. Avgust prejel še *imperium proconsulare maius*, ki je veljal tudi nad senatnimi provincami,¹¹⁶ in tako postal nadrejen vsem provincialnim upraviteljem ter obenem vrhovni poveljnik vseh vojaških enot v državi. Leta 19 pr. Kr. je prejel še *imperium consulare* do konca življenja.¹¹⁷ Čeprav sam takrat ni bil konzul, mu je ta privilegij zagotavljal pravico do dvanajstih butar, prav tako kot pravico, da je smel v senatu sedeti med konzuloma na kurulskem stolu (*sella curulis*). Na podlagi tega pooblastila, čeprav uradno ni bil cenzor, je večkrat izvedel tudi cenitev premoženja prebivalcev rimske države.¹¹⁸ Leta 19. pr. Kr. je Avgust prevzel tudi skrb za zakone in javno moralo (*cura legum et morum*), prav tako do konca življenja.¹¹⁹ Po smrti Marka Emilija Lepida, ki je bil od leta 44 pr. Kr. *pontifex maximus*, je 6. marca 12 pr. Kr. na podlagi plebiscita po celotni Italiji sprejel tudi to funkcijo najvišjega duhovnika v Rimu, leta 2 pr. Kr. pa še naziv *pater patriae*.¹²⁰ Slednji mu sicer ni prinesel dodatnih državniških pooblastil, pač pa je poudarjal patriarhalni odnos med princepsom kot zaščitnikom (*patronus*) in vsemi ostalimi kot njegovimi klienti (*clientes*). Vzor za to je bil naziv *parens patriae*, ki ga je prejel že njegov predhodnik Julij Cezar.

Pod Avgustom so vse ključne republikanske institucije – magistrature, senat in ljudska skupščina – formalno ohranjale svoj obstoj, a zgolj v okviru njegove politike. Za oznako svojega položaja je sam uporabljal naziv *princeps*, ki so ga v Rimu že v dobi republike uporabljali za posamezne odlične osebnosti iz senatorskih vrst, ki so kot privatne osebe, na podlagi svoje *auctoritas*, ugleda

115 Ker je bila tribunska oblast, ki se ji je pozneje odpovedal šele Gracijan ob koncu 4. stoletja, obnavljana brez prekinitev vsako leto, je na podlagi števila njenih ponovitev v titulaturi posameznega cesarja mogoče na leto natančno datirati cesarske napise.

116 Kasij Dion, *Rimska zgodovina*, 53.32.5.

117 Kasij Dion, *Rimska zgodovina*, 54.10.5.

118 Najbolj znana je tista, ki jo omenja Luka (2.1–2): »Tiste dni je prišel ukaz od cesarja Avgusta, da naj se popiše ves svet«, med letoma 8 in 6 pr. Kr.

119 Svetonij, *Avgust*, 27.5: *recepit et morum legumque regimen aequae perpetuum*.

120 O postopnem izoblikovanju glavnih elementov cesarske titulature (imperatorski naslov, (pro) konzulat, pontifikat in naslov *pater patriae*) iz republikanskih institucij gl. Deininger, *Von der Republik zur Monarchie*.

pridobljenega z uspešnim političnim delovanjem v korist države, zavzemale posebej častno mesto. Tako je bil *princeps senatus* prvi mož v senatu, ki je imel pravico kot prvi podati svoje mnenje in je tako lahko odločilno vplival na ostale senatorje in na izid glasovanja. Prvi mož senata je bil Avgust od leta 28 pr. Kr. dalje. Avgustova nova ureditev države je bila neke vrste kompromis med tradicijami stare republike in težnjami za samostojno monarhično vladavino, kot sta jo skušala vzpostaviti že Sula in Julij Cezar. Forma avgustejskega Rima je ostala republikanska, saj ni bilo uradno legitimiranega suverena. Toda način vladanja, četudi v okviru tradicionalne ustave, po kateri so republikanski organi še naprej opravljali svojo funkcijo, je bil povsem avtokratski.

Po Avgustovi smrti v Noli 19. avgusta 14 je oblast brez večjih pretresov prešla na Tiberija. 17. septembra je bil Avgust konsekriran kot *divus Augustus* in še istega dne je bil Tiberij potrjen v senatu ter prejel dosmrtni prokonzularni imperij.¹²¹ Mirna ureditev nasledstva je pomenila, da se bo principat kot nova oblika vladavine obdržal tudi po smrti njegovega ustanovitelja.

Najpomembnejši vir za razumevanje nastanka in kasnejšega izoblikovanja principata je Avgustov lastni spis, ki ga Svetonij imenuje »*index rerum a se gestarum*«, 17. septembra leta 14 pa naj bi ga skupaj s tremi drugimi Avgustovimi spisi prebrali v senatu:

Testamentum L. Planco C. Silio cons. III. Non. Apriles, ante annum et quattuor menses quam decederet, factum ab eo ac duobus codicibus partim ipsius partim libertorum Polybi et Hilarionis manu scriptum depositumque apud se virgines cum tribus signatis aeque voluminibus protulerunt. Quae omnia in senatu aperta atque recitata sunt. (Svetonij, *Avgust*, 101.1)

Njegov testament, ki ga je sestavil 3. aprila, v letu, ko sta bila konzula Lucij Plank in Gaj Silij, leto dni in štiri mesece pred svojo smrtjo, in je bil v dveh izvodih – deloma je bil napisan lastnoročno, deloma pa sta ga zapisala njegova osvobojenca Polibij in Hilarijon –, spravljen pri vestalskih devicah, so te izročile skupaj s tremi drugimi enako zapečatenimi rokopisnimi zvitki. Vse te spise so v senatu odprli in prebrali.

Tribus voluminibus, uno mandata de funere suo complexus est, altero indicem rerum a se gestarum, quem vellet incidi in aeneis tabulis, quae ante Mausoleum statuerentur, tertio breviarium totius imperii, quantum militum sub signis ubique esset, quantum pecuniae in aerario et fiscis et vectigaliorum residuis. Adiecit et libertorum servorumque nomina, a quibus ratio exigi posset. (Svetonij, *Avgust*, 101.4)¹²²

¹²¹ Svet., *Tib.* 24. Gl. tudi Tacit, *Anal.* 1.7. V zvezi s Tiberijevo titulaturo in kronologijo prejema posamičnih pooblastil gl. Kienast, *Kaisertabelle*, 76–79.

¹²² Gl. tudi Tacit, *Anali*, 1.11.3: *Proferris libellum recitarique iussit. Opes publicae continebantur, quantum civium sociorumque in armis, quot classes, regna, provinciae, tributa aut vectigalia,*

Med tremi drugimi spisi je prvi vseboval navodila za njegov pogreb, drugi seznam njegovih dejanj, ki naj bi ga vklesanega na bronaste plošče postavili pred njegov mavzolej, tretji pa kratek pregled čez celotno državo: koliko vojakov je bilo pod orožjem, koliko denarja v državni in cesarskih blagajnah in koliko je ostalo od davčnih prihodkov. Dodal je tudi imena osvobodjencev in sužnjeve, ki bi jih lahko poklicali na odgovornost.

Od teh treh spisov poznamo le vsebino spisa »*index rerum a se gestarum*«. Izvirnik, ki naj bi bil na Avgustovo željo vklesan na bronastih ploščah pred mavzolejem v Rimu,¹²³ se ni ohranil. Ohranile pa so se tri kopije v maolazijskih mestih province Galacije (ustanovil jo je prav Avgust), to je v Ankiri, Antiohiji in Apoloniji.

Monumentum Ancyranum

Najboljša kopija (t. i. *Monumentum Ancyranum*), tako latinskega besedila kot grškega prevoda, je bila odkrita leta 1555 v Ankari, antični Ankiri (*Ankyra*), ki je bila od leta 25 pr. Kr. glavno mesto rimske province Galacije. Napis je vklesan na stene templja Avgustu in Romi, ki ga je v letih 19/20 po Kr. posvetila skupnost (κοινὸν) Galačanov.¹²⁴ Tempelj je bil pozneje spremenjen v cerkev, od 15. stol. dalje pa pripada mošeji Haci Bajram.

Napis so 29. marca 1555 povsem po naključju odkrili poslanci poznejšega nemškega cesarja Ferdinanda I., napoteni k sultanu Sulejmanu II. v Amasijo. Glavni namen poslanstva, katerega prvi del je krenil iz Dunaja že leta 1553, je bil skleniti mir s Turki in doseči, da bi slednji ogrskemu kralju priznali pravico nad Sedmograško. Vodji prvega poslanstva sta bila Dalmatinec Antal Verancsich, humanist in takratni škof v Pécsi, in poveljnik donavskega ladjevja Ferenc Zay. Leta 1555 se jima je pridružil tudi belgijski diplomat Ferdinanda I., Augier Ghislain de Busbecq.¹²⁵

Po daljšem bivanju v Carigradu, kjer so vodje poslanstev in Hans Dernschwamm, ki je potoval v Verancsichevem spremstvu, na lastne stroške odkupili številne antične rokopise, so morali, da bi se osebno srečali s sultanom, skupaj s številnim spremstvom potovati v Anatolijo, preden je bil sklenjen mir. Poleg tega, da so kupili antične rokopise, so od bivanja v Carigradu imeli še eno korist, in sicer, pridobili so si pomembne informacije o turških nasprotnikih na vzhodu, Perzijcih in Gruzijcih. Diplomatski uspeh poslanstva, k sklenitvi miru je veliko pripomogel predvsem izkušeni diplomat Busbecq, je bil zgolj

et necessitates ac largitiones. Quae cuncta sua manu perscripserat Augustus addideratque consilium coercendi intra terminos imperii, incertum metu an per invidiam.

123 T. i. *Monumentum Romanum*; Svetonij, *Avgust*, 101.4; Kasij Dion, *Rimska zgodovina*, 56.33.1; *Res gestae divi Augusti*, prooem.

124 CIG 4039 et add. p. 1109: θεῶ Σεβαστῶ και θεῶ Ρῶμη.

125 Gl. o tem podrobneje Tardy in Moskovsky, *Zur Entdeckung des Monumentum Ancyranum*.

kratkotrajen. Veliko bolj daljnosežne posledice je imelo odkritje in prepis napisa iz Ankire, za kar sta najbolj zaslužna Antal Verancsich in njegov tajnik Janos Belsius.

O razmerah, v katerih so napis kopirali – istočasno naj bi delalo več prepisovalcev –, se poučimo iz rokopisov in objavljenih potopisov udeležencev te misije. Iz dnevnika Hansa Dernschwama, ki je danes shranjen v Wolfenbüttelu (fol. no. 365), tako izvemo, da so bili v Ankari, kjer so napis opazili, 29. marca.¹²⁶ O samem odkritju napisa in stanju stavbe – domnevali so, da gre za pretorij, palačo rimskega namestnika – pa pravi Busbecq v prvem delu svojega potopisa naslednje:

Ancyram venimus mansione a Constantinopoli XIX... Hic pulcherrimum vidimus inscriptionem et tabularum illarum, quibus indicem rerum as e gestarum complexus est Augustus, exemplum. Id quatenus potuit, per nostros homines transcribendum curavimus. Extat incisum aedificii, quod olim fortasse praetorium fuerit, diruti et tecto carentis marmoreis parietibus, ita ut dimidia pars intrantibus ad dextram, dimidia ad sinistram occurrat. Suprema capita fere integra sunt, media lacunis laborare incipiunt, infima vero clavarum et securium ictibus ita lacerata, uti legi non possint, quod sane rei literariae non mediocre damnum est a doctis merito deplorandum idque eo magis, quod urbem illam ab Asiae communitate Augusto dicatam fuisse constet. (Busbecq, *Itinera Constantinopolitanorum et Amasianum*)¹²⁷

V Ankiro smo prispeli iz Konstantinopla po devetnajstih postankih... Tam smo videli zelo lep napis in kopijo tistih plošč, na katerih je Avgust dal zapisati poročilo o svojih dejanjih. Poskrbeli smo, da so naši ljudje prepisali, kolikor je bilo mogoče. Napis je v stavbo, ki je morda nekoč služila kot pretorij in ki je razrušena, brez strehe in ima stene iz marmorja, vklesan tako, da je polovica napisa vstopajočim na desni, polovica na levi. Najvišja poglavja so ohranjena skoraj v celoti, v srednjih se že začenjajo lakune, tista najbolj spodaj pa so zaradi udarcev s palicami in sekirami tako poškodovana, da jih ni mogoče prebrati, kar je seveda za literarno vedo velika izguba in kar morajo učenjaki po pravici obžalovati toliko bolj, ker je, kot je znano, to mesto azijska skupnost posvetila Avgustu.

Janos Belsius (*Joannes Belsius*) v rokopisu, ki je shranjen v Fuggerjevem Arhivu v Dillingenu in ki vsebuje doslej še neobjavljeni Belsiusov lastnoročni

¹²⁶ *Adi 29 Marzo, als wjr den ganczen tag zw Ancira stille gelegen ... In der Stadt auf dem berge.. ein allt remisch gepew gesehen, welchs ein groß gewaldig theatrum ader palatium gewesen... Dasselbst seind schone romane antiquitates zwirch vber noch der lende eingehawen gewesen, die man zum thail lesen mugen* (citirano po: Tardy in Moskovsky, *Zur Entdeckung des Monumentum Ancyranum*, 388).

¹²⁷ Citirano po: Tardy in Moskovsky, *Zur Entdeckung des Monumentum Ancyranum*, 384–385.

prepis celotnega takrat prepisanega teksta (t. i. *Urtekst*), piše, da so morali hiteti s prepisovanjem, ker so jih pri tem ovirali nadležni domačini.¹²⁸

Pozneje so nastali še drugi prepisi, noben pa ni dosegel odmevnosti prvega. Leta 1861 je francoska odprava pripravila faksimile napisa, na podlagi katerega sta Georges Perrot in Edmond Guillaume objavila latinski in – kolikor se je ohranil – tudi grški tekst. Na pobudo Teodorja Mommsena je v letih 1882 in 1883 nemški konzul v Smirni Karl Humann dal izdelati mavčne odlitke celotnega napisa na več kot dvesto ploščah, ki se danes nahajajo v Berlinu, zaradi propadanja pa deloma že nadomeščajo original. Na podlagi teh odlitkov je Mommsen l. 1883 pripravil še danes temeljno kritično izdajo besedila iz Ankire.¹²⁹

Latinsko besedilo napisa je vklesano v dveh delih s po tremi stolpci (I–III, IV–VI) na notranjih stenah tempeljskega predprostora (*pronaos*), grški prevod, ki kaže na nekatere posebnosti lokalnega govora, in je očitno nastal v provinci, pa v 19 zaporednih stolpcih na levi zunanji steni tempeljske cele.

Monumentum Apoloniense

V Apoloniji, nekdanji pizidijski Sozopoli (Σωζόπολη της Πισιδίας), na področju današnjega mesta Uluborlu, so odkrili ostanke grškega besedila na apnenčastih blokih, ki so služili kot baze za kipe Avgusta, Tiberija, Livije, Germanika in Druza in so bili postavljeni nekje med Avgustovo in Germanikovo smrtjo, t.j. med letoma 14 in 19 po Kr. Deloma so bili odkriti že v dvajsetih letih 19. st., dva večja fragmenta pa so spomladi leta 1930 našli člani anglo-ameriške odprave, ki sta jo vodila W. H. Buckler in W. M. Calder.¹³⁰ Napis *Res gestae divi Augusti* je tu vklesan na sprednje ploskve baz kipov in je brez naslova; nad njim sta na zgornjem robu podstavka posvetilni napis skupnosti in bogu Avgustu, pod njim pa napis z imeni upodobljenih oseb:

[τοὺς κοινούς τε καὶ ἰδίους θεοὺς Σε]βαστοὺς καὶ τοὺς π[α]ῖδας αὐτῶν ὁ δῆμος Ἀπολλωνιάτων Λυκίων Θραικῶν κολώνων.]

Skupnosti in njenemu bogu Avgustu in njihovim otrokom demos Apolonijcev, likijsko trakijskih kolonistov.

128 *Ancire in Galatia maximum palatium fuit Augusti, ubi in introitu ex utraque parte res gestae Augusti incisae fuerunt, quae non omnia legi potuerunt, quoque etiam prohibebamur ob concursum barbarorum* (Fugger- Archiv, 24 recto; citirano po: Tardy in Moskovsky, *Zur Entdeckung des Monumentum Ancyranum*, 389).

129 Mommsen, *Res Gestae divi Augusti*.

130 Objava enega starega fragmenta (A), dveh novih (B in C; ostali so izgubljeni) ter rekonstrukcija: W. H. Buckler, W. M. Calder in W. K. C. Guthrie, *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, vol. IV, 1933, 49–54 in t. 35–37.

[Γερμανικῶ(ι). Τιβεριῶ(ι) Καίσαρι.] Θεῶι Σε[βαστῶ(ι). Ιουλιᾶ(ι) Σεβαστῆ(ι) Δρούσω(ι).]

Germaniku. Tiberiju. Bogu Avgustu. Juliji Avgusti. Druzu.

Čeprav je ohranjen samo osrednji del napisa z imeni počaščenih oseb (na fragmentu A), dopolnitev ni sporna, ker je ohranjen tudi dekret o cesarskem kultu iz Gitejona na severozahodni obali Lakonskega zaliva, prav tako iz obdobja med letoma 14 in 19,¹³¹ z navodili o postavitvi kipov in obrednih svečanostih. V tem dekretu je zapisano, da naj agoranom v teatru postavi tri baze in nanje kipe Avgusta, njegove žene Julije in Tiberija, ki naj mu jih preskrbi mesto. Spredaj, v sredini teatra, naj razen tega postavi ploščo (τράπεζα) in pod njo kadilnico (θυματήριον). V nadaljevanju govori dekret o navodilih pri kulturnih svečanostih, namreč da naj člani mestnega sveta in vsi uradniki, preden vstopijo na prostor za igralce, prižgejo kadilo in žrtvujejo za zdravje vladarjev; nadalje, da naj agoranom prvi dan iger slavi kot »dan Božanskega Cesarja Avgusta Rešitelja, Osoboditelja«, drugi dan kot »dan imperatorja Tiberija Cezarja Avgusta in očeta domovine«, tretji dan kot »dan Julije Avguste«, kot Τύχη ljudstva in mesta, četrti dan kot »dan Nike Germanika Cezarja«, peti dan kot »dan Afrodite Druza Cezarja«, šesti dan pa kot »dan Tita Kvinkcija Flaminina«. V nadaljevanju sledijo navodila za izvedbo iger.

Črke napisa *Res gestae divi Augusti* so tu manjše kot na kopiji iz Ankire (od 1-1,5 cm). Stolpci, verjetno jih je bilo sedem, so zasedali prostor približno 1 m v višino in 65 cm v širino na prednji strani baz. Znanih je šest fragmentov (tri izmed njih, in sicer fragmenti D, E in F, so bili pogrešani že l. 1930), ki so jih izdajatelji označili z začetnimi črkami abecede (A–F):

- D predstavlja zgornji del stolpca 2 in 3 (pogl. 6 in 10–11);
- F umeščen v sredino stolpca 3 (pogl. 14);
- A umeščen v stolpca 3 in 4 (pogl. 10-11, in pogl. 15–16);
- B zaseda približno dve tretjini stolpca 4 (pogl. 16–20);
- C pa levo polovico stolpca 5 (pogl. 21–26).

Na podlagi teh fragmentov je bilo mogoče skoraj v celoti dopolniti grško verzijo besedila, predvsem v srednjem delu (pogl. 16–25), in dopolniti tudi številne manjkajoče dele latinskega.

Monumentum Antiochenum

Deli tretje znane kopije spisa *Res gestae divi Augusti* izvirajo iz pizidijske Antiohije (severovzhodno od kraja Yalvaç), ki jo je Avgust povzdignil v

¹³¹ L'Année épigraphique 1929, 99–100.

kolonijo z imenom *colonia Caesarea Antiocheia*.¹³² Ohranjenih je približno 270 odlomkov iz apnenca, ki vsebujejo latinsko verzijo besedila. Na dveh odpravah v letih 1914 in 1924 jih je odkril William Mitchell Ramsay, danes pa so na cementnih ploščah razstavljeni v templju v Ankari.¹³³ Napis je bil verjetno nameščen na podstavku Avgustovega konjeniškega kipa ali na triumfalnih vratih.

Odlomki iz Antiohije so zelo pomembni za poglavja 1–13, na mestih stolpcev I in II napisa iz Ankire, ki sta še posebej močno poškodovana. Na teh mestih so omogočili popolno rekonstrukcijo posameznih delov besedila, deloma je bilo na njihovi podlagi mogoče popraviti starejše napačne dopolnitve. V celotnem tekstu *Res gestae divi Augusti*, ki obsega skoraj 300 vrstic, je tako vsaj 58 mest, katerih rekonstrukcijo je omočil prav napis iz Antiohije. Mesta, ki so ohranjena v obeh verzijah besedila, obenem kažejo, da sta bila napisa tako rekoč identična. Naslov, ki je bil, sodeč po ohranjenem besedilu, identičen naslovu napisa iz Ankire, je bil zapisan v štirih vrsticah nad prvima dvema stolpcema osrednjega teksta. Višina črk niha med 1,2 in 1,5 cm, v stolpcu I in II tudi do 1,8 cm.

Na podlagi ostankov teh treh kopij, ki se medsebojno dopolnjujejo, in na podlagi prizadevanj izdajateljev, ki so dodali številne prepričljive dopolnitve, je bilo mogoče z veliko mero gotovosti rekonstruirati celotno besedilo *Res gestae divi Augusti*, tako grško kot latinsko verzijo.¹³⁴

Za potrebe pričujoče študije so v nadaljevanju navedena poglavja iz spisa *Res gestae divi Augusti*, v katerih so omenjene posamezne časti in pooblastila, ki jih je prejel cesar Avgust.

Rerum gestarum divi Augusti, quibus orbem terrarum imperio populi Romani subiecit, et impensarum, quas in rem publicam populumque Romanum fecit, incisarum in duabus aheneis pilis, quae sunt Romae positae, exemplar subiectum.

Spodaj se nahaja prepis (poročila) dejanj božanskega Avgusta, s katerimi je svet podvrzel vladavini rimskega ljudstva in njegovih izdatkov, ki jih imel v korist rimske države in ljudstva, vklesanih na dveh bronastih stebrih, ki sta postavljena v Rimu.

1. Annos undeviginti natus exercitum privato consilio et privata impensa comparavi, per quem rem publicam a dominatione factionis oppressam in libertatem vindicavi. Eo nomine senatus decretis honorificis in ordinem suum me adlegit C. Pansa et A. Hirtio consulibus consularem locum sententiae dicendae

¹³² O okoliščinah odkritja, o besedilu in njegovi razporeditvi po stolpcih, o razmerju do napisa iz Ankire, tekstnokritičnem aparatu in drugem gl. Ramsay in Premerstein, *Monumentum Antiochenum*.

¹³³ Gl. Ramsay in Premerstein, *Monumentum Antiochenum*. Tab. I.

¹³⁴ Celotna grška in latinska verzija besedila: Bringmann in Wiegandt, *Augustus. Schriften, Reden und Aussprüche*, 228–281.

tribuens et imperium mihi dedit. Res publica ne quid detrimenti caperet, me pro praetore simul cum consulibus providere iussit. populus autem eodem anno me consulem, cum consul uterque in bello cecidisset, et triumvirum rei publicae constituendae creavit.

1. Ko sem bil star devetnajst let, sem na lastno pobudo in z lastnim denarjem zbral vojsko, s katero sem državi, ki jo je stiskala tiranija ene politične stranke, povrnil svobodo. Zaradi tega me je senat v letu, ko sta bila konzula Gaj Pansa in Avel Hirtij, s častnimi dekreti sprejel v svoje vrste, mi dodelil rang konzula pri glasovanjih in vrhovno poveljstvo nad vojsko. Ukazal mi je, da kot propretor skupaj s konzuloma poskrbim, da država ne bi utrpela kake škode. Ljudstvo pa me je istega leta, ko sta oba konzula padla v vojni, izvolilo za konzula in za enega od treh mož, ki naj bi poskrbeli za novo ureditev države.

3. Bella terra et mari civilia externaque toto in orbe terrarum saepe gessi victorque omnibus veniam petentibus civibus peperci. Externas gentes, quibus tuto ignosci potuit, conservare quam excidere malui. Milia civium Romanorum sub sacramento meo fuerunt circiter quingenta. Ex quibus deduxi in colonias aut remisi in municipia sua stipendis emeritis milia aliquanto plura quam trecenta, et iis omnibus agros adsignavi aut pecuniam pro praemis militiae dedi. Naves cepi sescentas praeter eas, si quae minores quam triremes fuerunt.

3. Pogosto sem se tako na kopnem kot na morju bojeval v državljanskih vojnah in v vojnah z zunanjimi sovražniki in kot zmagovalec prizanašal vsem državljanom, ki so prosili za milost. Tujim ljudstvom, ki jim je bilo mogoče brez tveganja odpustiti, sem raje prizanesel kot jih iztrebil. Pod mojim vojaškim poveljstvom je bilo približno petsto tisoč rimskih državljanov. Izmed njih sem naselil v kolonije ali municipije po koncu vojaške službe več kot tristo tisoč in vsem tem kot nagrado za vojaško službo dodelil zemljišča ali denarno izplačilo. Zajel sem šeststo ladij, poleg tistih, ki so bile manjše kot troveslače.

4. Bis ovans triumphavi et tris egi curulis triumphos et appellatus sum vicens et semel imperator, decernente pluris triumphos mihi senatu, quibus omnibus supersedi. Laurum de fascibus deposui in Capitolio votis, quae quoque bello nuncupaveram, solutis. Ob res a me aut per legatos meos auspiciis meis terra marique prospere gestas quinquagens et quinquens decrevit senatus supplicandum esse dis immortalibus. Dies autem, per quos ex senatus consulto supplicatum est, fuere DCCCLXXX. In triumphis meis ducti sunt ante currum meum reges aut regum liberi novem. Consul fueram terdecies cum scribebam haec et eram septimum et tricensimum tribuniciae potestatis.

4. Dvakrat sem slavil triumf z ovacijami in trikrat kurulski triumf; enaindvajsetkrat sem bil imenovan za imperatorja, senat mi je dodelil še več

triumfov, ki pa sem jih vse odklonil. Na Kapitolu sem po izpolnitvi zaobljub, ki sem jih slovesno izrekel pred vsako vojno, odložil lovor z butar. Zaradi vojnih pohodov, ki sem jih na morju ali na kopnem uspešno vodil sam ali moji legati pod mojim vrhovnim poveljstvom, je senat petinpetdesetkrat sklenil, da je treba žrtvovati nesmrtnim bogovom. Dni, na katere so po senatovem sklepu izvedli žrtvene daritve, je bilo osemsto devetdeset. Na triumfalnih slovesnostih v mojo čast je pred mojim vozom hodilo devet kraljev ali njihovih sinov. Trinajstkrat sem bil konzul do tega trenutka, ko to pišem in sem imel sedemintridesetič tribunsko oblast.

5. Dictaturam et apsentem et praesentem mihi delatam et a populo et a senatu M. Marcello et L. Arruntio cos. non recepi. Non sum deprecatus in summa frumenti penuria curationem annonae quam ita administravi, ut intra dies paucos metu et periculo praesenti civitatem universam liberarim impensa et cura mea. Consulatum quoque tum annum et perpetuum mihi delatum non recepi.

5. Diktature, ki sta mi jo ljudstvo in senat ponudila v moji odsotnosti in takrat, ko sem bil prisoten v Rimu, v konzulatu Marka Marcela in Lucija Aruncija, nisem sprejel. Nisem pa zavrnil oskrbe prebivalstva z žitom v času največjega pomanjkanja, kar sem uredil tako, da sem v nekaj dneh celotno državo rešil strahu in očitne nevarnosti z lastnim denarjem in skrbjo. Zavrnil sem tako konzulat za tisto leto kot tudi konzulat, ki mi je bil ponujen za vselej.

6. Consulibus M. Vinicio et Q. Lucretio et postea P. Lentulo et Cn. Lentulo et tertium Paullo Fabio Maximo et Q. Tuberone senatu populoque Romano consentientibus ut curator legum et morum summa potestate solus crearer, nullum magistratum contra morem maiorum delatum recepi. Quae tum per me geri senatus voluit, per tribuniciam potestatem perfeci, cuius potestati conlegam et ipse ultro quinquies a senatu depoposci et accepi.

6. Ko sta v konzulatu M. Vinicija in Kv. Lukrecija in pozneje P. Lentula in Gn. Lentula in tretjič Pavla Fabija Maksima in Kv. Tuberona senat in rimsko ljudstvo soglasno zahtevala, da sem edini z največjimi pooblastili imenovan za varuha reda in javne morale, nisem sprejel nobene službe, ki bi mi bila ponujena v nasprotju z izročilom prednikov. Kar je takrat senat želel, da naj naredim, sem izvršil s tribunsko oblastjo, za katero sem sam petkrat v senatu zahteval in tudi dobil kolega.

7. Triumvirum rei publicae constituendae fui per continuos annos decem. princeps senatus fui usque ad eum diem, quo scripseram haec, per annos quadraginta. Pontifex maximus, augur, quindecimvirum sacris faciundis, septemvirum epulonum, frater arvalis, sodalis Titius, fetialis fui.

7. Triumvir za novo ureditev države sem bil neprekinjeno deset let. Prvi mož v senatu sem bil do dne, ko to pišem, štirideset let. Bil sem najvišji svečenik, avgur, član svečeniških kolegijev petnajstih za izvajanje verskih svečanosti in sedmerice za prirejanje poedin v čast bogov, član arvalske bratovščine, član titijske bratovščine in fetial.

8. Patriciorum numerum auxi consul quintum iussu populi et senatus. Senatum ter legi. Et in consulatu sexto censum populi conlega M. Agrippa egi. Lustrum post annum alterum et quadragensimum feci. Quo lustrum civium Romanorum censa sunt capita quadragens centum millia et sexaginta tria millia. Tum iterum consulari cum imperio lustrum solus feci C. Censorino et C. Asinio cos., quo lustrum censa sunt civium Romanorum capita quadragens centum millia et ducenta triginta tria millia. Et tertium consulari cum imperio lustrum conlega Tib. Caesare filio meo feci Sex. Pompeio et Sex. Appuleio cos.; quo lustrum censa sunt civium Romanorum capita quadragens centum millia et nongenta triginta et septem millia. Legibus novis me auctore latis multa exempla maiorum exolescentia iam ex nostro saeculo reduxi et ipse multarum rerum exempla imitanda posteris tradidi.

8. V svojem petem konzulatu sem po ukazu ljudstva in senata povečal število patricijev. Trikrat sem preveril listo senatorjev. V svojem šestem konzulatu sem s kolegom M. Agripo izvedel cenitev prebivalstva. To sem izpeljal prvič po dva-inštiridesetih letih. V tej cenitvi je bilo ocenjeno premoženje 4.063.000 rimskih državljanov. Ponovno sem izvedel cenitev prebivalstva sam na podlagi svojega konzularnega imperija, ko sta bila konzula G. Cenzorin in G. Asinij. Pri tem je bilo popisanih 4.233.000 rimskih državljanov. Tretjo cenitev sem izpeljal na podlagi svojega konzularnega imperija skupaj z mojim sinom Tiberijem Cezarjem, ko sta bila konzula Sekst Pompej in Sekst Apulej. Takrat je bilo popisanih 4.937.000 rimskih državljanov. Z novimi zakoni, ki sem jih predlagal sam, sem obnovil številne zgledne inštitucije naših prednikov, ki so v naši dobi že prešle v pozabo, in za številne stvari sem zanamcem zapustil zglede, vredne posnemanja.

10. Nomen meum senatus consulto inclusum est in saliare carmen, et sacrosanctus in perpetuum ut essem et, quoad viverem, tribunicia potestas mihi esset, per legem sanctum est. Pontifex maximus ne fierem in vivi conlegae mei locum, populo id sacerdotium deferente mihi, quod pater meus habuerat, recusavi. Quod sacerdotium aliquod post annos, eo mortuo qui civilis tumultus occasione occupaverat, cuncta ex Italia ad comitia mea conflente multitudine, quanta Romae numquam narratur ad id tempus fuisse, recepi P. Sulpicio C. Valgio consulibus.

10. Po sklepu senata je bilo moje ime vključeno v pesem Salijske bratovščine, z zakonom je bilo določeno, da sem za vselej nedotakljiv in da imam, dokler

bom živ, tribunsko oblast. Odklonil sem, da bi postal najvišji svečenik namesto še živečega kolega, čeprav mi je ljudstvo ponudilo to svečeniško dostojanstvo, ki ga je imel že moj oče. To svečeniško službo pa sem prevzel čez nekaj let, med konzulatom P. Sulpicija in G. Valgija (12 pr. Kr.), po smrti tistega, ki si jo je prisvojil med državljansko vojno. Kot pravijo, je ob moji izvolitvi iz celotne Italije prišla tolikšna množica, kot je do tistega časa v Rimu ni bilo še nikoli.

34. In consulatu sexto et septimo, postquam bella civilia exstinxeram, per consensum universorum potitus rerum omnium, rem publicam ex mea potestate in senatus populique Romani arbitrium transtuli. Quo pro merito meo senatus consulto Augustus appellatus sum et laureris postes aedium mearum vestiti publice coronaque civica super ianuam meam fixa est et clupeus aureus in curia Iulia positus, quem mihi senatum populumque Romanum dare virtutis clementiaeque iustitiae et pietatis causa testatum est per eius clupeae inscriptionem. Post id tempus auctoritate omnibus praestiti, potestatis autem nihilo amplius habui quam ceteri qui mihi quoque in magistratu conlegae fuerunt.

34. V šestem in sedmem konzulatu (28 in 27 pr. Kr.) sem, potem ko sem zadužil državljanske vojne, ob vsesplošnem soglasju prejel izredna pooblastila in državo izpod moje oblasti izročil v svobodno odločanje senatu in rimskemu ljudstvu. Za to zasluho sem bil po sklepu senata imenovan Avgust, podboj vrat moje hiše je bil javno okrašen z lovrom, nad moja vrata je bil pritrjen državljanski venec, v Julijski kuriji pa je bil obešen zlati ščit, ki sta mi ga posvetila senat in rimsko ljudstvo za moj pogum, blagost, pravičnost in spoštljivost, kot to izpričuje napis na tem ščitu. Od tistega časa sem po vplivu in ugledu prekašal vse, oblastniške moči pa nisem imel nič več, kot tisti, ki so skupaj z mano opravljali katerokoli službo.

35. Tertium decimum consulatum cum gerebam senatus et equester ordo populusque Romanus universus appellavit me patrem patriae idque in vestibulo aedium mearum inscribendum et in curia Iulia et in foro Aug. sub quadrigis, quae mihi ex s. c. positae sunt, censuit. Cum scripsi haec annum agebam septuagesimum sextum.

35. Ko sem bil trinajsti konzul,¹³⁵ so me senat, viteški stan in celotno rimsko ljudstvo imenovali za očeta domovine in sklenili, da je to treba obeležiti z napisom v preddverju moje hiše, v Julijski kuriji in na Avgustovem forumu pod četverovprego, ki je bila postavljena zame po sklepu senata. Ko sem to pisal, sem bil star šestinsedemdeset let.

¹³⁵ To je bilo leta 2 pr. Kr.

PODELITEV VLADARSKIH POOBLASTIL VESPAZIJANU Z *LEX DE IMPERIO VESPASIANI*

Poleg Avgustovega spisa *Res gestae divi Augusti* je drugi najpomembnejši vir za preučevanje nastanka in razvoja principata t. i. *Lex de imperio Vespasiani*, besedilo na bronasti plošči, ki jo je Cola di Rienzo pritrdil na steno lateranske bazilike in jo danes hrani Kapitolski muzej. Ko je bila novembra 2008 plošča zaradi načrtovanih restavratorskih posegov začasno sneta iz stene in je bila po več sto letih ponovno dostopna tudi hrbtna stran, so strokovnjaki med drugim ugotovili, da črke niso bile vklesane v bron kot pri drugih tovrstnih napisih pravne narave (t. i. *acta*), ampak najprej vdolbene v enako veliko ploščo iz voska in potem s pomočjo t.i. *tehnike izginjajočega voska* vtisnjene v mehko kovino.¹³⁶ Plošča meri v višino 164 cm, v širino 113 cm, debela je 4,3 cm, teška pa okrog 600 kg.¹³⁷ Črke so velike 2 cm v vseh vrsticah razen v 33. (*sanctio*), kjer merijo 6 cm. Besedilo je odlično ohranjeno, skoraj vse črke so razpoznavne v celoti.

Lex de imperio Vespasiani

... foedusve cum quibus volet facere liceat, ita uti licuit divo Aug., | Ti. Iulio Caesari Aug., Tiberioque Claudio Caesari Aug. Germanico. | Utique ei senatum habere, relationem facere, remittere, senatus | consulta per relationem discessionemque facere liceat, | ⁵ita uti licuit divo Aug., Ti. Iulio Caesari Aug., Ti. Claudio Caesari | Augusto Germanico. | Utique, cum ex voluntate auctoritateve iussu mandatuve eius | praesenteve eo senatus habebitur, omnium rerum ius perinde | habeatur servetur, ac si e lege senatus edictus esset habereturque. | ¹⁰Utique quos magistratum potestatem imperium curationemve | cuius rei petentes senatui populoque Romano commendaverit, | quibusque suffragationem suam dederit promiserit, eorum | comitis quibusque extra ordinem ratio habeatur. | Utique ei fines pomerii proferre promovere, cum ex republica | ¹⁵censebit esse, liceat, ita uti licuit, Ti. Claudio Caesari Aug. | Germanico. | Utique quaecunque ex usu reipublicae maiestate divinarum | hum<an>arum publicarum privatarumque rerum esse | censebit, ei agere facere ius potestasque sit, ita uti divo Aug. | ²⁰Tiberioque Iulio Caesari Aug., Tiberioque ²⁰Claudio Caesari | Aug. Germanico fuit. | Utique quibus legibus plebeive scitis scriptum fuit, ne divus Aug. | Tiberiusve Iulius Caesar Aug., Tiberiusque Claudius Caesar Aug. | Germanicus tenerentur, iis legibus plebisque scitis imp. Caesar | ²⁵Vespasianus solutus sit, quaeque ex quaque lege rogatione | divum Aug., Tiberiumve Iulium Caesarem Aug., Tiberiumve | Claudium Caesarem Aug. Germanicum facere oportuit, |

¹³⁶ Presicce in Usa, *Il restauro della tavola bronzea*, 360.

¹³⁷ Presicce in Usa, *Il restauro della tavola bronzea*, 359.

ea omnia imp. Caesari Vespasiano Aug. facere liceat. | Utique quae ante hanc legem rogatam acta gesta | ³⁰decreta imperata ab imperatore Caesare Vespasiano Aug., | iussu mandatuve eius a quoque sunt, ea perinde iusta rata(ue) | sint ac si populi plebisve iussu acta essent. | Sanctio: | Si quis huiusce legis ergo adversus leges rogationes plebisve scita | ³⁵senatusve consulta fecit fecerit, sive, quod eum ex lege rogatione | plebisve scito s(enatus)ve c(onsulto) facere oportebit, non fecerit huius legis | ergo, id ei ne fraudi esto, neve quit ob eam rem populo dare debeto, | neve cui de ea re actio neve iudicatio esto, neve quis de ea re apud | [s]e agi sinito.

(S tem zakonom je odrejeno) (§ 1) ... da mu je dovoljeno sklepati pogodbe, s komerkoli bi to želel, tako kot je bilo to dovoljeno božanskemu Avgustu, Tiberiju Juliju Cezarju Avgustu in Tiberiju Klavdiju Cezarju Avgustu Germaniku. (§ 2) Da mu je dovoljeno sklicati sejo senata, postaviti zahtevke v senatu in zavrniti druge zahtevke, sprejemati sklepe senata z zahtevkom in glasovanjem, tako kot je bilo to dovoljeno božanskemu Avgustu, Tiberiju Juliju Cezarju Avgustu in Tiberiju Klavdiju Cezarju Avgustu Germaniku. (§ 3) Da, če se po njegovi volji ali z njegovim pooblastilom ali na njegov ukaz ali zahtevo ali v njegovi prisotnosti izpelje seja senata, potem velja njen sklep v vseh stvareh enako, kot če bi bila seja senata sklicana in izpeljana v skladu z zakonom. (§ 4) Da so osebe, ki se potegujejo za neko javno službo ali za civilna ali vojaška uradna pooblastila ali za upravljanje določenega področja in jih on sam predlaga senatu in rimskemu ljudstvu in ki se jim poda ustno priporočilo ali jim to obljubi, upoštevane pri vseh volilnih skupščinah preko vrste. (§ 5) Da mu mora biti dovoljeno razširiti in premakniti meje pomerija, če je to v interesu države, kot je bilo to dovoljeno Tiberiju Klavdiju Cezarju Avgustu Germaniku. (§ 6) Da mora imeti pravico in pooblastilo uvesti vse ukrepe, ki so po njegovem mnenju v korist države in so primerni vzvišenosti božjih, človeških, državnih in privatnih zadev in jih izvesti tako, kot so to lahko izvedli božanski Avgust, Tiberij Julij Cezar Avgust in Tiberij Klavdij Cezar Avgust Germanik. (§ 7) Da mora biti od (upoštevanja) zakonov in plebiscitov, katerim, kot je to bilo zapisano, božanski Avgust ali Tiberij Julij Cezar Avgust ali Tiberij Klavdij Cezar Avgust Germanik niso bili zavezani, odvezan tudi imperator Cezar Vespazijan, in to tako, da vse, kar so na podlagi kakega zakona ali zakonskega zahtevka lahko naredili božanski Avgust ali Tiberij Julij Cezar Avgust ali Tiberij Klavdij Cezar Avgust Germanik, da je vse to dovoljeno narediti tudi imperatorju Cezarju Vespazijanu. (§ 8) Da so vse odločitve, ki so bile izvedene, izvršene in odrejene pred predlaganjem tega zakona s strani imperatorja Cezarja Vespazijana, na njegov ukaz ali po njegovem naročilu s strani kogarkoli drugega, pravno sprejete in veljavne, kakor če bi bile sprejete po ukazu ljudstva in plebsa. Kazenski ukrep: če kdo zaradi tega zakona ravna ali je ravnal v nasprotju z zakoni, predlogi zakonov in sklepi ljudske skupščine ali sklepi senata ali se je prekršil prej ali če nečesa, kar bi po kakem zakonu, predlogu zakona, sklepa ljudske skupščine ali sklepa senata,

moral storiti, ni tega storil zaradi tega zakona, potem naj se mu to ne šteje kot zlonamerno in naj zaradi tega ne plačuje kazni ljudstvu, prav tako naj nikomur ne pripada v zvezi s tem pravica do tožbe niti pravica do preiskave, prav tako naj nihče ne dopusti, da bi ga zaradi tega doletela kaka obtožba.

Ker se besedilo začne sredi stavka, gre tu očitno za nadaljevanje s prve danes izgubljene plošče.¹³⁸ Vsa našeta pooblastila so bila Vespazijanu priznana istočasno, kot zelo sumarno poroča tudi Tacit, namreč, da je senat v Rimu zanj sklenil vse običajno za princepse.¹³⁹ Medtem ko je Avgust kot prvi princeps svoja pooblastila in privilegije prejel v teku daljšega časovnega obdobja, je bil postopek hkratne podelitve vseh pooblastil *uno actu* uporabljen že pri Gaju Kaliguli leta 37,¹⁴⁰ pozneje pa tudi pri obeh Vespazijanovih neposrednih predhodnikih Otonu¹⁴¹ in Viteliju.¹⁴² Formula »*ita uti licuit*«, ki jo je potrebno dopolniti s *senatus censuit*, kaže, da gre tu po formalni plati za sklep senata, po drugi strani pa večkrat nastopa termin *lex* (zakon), ki predpostavlja sklep ljudske skupščine. Ker se besedilo zaključuje z za sklepe ljudske skupščine običajno *sanctio*, je mogoče sklepati, da besedilo senatovega sklepa prehaja v sklep ljudske skupščine. Pri štirih od skupaj osmih ohranjenih paragrafov je posebej navedeno, da je Vespazijanu dovoljeno ravnati enako, kot je bilo dovoljeno Avgustu, Tiberiju in Klavdiju (par. 1, 2, 6, 7), trem do takrat najuspešnejšim cesarjem, med katerimi se je Vespazijan zgledoval predvsem po prvem.

V ohranjenem delu *Lex de imperio Vespasiani* so navedena izredna pooblastila Vespazijanu.¹⁴³ Prvi paragraf tako opredeljuje njegove pravice v zunanji politiki, namreč, da lahko sam, brez predhodne potrditve s strani senata in ljudstva, s komerkoli bi to želel, sklepa pogodbe, ki so pravno zavezujoče. V času republike je bil – nasprotno – za celotno področje zunanje politike pristojen predvsem senat.

Drugi in tretji paragraf opredelujeta razmerje cesarja do senata, prejem dovoljenja za sklic senatovih sej, da lahko senatu predloži svoje zahteve, da zavrne zahteve drugih in tako vpliva na sklepe senata. V kolikor so seje senata v skladu z njegovo voljo, jih lahko po njegovem naročilu skliče tudi nekdo drug in se potem tudi izpeljejo brez njegove navzočnosti. Tako sprejeti sklepi senata morajo biti pravno veljavni, tako kot če bi bila seja senata sklicana in izvedena v skladu z zakonom, to je s strani konzulov in pretorjev.

138 V zvezi z manjkajočimi deli zakona gl. Sordi, *Cola di Rienzo e le clause mancanti*; Purpura, *Sulla tavola perduta*; Bruun, *Riflessioni sulla parte perduta*.

139 *Hist.* 4.3.3: *At Romae senatus cuncta principibus solita Vespasiano decernit*.

140 Svetonij, *Kaligula* 14.1; Kasij Dion, *Rimska zgodovina*, 59.3.1.

141 Tacit, *Hist.* 1.47.2. *Vocat senatum praetor urbanus, certant adulationibus ceteri magistratus, adcurrunt patres: decernitur Othoni tribunicia potestas et nomen Augusti et omnes principum honores*; gl. tudi Kasij Dion, *Rimska zgodovina*, 63.8.1.

142 Tacit, *Hist.* 2.55.3: *In senatu cuncta longis aliorum principatibus composita statim decernuntur*.

143 V zvezi z uvodom v zakon in posameznimi členi gl. Meister, *Einführung*, in Levick, *The Lex de imperio Vespasiani*.

V četrtem paragrafu je opredeljena pravica do priporočila (*commendatio*) kandidatov s strani princepsa. Vsi kandidati, ki jih priporoči senatu in ljudstvu za katerokoli civilno ali vojaško službo, morajo biti na komicijih (volilnih skupščinah) upoštevani preko vrste. Biti kandidat cesarja (*candidatus Caesaris*) je bila posebna čast, njegovo priporočilo je spričo avtoritete, ki jo je užival, dejansko pomenilo pravico do zanesljive izvolitve. Designacijo je izvedlo posebno volilno telo, ki so ga sestavljali senatorji in vitezi, na ta način imenovane osebe pa je kasneje izvolilo ljudstvo. Ker je bilo število designiranih konzulov in pretorjev enako številu tistih, ki bi se jih naj izvolilo, je bila vloga ljudske skupščine *de facto* vse bolj omejena na aklamacijo (potrditev) kandidatov. Ta klavzula je predstavljala temelj cesarjeve osebnostne politike, z njo je dobil možnost imenovanja sebi lojalnih kandidatov na ključne položaje in povečanje števila pristašev in podpornikov.

V petem paragrafu je opredeljena princepsova pravica do povečanja rimskega pomerija, ki naj bi jo, kot poroča Tacit za cesarja Klavdija (slednji je tu naveden kot Vespazijanov predhodnik), po stari navadi (*prisco more*) prejel tisti, ki poveča ozemlje rimske države.¹⁴⁴ Kot kažejo najdbe mejnih kamnov (cipusov) je Vespazijan dejansko izkoristil to pravico in pomerij povečal za področja vzhodno od Tibere (danes Trastevere).

Šesti paragraf vsebuje t.i. diskrecijsko klavzulo,¹⁴⁵ pravico princepsa, da uporabi skrajno obsežne ukrepe. Kako obsežni so bili ti ukrepi, sicer ni povsem jasno. Po mnenju nekaterih naj bi prejel neomejena pooblastila in bil razvezan vseh zakonov (*legibus solutus*), vendar se to ne zdi verjetno, ker so v ostalih paragrafih njegove pravice in privilegiji naštetni ločeno – kar ne bi bilo potrebno oz. smiselno, če bi omenjena razlaga držala. Slednja je v neskladju tudi z nadaljevanjem besedila, ki govori, da mora princeps pri vseh dejanjih, ukrepih in odločitvah ravnati v interesu države, ter o »vzvišenosti božanskih, človeških, javnih in privatnih stvari«. Diskrecijska klavzula najverjetneje omogoča cesarju le ravnanje v skladu s prakso iz obdobja rimske republike (*usus rei publicae*) in sicer *fas*, *ius* in *mos*, kar se odraža v njegovem izdajanju ediktov, drugih uradnih aktov (*acta*) in *res gestae*.

V sedmem paragrafu je opredeljena t.i. dispenciacijska klavzula, s katero princeps prejme dispenc (razrešitev) »upoštevanja tistih zakonov in plebiscitov«, od katerih so bili razrešeni že njegovi predhodniki. Tudi ta formulacija kaže, da ni bil na splošno razrešen vseh zakonov (*legibus solutus*). Med zakoni, ki jim cesar ni bil podvržen, so denimo zakoni o zakonski zvezi, adopciji in dedovanju.¹⁴⁶ Kot dopolnitev tega dispensa nastopa tudi priznanje posebnih pravic Vespazijanu, ki so jih dobili že Avgust, Tiberij in Klavdij.

144 Tacit, *Ann.* 12. 23: *et pomerium auxit Caesar more prisco, quo iis, qui protulere imperium, etiam terminos urbis propagare datur* (in Cezar je povečal pomerium po starodavni navadi, po kateri so tisti, ki so povečali državo, smeli povečati tudi meje mesta). S »Cezarjem« je mišljen Klavdij.

145 Gl. Malavolta, *Sulla clausula discrezionale*.

146 Npr. *Dig.* 1.3.31. *Cod. Just.* 6.23.3. Servij k Verg. *Aen.* 11.206.

V osmem paragrafu je opredeljena t.i. tranzitorna ali prehodna klavzula, ki se imenuje tako zato, ker se nanaša na prehodno obdobje med Vespazijanovim *dies imperii* 1. julija 69 in njegovim uradnim priznanjem 22. decembra. Vsi njegovi ukrepi, edikti in ukazi iz navedenega obdobja so tako naknadno dobili pravno veljavo. To velja tudi za ukrepe, ki so bili v njegovem imenu izvedeni s strani drugih.

V sankcijski formuli je navedeno, da se ne sme kaznovati kršitelja zoper obstoječe zakone, zakonske zahtevke (*rogationes*), plebiscite ali sklepe senatov, če so njegove kršitve posledica upoštevanja tega zakona. Za te prekrške se ne sme zahtevati denarna kazen, ni dovoljena tožba niti sodna preiskava. *Sanctio* tako ureja morebitna navzkrižja med obstoječimi zakoni in *lex de imperio Vespasiani* v korist slednjega.

Manjkajoči prvi del napisa je verjetno govoril o prenosu tistih pravnih nazivov na Vespazijana, ki so bili podeljeni tudi njegovim, na ohranjeni plošči večkrat omenjenim predhodnikom, to je Avgustu, Tiberiju in Klavdiju. Govora je bilo torej predvsem o častnem imenu Avgust, o prokonzularnem imperiju in o tribunski oblasti. Častno ime *Avgust*, ki izvira iz sakralne sfere, je Oktavijan prejel že 13. avgusta 27, pozneje pa so ga prevzeli tudi drugi cesarji. S prokonzularnim imperijem je prejel najvišjo vojaško in civilno oblast v provincah, tribunska oblast (*tribunicia potestas*), ki mu je dovoljevala biti v Rimu politično aktiven, pa je vsebovala med drugim tudi pravico do vlaganja zahtevkov pred ljudsko skupščino in s tem do zakonske iniciative, pravico vložiti veta proti drugim magistratom in splošno pravico do pomoči, *ius auxilii ferendi*. Za njenega nosilca je bila značilna tudi *sacrosanctitas*, osebna nedotakljivost.¹⁴⁷ Mogoče so poleg teh bile navedene tudi druge službe in privilegiji, ki so jih imeli že njegovi predhodniki, na primer funkcija vrhovnega svečenika (*pontifex maximus*), pravica do imenovanja patricijev (*adlectio inter patricos*) in podobno.

Posamezni deli zakona v Colovi interpretaciji kot jo sporoča anonimni pisec Kronike¹⁴⁸ se ujemajo s paragrafi na ohranjeni plošči le na treh ali štirih mestih:

- (1) »In prima, che Vespasiano potessi fare a sio benepiacito leie e confederazione con quale iente o puopolo volessi« (= *Lex imp. Vesp.*, par. 1)
- (2) »anche che potessi mancare e accrescere lo ogliardino de Roma, cioène Italia« (= *Lex imp. Vesp.*, par. 5)
- (3) »potessi dare contado più e meno, come volessi«
- (4) »anche potessi promuovere uomini a stato de duca e de regi e deponere e degradare« (morda povezano s par. 4 *lex imp. Vesp.*?)
- (5) »anco potessi disfare citate e refare«

¹⁴⁷ O pravnem položaju tribunov ter o njihovih privilegijih in pooblastilih: Kunkel, *Staatsordnung* 570–591.

¹⁴⁸ Anonimo Romano, *Cronica*, XVIII, 172–185 (prevod je naveden zgoraj).

(6) »anco potessi guastare lietti de fiumi e trasmutarli aitrove«

(7) »anche potessi imponere gravezze e deponere allo benepiacito«

Na koncu je dodana klavzula:

(8) »Tutte queste cose consentio lo puopolo de Roma a Vespasiano imperatore in quella fermezza che aveva consentuto a Tiberio Cesari« (= *Lex imp. Vesp.*, par. 5, in razširjeno na več cesarjev, med katerimi kot prvi nastopa Tiberij v par. 1, 2, 6, 7).

Zaradi odstopanj od originalnega besedila so nekateri raziskovalci skušali dokazati, da je imel Cola še eno dodatno ploščo in s tem morda celotno besedilo zakona.¹⁴⁹ Vendar pa tako sam v omenjem pismu praškemu nadškofu Ernestu iz Pardubitz iz leta 1350 kot tudi njegov biograf vztrajno omenjata zgolj eno ploščo, ki so jo pozneje v lateranski baziliki na različnih mestih videli tudi drugi. Tudi če upoštevamo velikost in težo ohranjene plošče, se zdi malo verjetno, da bi se za to dodatno (začetno) ploščo zakona pozneje izgubila vsaka sled. Poleg tega je pri Coli kot prva navedena ista klavzula, ki nastopa na prvem mestu tudi na ohranjeni plošči, ki zaradi zaključne sankcije predstavlja tudi zaključni del zakona. Zaradi vsega povedanega, pa tudi zaradi podobnosti z nekaterimi uredbami Colovega režima,¹⁵⁰ se zdi verjetneje, da je dokument (*una carta*) s prepisom Vespazijanovih pooblastil, ki je bil prebran na shodu v lateranski baziliki,¹⁵¹ dopolnil v skladu s svojim političnim programom, ki ga je morda poleg drugih izvernih dokumentov uporabil tudi pisec Kronike.¹⁵²

ZAKLJUČNE MISLI

Poleg Avgustovega poročila *Res Gestae divi Augusti*, ki ga poznamo na podlagi treh kopij, najdenih v Mali Aziji, predstavlja *lex de imperio Vespasiani* ključni vir za poznavanje razvoja principatske ureditve. Potrjuje, da so bila vsa pooblastila in privilegiji, ki jih je Avgust dobil v teku vrste let, istočasno prenesena na novega suverena. Gre za edino dokumentarno pričevanje o tovrstni podelitvi pooblastil, ki jo sumarično omenja tudi zgodovinopisno izročilo (Tacit).

149 Gl. Sordi, *Cola di Rienzo e le clausole mancanti*, pos. 304 in op. 4. Gl. tudi Bruun, *Riflessioni sulla parte perduta* in Boriaud, *Cola di Rienzo et la mise en scène de la lex Vespasiani de imperio*.

150 Gl. Anonimo Romano, *Cronica*, 396–404: *Moite aitre cose in quella carta erano scritte, le quale perché moito piacevano allo puopolo, tutti levaro voce in aito e con granne letizia voizero che remanessi là signore una collo vicario dello papa. Anco li diero licenzia de punire, occidere, de perdonare, de promovere a stato, de fare leie e patti colli puopoli, de ponere tiermini alle terre. Anco li diero mero e libero imperio quanto se poteva stennere lo puopolo de Roma.* Navedeni odlomek sledi besedilu petnajstih uredb novega režima, ki jih je na manifestaciji po Colovem prevzemu oblasti z nekega vnaprej pripravljenega dokumenta (*una carta*) prebral Conte Mancini.

151 Gl. zgoraj op. 10.

152 Avtor je uporabljal pri pisanju Kronike različne dokumentarne vire, ki jih je imel na voljo z Rimu, največ prav v 18. poglavju, posvečenem Coli (gl. Seibt, *Anonimo*, 65).

Diskrecijske klavzule v šestem paragrafu ne gre razumeti v smislu, da je bil cesar v osnovi nad zakoni (*legibus solutus*) in da je imel neomejeno moč, temveč da ni bil zavezan upoštevanju zgolj nekaterih določenih zakonov, enako kot njegovi v istem zakonu navedeni predhodniki. Šele v začetku 3. stol. je postal cesar dejansko tudi *legibus solutus*.

Okoliščine, v katerih je Cola prišel do bronaste plošče z zaključnim delom zakona *lex de imperio Vespasiani*, niso v celoti pojasnjene. Sam sicer pravi, da je bil napis že ob prelomu stoletja v lateranski cerkvi. Toda tega podatka ne potrjuje, z izjemo njegovega lastnega pisma praškemu nadškofu, datiranega v leto 1350, noben drug vir. Prav tako na plošči ni sledov požara v lateranski cerkvi (l. 1308), ki naj bi slednjo uničil, obnovljena pa je bila šele leto dni pred Colovim nastopom tribunata (l. 1346). Ker anonimni pisec Colove biografije omenja, da je bil slednji izveden v branju latinskih napisov, ki so ležali po mestu, da je številne prepisal in prevedel v ljudski jezik, bi smeli domnevati, da je ploščo našel na kakem drugem kraju in da se je kasneje iznenada »pojavi« v lateranski cerkvi – podobno kot alegorične slike na različnih mestih v Rimu. Izmed razlag, ki bi utegnile pojasniti odstopanja med Colovo intepretacijo in dejanskim besedilom na plošči, se zdi najverjetnejša ta, da je slednji besedilo dopolnil v skladu s svojim političnim programom.

Vzrokov, zakaj je ob nastopu svoje vladavine 20. maja 1347 Cola zahteval prav naziv rimskega ljudskega tribuna (*tribunus plebis*), slednji pa je imel ključno vlogo pri oblikovanju principata, je gotovo več. Kot dober poznavalec rimske zgodovine, ustroja in delovanja rimske republike ter cesarstva, ki ga je sam poskušal oživiti, se je gotovo zavedal, da so pooblastila in privilegiji tribunov rimskim cesarjem dajali neomejene kompetence in zaščito. Prav prvi rimski cesar Avgust, ki je tribunska pooblastila prejel skupaj z drugimi privilegiji in pooblastili, značilnimi za obdobje rimske republike, to pa je bilo v skladu s politikom njene navidezne preнове (*res publica restituta*), je bil Colov veliki vzor pri dosegu končnega cilja. Cilj pa je bil postati cesar ponovno združene Italije.

Zgodba o karizmatičnem tribunu je bila od prve knjižne objave Colovih biografskih poglavij Kronike (leta 1624) dalje deležna precejšnje pozornosti. Potem ko je Muratori izdal celotno Kroniko skupaj z latinskim prevodom, ko je Gibbon vključil Colov tribunat v svoje monumentalno delo o zatonu in padcu rimskega cesarstva,¹⁵³ kjer nastopa takoj za Petrarkovim pesniškim kronanjem, in ko je bila stoletje pozneje vključena tudi v Gregoroviusovo Zgodovino Rima v srednjem veku,¹⁵⁴ je nesporno postala del velike svetovne zgodovine. Vzpodbudila je tudi številna literarna, dramska in glasbena dela,¹⁵⁵ od Byronove epske pesnitve *Childe Harold's Pilgrimage* (1818), kjer v 4. spevu, epski meditaciji o propadu in brezupnem stanju starega Rima, Cola nastopa

153 Gibbon, *History of the Decline and Fall*. Vol. 3 (1781) ch. 70, 1022–1042.

154 Gregorovius, *Geschichte der Stadt Rom*. Vol. 6, 1, V, 227–313.

155 Gl. Collins, *Greater than Emperor*, 1–7, in Musto, *Apocalypse in Rome*, 4–21.

kot nosilec upanja in luči, preko gledališke tragedije *Rienzi* Mary Russel Mitford (1828), znamenite novele Edwarda Bulwer-Lyttona *Rienzi, Last of the Tribunes* (1835), istoimenske opere Richarda Wagnerja *Rienzi: Der Letzte der Tribunen* (libretto je bil končan 1838, glasba pa 1840),¹⁵⁶ ideološko obarvane biografije Gabrielea D'Annunzia, *La vita di Cola di Rienzo* (napisano 1905, izšlo 1906), pa vse do številnih literarnih del iz časa po drugi svetovni vojni. Od odkritja večjega dela Colove korespondence v osemdesetih letih 19. stoletja in njene prve objave leta 1890,¹⁵⁷ ko je bilo torej poleg Colove biografije in Villanijeve Kronike za sočasno zgodovino na voljo tudi to gradivo,¹⁵⁸ se je zanimanje zanj še povečalo. Nemalo zaslug za ohranjanje Colovega mita, ki je dobil tako rekoč apokaliptične razsežnosti, potem ko je v času pred in med drugo svetovno vojno postal del nacistične ideologije, ima gotovo Kronika anonimnega avtorja. Spis izjemne stilistične lepote z nepozabnimi opisi dogodkov in značajev med drugim nazorno slika Colo, njegove velike retorične sposobnosti, življenjsko energijo, v prvi fazi tudi izjemen pogum in vizionarstvo. Tej podobi se pridružujejo negativne poteze, napake ter zablode zadnjega obdobja, ki so junaka postopoma privedle v tragični konec. A, kot pravi avtor sam, *Omo era como tutti li aitri...*

BIBLIOGRAFIJA

- Anonimo Romano. *Cronica*. Edizione critica a cura di Giuseppe Porta. Milano: Adelfi edizioni, 1979.
- Ariani, Marco. *Petrarca*. Roma: Salerno Editrice, 1999.
- Billanovich, Giuseppe. »Come nacque un capolavoro: la Cronica del non più Anonimo Romano. Il vescovo Ildebrandino Conti, Francesco Petrarca e Bartolomeo di Iacovo da Valmontone.« *Rendiconti dell'Accademia Nazionale dei Lincei: Classe di Scienze morali, storiche e filologiche*, ser. 9.6 (1995): 195–211.
- Boriaud, Jean-Yves. »Cola di Rienzo et la mise en scène de la *lex Vespasiani de imperio*.« V: Luigi di Capogrossi in Elena Tassi Scandone, ur., *La Lex de Imperio Vespasiani e la Roma dei Flavi*, Atti del Convegno, 20–22 novembre 2008, 115–124. Rim: »L'Erma« di Bretschneider, 2009.

¹⁵⁶ Zgodba o Coli naj bi ob uprizoritvi te Wagnerjeve opere v Linzu na takrat petnajstletnega Adolfa Hitlerja naredila izreden vtis. Ko ga je leta 1939, ob njeni uprizoritvi v Bayreuthu, mladostni prijatelj, s katerim si jo je ogledal, na to spomnil, je baje rekel: »V tistem trenutku se je vse začelo!« Izvirni rokopis Wagnerjeve opere naj bi Hitler vse do svojega konca imel pri sebi, glasbo iz njene uverture pa so predvajali na velikih nacističnih shodih v Nürnbergu. Zgodbo o rimskem tribunu je poznal tudi Hitlerjev zaveznik Benito Mussolini. Ko naj bi ga prijatelj Aldo Perini opomnil, da bo končal kot Cola, naj bi menda odvrnil, da se to ne bo zgodilo, ker na rokah ne nosi prstanov. Pa vendar: ko so ga aprila 1945 preoblečenega v nemškega vojaka na begu v Švico ujeli in ustrelili partizani, so njegovo izmaličeno truplo z glavo navzdol obesili na trgu v Milanu. Tako kot Hitler v gorečem bunkerju v Berlinu je tudi Mussolini doživel usodo, podobno Colovi (gl. Musto, *Apocalypse in Rome*, 13–15).

¹⁵⁷ Gabrieli, *Epistolario*.

¹⁵⁸ Kompletno izdajo njegove korespondence z obsežnimi komentarji in indeksi v 5 zvezkih (Colova pisma so v 3. zv.) sta pripravila Konrad Burdach in Paul Piur med leti 1912 in 1929 (Burdach in Piur, *Briefwechsel des Cola di Rienzo*).

- Brentano, Robert. *Rome before Avignon. A Social History of Thirteenth-Century Rome*. 2. izdaja. London: British Museum Press, 1991.
- Bringmann Klaus in Dirk Wiegandt, izd. *Augustus. Schriften, Reden und Aussprüche*. Texte zur Forschung 91. Darmstadt: WBG (Wissenschaftliche Buchgesellschaft), 2008.
- Brunt, P. A. »Lex de imperio Vespasiani«. *The Journal of Roman Studies* 67 (1977): 95–116.
- Bruun, Christer. »Riflessioni sulla parte perduta della c.d. Lex de imperio Vespasiani.« V: Luigi di Capogrossi in Elena Tassi Scandone, ur., *La Lex de Imperio Vespasiani e la Roma dei Flavi*, Atti del Convegno, 20–22 novembre 2008, 23–45. Rim: »L'Erma« di Bretschneider, 2009.
- Burdach, Konrad in Paul Piur, izd. *Briefwechsel des Cola di Rienzo I–V*. Berlin: Preussische Akademie der Wissenschaften, 1912–1929.
- Buonocore, Marco. »La »fortuna« de la lex de imperio Vespasiani«. V: Luigi Capogrossi in Elena Tassi Scandone, ur., *La Lex de Imperio Vespasiani e la Roma dei Flavi*, Atti del Convegno, 20–22 novembre 2008, 47–70. Rim: »L'Erma« di Bretschneider, 2009.
- Busbecq, Augier Ghislain de. *Itinera Constantinopolitanorum et Amasianum ab Augerio Gislelio de Busbequii etc. D. ad Solimannum Turcarum Imperatorem C.M. oratore confecta. Eiusdem Busbequii de Acie contra Turcas instituenda Consilium*. Antverpiae, 1581.
- Campanelli, Maurizio. »The Preface of the Anonimo Romano's Cronica: Writing History and Providing Truthfulness in Fourteenth-Century Rome«. *The Medieval Journal* 3, št. 1 (2013): 83–101.
- Clarke, Paola. »The Villani Cronicles«. V: Sharon Dale idr., ur., *Chronicling History, Croniclers and Historians in Medieval and Renaissance Italy*, 113–143. University Park, Pensilvania: The Pensilvania State University Press, 2007.
- Collins, Amanda, *Greater than Emperor: Cola di Rienzo (ca. 1313-54) and the world of Fourteenth-Century Rome*. Stylus. Studies in Medieval Culture. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2002.
- Cosenza, Mario Emilio, ur. *Petrarch. The Revolution of Cola di Rienzo*. 2. izdaja. New York: Italica Press, 1986.
- Deininger, Jürgen. »Von der Republik zur Monarchie. Die Ursprünge der Herrschertitulatur des Prinzipats.« V: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. I. 1, 982–997. Berlin: Walter de Gruyter, 1972.
- Formentin, Vittorio. »Tra storia della lingua e filologia: note sulla sintassi della Cronica d'Anonimo romano«. *Lingua e stile* 37 (2002): 203–250.
- Gabrieli, Annibale. *Epistolario di Cola di Rienzo*. Fonti per la Storia d'Italia. Rim: Istituto storico Italiano, 1890.
- Gibbon, Edward. *History of the Decline and Fall of the Roman Empire I–VI*. London, 1776–1788.
- Gregorovius, Ferdinand. *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter. Vom fünften Jahrhundert bis zum sechzehnten Jahrhundert I–VIII*. Stuttgart: Cotta, 1859–1872.
- Kienast, Dietmar. *Augustus. Prinzeps und Monarch*. 3. izdaja. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999.
- Kienast, Dietmar. *Die römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. 2. izdaja. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1996.
- Korošec, Viktor. »Nastanek Avgustovega principata«. *Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete v Ljubljani* 19 (1943): 74–102.
- Kunkel, Wolfgang. *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik*. Zweiter

- Abschnitt: Die Magistratur. Handbuch der Altertumsw. X.3.2.2. München: Verlag C.H. Beck, 1995.
- Levick, Barbara. »The *Lex de imperio Vespasiani*. The parts and the whole«. V: Luigi di Capogrossi in Elena Tassi Scandone, ur., *La Lex de Imperio Vespasiani e la Roma dei Flavi*, Atti del Convegno, 20–22 novembre 2008, 11–22. Rim: »L'Erma« di Bretschneider, 2009.
- Luthar, Oto. »Jean Froissart«. V: Oto Luthar idr., ur., *Zgodovina historične misli. II. Od Homerja do začetka 21. stoletja*, 112–115. 2. izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, 2016.
- Malato, Enrico, ur. *Storia della letteratura italiana*. Volume II: Il trecento. Roma: Salerno Editrice, 1995.
- Malavolta, Mariano. »Sulla clausola discrezionale della c.d. lex de imperio Vespasiano«. *SIMBLOS* 5 (2006): 105–129.
- Meister, Klaus, *Einführung in die Interpretation historischer Quellen*. Schwerpunkt: Antike. Bad 2: Rom. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1999.
- Mommsen, Theodor. *Res Gestae divi Augusti ex monumentis Ancyranis et Apolloniensis*. Berlin: Weidmann, 1883.
- Muratori, Ludovico Antonio, ed. *Rerum Italicarum Scriptores*. 25 vols. Milan: RIS, 1723–51.
- Musto, Ronald G. *Apocalypse in Rome. Cola di Rienzo and the Politics of the New Age*. Berkeley: University of California Press, 2003.
- Parisi Presicce, Claudio in Carlo Usai. »Il restauro della tavola bronzea con la *lex de imperio Vespasiani* nei Musei Capitolini. Relazione preliminare«. V: Luigi di Capogrossi in Elena Tassi Scandone, ur., *La Lex de Imperio Vespasiani e la Roma dei Flavi*, Atti del Convegno, 20–22 novembre 2008, 357–367. Rim: »L'Erma« di Bretschneider.
- Purpura, Gianfranco. »Sulla tavola perduta de la *Lex de auctoritate Vespasiani*«. *Minima epigraphica et papyrologica* 2, št. 2 (1999): 261–295.
- Ramsay, William Mitchel in Anton von Premerstein. *Monumentum Antiochenum*. Die neugefundene Aufzeichnung der Res gestae divi Augusti im pisidischen Antiochia. Mit 15 Tafeln. Klio, Beiheft 19. Neue Folge, Heft 6. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1927.
- Rowe, Gregory. »The Roman State: Laws, Lawmaking, and Legal Documents«. V: Christer Bruun in Jonathan Edmondson, ur., *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*, 299–318. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Seibt, Gustav. *Anonimo romano. Geschichtsschreibung in Rom an der Schwelle zur Renaissance*. Sprache und Geschichte. Stuttgart: Klett-Cotta, 1992.
- Sordi, Marta. »Cola di Rienzo e le clausole mancanti della *Lex de imperio Vespasiani*«. *Studi in onore di Edoardo Volterra* 2, 303–311. Milano: Casa editrice dott. A. Giuffrè, 1971.
- Tardy, Lajos in Éva Moskovskys. »Zur Entdeckung des Monumentum Ancyranum (1555)«. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 21 (1973): 375–401.
- Wieacker, Franz. *Römische Rechtsgeschichte*. Zweiter Abschnitt: Die Jurisprudenz vom frühen Principat bis zum Ausgang der Antike. Handbuch der Altertumsw. München: Verlag C.H. Beck, 2006.
- Wilson, Peter H., *The Holy Roman Empire. A Thousand Years of Europe's History*. London: Allen Lane, Penguin Books, 2016.
- Wright, John. *The Life of Cola di Rienzo*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1975.
- Zanker, Paul. *Augustus und die Macht der Bilder*. 3. izdaja. München: Verlag C.H. Beck, 1997.

Zusammenfassung

DER RÖMISCHE TRIBUN COLA DI RIENZO (1347),
RES GESTAE DIVI AUGUSTI UND *LEX DE IMPERIO*
VESPASIANI

Das Leben, den Charakter und die Taten des Cola di Rienzo (1313-1354), der im Jahre 1347 das Regime der Barone in Rom stürzte und als Tribun von Rom für etwas mehr als ein halbes Jahr die von ihm als *buono stato* bezeichnete Regierung übernahm, kennen wir durch die fragmentarisch erhaltene, von einem anonymen zeitgenössischen Autor im damaligen römischen Dialekt geschriebene Chronik Roms (für die Zeit zwischen 1325 und 1360), ferner durch seine bis heute erhaltene Korrespondenz mit Briefen, verfasst in ausgezeichnetem Latein oder im Dialekt, die er an verschiedene Adressaten seiner Zeit im In- und Ausland richtete, wie etwa Päpste, Kleriker, Könige, Fürsten, Adelige, Familienangehörige oder an seinen Freund, Unterstützer und Bewunderer, den *poeta laureatus* Francesco Petrarca, sowie durch verschiedene Archivalien, die von seiner Regierung erhalten geblieben sind. Was uns diese zum Teil umfangreichen Quellen vermitteln, ist das Bild eines bewundernswerten Kenners der klassischen Literatur, der lateinischen Sprache, der Geschichte des alten Rom, seines Rechts und seiner Staatlichkeit; andererseits zeigen sie uns einen kühnen und geschickten Diplomaten und Staatsmann mit starker persönlicher Ausstrahlung und ausgezeichneten rhetorischen Fähigkeiten, der nicht nur seine Zuhörer aus der breiteren Volksmasse, sondern auch den Papst selbst, wie auch andere gebildete und bedeutende Persönlichkeiten seiner Zeit, in seinen Bahn zog, letztendlich aber auch einen mittelalterlichen Phantasten und Träumer von der ewigen Größe Roms als einer Stadt, die alleine den Vorzug nicht nur in Italien, sondern auch in der Welt verdiente. Es zeichnet sich jedoch in diesen wie auch in anderen zeitgenössischen Quellen, zugleich ein Bild Roms ab, dessen Ruhm bei weitem nicht so groß war wie früher, einer Stadt, die durch zahlreiche Naturkatastrophen, z.B. Überflutungen des Tiberflusses, Erdbeben oder Seuchen, stark gelitten hatte und die nach langjähriger Abwesenheit des Papstes und seiner Kurie (seit 1303) und dem starken Rückgang der Pilgerzahl usw. auch ökonomisch abgesackt war und nicht mehr als etwa 30.000 Einwohner zählte.

Die Chronik des anonymen Autors in einem später untergegangenen Idiom ist fragmentarisch erhalten: etwa ein Viertel oder sogar ein Drittel fehlt; bei 9 von 28 Kapiteln ist nur der Titel vorhanden und es bleibt ungewiss, ob der Autor sie je geschrieben hatte und das Werk in unfertigem Zustand hinterließ. Im Text befinden sich auch einige kurze Partien in lateinischer Sprache, wobei es sich entweder um spätere Interpolationen oder Überreste

der ursprünglichen Fassung handelt, da der Autor sagt, dass er die Schrift zuerst in Latein geschrieben habe. Die Schrift zeigt einen gebildeten Autor und großen Stilisten, der durch die Anwendung zahlreicher rhetorischer Mittel beeindruckt und der letztendlich auch stark zum späteren Cola-Mythos beitrug, der sich in zahlreichen literarischen, dramaturgischen und musikalischen Bearbeitungen manifestierte.

Der anonyme Autor, der Cola neben einigen kürzeren, verstreuten Abschnitten in seinem Werk auch zwei längere Kapitel widmete, die in einigen Handschriften und später oft auch in Buchform als »Vita di Cola di Rienzo« zusammengetragen wurden, beschreibt Colas gute Kenntnisse der antiken Literatur, sein starkes Interesse an den damals in Rom herumliegenden antiken Inschriftsteinen, die er abschrieb und in die Volkssprache übersetzte, seine rhetorischen Fähigkeiten, Tugenden und auch, vor allem in seiner zweiten Periode, seine Irrtümer und Schwächen, die dann zu seinem gewaltsamen Ende führten. Ausführlich berichtet er über Colas erste Regierung vom 20. Mai bis Anfang Dezember 1347, als er einige Maßnahmen setzte, die die chaotischen Verhältnisse in Rom regelten und ihm breite Unterstützung einbrachten, mit Enttäuschung dann über seine Flucht nach einer verlorenen Schlacht mit einer Miliz der Barone. Im letzten erhaltenen Kapitel schildert er Colas siegreiche Wiederkehr nach Rom, seine kurze zweite Regierung im Jahr 1354, bei der er sich aber dann ganz anders verhielt, weitaus weniger Unterstützung genoss und endlich wegen seiner Tyrannei und unbeliebter Maßnahmen, wie die Erhöhung der Steuer, unter den Dolchstößen des empörten Volkes vor seinem Palast starb. Manches davon lässt sich durch seine Korrespondenz ergänzen, besonders für die Zwischenperiode, die Cola meist außerhalb von Rom verbrachte und den Verfasser eher wenig interessierte.

Der anonyme Autor berichtet auch über eine von Cola organisierte Versammlung in der Basilika St. Johannes im Lateran, wo er eine Bronzetafel aufgestellt hatte, eine Rede hielt und ein »Dokument mit Vollmachten, die das Volk dem Vespasian verliehen hat«, vorlesen lies. Bei der Bronzetafel, die sich heute in den Kapitolinischen Museen befindet, handelt es sich um die sogenannte *Lex de imperio Vespasiani* und zwar um die letzten acht Paragraphen des Gesetzes, von dem der Anfang, d. h. mindestens eine weitere Tafel, fehlt. Das Gesetz ist neben dem Bericht des Augustus über seine Taten (*Res Gestae divi Augusti*) die einzige dokumentarische Quelle zum Verständnis der Entstehung und Entwicklung des Prinzipats, einer von Augustus eingeführten Regierungsform, und zeigt, dass Vespasian alle Vollmachten gleichzeitig (*uno actu*) erhielt, was auch durch die historiographische Tradition (Tacitus) bestätigt wird. Im Unterschied dazu zeigt der Text des Tatenberichts von Augustus, dass sich dieser Vorgang bei ihm über eine längere Periode erstreckt hatte. Das Original (sog. *Monumentum Romanum*), das Sueton in seiner Augustusvita erwähnt, war in Rom vor dem Augustusmausoleum auf zwei Bronzepfeilern aufgestellt und ist heute verloren; dank seiner Kopien in

den kleinasiatischen Städten Ancyra, Antiochia und Apollonia in der Provinz Galatien, die sich in epigraphischer Form erhalten haben, kennen wir aber sowohl den lateinischen Urtext als auch seine griechische Übersetzung.

Merkwürdigerweise stimmen die vom anonymen Autor überlieferten Vollmachten, die in der Lateranbasilika vorgelesen wurden, nur teilweise mit den Paragraphen der *Lex de imperio Vespasiani* auf der Bronzetafel überein, was nicht eindeutig erklärbar ist und viele Fragen offenlässt. Vielleicht handelt es sich bei den anderen Regelungen um solche, die dem späteren politischen Programm von Cola entnommen wurden.

Kajetan Škraban

Spol, žanr in nasledstvo: recepcija Stacijeve *Ahileide* v baročni operi

UVOD

Čeprav Stacijeva *Ahileida* ne sodi med bolj znamenite ali poznane antične epe, doživljajo raziskave tega fragmenta v zadnjih dvajsetih letih zaslužen preporod. Toda vloga *Ahileide* v zgodnjebaročni operi, ki so jo sicer mnogi opazili, še vedno ni dovolj raziskana.¹ Tema članka bo torej recepcija Stacijevega epa v baročni operi, predvsem prek optike spola, kar je neizogibno prvič zato, ker je spol pomemben faktor v pesnitvi sami, drugič pa zaradi opere, v okviru katere se debati o *gender* ne moremo izogniti, kakor operne študije poudarjajo vsaj kaki dve desetletji oziroma že od Catherine Clément in njenega dela *L'Opéra ou la Défaite des Femmes* naprej.²

STACIJEVA AHILEIDA

Načinov, kako se lotiti Stacijevega epskega fragmenta,³ je več. Kljub morebitnim težavam takšnega pristopa bomo najprej izpostavili možno politično dimenzijo besedila. Craig Russell v svojem nadvse prodornem članku učinkovito bere Stacija s – Stacijem.⁴ Za razliko od avtorjev, ki so pri *Ahileidi* iskali reference na

---

1 To je do neke mere presenetljivo, saj se zdi tematika izrazito plodno presečišče raziskovalnih področij, ki doživljajo skokovit razvoj: recepcijskih študij znotraj klasične filologije na eni in opernih študij znotraj muzikologije na drugi strani, sploh v navezavi na vprašanja spola.

2 Clément, *L'Opéra ou la Défaite des Femmes*. Prim. tudi Škraban, »Norost v operi«.

3 Razpravo o kompoziciji *Ahileide* puščamo večinoma ob strani: običajno je označena kot fragment, Heslin, *The Transvestite Achilles*, 57, po drugi strani trdi, da je raba »te oznake zavajajoča,« saj je *Ahileida* »skoherentno in izpiljeno delo«; kot tako naj bi pesnitev predstavljal že pesnik sam.

4 Russell, »The Most Unkindest Cut: Gender, Genre, and Castration in Statius' Achilleid and Silvae 3.4.«.

Katula (C. 63), Ovidija (*Ars amatoria*), Homerja idr., Russell primerja *Ahileido* z *Gozdovi* 3.4.

Četrta pesem tretje knjige *Gozdov* je slavlilna pesem, zložena v čast evnuhu Earinu, ljubljencu cesarja Domicijana. Fabula je preprosta: boginja Venera nekoč v Asklepijevem templju v Pergamu zagleda najlepšega dečka, kar jih je kdaj videla, in da bi ga počastila, njegovo kastracijo zaupa samemu Asklepiju ter ga pošlje za ljubljenca in točaja cesarju Domicijanu. Zgodba je sicer mitologizirana, a v osnovi resnična, saj obstoj Earina potrjuje tudi Marcial⁵ in Kasij Dion.⁶ Intertekstualnosti ne manjka – pesem doseže vrh pri koncu, ko Earin v Pergamon pošlje pramen svojih las v zameno za večno mladost svojega gospodarja, kar nam priključuje v spomin Kalimaha in Katula ter Berenikin koder, pri motivu točaja pa gre seveda za aluzijo na Ganimedea. Toda bolj kot te reference na druge avtorje in mit je v našem kontekstu zanimiva primerjava z *Ahileido*. V obeh pesnitvah najprej nastopi materinski lik boginje (Tetida, Venera), ki gre protagonista iskat k moškemu učitelju ali zaščitniku (Hiron, Asklepij), obe sta presenečeni nad lepoto dečka, nato pa ga prek morja povedeta v drugo deželo (Skiros, Rim), k vladarju (Likomed, Domicijan), kjer oba doživita nekakšno skušanje svoje moškosti (transvestizem, kastracija) – o podrobnostih kasneje. Boginji skušata spočetka junaka v to prepričati z močjo argumenta, obe podata po štiri mitološke predhodnike, ki so podobno epizodo spolne dvoumnosti že doživeli, obe sta s to argumentacijo neuspešni. Tako eden kot drugi »junak« na koncu odrasteta (tako se vsaj zdi) in novo identiteto dosežeta ob pogledovanju v ogledalo.⁷

Ob primerjalni analizi zlahka opazimo, kdo ustreza komu – Earin Ahilu, Venera Tetidi, *Domicijan pa Likomedu*. Toda, se vpraša Russell, kako lahko ostarelega Likomeda, nezmožnega za boj, vzporejamo Domicijanu z njegovimi številnimi (sicer manjšimi) vojaškimi dosežki in stopnjujočo se avtokracijo? Prvič, bi lahko odvrnili, v pesmih zasedata strukturno podobno mesto, a imata, drugič, tudi neko specifično podobnost – oba tarejo težave z nasledstvom: Likomed ima le skupino deviških hčera in je tako brez moškega nasledstva,⁸ podobni dvomi so se pojavljali tudi glede Domicijana in nasledstva flavijske dinastije, ki je s cesarjevo smrtjo leta 96 po Kr. dejansko propadla. In tu, če že kje, išče Russell potencialno subverzivno sporočilo, ki ga dodatno podčrtuje težko spregledljiva ironija: skiroškemu dvoru ljubkih deklet strukturno neizogibno ustreza Domicijanov dvor ljubkih dečkov-evnuhov.⁹ C. Newlands celo domneva, da Stacij v *Gozdovih* 3.4 namiguje na »zaskrbljujočo jalovost Domicijanovega dvora«.¹⁰

5 V šestih pesmih devete knjige epigramov, najočitneje *Epigrami* 9.11.

6 D. C. 67.2.3.

7 Russell, »The most unkindest cut«.

8 O obeh točkah se je Likomed sicer motil, saj na točki, ko se nad tem pritožuje (*Achill.* 1.780–83), že ima vnuka Neoptolema – ime se sicer v *Ahileidi* ne pojavlja.

9 Russell, »The most unkindest cut«.

10 Newlands, *Statius' Silvae and the Poetics of Empire*, 115. Dodatno ironijo spretno izkoristi Marcial

Dejali smo že, da se je *Ahileidi* moč približati iz različnih smeri – druga možnost so (poleg avtoreferenc) tudi aluzije na druge rimske pesnike, kar nemudoma zastavi pri Staciju posebno pereče vprašanje zvrsti. Pesnik sam besedilo predstavi kot svojo *recusatio*,¹¹ ki mu omogoča, da odloži pisanje panegirika cesarju Domicijanu: Ahilova zgodba tu figurira kot preludij (»... magnusque tibi praeludit Achilles«, 1.19). Zanimivo je, da pesnitvi tudi v resnici ne uspe postati kaj dosti več kakor preludij – Stacijev Ahil se ne prebije niti do Troje –, zato ni presenetljivo, da so nekateri avtorji, najočitnejše Barchiesi,¹² menili, da je to Stacij storil namenoma. Naivno idejo, s katero »antičnega Rimljana nasilno prekrščujemo v literarnega modernista«, Marinčič zavrne.¹³ Če torej privzamemo, da *Ahileida* ni *statua non finita*, da je Stacij res nameraval *in no middle flight* opisati celotno Ahilovo življenje, potem postane jasno, da je pesem *ep*, ljubezenska skiroška epizoda pa samo epizoda, »nujna predstopnja herojske kariere«.¹⁴

Toda kakšna epizoda? Lorenzo Sanna¹⁵ na primer išče – in tudi najde – reference na *Ars amatoria* in prepričljivo pokaže, da je moral Stacijev Ahil pri Hironu očitno pridno brati Ovidija,¹⁶ saj strategije zapeljevanja, ki jih uporablja, precej učbeniško sledijo nasvetom, ki jih tam deli *lascivi praeceptor amoris*. Toda čeprav so rezultati zanimivi, ima tak pristop očitno sivo pego. Sanna le mimogrede omeni »bizarnost situacije, ki ji botruje dejstvo, da je heroj preoblečen v žensko.«¹⁷ Toda lahko ta transvestizem res označimo le kot *bizarno posebnost* Stacija? Nima dejstvo, da je Ahil večino pesnitve preoblečen v žensko, da torej nosi drugo identiteto, nobenih posebnih konsekvenc mimo dejstva, ki ga omenja Sanna, da mora Ahil poleg nasvetov, ki jih Ovidij

---

v Epigramih 9.11: ime Ęarĳnĳs se ne prilega metrični shemi falajkovega enajsterca, in ker ga zato mora poimenovati drugače, se poigrava z evnuhovim imenom, ki »pars optima nominatur anni« (pomeni najboljši del leta [sc. pomlad]) – kar je seveda duhovito vzporejanje najrodovitnejšega letnega časa in po definiciji nerodovitnega evnuha. Toda ne gre le za besedne igre: »Spolna in dinastična politika tu trčita«, pravi C. Newlands, *Statius's Silvae*, 116 glede *Gozdov* 3.4, zato ne smemo podcenjevati takega ironiziranja cesarjeve neplodnosti. »Pomembna tema helenistične dvorne poezije je bila vladarjeva plodnost. Res, vladarjeva božanska avtoriteta je bila tesno zvezna z njegovo sposobnostjo proizvajanja otrok in s tem zagotavljanjem družinskega nasledstva in stabilnosti države.« (Prev. K. Š.) To je potrebno posebej poudariti, ker se bomo na vprašanje plodnosti in avtoritete pri kastratih (v baročnem kontekstu) vrnili kasneje. Povezava spolne in »realne« politike je tudi razlog za to, da smo *Ahileido* najprej obravnavali s stališča oblasti.

11 Marinčič, »Grška mitologija pri Staciju«.

12 Barchiesi, »La guerra di Troia non avrà luogo«. Avtorjeva teza je, da Stacij celo tematizira nezmoĳnost izvedbe svojih zastavkov.

13 Marinčič, »Grška mitologija pri Staciju«, 203.

14 Marinčič, »Grška mitologija pri Staciju«.

15 Sanna, »Achilles, the Wise Lover and his Seductive Strategies (Statius, Achilleid 1.560–92)«.

16 Vpliv Ovidija je načelno nemogoče spregledati tudi mimo konteksta zapeljevanja, načetega v nadaljevanju, toda to še ne pomeni, da bi bila *Ahileida* kot celota ovidijanska ( e predpostavljamo, da je v resnici fragment), kakor trdi na primer Hinds, »Do-It-Yourself Literary Tradition: Statius, Martial and Others«. Avtor opaĳa, da je literarna zgodovina pri Stacijevi pesnitvi pogosto v zadregi, ko jo je treba poimenovati, sam dilemi odgovarja tako, da *Ahileido* razume kot primer novega modusa epa, ki ga opiše kot »a markedly Ovidian, markedly metamorphic epic« (str. 200). V podobno smer gre tudi Rosati, »L'Achilleide di Stazio. Un'epica dell'ambiguita «.

17 Sanna, »Achilles, the wise lover«, 208.

priporoča moškim, upoštevati tudi te, ki jih priporoča ženskam? Tako Ahil v Dejdamėjo opazno strmi za njo vzdihuje¹⁸ in ravno po tem Dejdamėja, enako izučena v umetnosti ljubezni, Ahilovo strast, čeprav je še vedno preoblečen v *magna virgo*, tudi prepozna. Natanko ta točka je nenavadno neobdelana – res je sicer, da se Dejdamėja čudi globokemu glasu in močnemu objemu zamaskiranega Ahila,¹⁹ toda po drugi strani ga je kot dekle maskulinega videza in neženskih interesov predstavila že Tetida na začetku pesnitve z eksplicitnim navodilom: »... tu frange regendo indocilem sexuque tene ...« (db. »z vzgojo zlomi neposlušno dekle in jo zadrži v spolu«, 1.352–53).²⁰ Nekoliko kasneje, ko se Dejdamėja čudi maskulinim lastnostim svoje prijateljice, ji želi Ahil vse priznati: »... iam iamque dolos aperire parantem / virginea levitate fugit prohibetque fateri« (»toda ravno ko ji misli razkriti zvižaje, mu ona uide z dekliško gibčnostjo in tako prepreči priznanje«, 1.586–87). Njen beg si lahko tolmačimo kot Sanna, preko Ovidija, ki ženskam priporoča bežanje in »playing hard to get«, ki pa se v končni fazi konča mrakobno – skrajni rezultat je pri Ovidiju posilstvo, *ki si ga ženska želi*,²¹ in kakršno se na Skirosu tudi zgodi: čeprav so okoliščine drugačne. Toda ta interpretacija predpostavlja, da je Dejdamėja tedaj v resnici že vedela, da je njena prijateljica v resnici preoblečeni Ahil, ne poda pa točne razlage, kdaj naj bi to ugotovila. Po drugi strani si lahko njen beg razlagamo tudi kot prvinsko tesnobo Dejdamėje, ki počasi ugotavlja, da njena prijateljica morda ni *prijateljica*. Morda najbolj pronicljiv, a v svoji interpretaciji osamljen, je Feeney: »Smo res lahko prepričani, kot so očitno vsi, da ti verzi opisujejo dekle, ki sumi, da je drugo dekle, ki se je vanjo zaljubilo, v resnici fant? Si res ne moremo misliti [...], da ti verzi opisujejo dekle, ki sumi, da je dekle, ki se je zaljubilo vanjo, v resnici dekle?«²²

Spolne transgresije imajo tu očitno pomembno vlogo, ki je ne moremo odpraviti zgolj kot »bizarno okoliščino«. Če ne drugega, se celo skozi optiko omenjenega sorazmerno konservativnega pristopa kaže, da transvestitizem pomembno prispeva h komičnosti skiroške epizode – kolikor se sploh odločimo za ovidijevsko branje Stacija. Toda morda je spolna politika, ki je tu na delu, nekoliko bolj zapletena.

Prvi besedilni dokaz te kompleksnosti je Russellova primerjava *Gozdov* 3.4 in *Ahileide*, ki popolnoma prepričljivo pokaže, da je Stacij pesmi pisal paralelno – če že ne istočasno, pa vsaj v vsebinskem smislu vzporedno. Znotraj te primerjave isto strukturno mesto zasedata evnuh in dvorni točaj Earin ter Ahil. In če lahko v lévi-straussevske duhu najdemo pomen mita v njegovih

18 In s tem sledi Ovidiju, *Ars amatoria*, 3.675–6: »Spectet amabilium iuvenem, suspiret ab imo / femina ...«

19 »... vocisque sonum pondusque tenentis ...«, 1.583.

20 Tudi o tej točki, posebej o zrcalni rabi besed *frangere* in *sexus* v *Ahileidi* in *Gozdovih* 3.4, Russell, »The most unkindest cut«.

21 Na Ovidijevem Skirosu (*Ars amatoria* 1.681–704) je Dejdamėja posilstvo komaj čakala (»Viribus illa quidem victa est, ita credere oportet: / sed voluit vinci viribus illa tamen.«)

22 Feeney, »Tenui... Latens Discrimine: Spotting the Differences in Statius' Achilleid«, 94. (Prev. K. Š.)

primerjavi z drugim mitom ali v razliki z mitom, ki bi utegnil stati na njegovem mestu, potem je »pomen« *Ahileide* gotovo odvisen od spolne determinante – *Ahileida* bi bila povsem drugačna pesnitev, če bi se Ahil znašel na Skirosu iz kakšnega drugega razloga in maškarada ne bi bila potrebna – potem bi njegove eskapade z Dejdamejo učinkovale povsem drugače – *če bi do njih sploh prišlo*. Osnovno dinamiko namreč zgodbi daje prav Ahilov transvestizem.

Toda kakšen je Ahilov »gender trouble«? Na prvi pogled je Stacij klasični spolni esencialist: Ahil je takó oziroma toliko moški, da se njegova maskulinitet na koncu nujno prebije na površje, na tem tudi temelji Odisejeva zvijača. Najprej Stacij opiše Ahilove »težave s plesom«:

Vixdum exorta dies et iam comitatus Agyrte
 Tydides aderat praedictaque dona ferebat.
 nec minus egressae thalamo Scyreides ibant
 ostentare choras promissaque sacra verendis
 hospitibus. Nitet ante alias regina comesque
 Pelides: qualis Siculae sub rupibus Aetnae
 Naidas Ennaeas inter Diana feroxque
 Pallas et Elysii lucebat sponsa tyranni,
 [...]
 tunc vero, tunc praecipue manifestus Achilles
 nec servare vices nec brachia iungere curat;
 tunc molles gressus, tunc aspernatur amictus
 plus solito rumpitque choras et plurima turbat. (1.819–26, 835–38)

Dan se je komaj začel in že je prišel Tidid v spremstvu Agirta ter prinesel obljubljeni darove. Prav tako so iz dvorane prišla skiroška dekleta svojim častitim gostom pokazati svoje plese in obljubljeni obrede: bolj kot vse druge je blestela kraljična [sc. Dejdamaja] s svojim spremljevalcem Pelidom – kot²³ Diana, divja Palada ali žena elizijskega kralja, ki sijejo med nimfami Ene pod skalovjem sicilske Etne. [...] In Ahil, ki je bil zdaj pred očmi vseh, se zdaj res ni več trudil držati koraka in sklepati rok. Še bolj kot prej je zasovražil žensko hojo in opravo, prekinil ples in povzročil velik trušč.

Ahilu se tu dokončno upreta ženstveni ples in oprava, *molles gressus* in *amictus*, saj sta oba navzkriž z njegovo moško naravo. Še bolj to pride do izraza nekoliko kasneje, ko Odisej, eden od »častitih gostov«, končno izvede svoj trik, ki smo ga tako dolgo čakali.

23 S stališča interpretacije je zanimivo, da se lahko latinski *qualis* dvoumno nanaša bodisi na Dejdamajo bodisi na Ahila.

Hic aliae, quas sexus iners naturaque ducit,
 [...]

arma vident magnoque putant donata parenti,
 at ferus Aeacides, radiantem ut cominus orbem,
 caelatum pugnans – saevis et forte rubebat
 bellorum maculis – adclinem conspicit hastae,
 infremuit torsitque genas, et fronte relictas
 surrexere comae; nusquam mandata parentis,
 nusquam occultus amor, totoque in pectore Troia est. (1.848, 851–57)

Ostale [Likomedove hčere], ki jih vodi narava pasivnega spola, [...] vidijo orožje, a mislijo, da je darilo vélikemu očetu. Ko pa divji Ajakid na bleščecem ščitu, prislonjenem na kopje, od blizu zagleda relief z bitkami (po naključju se je ščit rdeče bleščal tudi od madežev vojn), zarenči, zakroži z očmi in lasje se mu dvignejo nad čelom: nič več ne misli na materine nasvete, nič več na skrivno ljubezen, v njegovih prsah je samo še Troja.

Če se je v prejšnjem prizoru Ahilovi naravi upiral ženski ples, je tu postal dobesedno suženj svoje moškosti, saj ravna po domala animaličnem instinktu: ko vidi ščit in kopje, kar zarenči (*infremuit*), iz njegove glave nagloma izpuhtijo materine besede in ljubezen do Dejdameje, vse, kar še ostane, je misel na Trojo in boj. Ahilova moškost, tako je videti, tu dominira – in to povsem naravno, njegova reakcija je ontološko zvezana z njegovim spolom.

Toda to je le ena plat zgodbe – če bi sodili le po tem odstavku, je bil Tetidin poskus ne le od začetka obsojen na propad (kar je sicer res bil), ampak tudi povsem skregan z logiko Ahilove seksuacije – iz velikega junaka, čeprav je bil ta še v mladih letih, ga je skušala narediti za nekaj, kar nikakor ni bil. Toda kaj potem storiti s kupom indicev, ki postavljajo tako branje pod vprašaj? Najprej je tu primerjava z *Gozdovi* 3.4: v obeh primerih je boginja (bodisi Tetida bodisi Venera) presunjena nad lepoto mladeniča, v obeh lepoto še predpubertetnega otroka Stacij opisuje pretežno z ženskimi atributi. Ko ga zagleda, Tetida obnemi zaradi njegove čudovite pojave – ključno je, da se na tem mestu Stacij posluži primerjave z Apolonom: ima snežnobelo polt, njegovi lasje pa se svetijo bolj kakor zlato; pomembno je tudi, da je še golobrad, da je torej še vedno *puer* in še ne *iuvenis* – odtod ženske poteze (močna je tudi podobnost materi: *plurima vultu / mater inest*, 1.164–65), čeprav je njegov objem že močan.

A če so te primerjave še dovolj običajne, je zanimivo, kot izpostavi Feeney,²⁴ da v vrsti primerjav, osnovanih na bogovskem paru dvojčkov Diane in Apolona, Ahil glede na spol, ki ga zaseda, *prehaja* med primerjavami z bogovskim parom: ko je že preoblečen v dekle, Stacij Dejdamejo naenkrat

24 Feeney, »*Tenui ... latens discrimine*«. Glede primér iz Ahileide prim. tudi McNelis, »Similes and Gender in the *Achilleid*«.

primerja z Venero, da sprostí prostor za primerjavo z Diano – in ta prostor zasede Ahil (1.344–348). To pa nakazuje, da je Ahil svojo vlogo dobro igral: ne le dobesedno (da se je naučil presti volno itd.), ampak da njegov moški spol na tej točki iz njega še ne bije kakor kasneje, čeprav je na Skirosu očitno spolno dozorel, saj je princeso sposoben posiliti in ji zaploditi otroka.

Druga točka se nanaša na Ahilovo pojavo med plesom, ki smo jo prej zamolčali: poveden je npr. tale verz: »Nitet ante alias regina comesque / Pelides ...« (1.823–24) – če je Ahil v (ženskem) plesu podoben Dejdamiji, potem ji je očitno lahko pariral, in to po njenih standardih, čeprav se mu je ženstveni ples le malo zatem upiral. Beseda, ki sledi temu verz, *qualis*, se lahko nanaša na oba – to pomeni, da za oba velja tudi primerjava, ki sledi: skiroški par Stacij primerja z Diano, pa Minervo in s Proserpino: torej s samimi ženskami.²⁵

Tretji označevalec te spolne dvoumnosti, ki se ga ne da pojasniti zgolj z »elegičnim« značajem epa, pa je zardevanje: pri epskih junakih je zardevanje izjemno redko. Feeney opozori, da v *Eneidi* moški zardi le enkrat (tudi tam Ahil),²⁶ medtem ko se Ahilu pri Staciju to zgodi kar dvakrat: prvič tedaj, ko na obali zagleda Dejdamijo in se zato končno vda materinemu prigovarjanju (1.323–24), drugi pa v trenutku, ko v ščitu prepozna samega sebe (1.864–66).²⁷ To lahko posebej povedno beremo preko Lacana in njegovega zrcalnega stadija²⁸ – Ahil svojo novo, moško identiteto (ne pa več deške ali deklinške) privzame v momentu samoprepoznavne v ščitu-ogledalu.

Feeneyju dolgujemo tudi zadnjo poanto: seksualnemu esencializmu, ki izhaja iz »emanacije moškosti« ob Odisejevi zvižaji, lahko pri interpretaciji Ahilove seksuacije vsaj delno postavimo nasproti nekoliko drugačen pogled, ki je tudi nekoliko bližji tradicionalnemu (tudi grškemu) pojmovanju spola: v skladu z njim je bolj »primarna« in s tem tudi rudimentarna *ženska* (ki jo »sexus iners naturaque ducit«, 1.848), moški pa je tisti, ki ga bolj zaznamuje *cultus*: moškost je tako bolj performativna kot ženskost: Ahil mora za ohranitev svoje moškosti trdo delati in se naposled (v to smer gre Heslin, pa tudi drugi) tudi dokončno afirmirati s posilstvom.

Kaj se je zgodilo z evnuhom Earinom? Čeprav je (kot Ahil) na koncu svoje pesmi odrasel, za razliko od njega Earin svoje prve brade ne bo doživel: medtem ko Ahil prevzame moško vlogo, je Earinu vloga točaja namenjena »na daljši rok«, in – kakor trpko pripominja Russell – če Ahil na Skirosu postane, v skladu z elegijskim leitmotivom, suženj ljubezni, bo Earin ostal ljubezenski suženj.²⁹ Ahil se je napotil v Trojo (druga knjiga *Ahileide* se sicer konča,

25 Prim. tudi McNelis, »Similes and Gender«.

26 Feeney, »Tenui ... Latens Discrimine«.

27 Chinn, »Intertext, Metapoetry and Visuality in the *Achilleid*« v svojem provokativnem prispevku, ki vso pomembno metaforiko *Ahileide* bere metapoetsko, ponudi tudi natančno analizo zgledov za jezik, s katerim Stacij opiše Ahilovo zardevanje, od Moshosa in Psevdo-Biona iz Smirne do Propercija.

28 Lacan, »Zrcalni stadij kot oblikovalec funkcije jaza«, v: *Spisi*.

29 Russell, »The most unkindest cut«.

preden tja dospe), Earin pa svojega Skirosa ne bo zapustil nikoli. Kastracija (dobesedna) je bila prevelik poseg v njegovo moškost, zato te ne bo mogel nikdar več pridobiti nazaj.³⁰

Ugotovili smo že, da Stacij nekako niha med esencialistično in performativno definicijo moškosti. V *Gozdovih* 3.4 že na samem začetku pravi takole:

nondum pulchra ducis clementia coeperat ortu
intactos servare mares; nunc frangere sexum
atque hominem mutare nefas, gavisaque solos
quos genuit natura videt ... (*Silvae* 3.4)

Hvalevredna cesarjeva milost še ni začela nedotaknjene ohranjati te, ki so po rojstvu možje [sc. dovolj zgodaj za Earina]: zdaj pa je prepovedano kršiti (db. prelamljati) spol in spreminjati ljudi; narava jih rada vidi edino takšne, kakršne je rodila.

Tu je definicija moškosti spet osnovana na esenci, na naravi in njenem delovanju, vsaka sprememba je brezbožna. Toda takšni so »pravi moški«, tisti torej, ki jih narava rada vidi; toda po drugi strani s tem postane moškost ranljiva, dá se jo »zlomiti«. Asklepij, kot poudarja Russell, pomaga dečka *mollire* in s tem *transire sexu*. Preiti iz (svojega) spola – kam? V ženski spol, v dekle, očitno ne, kastrati *niso* bili dekleta, saj so očitno imeli »dodano vrednost« že zato, ker bi si drugače Domicijan pač omislil dekle (čprav je Earin ugajal tudi cesarici, *Silvae* 3.4.18). Russell tako logično zaključuje, da je lahko deček iz sveta moških pač odšel v nekakšen liminalni limb – na svoj Skiros.

Pri Katulu, v pesmi 63, je nekoliko podobno: po kastraciji Katul za Atisa sicer res uporablja ženske zaimke, a ga označi kot *notha mulier* (27), lažno žensko. A zaimki ostanejo; pri Staciju smo poigravanju z zaimki priča na samem začetku pesnitve.

Magnanimum Aeaciden formidatamque Tonanti
progeniem et patrio vetitam succedere caelo,
diva, refer. quamquam acta viri ... (1.1–3)

Boginja, pripoveduj mi o velesrčnem Ajakidu, ki je Gromovniku kot njegov potomec zbujal strah in se ni smel povzpeti v očetno nebo. Čprav so dejanja tega moža ...³¹

Pridevnik *magnanimum* je v moškem spolu, participa *formidatam* in *vetitam* pa zaradi *progenies*, ki je ženskega spola, v ženskih oblikah, nato pa v

³⁰ Zanimiv obrat se glede tega zgodi v baroku, kakor bo postalo očitno v nadaljevanju.

³¹ Prev. Marinčič, »Grška mitologija pri Staciju«, 204.

tretji vrstici spet prestopi v *vir*, ki je, po »naravnem spolu« pač moški.³² V teh treh vrsticah je naznačena Ahilova pot, njegova seksualna zmeda v malem – od (proto)moškega preko »ženske« prehaja do ponovne, afirmirane moške identitete.

Kaj še lahko rečemo o Skirosu, heterotopičnem otoku liminalnosti? Russell identificira nekaj različnih točk mejnosti: prva je liminalnost starosti (Ahil – *puer* ali *iuvenis*?), druga je geografske narave, tretja je liminalnost spola, ki smo jo že omenili.³³ Zadnja pa je morda liminalnost sama po sebi – mejnost kot stanje na pragu (Ahil je že na začetku pesnitve predstavljen v trenutku, ko Hiron in Tetida stojita *in limine* kentavrove jame, 1.171; prim. tudi 1.119). Ta *limen*, meja, se sporadično pojavlja tudi kasneje, na primer, ko se gruča deklet po plesu vrne na očetov prag (»Solvuntur laudata cohors repetuntque paterna / limina ...«, 1.841–42) – oz. prek njega. To je ključni trenutek, saj se takoj zatem zgodi Ahilova preobrazba. Ta *limen* je torej očitno točka, ki anticipira odvrnitev od materinih nasvetov in preobrat k moški drži (ne nazadnje je bil Ahil kot posiljevalec pač bliže očetu Peleju) in vojskovanju.

Heslin sicer govori še o drugih liminalnostih – že naslov poglavja *Semivir, semifer, semideus* nakazuje, da razpravlja tudi o meji med človekom in zverjo (Ahila je vzgajal Hiron) ter med človekom in bogom (Ahil ima božansko mater in človeškega očeta). Toda tista vrsta liminalnosti, ki jo obravnavamo tu, je za dinamiko epa od vseh najbolj ključna, hkrati pa najboljše pojasnjuje ozadja baročne recepcije.

Prav spolna dinamika je ena od vezi, ki *Ahileido* in njene operne realizacije povezujejo tesneje, kakor to velja za druga antična dela in njihovo novoveško recepcijo. Povezava se zdi še močnejša, če vzamemo v obzir tudi *Gozdove* 3.4, sestrsko pesem *Ahileide*, ki eksplicitno tematizira kastracijo, pomemben element kasnejšega baročnega glasbenega gledališča. V nadaljevanju pa bomo skušali osvetliti tudi splet vprašanj nasledstva in žanra, ki sta pomembni že za Stacija, v baroku pa (sicer neodvisno od recepcije Stacija) postaneta ključni.

ANTIKA IN OPERA

Čeprav so bili antični zgledi za nastanek opere in njene reforme pomembni, so nato iz opere do 19. stoletja domala izginili.³⁴ Ker se to tudi v razpravah o operi kaže vse do danes,³⁵ tematika terja nekakšen uvod.

³² Tu se spet sklicujemo na Russell, »The most unkindest cut«.

³³ Prav tam.

³⁴ V sezoni 2015/16 je bilo po podatkih portala Operabase (<http://operabase.com>, dostopano 18. 7. 2017) od 200 najpogosteje uprizorjenih opernih del natanko 20 (10 %), ki so z grško-rimsko antiko povezani v ožjem smislu) in še od teh jih je le del osnovan na dejanskih delih antičnih avtorjev. Temeljni razlog leži prav v tem, da se je jekleni operni repertoar, ki je še strožji kakor železni gledališki, izoblikoval pretežno v poznem 19. stol.

³⁵ Ne drži sicer, da literature na temo recepcije antike v operi ne bi bilo, problem je v tem, da obstaja zelo malo preglednih del, ki bi obravnavale klasično tradicijo v operi sistematično in

Vsaka zgodovina opere se začne z antičnimi ozadji. Vendar ti pregledi kažejo, da vplivu grške tragedije na začetek in razvoj opere še danes pripisujemo preveliko težo.³⁶ Zlahka se namreč da pokazati, da so motivi Ariadne, Orfeja in Dafne, ki so imeli v operi Firenc in Mantove pomembno vlogo, vsi vzeti iz rimskih virov, zlasti Ovidija (*Metamorfoze*, *Heroides*, tudi *Georgike*, Katul 64 itd.), sodobne tragedije,³⁷ in pastore.³⁸ Že v rimskem obdobju so jim priključili motivi iz Ariosta in Tassa, za krajši čas pa tudi hagiografski motivi. Šele v šestdesetih letih se jim v Benetkah priključijo tudi snovni motivi, vzeti iz tragedije, in še to zelo počasi – prva Elektra se denimo pojavi leta 1707, Antigona 1718, Hipolit pa šele 1731.³⁹ Ajshila v operi pravzaprav ni, Sofokla le malo, od Evripida pa predvsem tiste tragedije, ki, šolsko rečeno, že mejijo na tragikomedijo, kar se je z značajem tedanje opere dobro skladalo. Za najzgodnejše beneško obdobje lahko rečemo, da so večino libretov predstavljale adaptacije Ovidijevih *Metamorfoz*, predvsem prek prevoda Andrea Anguillara,⁴⁰ med njimi npr. *Andromeda* in *Arianna*; pomemben del zastopajo tudi predelave homerskih epov in Vergilija (*Il ritorno d'Ulisse*, *Didone* itd.). Najbrž najpomembnejši vir so mitografske zbirke 16. stoletja, predvsem Nataleja Contija in Vincenza Cartarija.⁴¹

Če kje, potem lahko najdemo vpliv tragedije na ravni forme – za florentinsko kamerato je ključna ideja, da so Grki svoje tragedije *peli*,⁴² zato tudi ni naključje, da je poskus Jacopa Corsija, preden je eksperiment, ki ga danes razumemo kot prvo opero, predal Periju, mnogo bolj spominjal na monodijo.⁴³

---

kontekstualno. Omeniti gre sicer Brown in Ograjenšek (ur.), *Ancient Drama in Music for the Modern Stage*; Forment, *(Dis)embodying Myths in Ancien Régime Opera*; McDonald, *Sing Sorrow*; poleg tega pa še Ewans, *Opera From the Greek: Studies in the Poetics of Appropriation*, ki se posveti predvsem grškemu vplivu in Ketterer, *Ancient Rome in Early Opera*, ki se posveti rimskemu. Poleg tega imamo od obsežnejših študij še Manuwald, *Nero in Opera*, ter vrsto člankov, ki se ukvarjajo sicer s ključnimi, a posamičnimi primeri. Glede splošnejšega modela recepcije nekoliko več obeta napovedana Heller, *Animating Ovid*. Dejali smo že, da je problem, ki še ni bil deležen ne izdatne filološke ne muzikološke obdelave, izdelava natančnega modela recepcije antike v operi. Pojasniti bi bilo treba ključne strukturne točke literarnih (formalnih), motivnih (vsebinskih) in ideoloških transformacij, ki bi veljale za čim večje število oper, ki so se napajale pri antičnih avtorjih. Sledi torej zelo zasilen oris teh točk.

36 Ketterer, »Why Early Opera Is Roman and Not Greek« našteva nekaj primerov iz sodobne strokovne literature. Nietzschejansko navdahnjeni avtorji so prav tako pogosto sledili tej poti, prim. Kerényi, »Birth and Rebirth of Tragedy«.

37 Le brati moramo prologe k prvim operam, da opazimo, da govorijo bodisi o sodobnih tragedijah ali sodobnih (in nezvestih) prevodih antičnih del. Prim. Strohm, »Ancient Tragedy in Opera«.

38 Prim. Solomon, »The Influence of Ovid in Opera«.

39 Strohm, »Ancient Tragedy in Opera«.

40 *Le metamorfosi di Ovidio ridotte da Gio. Andrea dell'Anguillara in ottava rima*, prim. Rosand, *Opera in the Seventeenth-Century Venice: The Creation of a Genre*.

41 Staffieri, *L'opera italiana*. Prim. tudi Heller, »Opera between the Ancients and the Moderns«. Avtorica v tem prispevku izpostavlja tudi ključno povezavo med italijanskim predhodnikom francoskega *querelle*, ki je operno recepcije antike v 17. stoletju ključno zaznamoval. Poudarja, kako je opera s svojim reflektiranim poigravanjem z antičnim materialom »igrala tvorno vlogo v živahni debati o modernosti, ki je tedaj potekala«. Heller, »Opera between the Ancients and the Moderns«, 288.

42 Palisca, *Studies in the History of Italian Music and Music Theory*.

43 Solomon, »The Influence of Ovid in Opera«; Palisca, *Studies in the History*.

A ta teorija, ki je izdatno vplivala na *recitar cantando*, že v beneškem obdobju ni več imela večjega vpliva, saj se je tedanja opera le trideset let po svojem uradnem nastanku od tega estetskega ideala že močno oddaljila. Razlog, da na Grke ne moremo kar tako pozabiti, je, da je *ideologija grštva* opero poganjala naprej pri skoraj vsaki od njenih transformacij – pri njenem prvem rojstvu, pa kasnejšem prvem od reformatorskih preporodov v režiji *Accademie degli Arcadi*, nato z Gluckom in končno z Wagnerjem.⁴⁴ Fantazmatski grški izvor je bil torej pomemben ideološki motor razvoja operne umetnosti – toda to predvsem v momentih, ko bila opera v krizi in je tako skušala na novo iskati svoje temelje in se redefinirati. A tudi tu je potrebno biti previden: sam Metastasio je bil veliko bolj kot samim grškim tragedom naklonjen Aristotelu kot teoretiku, ki mu je želel slediti.⁴⁵

Eden od razlogov za večino nesporazumov glede vpliva tragedije je problematično utemeljevanje neposrednega nasledstva med firenško in mantovsko opero ter opero kasnejših stoletij.⁴⁶ Drugo, bolj pomembno »rojstvo« operse se je zgodilo v Benetkah,⁴⁷ leta 1637 (ko se je odprla prva za javnost odprta operna hiša *Teatro San Cassiano*),⁴⁸ in je pomenilo pravo eksplozijo leitmotivov, ki opero zaznamujejo skozi vso njeno zgodovino. Najpomembnejša je komercialna naravnost in v osnovi »prosti dostop«. Čeprav je res, da je bil krog ljudi, ki so v opero zahajali, sorazmerno ozek, je bila načelno odprta za vse, ki so imeli dovolj denarja,⁴⁹ da so si vstopnico lahko privoščili. Nasprotno je bila opera v začetku 17. stoletja dostopna izključno plemiškim krogom.⁵⁰ Druga pomembna lastnost je rojstvo vrste motivov in tém, ki so se nato ponavljali ter reciklirali skoz zgodovino opere (eden teh je tudi motiv Ahila na Skirosu); tretjo skupino lastnosti pa predstavljajo glasbene značilnosti in konvencije (na primer prizor norosti in somnambulizma),⁵¹ izjemnega pomena je tudi začetek sistema opernih zvezd, ki je kulminiral nekoliko kasneje s kastrati ter z divami v 19. stol. Beneško obdobje je za

44 Za pretres teh transformacij na kratko prim. Ketterer, »Why early opera is Roman«, obširneje Ewans, »Greek Drama in Opera«; Ewans, *Opera From the Greek*; McDonald, *Sing Sorrow*. Za vpliv Ajshila na Wagnerja prim. Ewans, *Wagner and Aeschylus*.

45 Svoje poglede Metastasio razgrne v spisu *Osservazioni sul teatro Greco*. O razvoju njegovega odnosa do *Poetike* piše Caruso, »Metastasio e il dramma antico«.

46 Pri nas tako na primer Kotnik, »Operna kolonizacija antike«, ki sicer problematizira prav mišljenje, da je opera poustvaritev grške tragedije ter poudarja njeno izvirnost in *reinvenčijo antike*, hkrati pa na nivoju virov ostane v horizontu grštva ter grško in rimsko antiko razume preveč sinonimno in statično. Žužek-Kres, »So določeni vzorci manipulacije«, nudi kratek oris tega obdobja, a se giblje v okviru problematičnega diskurza o »manipulaciji«, »vulgarizmu« itd.

47 O tem prim. predvsem imponantno monografijo Ellen Rosand, *Opera in Seventeenth-Century Venice*; Bianconi, *Music in the Seventeenth Century* itd.

48 Splošen, a nov pregled baročne glasbe v slovenščini je priskrbel Snój, *Umetnost glasbe v času od Monteverdija do Bacha*.

49 Vstopnice so lahko stale tudi več kot povprečen celodnevni zaslužek beneškega »srednjega sloja«, prim. Snowman, *The Gilded Stage: A Social History of Opera*.

50 Čeprav je opera postala izrazito komercialna, to ne pomeni, da ni delno ostala tudi v domeni akademij in drugačnih združenj, med beneškimi je bila med pomembnejšimi za zgodnji razvoj opere *Accademia degli Incogniti*, ki jo bomo srečali v nadaljevanju.

51 Rosand, *Opera in the Seventeenth-Century Venice*.

opero, kakor jo razumemo danes, torej veliko bolj formativno kakor zgodnje florentinsko ali rimsko.

Beneške opere so se že kmalu razširile tudi širše po evropskem prostoru, s čimer so se širile tudi lastnosti in estetski kod, ki je opisan zgoraj, kar je kmalu naletelo na odziv. Že prelom sedemnajstega in osemnajstega stoletja je imel z mnogimi lastnostmi beneškega obdobja velike težave, kar je pripeljalo do arkadijske reforme, ki je v opero z vračanjem k Aristotelu vpeljala pomembne elemente tragedije – od motivov (gl. zgoraj) do ponovno povečane rabe zbora, ki je iz beneške opere počasi izginjal.

Tako za naš estetski čut kakor v očeh reformatorskih Arkadijcev je opazna in moteča značilnost teh del dodajanje podzgodb, komičnih vložkov, plesov; prav tako libreti mnogokrat uvajajo nove različice konca, navadno srečnega, in ljubezenske zgodbe. V teh izjemno kompleksnih libretih⁵² je treba videti zavestno estetsko odločitev, katere podlaga je tekmovanje s konkurenčnimi žanri, predvsem z govorno dramo.⁵³ Zaradi vse slabšega poznavanja izvirkov prihaja tudi do anahronizmov – v eni od različic *Ahila na Skirosu* (Bentivogliojev libreto, 1663) osebe na odru na primer omenjajo dogodke, ki črpajo iz Orestove zgodbe in ki se v dogajalnem času opere še niso mogli zgoditi.

Te anahronizme sploh za 18. stoletje zlahka pojasnimo. Dejali smo že, da je šele 18. stoletje uvedlo vrsto motivov, ki jih prvo stoletje opere ni poznalo. Ena od spodbud za to je bila francoska klasicistična drama – pogosto je bila glasba pisana na tekst, ki je bil variacija na drugo v preteklosti vplivno variacijo teksta kakega klasicističnega avtorja, npr. Racina, ki je bil pri obravnavi antičnega mita po možnosti že sam precej (in zavestno) liberalen. Izvrsten primer je denimo Evripidov *Hipolit*, ki ga je Racine že močno predelal za svojo *Fedro*, v Rameaujevi operi (1733), pa Hipolit v skladu s konvencijami celo preživi in se združi z Aricijo.⁵⁴ Drugačen primer, ki francoskega posrednika sicer ne pozna, je sama prigoda o Ahilu na Skirosu, pri kateri lahko spremljamo bolj in manj točne librete do točke, ko se niti libretist ni več zavedal vpliva Stacijeve *Ahileide* – te morda sploh ni več poznal.⁵⁵

DOLCE CAMBIO DI NATURA

Kako se spremeni Stacij, ko se preseli v baročne dvorane? Zgodovinsko gledano motiv Ahila na Skirosu ni eden najpomembnejših, ki so kdaj doživeli operno uprizoritev, niti med operami z antično motiviko, še manj med vsemi ostalimi. V prvi skupini jo denimo zlahka premagata dva motiva, ki sta v Sartorijevem katalogu italijanskih opernih libretov uvrščena le nekoliko za *Achille in Sciro*:

52 Na primeru motiva Ahila na Skirosu jih nekaj natančno obdela Heslin.

53 Lattarico, »*Lo scherno degli dei*«.

54 Ewans, »Greek Drama in Opera«.

55 Prim. Heslin, *The Transvestite Achilles*.

zgodba o Didoni (kronski primer je Metastasiova *Didone abbandonata*) in Demofoont. Toda razlogov, da je operam z motivom Ahila vredno prisluhniti, je več.

Opera *La finta pazza* (1641), ena prvih z motivom Ahilove mladosti, je namreč prvi *blockbuster* baročnega sveta, neizmerno uspešna opera,⁵⁶ hkrati pa predstavlja presek lastnosti, ki smo jih prej abstraktno pripisali beneški operi na splošno – lansirala je prvo operno zvezdo, Anno Renzi,⁵⁷ v opero vpeljala prizor norosti ter vrsto gledaliških scenskih efektov in naprav, ki jih je izumil Giacomo Torelli in ki so močno zaznamovali nadaljnji razvoj gledališča,⁵⁸ ter načela niz opernih transformacij motiva, ki ga jemljemo v pretres. Drugi, nekoliko splošnejši razlog pa je ta, da lahko opere, ki si jemljejo za motiv maškarado in spolne variante, razumemo kot laboratorij za raziskovanje operne konstrukcije spola.

Izvrstno in obenem edino obsežno študijo problema, s katerim se ukvarjamo, je prispeval Heslin,⁵⁹ ki je za raziskovanje baročnih Ahilov priskrbel tudi najkvalitetnejši model. Po Heslinu lahko razdelimo baročne variante tega motiva na dve polovici,⁶⁰ ki sta v časovnem kronološkem zaporedju – prva, zgodnjebaročna (Strozzi, 1641; Bentivoglio, 1663; Capece, 1712), po njegovem mnenju spol obravnava izrazito neesencialistično, zato ga razume v povezavi z maškarado in v širšem smislu s karnevalom, medtem ko drugo obdobje (predvsem Metastasio, 1736 in Rolli, 1741) spol obravnava z veliko bolj esencialističnega vidika, ki v Ahilu že od spočetka vidi le maskulinega junaka.

Najprej je potrebno poudariti, da del avtorjeve argumentacije gotovo velja in je znotraj pojmov, s katerimi operira, scela smiselna. Toda kot bomo videli, se da pokazati, da je prva podskupina v njegovi strukturi morda nekoliko naivno označena, čeprav se v podobno smer nagiba vrsta sodobnih raziskovalcev in raziskovalk.

Heslinova argumentacija gradi na primerjavi »spolne politike« v dveh reprezentativnih variacijah na temo (Strozzijeva *La finta pazza* in *Achille in Sciro* Metastasia).⁶¹ Nekakšno logično povezavo teme Ahila na Skirosu in (zgodnje) baročne opere vpelje že na samem začetku: »Glede na naravo mladega žanra ni težko ugotoviti, zakaj je bil motiv tako popularen.«⁶² Z naravo mladega žanra, torej opere, ima avtor v mislih težnjo k dramaturškim in glasbenim situacijam, ki nam danes učinkujejo spolno transgresivno – govor je o kastratih, pa ženskah, ki pojejo moške parte, nekastriranih moških, ki pojejo ženske parte in o vseh ostalih možnih kombinacijah, ki jih lahko prinese v

56 Rosand, *Opera in the Seventeenth-Century Venice*.

57 Za socialnozgodovinske detajle prim. Snowman, *The Gilded Stage*, in Sartori, »La prima diva della lirica italiana«.

58 Baker, *From the Score to the Stage*.

59 Heslin, *The Transvestite Achilles*.

60 V podobno smer Heller, »Reforming Achilles«.

61 Heslin, *The Transvestite Achilles*, 1–55.

62 Prav tam, 1.

ta model preoblačenje znotraj same operne fabule.⁶³ In res, če si ogledamo opere z naslovom *Achille in Sciro* v že omenjenem katalogu Sartori,⁶⁴ bomo ugotovili, da so prav vse glavne vloge (Ahil, Dejdameja, Likomed, Odisej in še nekatere stranske osebe, ki so bile zgodbi dodane kasneje) – sicer v različnih produkcijah in različnih tekstih, a vseh v obdobju baroka – pela vsaj dva izmed treh vrst pevcev: kastratov, nekastriranih moških in žensk: Ahila so denimo peli vsi: (ne)kastrirani moški in ženske, Dejdamejo (po vsej verjetnosti)⁶⁵ kastrati in ženske.

Maškarada je bila torej vpisana v jedro operne umetnosti. V tem smislu se lahko strinjamo s Heslinovo oceno, zapisano zgoraj, da maškarada kot ključni motiv v dogajanju na Skirosu dobro ustreza operi tega obdobja. Tako se lahko navežemo na idejo o Skirosu kot otoku liminalnosti, ki jo razvije Russell in ki smo jo omenili že v prvem delu – enako avreolo mejnosti se običajno pridaja tudi italijanskemu karnevalu,⁶⁶ ki je bil agar, na katerem je cvetela opera – v prvem obdobju operne ustvarjalnosti se je kronotop te mlade umetnosti povsem prekrival s karnevalskim vrvežem nekaterih italijanskih mest, predvsem Benetk.⁶⁷ Povezava med Ahilom in opero je torej imanentna, specifično s Stacijevo različico operni žanr družijo ravno *nexus* težav s spolom in z žanrom.

Če so preoblačenje in (domnevne) spolne transgresije značilne za zgodnjo opero, enako velja tudi za norost, ki se je v tem času začela kot operni motiv razvijati, potem nekoliko potihnila, nato pa ponovno izbruhnila v slovitih prizorih norosti v *bel cantu*. In prva opera, ki temo norosti vpeljuje v velikem slogu, je ravno Strozzijsva *La finta pazza*, v slovenskem približnem prevodu »Hlinjena norica«. Najprej lahko rečemo, da gre tu za lep primer dodajanja snovi, ki nima mitološke podlage, saj Dejdameja pri Staciju *ne znori*.⁶⁸ Skladno s tem lahko zaznamo drug pomemben Strozzijsv zasuk, ki v center že nominalno postavi žensko (ki pa jo naredi noro). V tej operni priredbi Stacija,

63 Enako pomembno dejstvo, ki takšno naravno sovpadanje še poudarja, je, da z izbiro teme Ahila, ki ga je Hiron šolal tudi v muzični umetnosti, njegovo petje deluje verodostojno. Prim. Heller, »Reforming Achilles«. Avtorica predloži tudi dobrodošlo primerjavo opernih uprizoritev s slikarskimi, skiroška epizoda je bila namreč med najpopularnejši motivi, ki so vključevali Ahila.

64 Sartori, *I libretti italiani*.

65 Včasih za moške pevce ne vemo, ali so bili kastrirani ali ne, vendar sklepamo, da Dejdameje tenorji niso peli.

66 Klasična referenca je Bahtin, *Ustvarjanje François Rabelaisa*.

67 Karneval se je začel na dan, ki ga je določil svet desetih, ter trajal do začetka postnega obdobja, torej se je končal s pepelnično sredo. Ker je bil spremenljiv konec karnevala, je enako veljalo tudi za njegov začetek, po navadi je karneval trajal kak mesec. Operna produkcija pa je bila značilna tudi za zimsko obdobje (od štefanovega do začetka karnevala, ki se je od začetka 18. stoletja vedno bolj zajedal v prvo polovico januarja), zato že sodobniki (celo Cristoforo Ivanovich, veliki kronist beneške opere 17. stol.), še bolj pa strokovna literatura od 19. stoletja dalje nekoliko površno karneval imenujejo kar čas od štefanovega do pepelnične srede, prim. Selfridge-Field, *Song and Season: Science, Culture, and Theatrical Time in Early Modern Venice*, ki predstavlja najbolj detajlen opis beneškega opernega koledarja, ter tudi njeno monumentalno *A New Chronology of Venetian Opera and Related Genres, 1660–1760*.

68 Druge, čeprav za nas ne toliko pomembne spremembe, so tipični dodani *lieto fine*, pa dodani koncil Minerve, Junone in Tetide v prvem dejanju itd.

ki bo za nas najpomembnejša, Ahila med drugim slišimo izreči domnevno programske besede, ki jih citirata tudi Heslin in Heller:

Dolce cambio di Natura,
donna in huomo trasformarsi,
huomo in donna tramutarsi,
variar nome e figura.

O, sladka sprememba narave, ki žensko spremeni v moškega, moškega pa v žensko in mu/ji zamenja ime in videz.

Nekoliko kasneje Ahil še pove, da ga ženska preobleka pravzaprav ni motila, a da mu je pač ljubša moška («In ogni habito Acchille, Acchille è sempre») – njegova moškost torej z maškarado ni bila skušana, prek njene negacije se celo konstituira.

Liminalnost Skirosa, ki smo jo zgoraj povezovali s karnevalom, izraža tudi libreto sam; verzi, ki jih odpoje Diomed, tvorijo pomemben člen v Heslinovi argumentaciji.

Nell'isola di Sciro
ogni cosa mi sembra
cangiato haver natura. Insin le pietre
nuotono intere, e grandi,
e s'affondan poi trite e minute.

Zdi se mi, da je na otoku Skirosu čisto vse spremenilo svojo naravo. Še velike skale plavajo na vodi, tone pa zdrobljeno, fino kamenje.

Zdi se torej, da je na Skirosu vse narobe – vse se spreminja v svoje nasprotje, karnevalsko vzdušje otok popolnoma preplavlja. Omenjeni citati so zgolj vzorec dogajanja – še veliko skrajnejši je Capecejev libreto, ki osnovni zgodbi doda še vrsto podzgodb, ki motiv preoblačenja pripeljejo do vrhunca – na neki točki v libretu je vsaka od glavnih oseb (ki so prav tako dodane) zaljubljena v nekoga drugega, ki prav tako preoblečen v svojem nasprotni spol.

Popolnoma v nasprotju s tem postopata Metastasio in njegov Ahil. V verzju, ki se le težko ne bi nanašal neposredno na Strozzijevega,⁶⁹ esencialistični Ahil vzdihne: »Ma il cambio di natura / È impressa troppo dura«; zanj je sprememba narave prezahtevno podjetje. Prav tako ni več sledu o spolni ambivalenci, povedno je že, da Metastasio, kakor Stacij, h kateremu se je v svoji verziji tudi implicitno vračal, da velik poudarek Odisejevemu odkritju Ahilove

69 Čeprav za to nimamo neposrednih dokazov, prim. Heller, »Reforming Achilles«, tudi o splošnem razmerju med tekstoma Strozija in Metastasia.

prave, moške identitete, motiv, ki je v prejšnjih, maškaradnih verzijah izgubljal pomen, čeprav (zvočni naravi operne umetnosti primerno) pri Metastasiu glavni dejavnik niso več darovi, ampak zvok vojskovanja, ki ga Ahil zasliši v bližini.⁷⁰ A kar je ključno: »[Ahilova] transformacija ni rezultat hipne izbire, ampak vrojene in normativno maskuline reakcije na nevarnost.«⁷¹

Vse to je sicer res – a takšen trajektorij je vseeno preveč preprost: od zgodnjega baroka, ki naj bi *ante litteram* odkril performativnost spola, do konservativnega konca 18. stol., ki ponovno zapade v esencializem? Heslin v tej oceni sicer ni osamljen: na področju opernih študij spolov od osemdesetih let dalje nad baročno opero lebdi avreola seksualne osvobojenosti,⁷² v glavnem v povezavi s pojavom kastrata. Zato bomo skušali Heslinovo argumentacijo dopolniti posredno, s pomočjo premisleka o kastratih, drugi obliki domnevne spolne transgresije in šemljenja v baročni operi.

VIVA IL COLTELLINO! ALI KATEREGA SPOLA SO KASTRATI?

Na tem področju so omenjene študije opravile ogromno delo, zato danes pojav veliko bolje razumemo.⁷³ Hkrati pa so zadele ob nekakšen rob: pri poskusih, da bi teoretsko reformulirali in na novo napisali zgodovino kastrata, so avtorji in avtorice včasih podlegli zanosu in skušali v ta pojav (nenamerno) vnesti več subverzivnosti, kot je je v dejanskem zgodovinskem trenutku morda bilo. Metodološko jim gre očitati le malo in nikakor ne gre le za libertarno pleteničenje v slogu »teorije spola«,⁷⁴ problem je kvečjemu v perspektivi, ki jo moramo včasih nekoliko zamakniti. Svež prispevek na tem področju predstavlja Martha Feldman, danes predsednica American Musicological

⁷⁰ Heslin, *The Transvestite Achilles*, 28.

⁷¹ Prav tam.

⁷² Podobni fantazmatski kraj je za zgodnje 20. stoletje glede homoseksualnosti predstavljala antična Grčija: a če je denimo še v Wildovem času »Greek love« lahko pomenila upanje, da se bodo pri občinstvu obudile filhelenške afinitete, je kasneje vrsta raziskovalcev pokazala na popolno zmotnost takšnih optimističnih in anahronističnih interpretacij – v prvi vrst gre zasluga za to Foucaultu, prim. predvsem Foucault, *Zgodovina seksualnosti*, sporadično tudi marsikje drugje. O filhelenstvu seksologije 19. stoletja prim. na primer Orrells, *Sex: Antiquity and its Legacy. Ancients and Moderns*.

⁷³ Nekoliko podobno, a bolj utemeljeno logiko, so raziskovalci in raziskovalke razvijali tudi glede div 19. stoletja. S področja *diva studies* samo za okus: Rutherford, *The Prima Donna and Opera 1815–1930*; sodoben pregled Porris, »Divas and Divos«. Izvrsten splošni uvod v proučevanje spola v operi podaja Wilson, »Gender«.

⁷⁴ Čeprav se ne dotika strogo naše teme, o tej le nekaj besed: prav kakor pojem sam (gre za ponesrečen prevod) je tudi strah pred njegovo nejasno vsebino umetno tvorjen in uvožen iz tujine. Konservativni slamnati mož, kar »gender theory« je, ne dosega minimalnih standardov, ki naj bi zavezovali definicije konceptov: prvič *gender theory* preprosto *ne obstaja* kot nekakšna enotna teorija, s katero bi se poistovetil kakšen avtor – a ker podobne tegobe tarejo tudi kak drug pojem (od strukturalizma dalje), bi posledično pričakovali, da bi kdo uspel argumentirano in intelektualno iskreno poiskati skupna izhodišča in ideje avtorjev, ki naj bi jih teorija povezovala. Ker se to še ni zgodilo in je v slovenskem prostoru pojem še toliko manj na mestu, kolikor slovenščina besede za *gender* ne pozna, je njegova raba deplasirana.

Society, ki se v svoji nedavni študiji *The Castrato*⁷⁵ akademskemu pisanju na to temo nekoliko pesimistično postavlja po robu. Argumentacija je sežeta že drugje,⁷⁶ zato jo bomo le povzeli.

M. Feldman najprej prizna, da je razumevanje kastrata kot dvoumne spolne figure sicer do neke mere razumljiva, in našteje nekaj primerov, ki to razlago izrazito podpirajo. Ker v tej teoretski paradigmi gnezdi večina študij o kastratih,⁷⁷ jih ne bomo na dolgo obnavljali; naštejemo lahko le nekaj osnovnih:⁷⁸ sodobni diskurz jih večinoma predstavlja prek karikatur, ki jih smešijo in prikazujejo feminizirane ali pokvečene,⁷⁹ nato so tu tirade tujih popotnikov, ki so obiskali Italijo in se zgražali nad barbarstvom tamkajšnjih prebivalcev,⁸⁰ pa satirične, mnogokrat celo uglasbene pesmi,⁸¹ ki tematizirajo njihovo seksualno življenje.

Toda M. Feldman pravi drugače:⁸²

Po mojem mnenju je bil sam institut kastrata umeščen v patriarhalni značaj tega sistema s pomočjo praktičnih poskusov kastratov, da bi v njem sodelovali kljub temu, da »jim je manjkalo nekaj nujnega«. Zanikali so, da bi bili dvoumno seksuirani, hermafroditiski, ali da živijo v nekakšnem spolnem kontinuumu, kakor je pogosto trdila teorija poznega 20. stoletja, ampak da so nedvoumno moški. [...] Če jo razumemo neodvisno od spolne usmerjenosti ali izbire spolnega objekta, je moškost fundamentalno politična kategorija, ne pa družbena, seksualna, ali biosocialna. Politično so kastrati kompenzirali svojo neplodnost s številnimi strategijami [...] npr. s posvojitvijo, pogosto nečakov, z razširjenimi prijateljskimi mrežami, s patroni, kraljevskimi družinami, pisatelji, pevci, umetniki idr.; [...] s pozornim pridobivanjem denarja in dobrin; in skrbnim upravljanjem svojih posestev, naslednikov in svoje zapuščine.⁸³

75 Feldman, *The Castrato: Reflections on Natures and Kinds*.

76 Škraban, »Norost v operi«.

77 Prim. na primer André, *Voicing Gender*. Za berljivo zgodovino kastratov je še vedno uporaben Barbier, *The World of the Castrati*, ki pa je že nekoliko zastarel. Za novejši, tudi bibliografski pregled prim. Feldman, »*Castrato Acts*«.

78 Mimo preprostega dejstva, da je njihov glas bil pač bolj podoben ženskemu kakor moškemu, čeprav ni zvenel preprosto žensko – ko so zanj iskali metaforo, so ga vselej opisovali kot angelskega. Prim. literaturo zgoraj, v slovenščini še Rozman, *Pojóči kastrati*, in Škraban, »Opera in smrt«.

79 Primarno zaradi njihove navadno nepravilne rasti, ki jo je povzročilo hormonsko neravnovesje zaradi kastracije.

80 Tak popotniški literarni žanr je bil posebej priljubljen, ogromno poročil o kastratih so prispevali prav taki popotniki. Prim. Angležinjo Saro Goudar in njene zapise; Barbier, *The World of Castrati*.

81 V duhoviti kantati *Il Castrato* neznanega avtorja iz srede 17. stol. se pevec brani pred ljudmi, ki mislijo, da je slab ljubimec, z naslednjimi nedostojnimi verzmi: »Per mia fe non è così. / Anzi l'esser non intero / fa ch'io vaglia tanto più / che sta solo nel mezzo la virtù.« Feldman, *The Castrato*, 32.

82 Čeprav njena teza v veliki meri nasprotuje dosedanjim interpretacijam, podobno smer ubereta Heller, »Varieties of Masculinity«, ter Frandsen, »Eunuchi Conjugium«, ki opisuje konkretne strategije ustvarjanja moške podobe kastrata, ki je želel priznanje svoje poroke.

83 Feldman, *The Castrato*, xvii.

Ne le, da kastrati niso bili poženščeni, ampak so bili strukturno hipermaskulini.⁸⁴ Avtorica najprej opozarja na socialni okvir pojava. Predvsem je pomembno dejstvo, da se kastrati niso pojavili v nasprotju s krščansko tradicijo, ampak v izrazito paradoksnih spregi z njo: Cerkev je kastracijo prepovedala že na samem začetku, sicer iz drugih razlogov, a vzlic temu so kastrati v zboru sikstinske kapele peli že leta 1599 in tam tudi ostali vse do začetka 20. stoletja.⁸⁵ Cerkev je kastrate nujno potrebovala, a hkrati znova in znova prepovedovala.

Celotna polemika je smiselna le, če razumemo, kako je bila razumljena kategorija moškosti, ki je prevladovala (tudi) v 17. stoletju: biti moški je, dovolj tavitološko, pomenilo biti sposoben zagotoviti novo moško potomstvo,⁸⁶ kar je bilo kastratom onemogočeno. In prav ta dejavnik je bil tudi eden glavnih razlogov za njihov nastanek.⁸⁷ ker niso mogli imeti otrok, niso bili grožnja za družinsko imetje, linija dedovanja se ni razpršila (standardni rešitvi za ta problem sta bili sicer vojaška in duhovniška služba). Vidimo lahko, da je nastanek kastratov tesno povezan s kategorijami moškosti, iz katerih je bil posamezni kastrat sicer izključen v neposrednem, biološkem smislu, zato pa je iznajdeval vrsto strategij, kako v to strukturo kljub vsemu prodreti. Poleg tega so bili kastrati z oblastjo povezani tudi prek tesnih odnosov s suvereni,⁸⁸ prek diplomatskega delovanja,⁸⁹ včasih pa so svojo moč kazali tudi z uporomo oblasti – četudi samo s simbolnim.⁹⁰

Zadnja stična točka kastratov in oblasti pa je povezava med *opera serio* in oblastjo v 18. stoletju, kot jo zasleduje M. Feldman.⁹¹ Po eni strani so bili

84 Tu se moramo zavedati, da so naše predstave o moškosti lahko zavajajoče – neporaščenost kastratov denimo ni bila nujno problem, zamrznjena deškost je celo nosila *maskulin* erotični naboj (kar nekoliko spominja prav na *Ahileido*), prim. Freitas, »The Eroticism of Emasculation«.

85 Še leta 1898, več desetletij po tem, ko so kastrati večinoma že izginili z opernih odrov, je bilo sedem od osemindvajsetih pevcev zbora sikstinske kapele kastratov, prim. Barbier, *The World of the Castrati*.

86 Feldman, *The Castrato*.

87 Najočitnejši je seveda princip *mulier absit a choro* v mnogih različicah, najjasneje morda formuliran pri Pavlu (1 Kor 14,34): v slovenskem prevodu iz tretje standardne izdaje »naj žene [...] v Cerkvah molčijo«. To je bil seveda glavni razlog, da so namesto ženskih sprav v Cerkvi peli moški falzetisti ali dečki, kar se je okoli leta 1600 v nekaj letih nanaglomoma spremenilo – pojavili so se kastrati, in to nič manj kot za tristo let.

88 Farinelli, najslavitejši *virtuoso* vseh časov, se je v svojih tridesetih letih, po prihodu na dvor Filipa V. Španskega leta 1737, odpovedal bleščeči karieri in tam postal pomemben gradnik dvorskega življenja, bil je povišan v viteza ter si pridobil tako socialni kot finančni kapital, posedoval je tudi eno dragocenejših umetniških zbirk svojega časa itd.

89 Atto Melani, ki je bil povrh svoje pevske kariere tudi diplomat in vohun, je kot pomočnik je sodeloval tudi na konklavu leta 1667. Za nas je zanimivo, da je v operi *La finta pazza* verjetno posodil glas za »Consiglio improvviso«, Nepričakovani nasvet, ki odreditira prolog k operi. Prim. Freitas, *Portrait of a Castrato*; v tem delu Freitas na podlagi izjemne dokumentacije in pisem, ki so za Melanijem ostala, analizira razmerja oblasti v življenju kastrata.

90 Kaj lahko drugega rečemo o Marchesiju, morda drugem najslavitejšem kastratu, ki ni želel peti za Napoleona, ko je ta leta 1796 vkorakal v Milano; Vernon Lee ga je zato opisala(a) kot »poslednjega Italijana, ki si je drznil upreti zavojevalcu.« Lee, *Studies of the Eighteenth Century in Italy*, 63. Dalo bi se zagovarjati tezo, da so si lahko kaj takega privoščili ravno zato, ker so bili »vmesne« figure, kot dvorni norec, ki mu je dovoljeno reči več; toda zgornja ilustracija akumuliranja kapitala kaže, da so bili kastrati zasidrani v strukture moči, ki za »dvorne norce« niso značilne.

91 Feldman, *Opera and Sovereignty*.

v hierarhični strukturi kastrati pač pri vrhu, saj so bili plačani bolje kot ostali pevci ali katerikoli druga oseba, ki je pri izvedbi opere sodelovala; redno so dobivali celo več kot podeseterjen znesek, ki ga je zaslužil skladatelj.⁹² Vsebinsko razsežnost pa lahko zasledujemo predvsem prek enega pomembnejših motivov *opere serie*, ki je seveda *clementia caesaris*, vladarjeva milost, klasični način uprizarjanja oblasti suverena – in kastrati so v tem spektaklu igrali ključno vlogo. Zveza med *opero serio* in *ancien régime* je bila tolikšna, da se je resnični konec kastratov nastopil zelo kmalu po francoski revoluciji: stari pevci so pač predstavljali stari družbeni red.

MASKULINI SKIROS

Iz povedanega lahko izpeljemo, da mora vsak resen poskus interpretacije kastriranih pevcev upoštevati močno ideološko konstrukcijo njihove maskulnosti – enako lahko trdimo tudi za dobo, ki so jo zaznamovali: kljub temu, da se *virtuosi* niso rodili v Benetkah, so lastnosti, ki so vodile k njihovem nastanku, v splošnem podobne tem, ki so veljale za *Serenissimo* – patriarhalnost, ki v osnovi želi rešiti vprašanje nasledstva,⁹³ je problem, ki se ne razlikuje dosti od tistega, ki ga načenja Stacij v *Gozdovih* 3.4.

Od kod torej opera jemlje svojo domnevno prevratnost in seksualno sproščenost? Očitno ne od kastratov, kjer je vire te »sproščenosti« iskala teorija poznega 20. stoletja. Sklicevanje na »karnevalskost« je naivno in le perpetuira temeljni paradoks karnevala: je ta res političen in potencialno nevaren ali le deluje kot ventil, ki sprošča socialne napetosti? Očitno je, da je poleg anahronističnega optimizma na delu tudi mistifikacija gledališča kot nujnega prostora svobode. Vendar ta mistifikacija nima utemeljene zgodovinske podlage.

Problem izgine, če skušamo pomisliti, o kakšni operi govorimo. *La finta pazza* je kmalu po svoji premieri postala vzorčna opera in je močno vplivala na razvoj žanra. Z njeno vlogo pri oblikovanju opernega imaginarija pa je tesno povezana njena samoreferencialnost. Čeprav bi lahko rekli, da se vsaka zrela umetnost zaveda svojih konvencij in meja, je na prvi pogled presenetljivo, kako zgodaj se je to pojavilo v operi. Toda razlog je na dlani: opera se je od samega začetka zavedala, da je kot žanr nastala do neke mere umetno in da je za velik del javnosti predstavljala dovoljšno novost, da je čutila potrebo po tem, da svoj obstoj upraviči.

Kje se to samozavedanje najbolj kaže? E. Rosand navaja nekaj primerov. Najbolj dobesedna ilustracija so prizori, ko opera dobesedno spregovori o sami sebi: na odru se je Strozzi odločil uprizoriti *opero* znotraj *opere*: v šestem prizoru prvega dejanja Likomed dvigne zastor za zastorom, in na odru

92 Prim. Feldman, *The Castrato* idr. Prav preplačanost je bila med najpogostejšimi očitki sodobnikov.

93 McGough, *Gender, Sexuality, and Syphilis in Early Modern Venice*.

»drugega reda« lahko občinstvo opazuje zbor njegovih hčera. Odisej vzklikne: »O formano gli Dei / Questi teatri in terra / O innalzano i mortali / Questi apparati in cielo.«⁹⁴ (»Ali ta gledališča na zemlji postavljajo bogovi, ali pa jih ljudje gradijo v nebesih.«) Ko Dejdameja sliši, da pripravljajo *commedie in musica* za cenjene goste, želi sodelovati, saj naj bi bila »esperta di Macchine e di Canto.«⁹⁵

Prav tako *La finta pazza* na nobeni točki ne želi skrivati svoje gledališkosti. Primerov, ko pevci prestopajo in prebijajo »četrto steno«, je veliko, občinstvo nagovarjajo tako neposredno (*Voi belle donne illustri!*) kakor posredno z vrsto besednih iger in namigov, ki iz kasnejših različic libreta izginajo, saj so bili za nebeneška občinstva neberljivi.

Morda najočitnejši primer preokupacije *Hlinjene norice* s samo seboj pa je petje samo. E. Rosand argumentira, da je celotni *topos* norosti v opero uveden zato, da bi skladatelji našli izgovor, zakaj njihovi junaki na odru pojejo – konvencija petja tedaj še ni bila samoumevna. Ne nazadnje gre prisluhnuti tudi Strozzijevemu teoretičnemu premisleku, ki ga postavi na začetek svoje igre *Il natal d'amore* s podnaslovom *Anacronismo*. Čeprav se libretisti marsikdaj niso več zavedali svoji antičnih literarnih *fontes*, to za Strozzija ne velja, kot je razvidno iz navedka, ki dokazuje njegovo metaliterarno refleksijo:

Anahronizem pomeni napako v času. Takšna napaka je zelo pogosta pri slikarjih, saj ti često na eno samo platno postavijo osebe, ki so živele v zelo različnih obdobjih. Enako sem sam storil v *Natal d'Amore*. [...] Takšno napako sem naredil [...] za potrebe spektakla [stravaganza].⁹⁶

Prav tako ni naključje, da je Strozzi v svoj libreto dodal osebo, ki je pri Staciju (če odmislimo vzporednico z *Gozdovi* 3.4) ni bilo: gre namreč za kastrata, Evnuha iz libreta. Njegova vloga je, da varuje Likomedove hčere, poleg tega pa mora v metaoperi, ki jo priredijo na začetku, tudi zapeti. Ponovno lahko ta prizor funkcionalistično beremo kot poskus normalizacije pojava kastrata, ki sredi 17. stoletja še ni bil nujno figura, povezana z opero, ampak je vzporedno pripadal domeni sakralne glasbe. Po drugi strani pa je njegova vloga ta, da operno realnost pripenja na resnično, beneško realnost Strozzijevega zgodovinskega trenutka – za razliko od žensk, ki igrajo moške, kastratov, ki igrajo »normalne« moške in vseh ostalih maškaradnih vlog, se je Evnuhova identiteta na odru v veliki meri pokrivala z njegovo identiteto v resničnem življenju.

Če je torej jasno, v kolikšni meri se je tedanja opera zavedala same sebe, bi moral biti to dovoljšen namig, *da ji ne verjamemo na besedo*. Teza je torej,

⁹⁴ Rosand, *Opera in Seventeenth-Century Venice*, 113

⁹⁵ Prav tam, 114.

⁹⁶ Cit. po Heller, »Opera between the Ancients and the Moderns«; izviren je dostopen na portalu archive.org.

da himna spreminjajoči se naravi (*Il dolce cambio di natura*) igra pomembno dramaturško in celo politično vlogo: je *statement*,⁹⁷ ki želi gledalce prepričati prav v ideologijo in pravila novega žanra, katere pomemben element je pač šemljenje in preoblačenje,⁹⁸ in *ni* le nevtralna opazka. Zakaj bi le bila? Videli smo, do kakšne mere je premišljen Strozijev libreto in kako intenzivno komunicira s svojim občinstvom, zato moramo libretu na nek način le prisluhniti. Kot smo videli zgoraj, Diomed pravi, da na Skirosu svojo naravo zamenjajo celo skale. In res: na Skirosu niti Skiros ni več on sam, temveč – podoba *la Serenissime* iz sredine 17. stoletja, seveda ideološka podoba, ki je želela prav z antično ikonografijo utemeljiti svoje nasledstvo: od antičnega Rima do Benetk.⁹⁹ Dober in preprost dokaz za to je scensko oblikovanje Torellija, ki je Skiros tudi na odru uprizoril po podobi Benetk. Beneško opero moramo tako uvrstiti med ostale diskurze, ki so sodelovali pri oblikovanju državne identitete.¹⁰⁰ Prav problem nasledstva je motiv, ki Stacija z barokom morda najbolj povezuje: morebitna politična ost *Ahileide* naposled ustreza tudi beneški pretenziji po imperialnem nasledstvu, kar je le še en dokaz, da maškarada ni ne anticipacija seksualne revolucije ne ostalina antičnih kapric, ampak premišljen ideološki konstrukt, ki je legitimiral opero ter z njo beneško sodobnost.¹⁰¹

Preoblačenje pa ima še eno dimenzijo. Čeprav je nemogoče zanikati, da je bila maškarada prav v obdobju, ki mu pripada *Hlinjena norica*, uprizoritvena konvencija, je v operni recepciji klasične literature počasi prihajalo do preobrata od začetnega »občudovanja« (Orfej v najzgodnejši operi nikakor ni parodiran) do travestije.¹⁰² Prav Strozzi je v svojem prologu k operi *Delia*¹⁰³ v predgovoru zapisal, da so »konec koncev zgodbe le zgodbe, poganska božanstva pa čisti nesmisel, zato jih lahko tudi veselo zasmehujemo – toda alegorije, ki jih ta božanstva porajajo, niso brez koristi.« Prikazovanje Ahila v ženski preobleki velja do neke mere brati kot razumljivo izbiro motiva v

97 »[...] pomembnost tega citata je poudarjena z njegovo verzno strukturo in glasbeno podlago: sestavljajo ga tri simetrične kvartine, uglasbene v pesem. Naperjena je naravnost v občinstvo [...]« Rosand, *Opera in the Seventeenth-Century Venice*, 121.

98 Šemljenje, preoblačenje in kastrirani pevci na strukturnem nivoju in maškarada na vsebinskem: »Zgodba skoraj vsake opere iz 1640-ih let, pa tudi mnogih kasnejših, temelji na maskiranju in kasnejšem razkrinkanju vsaj ene izmed oseb.« Rosand, *Opera in the Seventeenth-Century Venice*, 121.

99 Rosand, *Opera in the Seventeenth-Century Venice*.

100 V tem kontekstu je pomembno slikarstvo ter poudarjanje marijanske ikonografije in simbolike tako v likovni umetnosti kot zunaj nje (Benetke naj bi nastale 25. 3. 421, torej na praznik Marijinega oznanjenja), nato pa tudi, sočasno s prelomom z Bizancem, poudarjane Venere in rimskega nasledstva. Prim. Rosand, *Myths of Venice*; Muir, *Civic Ritual in Renaissance Venice*. O takšnem iskanju nasledstva v našem okolju piše Vidman, *Ljubljana kot novi Rim*.

101 Prav *Teatro Novissimo*, v katerem je bila prvič uprizorjena *La finta pazza*, je bil v upravi *Accademie degli Incogniti*: njeni umetniški cilji (gojili so poezijo, slikarstvo in predvsem opero) so se prepletali s političnimi: delovali so napol podtalno in celo uporabljali skrivni jezik, Rosand, *Opera in the Seventeenth-Century Venice*. Kar se nam danes zdi subverzivno, je bilo tedaj kvečjemu spotikljivo za cerkvene oblasti, ki so jim *Incogniti* nasprotovali.

102 Ta prelom v kontekst postavlja Lattarico, »*Lo scherno degli dei*«.

103 *La Delia, o sia la Sera sposa del Sole* (1639).

času, ko je travestija klasične mitologije v vzponu. In čeprav je Strozzi pripadal *Incognitom*, ki niso sloveli kot zagovorniki Cerkve, pretirano poudarjanje libertinstva te akademije ni na mestu. Moralna razsežnost opere je bila pomembna tudi za pripadnike akademije (kot je razvidno iz zgornjega citata), saj je prav premestitev dogajanja v (antično) mitologijo omogočila kritiko napak sodobnosti. Izvrsten primer takšne premestitve je parodični roman *La rete di Vulcano* (1640) Ferranteja Pallavicina (ki je bil ne nazadnje avguštinec), prav tako *Incognita*, ki prav na primeru najsloviterega mitološkega skoka čez plot (s čimer se gibljemo na terenu najbolj klasične npravstvene kritike) biča sodobno beneško družbo.¹⁰⁴

Karnevalskega vzdušja torej ne moremo zanikati, a mu tudi ne smemo verjeti na besedo, saj ima zelo dobre razloge in še jasnejši namen: prepričati občinstvo v logiko novega žanra. Del te logike pa je bilo tudi preoblačenje – to je točka, na kateri svojo argumentacijo osnuje Heslin. Ahilova peta njegove argumentacije je naivnost, s katero, podobno kot mnogi drugi, libretu vse prerad verjame na besedo, da – tako rekoč – preveč podleže opernemu čaru.¹⁰⁵

BIBLIOGRAFIJA

- André, Naomi. *Voicing Gender: Castrati, Travesti, and the Second Woman in Early-Nineteenth-Century Italian Opera*. Bloomington: Indiana University Press, 2006.
- Bahtin, Mihail Mihajlovič. *Ustvarjanje Françoisa Rabelaisa in ljudska kultura srednjega veka in renesanse*. Prev. Borut Kraševc. Ljubljana: LUD Literatura, 2008.
- Baker, Evan. *From the Score to the Stage: An Illustrated History of Continental Opera Production and Staging*. Chicago: Chicago University Press, 2013.
- Barbier, Patrick. *The World of the Castrati: The History of an Extraordinary Operatic Phenomenon*. London: Souvenir Press, 1998.
- Barchiesi, Alessandro. »La guerra di Troia non avrà luogo: il proemio dell'Achilleide di Stazio.« V: *Forme della parodia, parodia delle forme nel mondo greco e latino*, ur. L. Munzi, 46–62. AION Filol. 18. Pisa in Rim: Fabrizio Serra, 1998.
- Bianconi, Lorenzo. *Music in the Seventeenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Brown, Peter in Suzana Ograjenšek, ur. *Ancient Drama in Music for the Modern Stage*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Caruso, Carlo. »Metastasio e il dramma antico«. *Dionysus ex machina* 1 (2010): 152–185.
- Chinn, Christopher. »Intertext, Metapoetry, and Visuality in the Achilleid«. V: *Brill's Companion to Statius*, ur. William J. Dominik, Carol. E. Newlands in Kyle Gervais, 173–188. Leiden: Brill, 2015.
- Clément, Catherine. *Opera, or, The Undoing of Women*. Minnesota: University of Minnesota Press, 1988.
- Ewans, Michael. *Wagner and Aeschylus*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
- Ewans, Michael. *Opera From the Greek: Studies in the Poetics of Appropriation*. Aldershot:

104 Lattarico, »Lo scherno degli dei«.

105 Za večkratno branje in nasvete se zahvaljujem dr. Marku Marinčiču.

- Ashgate, 2007.
- Evans, »Greek Drama in Opera«. V: *A Handbook to the Reception of Greek Drama*, ur. Betine van Zyl Smit, 464–485, Chichester: Wiley, 2016.
- Feeney, Denis. »Tenui ... Latens Discrimine: Spotting the Differences in Statius' Achilleid«. *Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici* 52 (2004): 85–105.
- Feldman, Martha. *Opera and Sovereignty: Transforming Myths in Eighteenth-Century Italy*. Chicago: University of Chicago Press, 2007.
- Feldman, Martha. »Castrato Acts«. V: *The Oxford Handbook of Opera*, ur. Helen M. Greenwald, 395–418. New York: Oxford University Press, 2014.
- Feldman, Martha. *The Castrato: Reflections on Natures and Kinds*. Oakland, University of California Press, 2015.
- Foucault, Michel. *Zgodovina seksualnosti*. Prev. Brane Mozetič. Ljubljana: ŠKUC, 2010.
- Frandsen, Mary E. »Eunuchi Conjugium: The Marriage of a Castrato in Early Modern Germany«. *Early Music History* 24 (2005): 53–124.
- Freitas, Roger. »The Eroticism of Emasculation: Confronting the Baroque Body of the Castrato«. *The Journal of Musicology* 20.2 (2003): 196–249.
- Freitas, Roger. *Portrait of a Castrato: Politics, Patronage, and Music in the Life of Atto Melani*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Heller, Wendy. »Reforming Achilles: Gender, 'opera seria' and the Rhetoric of the Enlightened Hero«. *Early Music* 26.4 (1998): 562–581.
- Heller, Wendy. »Varieties of Masculinity: Trajectories of the Castrato from the Seventeenth Century«. *Journal for Eighteenth-Century Studies* 28.3 (2008): 307–321.
- Heller, Wendy. »Opera between the Ancients and the Moderns«. V: *The Oxford Handbook of Opera*, ur. Helen M. Greenwald, 275–295. New York: Oxford University Press, 2014.
- Heslin, Peter J. *The Transvestite Achilles: Gender and Genre in the Achilleid of Statius*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Hinds, Stephen. »Do-It-Yourself Literary Tradition: Statius, Martial and Others«. *Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici* 39 (1997): 187–207.
- Kerényi, Charles. »Birth and Rebirth of Tragedy: From the Origin of Italian Opera To the Origin of Greek Tragedy«. *Diogenes* 28 (1959): 18–39.
- Ketterer, Robert C. »Why Early Opera Is Roman and Not Greek«. *Cambridge Opera Journal* 15.1 (2003): 1–14.
- Ketterer, Robert. *Ancient Rome in Early Opera*. Urbana: University of Illinois Press, 2009.
- Kotnik, Vlado. »Operna kolonizacija antike.« V: *Antika za tretje tisočletje*, ur. Maja Sunčič in Brane Senegačnik. 187–201. Ljubljana: ZRC SAZU, 2004.
- Lacan, Jacques. »Zrcalni stadij kot oblikovalec funkcije jaza«. V: Jacques Lacan, *Spisi*, ur. Miran Božovič, 37–43. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 1994.
- Lattarico Jean-François. »Lo scherno degli dei: Myth and derision in the drama per musica of the seventeenth century«. V: *(Dis)embodying Myths in Ancien Régime Opera*, ur. Bruno Forment, 17–32. Leuven: Leuven University Press, 2012.
- Lee, Vernon. *Studies of the Eighteenth Century in Italy*. New York: Da Capo Press, 1978.
- Manuwald, Gesine. *Nero in Opera. Librettos as Transformations of Ancient Sources*. Berlin in Boston: De Gruyter, 2013.
- Marinčič, Marko. »Grška mitologija pri Staciji: Dante, Harold Bloom in meje politične psihologije«. *Keria* 12.1 (2010): 189–215.
- McDonald, Marianne. *Sing Sorrow: Classics, History, and Heroines in Opera*. Westport: Greenwood Press, 2001.

- McGough, Laura. *Gender, Sexuality, and Syphilis in Early Modern Venice: The Disease that Came to Stay*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.
- McNelis, Charles. »Similes and Gender in the Achilleid«. V: *Brill's Companion to Statius*, ur. William J. Dominik, Carol. E. Newlands in Kyle Gervais, 189–204. Leiden: Brill, 2015.
- Muir, Edward. *Civic Ritual in Renaissance Venice*. Princeton: Princeton University Press, 1981.
- Newlands, Carole E. *Statius' Silvae and the Poetics of Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Orrells, Daniel. *Sex: Antiquity and its Legacy: Ancients and Moderns*. Oxford in New York: Oxford University Press, 2015.
- Palisca, Claudio. *Studies in the History of Italian Music and Music Theory*. Oxford: Clarendon Press, 1994.
- Porris, Hilary. »Divas and Divos«. V: *The Oxford Handbook of Opera*, ur. Helen M. Greenwald, 373–394. New York: Oxford University Press, 2014.
- Rosand, David. *Myths of Venice: The Figuration of a State*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001.
- Rosand, Ellen. *Opera in Seventeenth-Century Venice: The Creation of a Genre*. Berkeley: University of California Press, 1991.
- Rosati, Gianpiero. »L'Achilleide di Stazio: un'epica dell'ambiguità.« *Maia* 44 (1992): 233–66.
- Rozman, Tatjana. *Pojóči kastrati – (Zlo)rabljeno telo na odru*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2010.
- Russell, Craig M. »The Most Unkindest Cut: Gender, Genre, and Castration in Statius' Achilleid and Silvae 3.4.« *American Journal of Philology* 135 (2014): 87–121.
- Rutherford, Susan. *The Prima Donna and Opera 1815–1930*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Sanna, Lorenzo. »Achilles, the Wise Lover and his Seductive Strategies (Statius, Achilleid 1.560–92)«. *Classical Quarterly* 57 (2007): 207–215.
- Sartori, Claudio, ur. *I libretti italiani a stampa dalle origini al 1800*. Cuneo: Bertola & Locatelli Editori, 1990–1994.
- Sartori, Claudio. »La prima diva della lirica italiana: Anna Renzi«. *Nuova Rivista Musicale Italiana* 2 (1968): 430–52.
- Selfridge-Field, Eleanor. *A New Chronology of Venetian Opera and Related Genres, 1660–1760*. Stanford: Stanford University Press, 2007.
- Selfridge-Field, Eleanor. *Song and Season: Science, Culture, and Theatrical Time in Early Modern Venice*. Stanford: Stanford University Press, 2007.
- Snoj, Jurij. *Umetnost glasbe v času od Monteverdija do Bacha*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2017.
- Snowman, Daniel. *The Gilded Stage: A Social History of Opera*. London: Atlantic Books, 2009.
- Solomon, Jon. »The Influence of Ovid in Opera«. V: *A Handbook to the Reception of Ovid*, ur. John F. Miller in Carole E. Newlands, 371–385. Chichester: Wiley, 2014.
- Staffieri, Gloria. *L'opera italiana. Dalle origini alle riforme del secolo dei Lumi (1590–1790)*. Rim: Carocci, 2014.
- Strohm, Reinhard. »Ancient Tragedy in Opera and the Operatic Debut of Oedipus the King (Munich, 1729)«. V: *Ancient Drama in Music for the Modern Stage*, ur. Peter Brown in Suzana Ograjenšek, 160–176. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Škraban, Kajetan. »Opera in smrt«. *Problemi: revija za kulturo in družbena vprašanja* 54, št. 5–6 (2016): 127–158.

- Škraban, Kajetan. »Norost v operi«. *Problemi: revija za kulturo in družbena vprašanja* 55, št. 1–2 (2017): 161–192.
- Vidmar, Luka. *Ljubljana kot novi Rim. Akademija operozov in baročna Italija*. Ljubljana: SAZU, 2013.
- Wilson, Alexandra. »Gender«. V: *The Oxford Handbook of Opera*, ur. Helen M. Greenwald, 774–794. New York: Oxford University Press, 2014.
- Žužek-Kres, Martin. »So določeni vzorci manipulacije z antično kulturo epistemološka konstanta ne glede na čas, kulturo in institucijo?« V: *Antika za tretje tisočletje*, ur. Maja Sunčič in Brane Senegačnik, 203–212. Ljubljana: ZRC SAZU, 2004.

Anja Dular

Antični avtorji na knjižnih policah kranjskih plemičev

V Britanski knjižnici hranijo rokopis Johna Swintona iz leta 1734, kjer je zapisal, da je gostilničar v Ljubljani govoril zadovoljivo latinsko, a tekoče italijansko. Ob opisu Gorice pa nadalje, da tam govorijo italijansko, nemško, slovensko in čudno latinščino, ki se nagiba k francoščini.¹ Te sicer skromne notice kažejo, koliko jezikov so uporabljali za medsebojno komuniciranje na našem ozemlju v preteklih stoletjih, a obenem je zanimivo, da je latinščina še v 18. stoletju veljala za pogovorni jezik. Torej je logično, da je bila del izobraževalnega sistema.

V Ljubljani so tiskali učbenike za potrebe šol za latinščino in grščino. Jacob Gretser, nemški jezuit iz 16. stoletja, je sestavil priročnik za učenje grščine – *Rudimenta linguae Graecae*, ena izmed izdaj je izšla pri Janezu Juriju Mayrju leta 1722. Leta 1773 je prav tako za pouk v jezuitski gimnaziji, čeprav je bil to že čas tik pred ukinitvijo reda, izšel didaktični priročnik za retoriko, katerega osnova so Ciceronovi govori – *Ciceronis Rede für den Titus Annius Milo*. Avtor dela je Janez Jakob Knauer, ljubljanski profesor poetike in retorike oziroma, kakor so ga podnaslovili na naslovnici, *Der Gesellschaft Jesu Priester und öffentlichen Lehrer der Redekunst an die Akademie zu Laybach*. Nadalje je zanimiva tudi opomba o založniku, saj je bil to deželni knjigovez Alojz Raab, ki je tudi sicer izdal nekaj knjig namenjenih predvsem intelektualcem.² Obenem pa je to že čas, ko so začeli za ljubljansko šolo uporabljati tudi izraz akademija (Akademie zu Laybach).³ Knjigi sta danes, kot večina učbenikov, precej redki.

---

1 Shaw, »John Swinton«, 88–90; Shaw, *Foreign Travellers*, 19.

2 Dular, *Živeti od knjig*, 149.

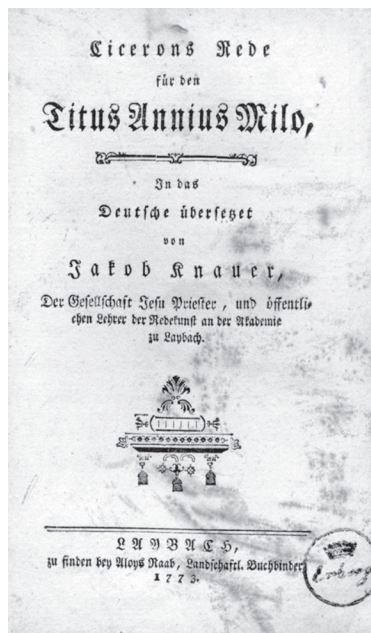
3 Ciperle, *Podoba velikega učilišča ljubljanskega*, 94.

V 18. stoletju v Ljubljani tiskana učbenika za grščino in latinščino:

Slika 1: Jacob Gretser, *Rudimenta linguae Graecae*, Laibaci 1722 (Knjižnica Narodnega muzeja Slovenije).

Slika 2: Jakob Knauer, *Cicero's Rede für den Titus Annnius Milo*, Laibach 1773 (Knjižnica Narodnega muzeja Slovenije).

ZGODOVINSKI VIRI

Raziskava je bila narejena na podlagi podatkov o nekaterih knjižnicah iz obdobja od 16. do 19. stoletja. Kot vire smo lahko uporabili zapuščinske inventarje, rokopisne kataloge, avkcijske tiskane kataloge, sodobne tiskane kataloge in ne nazadnje tudi »ostanke« knjižnic, ki so danes shranjeni v nekaterih javnih in cerkvenih knjižnicah – kot *corpus separatum* ali pa vključene v fonde ne oziraje se na predhodno mesto v plemiških knjižnicah. Popolno informacijo o nekdanjem stanju knjižnice nam dajejo le sodobni tiskani katalogi. Teh pa je malo, za našo raziskavo smo lahko uporabili le *Bibliotheca Valvasoriana*.⁴ Sicer pa so viri precej skromni, pri popisih knjig so pogosto skrajšani naslovi, krajev in letnic izida navadno ne navajajo, imamo celo nekaj formulacij kot »manjše« ali celo »slabše« knjige, del, ki so bila sestavljena iz več enot, niso popisovali in podobno.⁵

⁴ *Bibliotheca Valvasoriana: katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasorja*.

⁵ Dular, »Knjižnica knezoškofa Karla Janeza Herbersteina«, 262.

BRALCI KNJIG

Pri obravnavi zgodovine bibliotek pogosto uporabljamo imena nekdanjih lastnikov. Bralci pa niso bili le oni, ampak širša družina, oziroma družba, za to imamo nekaj dokazov. Iz 16. stoletja lahko omenimo primer biblioteke na Fužinskem gradu pri Ljubljani – knjige je brala širša družina pa tudi Nicodemus Frischlin, ki je potreboval gradivo za sestavo učbenikov v času, ko je deloval v Ljubljani. Verjetno pa Jurij Khisel ni izposojal literature le njemu.⁶ Nadalje vemo, da so plemkinje v tem obdobju na glas brale širši družini in poslom, saj jih Trubar hvali v Posvetilu knjige *Svetiga Pavla Lystuvi* (Tübingen, 1567). Torej je že v 16. stoletju plemiške knjižnice uporabljalo vsaj več družinskih članov, pa tudi širša okolica.

Za 17. stoletje lahko vzamemo v pretres Valvasorjevo knjižnico. Da je bila namenjena širši družini, ne le znanstvenemu delu lastnika, lahko pokažemo z nekaj primeri. V sklopu publikacij z letnico 1689 so dela, ki jih je kupil za svoje mlajše otroke (*Fabulae Aesopicae notiores et in scholis usitatiores*, Stockholm in Hamburg, 1689). Tudi v turjaški knjižnici je bilo nekaj podobnih knjig, na primer učbenik *Methodus nova et acurata docendi* Louisa Couvaya (okoli 1650) ali kuharski knjigi Marxa Rumpolta *Ein new Kochbuch, Das ist ein gründliche Beschreibung auf Teutsche, Vngerische, Hispanische Italianische vnd Frantzösische weiss, Kochen vnd zubereiten soll* (Frankfurt, 1587) in Bartolommea Scappija *Dell'arte del cucinare con il mastro di casa e trinciante* (Benetke, 1643).⁷ V Grünovi biblioteki je bila »ženska literatura« – modni časopisi, knjige o slikarstvu (Georg Christoph Günther, *Praktische Anweisung zur Pastellmahlerey*, 1792), kar je bilo evidentno namenjeno ženi, ki se je ukvarjala z likovno umetnostjo.⁸ Torej lahko zaključimo, da so nekdanje bogate knjižnice imenitnikov služile skozi vsa stoletja vsaj celi družini, če že ne širši okolici – na primer Zoisova knjižnica, ki je bila namenjena celotnemu znanstvenemu krožku. Glede na dejstvo, da so se danes nekatere knjige iz zbirk ohranile na drugih mestih, lahko seveda sklepamo o posojanju tudi že v času, ko so bile še v lasti posameznih družin.

PREDSTAVITEV POSAMEZNIH KNJIŽNIC

16. stoletje

Seznami knjig štirih protestantskih pridigarjev – Jerneja Simplicija, Jurija Dalmatina, Jurija Klementa in Felicijana Trubarja so ohranjeni v Arhivu

6 Kidrič, »Frischlin Nikodem«, 191.

7 *Catalogue of Valuable Printed Books and Atlases: The Property of senhor German Mailhos and senhora Johana Auersperg de Mailhos from Uruguay.*

8 Dular, »Knjige Anastasiusa Grüna«, 19.

Republike Slovenije. V popisih so knjige razdeljene po formatih – folio, quarto, octavo, duodecimo, žal pa ne vsebujejo podatkov o krajih natisa in letnicah izida posameznih knjig.

Najobsežnejša je bila biblioteka Felicijana Trubarja. Ob prevzemu gradiva so jo ocenili na 170 goldinarjev in 52 krajcarjev. V njej je bila zaloga 141 novih slovenskih knjig – med njimi 31 Hišnih postil in 82 pesmaric. Na policah pa je imel 268 različnih publikacij. Seveda je hranil največ knjig z religiozno vsebino, precej jih je s področja medicine. Poleg slovarjev za klasične jezike so na seznamu dela Tertulijana, Vergilija, Cicerona, Ovidijeve *Epistolae Heroidum* ter v nemščino prevedene knjige Flavija Jožefa, Plutarha in Seneke.⁹

Obsežno knjižnico je imel Jurij Dalmatin. Leta 1596 so ocenili njeno vrednost na 211 goldinarjev in 13 krajcarjev. V njej je bilo 225 naslovov knjig v 243 zvezkih. Pretežen del publikacij je bil namenjen proučevanju verskih vprašanj, Luthrovim tezam, Bibliji. Imel pa je več slovarjev in slovníc za klasične jezike ter učbenike za le te (npr. *Synonima Rulandi Graeca; Florilegium Diversorum Epigrammatum Graece*). Dela antičnih avtorjev je bral v latinščini oziroma grščini. Po skrajšanih naslovih moremo presoditi, da so bile to komentirane izdaje del Livija (*cum Annotationibus Velcurionis*), Ksenofonta, Kvintilijana, Horacija, Demostena, Hezioda, Cicerona in Valerija Maksima. Imel je kar tri različne izdaje Homerjeve Iliade – med njimi je navedena *Homeri Ilias Iustinopolitane interprete*, kar bi lahko bila beneška izdaja iz leta 1537. Prav tako sta na seznamu dva komentarja k Aristotelovim tezam (*Aristotelis Organum Graecum*).¹⁰

Pridigar Jurij Klement je imel na knjižnih policah 141 knjig. Poleg del z versko vsebino je bilo nekaj del s področja zgodovinopisja, prava in pa več izdaj antičnih avtorjev. V nemškem prevodu je bral dela Plinija Starejšega, Katona Mlajšega, knjigi Julija Cezarja in Cicerona je imel v latinščini, medtem ko je Vergilija lahko prebiral v originalu ali v nemščini, Aristotela pa v francoščini.¹¹

Ob popisu so knjižnico Jerneja Simplicija leta 1595 ocenili na 121 goldinarjev in 19 krajcarjev, v njej je bilo 113 publikacij. Dela antičnih avtorjev so bila vsa natisnjena v manjšem formatu. Na Simplicijevih policah sta bili po dve knjigi Vergilija in Cicerona (*Epistolae Ciceronis cum annotationibus Cammerrarij; Orationum Ciceronis pars 3*), pa Horacij, Seneka (*Philosophia Naturalis*) in Ezopove basni (*Fabulae Aesopi Graecolatinae*).¹²

Po pregledu fondov teh štirih knjižnic lahko zapišemo, da so imeli različna dela antičnih avtorjev, prav vsi pa so brali Cicerona. Maja Žvanut je na podlagi fondov bibliotek ugotavljala, da so imeli solidno humanistično izobrazbo.¹³

9 SI AS, Deželni stanovi za Kranjsko – I. registratura, šk. 92, fasc. 2, 403–415.

10 Prav tam, 384–391.

11 Prav tam, 376–383.

12 Prav tam, 398–402.

13 Žvanut, »Knjižnice na Kranjskem v 16. stoletju«, 278. Število knjig v fondih bibliotek, ki jih navede, se nekoliko razlikuje, saj smo pri ponovnem pregledu dokumentov ugotovili drugačno stanje.

Žal pa knjig danes, razen redkih izjem – na primer slovar *Dictionarium graecolatinum* (Basel, 1565), ki je bil nekoč v Dalmatinovi knjižnici, ni mogoče identificirati. Konec 16. stoletja so deželni stanovi te zbirke knjig sicer odkupili, vendar so bile kasneje predane jezuitom in če ne prej, so zgorele skupaj z večino fonda jezuitskega kolegija leta 1774.¹⁴

Posebej velja izpostaviti knjižnico Viljema Praunspergerja (1497–1589), moža, ki je umrl v visoki starosti, bil pa je večkrat župan, cesarski svetnik, trgovec in lastnik gradu Ponoviče. Po številu knjižnica ni bila velika, v njej je bilo okoli 40 knjig, a med njimi tudi dela antičnih piscev. V nemščini je bral dela Livija, Seneke, Plutarha, v latinščini pa štiri knjige Ciceronovih del in zbrana dela Horacija. Homerjevo *Iliado* je spoznal prek latinske priredbe Lorenza Valla.¹⁵

Če se vprašamo, ali je bila sestava knjižnic v 16. stoletju, vsaj kar se tiče antične literature, na Slovenskem specifična, lahko ugotovimo, da ne. Kot primerjavo lahko upoštevamo knjižnico humanista Michaela Tiffernusa, sicer rojenega v naših krajih, a je živel na Württemberškem. Popisana je bila v zapuščinskem inventarju leta 1555. Zastopani so sledeči antični avtorji – Aristotel, Cicero, Homer, Platon, Herodot, Ksenofont, Cezar, Salustij, Vergilij, Horacij, Seneka, Ovidij, Strabon, Kvintilijan.¹⁶

17. stoletje

Na gradu Luknja nad izvirov rečice Prečna pri Novem mestu je imel razmeroma bogato biblioteko Franc Gall. V zapuščinskem inventarju iz leta 1614 je popisanih 89 knjig.¹⁷ Glede na to, da ga povezujejo s protestantskim gibanjem,¹⁸ ki v tem času še ni povsem zamrlo, je zanimivo, da je imel tudi katoliške verske knjige (npr. *Alt teutsch catholische Postil*), presenetljivo veliko pa je imel slovnice in slovarjev za razne jezike – klasično grščino in latinščino ter italijanščino. V latinščini je bral dela Cicerona, Aristotela, Vergilija, Terencijeve in Aristofanove komedije, Horacijeve pesnitve, Plutarhove življenjepise Rimljanov, Ezopove basni. Listal je lahko tudi po dveh v nemščino prevedenih knjigah rimskega zgodovinarja Livija.

Iz 17. stoletja najbolje poznamo knjižnico vsestranskega preučevalca Kranjske in sosednjih dežel, zgodovinarja Janeza Vajkarda Valvasorja. Na svojem gradu Bogenšperk je zbral obsežno zbirko knjig, ohranjeni so podatki za 2630 naslovov.¹⁹ Lahko jo osvetlimo po jezikovni strani. Razmerje med knjigami v nemščini in latinščini je 4:1, kar je razumljivo, saj je Valvasor zbiral

14 Rupel, *Primož Trubar*, 182.

15 SI AS, zap. inv. fasc. XXXIV, lit. P, št. 5; Žvanut, »Knjižnice na Kranjskem v 16. stoletju«, 280.

16 Wiesmann, »Humanist Michael Tiffernus«, 455.

17 Gall von Gallenstein Franz, 1614, SI AS, zap. inv. fasc. XVI, lit. G, št. 10. Majda Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, 272–274.

18 Kidrič, »Gall«, 199.

19 *Bibliotheca Valvasoriana: katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasorja*.

publikacije s področij, kjer je v 17. stoletju latinščina že izgubljala primat. Kot zanimivost pa naj vendarle omenim, da je v sočasni knjigotrški ponudbi Janeza Krstnika Mayrja iz leta 1678, če upoštevamo le knjige s področja filozofije, filologije in zgodovinopisja, skoraj dvakrat več latinskih kot nemških knjig (2:1).²⁰

Imel je slovarje za starogrški in hebrejski jezik, a ta segment tu ni relevanten. Valvasor je hranil v svoji knjižnici dela, ki so bila natisnjena v 16. stoletju – torej v njegovem času niso bila več v »prosti« prodaji. Iz 16. stoletja so bila na policah na Bogenšperku nekatera antična besedila v originalnih jezikih, prevodih in s komentarji. Zanimivo je, da je Valvasor kupoval knjige antičnih avtorjev vse do dne, ko se je moral posloviti od knjižnice, najmlajše delo je bilo natisnjeno leta 1690, tedaj je dodal dvema latinskima izdajama Horacijevih pesnitev iz let 1604 in 1668 še nemški prevod (Leipzig, 1690).

Če najprej predstavim dela antičnih avtorjev, našteli smo dela tridesetih, zastopanih pa je 66 različnih knjig. Objav iz 16. stoletja je 19, iz 17. stoletja pa 47. Valvasor je imel na knjižnih policah antikvarne publikacije iz 16. stoletja in sicer tri dela Aristotela – dve v latinščini, eno v nemščini, dve Cezarjevi knjigi v nemščini, Evzebijovo razpravo o zgodovini krščanske cerkve v nemščini, Heziodove pesnitve pa so bile prevedene v latinščino, a dodana so besedila o grških bogovih in nekaj pesmi v grškem jeziku. Več avtorjev je zastopanih z izdajami tako iz 16. kot tudi 17. stoletja: Livij, Plinij Starejši, Ezop, Terencij, Vergilij in Vitruvij. Zanimive so Vegecijeve knjige o vojaški tehniki (Publius Flavius Vegetius Renatus, *De re militari*), starejši dve v latinščini in nemški prevod z začetka 17. stoletja. Le s knjigami iz 17. stoletja pa so zastopani sledeči antični avtorji: Apulej, Arhimed, grški filozof Artemidor, Kurcij Ruf (Quintus Curtius Rufus), Evklid, Publij Anij Flor (Publius Annius Florus), Tacit, Hegezip (Hegesippus), Hipokrat, Homer, Horacij, Izokrat, Kornelij Nepot, Ovidij, Prokopij, Salustij, Valerij Maksim. O cerkveni zgodovini sta pisala Hegezip in Flavij Jožef. S po petimi izdajami sta zastopana Vergilij in Ovidij. Medtem ko so vse knjige prvega v nemščini, pa je Valvasor kupil po dve izdaji Ovidija v latinščini in nemščini ter eno italijansko.

Zanimiva je tudi jezikovna struktura. 25 knjig je objavljenih v latinščini, 35 v nemščini, dve v latinščini in grščini, štiri pa v drugih jezikih; dve v francoščini, po ena pa v italijanščini in toskanščini.

Morda dodamo še ta podatek, da so prav vse knjige opremljene bodisi s komentarji, prevodi, slovarji, slovnico, ponekod so dodane tudi lekcije (učbeniki), življenjepisi avtorjev, ilustracije, torej načini objav, ki jih poznamo še danes. Posebno mesto med njimi imajo tiste, ki so bile namenjene učenju klasičnih jezikov, oziroma branju. Značilni primeri učbenikov, ki bi jih lahko uporabljal že lastnik knjižnice (Valvasor) kot gimnazijec je *Homeri Iliadis – in*

²⁰ *Catalogus librorum qui nundinis Labacensibus autumnalibus in officina libraria Joannis Baptistae Mayr, venales prostant: anno M. DC. LXXVII.*

usum scholarum Societatis Iesu (besedilo v latinščini in grščini iz leta 1627), mlajšim članom družine pa so bile namenjene izdaje Ezopa. Natis iz leta 1679 v nemščini je bil namenjen šolarjem, učenju slovnice pa knjiga iz leta 1689 *Fabulae Aesopicae ... cum expositione Germanica* – tiskano v Stockholmu oz. Hamburgu. Leta 1689, torej tik pred finančnim zlomom, je še nabavljal knjige (kupoval jih je vse do 1691!), med njimi je bila tudi nova izdaja Ezopovih Basni, teksta, ob katerem so se plemiški otroci učili brati.²¹ Knjiga je bila nedvomno namenjena pouku najmlajših Valvasorjevih otrok. V Ezopovi latinski izdaji iz leta 1558 je zapisano *iam denuo multo emendatius quam ante aeditae!* Delo je dopolnjeno z življenjepisom avtorja in drugimi pojasnili. Tudi to je bil učbenik, a kupljen bolj kot antikviteta.

Zanimivo je primerjati Valvasorjevo knjižnico s sočasno Turjaško zbirko knjig. Janez Ludvik Schönleben je popisal biblioteko Volfa Engelberta Auersperga dvakrat in sicer leta 1655 in 1668, slednji seznam je ohranjen v prepisu iz leta 1762 in navaja okoli 3300 del.²² Ko so leta 1982 pri londonski avkcijski hiši Sotheby razprodali publikacije iz obdobja od 15. do 17. stoletja, ki so jih vse dotlej hranili potomci Turjačanov,²³ je bilo na seznamu med 440 naslovi šestnajst knjig antičnih avtorjev, ob njih pa tudi nekaj učbenikov za klasične jezike. Aristotelovo delo v grščini je bilo natisnjeno še v času inkunabul, večinoma pa so to knjige iz 16. stoletja. Iz Urugvaja so poslali na razprodajo dela Apijana, Ovidija, Cicerona, Platona, Ptolemaja, Svetonija, Seneke, Tertulijana, Vitruvija pa tudi dve publikaciji s področja medicine – Galena in Hipokrata.

Katalog turjaške knjižnice – *Catalogus sive Repertorium amnium Librorum Bibliothecae Illustrissimi et excellentissimi Domini Wolfgangi Engelberti S. R. I Comititis ab Auersperg, et Gottschee, Domini in Schön- et Seissenberg* je razdeljen na osemnajst oddelkov.²⁴ Podrobno smo pregledali le tri. Deseti vsebinski sklop nosi ime *Poeta*. V ljubljanskem Auerspergovem knežjem dvorcu v drugi polovici 17. stoletja so bili med poezije uvrščeni trije zvezki Ovidijevih pesnitev, dve knjigi Vergilijevih ter ena Horacijevih zbranih del.

Seveda so dela antičnih avtorjev uvrščena tudi v ostalih sklopih, npr. *Classis Politica*, zgodovina – *Classis Prophanarum aut mundanarum Historiarum*, *Classis Philosophica*, a naj se na tem mestu omejim le še na dva oddelka. Vsebinsko enajstega – *Philologi* so označili kot *Hoc Classis continet gramaticos linguistas, Dictionaria, eos qui recte et pure Loqui atq; Scribere docent. Item eos qui de variis rebus promissae doctant et vias ad eruditionem Scolasticam prosterunt*. Tu najdemo na seznamu Homerjevi deli *Iliado* in *Odisejo*, natisnjeni v Amsterdamu leta 1656, pa tudi grško latinsko baselsko izdajo iz leta 1551. Turjačani so imeli

21 Bruncker, »Humanismus, Reformation und Barock«, 26–30.

22 Žargi, »Auerspergov knežji dvorec v Ljubljani«, 285–291.

23 *Catalogue of valuable printed books and atlases: The Property of senhor German Mailhos and senhora Johana Auersperg de Mailhos from Uruguay.*

24 Original hrani Haus-, Hof- und Staatsarchiv na Dunaju, kopija pa je v knjižnici Narodnega muzeja Slovenije.

tudi več različnih izdaj Ciceronovih del, Plutarhove *Epitome vitarum* (Pariz, 1564), dela Seneke, Aristotela, Apuleja, Aftonija iz Antiohije (*Aphthonius*), Cezarja, Veleja Paterkula, Horacija in Lukijana.

Prav tako vsebuje učbenike deveti oddelek: *Humanistae – Hanc in Classe Solum illi tractatus qui ad eruditionem Juventutis Compositi incorporati*. Med naslovi sem našla dela Aristotela, Demostena, Dionizija Halikarnaškega, Hezioda, Homerja, Lukijana, Vergilija, Ovidija in Plinija. Med knjigami, namenjenimi mladini, so tudi po tri izdaje Horacijevih in Senekinih in kar petnajst različnih izdaj Ciceronovih del. Čeprav nismo podrobno pregledali vsega popisa fonda turjaške knjižnice, pa lahko ugotovimo, da so brali dela antičnih avtorjev v latinščini in grščini; prevodi v nemščino ali druge moderne jezike so maloštevilni. Precej del je prirejenih in namenjenih mladini za učenje latinščine oziroma grščine. Turjačani so imeli torej na knjižnih policah večji izbor del antičnih avtorjev kot Valvasor, obenem pa je zanimivo, da niso brali prevedenih tekstov.

18. stoletje

Na dvorcu Smlednik se je ohranil rokopisni katalog knjižnice, ki so ga sestavili leta 1771. Vanj so vpisovali še knjige, ki so jih nabavili med letoma 1771 in 1790. Katalog je zanimiv, ker ima tri dele: abecedni, mestni in stvarni katalog, obdelanih je 428 knjig in v dodatku še 38, torej 466 del, žal pa v njem ni letnic in krajev izida knjig, kar bi omogočalo popolno identifikacijo publikacij. Če se najprej ustavimo pri jezikovni raznolikosti, moramo ugotoviti, da tu prevladuje latinščina, kar je glede na lastnika nekako razumljivo, saj je bil doma v pravnih znanostih, kjer je konec 18. stoletja še dominirala latinščina. Sicer pa imamo knjige tudi v nemščini, francoščini, italijanščini, angleščini, španščini in slovenščini.²⁵

Zelo pester je izbor antične literature. Zgodovinske dogodke so opisovali Arijan, Kurcij Ruf, Justinijan, Livij, Lukan, Julij Cezar, Tacit, Salustij, Valerij Maksim. Pozornost bralcev baročne dobe so pritegnili tudi delno literarno obravnavani opisi zgodovinskih osebnosti izpod peresa Svetonija in Kornelija Nepota. Antičnih avtorjev, ki so obravnavali zgodovinske teme, je bilo torej na Smledniku enajst. Vsa dela so bila v latinščini.

Ena izmed ved, ki ji tudi sodobniki lahko najdemo vzornike v času antike, je prav gotovo govornišvo, med njimi ima posebno mesto Cicero. Na Smledniku je bilo devet njegovih knjig. Imeli so še dela Kvintilijana, Plinija, Juventija in Aftonija. V tem sklopu smo torej našeli trinajst latinskih knjig, ki jih je ustvarilo pet avtorjev. Nadalje imamo petnajst leposlovnih del, in sicer satire, komedije, tragedije, basni, pesnitve, epigrame. Njihovi avtorji so Juvenal, Plaut, Fedrus, Seneka, Katul, Ovidij, Horacij, Vergilij, Marcial. Med

25 Dular, »Knjižnica gradu Smlednik po katalogu iz leta 1771«, 20.

knjigami devetih avtorjev je le ena natisnjena v francoščini. Med avtorji z več deli sta bila na Smledniku Cicero (9) in Ovidij (7). Zaključimo lahko, da je bilo na Smledniku s področja klasične antične literature zastopanih vsaj 24 različnih avtorjev z 38 knjigami.

Če si dovolimo hitro primerjavo. Na Smledniku so imeli več kot petkrat manj knjig, kot jih je bilo na Bogenšperku, toda del antičnih avtorjev je bilo procentualno mnogo več. Valvasor je imel na knjižnih policah dela tridesetih antičnih avtorjev v 66 knjigah, Smledniški pa štiriindvajset avtorjev v 38 knjigah. Torej 100 let mlajše obdobje ni prineslo bistvenih sprememb v odnosu do antične literature. Zanimivo je tudi, da Smledniški praktično niso imeli prevodov del antičnih avtorjev v nemščino, vsaj tako lahko sklepamo na podlagi kataloga. Le dve med njimi bi lahko uvrstili v kategorijo »učbeniki«; to je Aftonijevo delo o retoriki *Progymnasmata* in Fedrove *Fabulae*. Ne moremo pa prezreti, da je v knjižnici ostala verjetno iz šolskih dni tudi grška začetnica – Gretseri *Rudimenta Graecae*, ki so jo uporabljali v jezuitskih šolah.

V knjižnici ljubljanskega škofa Karla Janeza Herbersteina, poznamo jo po avkcijskem katalogu, ki je izšel ob njegovi smrti leta 1787, so bile različne izdaje, največkrat zbrana oz. izbrana dela s komentarji številnih antičnih avtorjev. Med njimi so tako leposlovna dela kot tudi objave filozofov in zgodovinarjev. Naj jih na tem mestu le naštejemo: Katul, Tibul, Cicero, Propercij, Kornelij Galus, Julij Cesar, Kornelij Nepot, Horacij, Ovidij, Plavt, Platon, Juvenal, Lukrecij, Livij, Plinij Starejši, Fedrus, Salustij, Seneka, Tacit, Svetonij, Terencij, Valerij Maksim, Heziod in Vergilij. Herberstein je imel največ knjig v latinščini, sledijo pa knjige v francoščini, nemščini in italijanščini.²⁶ Vsa dela antičnih avtorjev je bral v latinščini.

19. stoletje

Jožef Kalasanc Erberg je konec 18. stoletja pridobil posestvo Dol pri Ljubljani. Grad so krasila dela pomembnih evropskih slikarjev, imel je stare francoske rokopise in beneške inkunabule, a težišče njegovega zanimanja je bilo povezano s Kranjsko. V arhivu se je ohranil katalog dolske knjižnice iz leta 1800.²⁷ Tu so knjige razvrščene po stvarnih skupinah. Za našo tematiko so najzanimivejši razdelki *Sprachenkunde* (o jezikih), ki se seveda začne z latinščino, grščino, hebrejščino, sledijo pa nemščina, holandsščina, angleščina, francoščina, italijanščina, španščina, ilirščina. Tudi razdelek *Schöne Wissenschaften* (leposlovje) se začne z latinščino. V tem jeziku je vrsta antičnih avtorjev, enako kot pri razdelku *Geschichte*, ki se začne z deli antičnih avtorjev. O dolski knjižnici imamo nato še en ohranjen dokument – poročilo o stanju iz leta 1822, ki ga je sestavil Anton Rožič.²⁸

26 Dular, »Knjižnica knezoškofa Karla Janeza Herbersteina«.

27 Umek, *Erbergi in dolski arhiv*, 187.

28 Op. cit.

Danes so knjige, ki so bile nekoč na Dolu, le deloma ohranjene v knjižnici Narodnega muzeja Slovenije. Po smrti lastnika leta 1843 pa vse do leta 1880, ko je Deželni odbor Kranjske namenil za odkup in prenos Erbergove knjižnice v Deželni muzej 10.000 goldinarjev, se je marsikaj porazgubilo. Najdragocenejši rokopisi in knjige so dobili mesto v privatnih in javnih bibliotekah širom po Evropi. Vsi izvodi so bili označeni z Erbergovim žigom, grbom, torej neke vrste ekslibrisom.

Za našo raziskavo bi si seveda želeli, da bi imeli pred seboj popolnejši in obenem tudi »aktualnejši« seznam knjižnice, da bi lahko ob delih antičnih avtorjev ugotavljali, ali imamo pred seboj knjige, ki jih lahko uvrstimo med učbenike za klasične jezike, komentirane izdaje, prevode v sodobne jezike. Pomanjkljivosti seznama se kažejo že pri primerih, kot je Florjančičevo temeljno delo o numizmatiki – *Bos in lingua* (1695 – v katalogu piše 1698!), ki je uvrščeno med leposlovje. Naj se na tem mestu izognemo naštevanju avtorjev, večino smo omenili že v vseh obravnavanih knjižnicah, in omenimo le, da je danes v knjižnici Narodnega muzeja Slovenije ljubljanska izdaja Boetijevega dela *De consolatione philosophiae* (1682) in prav tako v Ljubljani izdani učbenik *Ciceronis Rede für den Titus Annius Milo* (1773). Glede na fond Erbergove knjižnice pa za slednje delo težko rečemo, da je to ena izmed knjig, na podlagi katere so se predstavniki Erbergove družine učili govorništva, saj je lahko knjiga prišla v knjižnico tudi kot »ljubljski tisk«, ki ga je Jožef Kalasanc posebej zbiral.

Končajmo s knjižnico Antona Aleksandra Auersperga – Anastasiusa Grüna. Tudi tu je problematično izreči dokončne sodbe o vsebini knjižnice, saj smo ugotovili, da zbirka, ki je leta 1910 prišla z gradu Turn pri Leskovcu v tedanji Deželni, danes Narodni muzej Slovenije, ni neokrnjena. Del knjig je bil vključen v Lenarčičevo knjižnico na Verdu pri Vrhniki. Nekaj o delih antičnih avtorjev pa lahko seveda zapišemo tudi na podlagi fonda, ki je danes v muzejski knjižnici.

Med nekaj manj kot 2500 zvezki je kar 205 knjig povezanih z antiko. To so bodisi izdaje antičnih avtorjev bodisi razprave o tem zgodovinskem obdobju. Kupoval je literarna prozna in dramska dela (Evripid, Aristofan, Lukijan), pesniške zbirke (Horacij, Ovidij, Katul, Tibul), spise antičnih zgodovinarjev (Polibij, Tukidid, Ksenofont, Herodot), geografov (Strabon, Pavzanas) in govornikov (Demosten). Zanimivo je, da je bilo v knjižnici tudi po več izdaj istega avtorja (Strabon, Homer). Knjige so v latinščini ali grščini ter v prevodih v nemščino in francoščino.²⁹

Oglejmo si izdaje Homerjevih del, predvsem *Iliade*. Najstarejši izdaji *Iliade* sta s konca 18. stoletja. V Halleju je bil leta 1778 izdan učbenik *Ilias ex recensione Samuelis Clarkii, in usum scholarum et academiaram edidit, notas adspersit, clavem adiect.* Aug. Herm. Niemeyer (Halle, 1778). Le tri leta kasneje

29 Dular, »Knjige Anastasiusa Grüna«.

(1781) je izšla v Flensburgu že druga izdaja nemškega prevoda *Iliade* izpod peresa Leopolda Stolberga. Na Leskovcu so imeli vsaj še štiri izdaje *Iliade* iz 19. stoletja, in sicer drugo (1802) in peto (1823) izdajo prevoda Johana Heinricha Vossa. Poleg omenjenih je bil v 19. stoletju natisnjen tudi učbenik *Ilias, nova editio accurata in usum praelectionum academicarum et scholarum* (Leipzig, 1819), in prav tako v Leipzigu je leta 1825 izšla kompletna izdaja *Iliade* v grščini z 10 stranmi uvoda v latinščini – *Ilias secundum recensionem Wolfii cum praefacione Goldfredi Hermanii, editio stereotypa*. Torej od šestih različnih izdaj so trije prevodi v nemščino, en kompleten natis grškega besedila s kratkim uvodom v latinščini in dve različni izdaji učbenikov. Anastasius Grün je hranil že v primeru Homerjeve *Iliade* ves spekter različic izdaj, ki jih tudi sicer zasledimo pri knjigah antičnih avtorjev v plemiških knjižnicah novega veka.

SKLEPNE MISLI

V vseh knjižnicah so imela dela antičnih avtorjev pomembno mesto, zastopani so avtorji, ki so se ukvarjali z različnimi žanri (leposlovje, zgodovinopisje, govorništvu).

Jezik ni merodajen za antično literaturo. Knjige so v originalu (v grščini in latinščini) ali v prevodih. Tu prevladuje nemščina, nekaj je francoščine in italijanščine, kot izjemo lahko omenimo toskanščino. Na podlagi gradiva smo lahko ovrgli tezo, da naj bi bile objave v latinščini vezane na starejša obdobja, medtem ko bi v 18. in 19. stoletju prevladovali prevodi v moderne jezike, kot sta nemščina, francoščina. Odločitev za nakup prevedenih knjig antičnih avtorjev, teh je bilo vse od 16. stoletja naprej na tržišču precej, je bila prepuščena lastnikom bibliotek. Med predstavljenimi zbirkami knjig je bilo največ prevodov na policah Valvasorjevega Bogenšperka.

Vse izdaje, ki smo jih našli po bibliotekah, vsebujejo vsaj podatke o avtorjih, praviloma so opremljene še s komentarji, slovarji in slovničnimi dodatki. V 19. stoletju se ti dodatki nekoliko zreducirajo, vendar so v izdajah integralnih tekstov še vedno kratki uvodi na nekaj straneh. Ta trend je opaziti tudi v spremenjenem odnosu do klasičnih jezikov v šolskem sistemu.³⁰

Vse obravnavane knjižnice so imele tudi antična dela, ki so bila v določenem obdobju učbeniki klasičnih jezikov. Torej lahko zaključimo, da so lastniki obdržali v svojih knjižnicah tudi antična dela, iz katerih so se nekoč učili brati prve latinske in grške misli. Pogosto so to poenostavljena ali lažja latinska in grška besedila. Pozneje so jih skupaj z ostalim gradivom svojih bibliotek predali v hrambo nekaterim eminentnim kranjskim bibliotekam. Tako sta v Semeniško knjižnico prišla učbenika *Emmanuelis Alvari ... De institutione grammatica, libri tres: nunc primùm à quamplurimis, quae in typum*

³⁰ Ciperle, *Klasični jeziki*, 19.

irrepserant mendis, plenè, quoad fieri potuit, perpurgati (Videm, 1687) in *Thesaurus Ciceronianus linguae Latinae: accessit in gratiam juniorum, Germanica praecipuorum vocabulorum et phrasium interpretatio diligens et copiosa una cum Germanico indice locupletissimo / in usum et gratiam studiosae iuventutis iam olim collectus per Antonium Schorum* (Strasbourg, 1597), ki ju je nekoč uporabljal stolni kanonik Jurij Andrej Gladič. Operoz Janez Krstnik Prešeren je imel petjezični slovar Jana Komenskega (Frankfurt, 1662). Frančišek Jožef Thallmainer, nekdanji bibliotekar škofijske, danes semeniške knjižnice, je hranil učbenika za učenje obeh klasičnih jezikov – *Linguae graecae fundamenta* (Bamberg, 1755) in Porrettijevo delo *Gramatica della lingua latina* (Padova, 1755), čeprav ju glede na letnici izida ni uporabljal v času šolanja. Janez Jurij Dolničar je imel v svoji knjižnici učbenika za grščino izpod peresa Jacoba Gretserja (*Jacobi Gretseri Societatis Jesu Institutionum linguae graecae liber primus*, Dillingen, 1621), ki so jo uporabljali v jezuitskih gimnazijah.

Končajmo s priljubljenim učbenikom oziroma predelavo tekstov Tiberija Klavdija Donata (*Donati in libros duodecim Aeneidos quae antea desiderabatur absoluta interpretatio*, Neapelj, 1535), ki so ga uporabljali nekako do sredine 16. stoletja, kasneje pa so zopet segli po klasikih.³¹ Med izvodi, ki so se ohranili na Slovenskem, imamo vsaj za enega podatke o provenienci, saj je bil nekoč na Windischgraetzovem gradu Haasberg (Planina), danes pa ga hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.³² Postavlja se sicer vprašanje, zakaj so nekdanji lastniki obdržali ob vseh razkošnih izdajah antičnih avtorjev tudi te preproste, pogosto slabo ohranjene učbenike. Verjetno lahko prav v tem dejanju vidimo odnos do knjige kot kulturne dobrine, v dejanju nekdanjih lastnikov pa izraz spoštovanja do nje.

BIBLIOGRAFIJA

Primarni tiskani viri

- Bibliotheca Valvasoriana: katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasorja*, ur. Lojze Gostiša. Ljubljana in Zagreb: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 1995.
- Catalogus librorum qui nundinis Labacensibus autumnalibus in officina libraria Joannis Baptistæ Mayr, venales prostant: anno M. DC. LXXVII.* (Faksimile Ljubljana, Mladinska knjiga, 1966.)
- Catalogue of Valuable Printed Books and Atlases: The Property of senhor German Mailhos and senhora Johana Auersperg de Mailhos from Uruguay.* London: Sotheby 1982.
- Verzeichniss der Fürst bischofl. Karl Graf von Herbersteinisch. Verlass. Laybach: Joh. Fried. Eger 1788.

³¹ Ciperle, prav tam, 6.

³² Windisch-graetzsche Bibliothek Schloss Haasberg: NUK: DS II 273903.

Primarni arhivski dokumenti

- Catalogus Librorum Francisci Baronis Flednigg Domini in Flednigg Cammerarij. & Consiliarij Suae Majestatis Imperaricis. & Reginae Hungariae & Bohemiae. De Anno 1771.* Hrani knjižnica Narodnega muzeja Slovenije.
- Catalogus sive Repertorium amnium Librorum Bibliothecae Illustrissimi et excellentissimi Domini Wolfgangi Engelberti S. R. I Comitis ab Auersperg, et Gottschee, Domini in Schön- et Seissenberg.* Original hrani Haus-, Hof- und Staatsarchiv na Dunaju, kopija je v knjižnici Narodnega muzeja Slovenije.
- SI AS 2 Deželni stanovi za Kranjsko – I. registratura, šk. 92, fasc. 2, 376–415.
- Praunsperger – SI AS, Zapuščinski inventarji, fasc. 34 lit. P, št. 5.
- Gall – SI AS, Zapuščinski inventarji, fasc. 16, lit. G, št. 19.

Sekundarna literatura

- Brunker, Otto. »Humanismus, Reformation und Barock.« V: *Die Bilderwelt im Kinderbuch*, ur. Albert Schug, 26–30. Köln: Kunst- und Museumsbibliothek und Rheinisches Bildarchiv der Stadt Köln, 1988.
- Ciperle, Jože. *Klasični jeziki in učne ustanove pri Slovencih do leta 1918*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1981.
- Ciperle, Jože. *Podoba velikega učilišča ljubljanskega*. Ljubljana: Slovenska matica, 2001.
- Dular, Anja. »Knjižnica gradu Smlednik po katalogu iz leta 1771.« *Kronika* 34, št. 1–2 (1986): 15–32.
- Dular, Anja. »Knjižnica knezoškofa Karla Janeza Herbersteina.« V: *Predmet kot reprezentanca: okus, ugled, moč*, ur. Maja Lozar Štamcar, 259–278. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2010.
- Dular, Anja. »Knjige Anastasiusa Grüna – Antona Auersperga v Narodnem muzeju Slovenije.« V: *Anton Aleksander grof Auersperg – Anastazij Grün*, ur. Mira Miladinovič Zalaznik in Stane Granda, 13–30. Ljubljana: Nova revija, 2009.
- Dular, Anja. *Živeti od knjig*. Knjižnica »Kronike« 7. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002.
- Kidrič, France. »Frischlin Nikodem.« *Slovenski biografski leksikon* 1 (1925–1932): 191.
- Kidrič, France. »Gall (baroni Gallenstein).« *Slovenski biografski leksikon* 1 (1925–1932): 197–202.
- Rupel, Mirko. *Primož Trubar: življenje in delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1962.
- Shaw, Trevor. *Foreign Travellers in the Slovene Karst 1537–1900*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2000.
- Shaw, Trevor. »John Swinton: potovanje skozi slovenske dežele leta 1734.« *Kronika* 47, št. 3 (1999): 82–98.
- Slovenski protestantski pisci*, 2. dop. izd. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.
- Smole, Majda. *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Umek, Ema. *Erbergi in dolski arhiv*. Publikacije arhiva Republike Slovenije. Inventarji. Serija Graščinski arhivi 5. Ljubljana: Arhiv republike Slovenije, 1991.
- Wiesmann, Christoph. »Humanist Michael Tiffernus.« *Zgodovinski časopis* 41, št. 3 (1987): 439–464.
- Žargi, Matija. »Auerspergov knežji dvorec v Ljubljani.« V: *Theatrum vitae et mortis humanae*, ur. Maja Žvanut in Maja Lozar Štamcar, 277–307. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002.
- Žvanut, Maja. »Knjižnice na Kranjskem v 16. stoletju.« *Zgodovinski časopis* 41, št. 2 (1987): 277–283.

Summary

CLASSICAL AUTHORS ON THE BOOKSHELVES OF CARNIOLAN NOBILITY

The study is based on the inventories of selected aristocratic libraries in Carniola. Due to the frequent incompleteness of the archive sources, it is impossible to determine which editions of the classical authors were once held by this or that library. What can be demonstrated, however, is that the 16th century saw the classics in the libraries of such Protestant preachers as Jernej Simplicij, Jurij Dalmatin, Jurij Klement, and Felicijan Trubar, while the 17th century found them in the libraries of Valvasor and of the Auersperg family in Ljubljana. For the 18th and 19th centuries, the examined documents referred to the castle libraries at Smlednik and Leskovec, as well as to the Erberg legacy at Dol near Ljubljana.

The works appear to have been read in the original languages, particularly Latin, but there were many translations into German as well. Since the choice of language rested with the library owner and was not tied to a particular period, it cannot be assumed from the documents that the newer libraries contained more translations and the older ones more original editions.

All publications of classical works are furnished with commentaries and the authors' biographies. Since they often include glossaries and even grammar lessons, they appear to have served as textbooks of the classical languages as well. Interestingly, there are Latin and Greek textbooks proper to be found in the libraries, too.

The works display a great variety of contents, ranging from accounts of historical events and important personages from antiquity to textbooks and rhetorical handbooks. Literature proper is represented by all genres – satires, comedies, tragedies, fables, long poems, and epigrams.

The most common authors were Cicero and Homer, whose works were sometimes adapted to serve as textbooks.

It is difficult to compare the libraries which grew from generation to generation, sometimes even from century to century, with those founded by individuals, such as Valvasor, although it is the individuals' libraries that provide the best insights into their owners' mindscapes. Outstanding in their opulence and stock of classical books are two libraries of the Auersperg family, of which one was housed in their Ljubljana mansion and the other in the Leskovec Castle at Krško.

Ob dvatisočletnici Ovidijeve smrti

David Movrin

Urejanje Ovidijevih *Metamorfoz* v prevodu dr. Joža Lovrenčiča: novo gradivo

Po smrti Lovrenčičevega vnuka dr. Andreja Vovka (1947–2015), naklonjenega in artikuliranega sogovornika pri številnih nelahkih vprašanjih, povezanih z urejanjem rokopisa *Metamorfoz*, je bilo nekaj časa videti, da so znani bolj ali manj vsi viri za Lovrenčičevo zgodbo. Osrednja uredniška vprašanja so bila rešena in dokumenti, danes shranjeni predvsem v Arhivu Slovenije in v Zgodovinskem arhivu Ljubljana,¹ povečini evidentirani.² Politični kontekst, torej represija, ki se je po vojni zgrnila na novim oblastem nenaklonjeni del slovenskih intelektualcev, med katerimi so bili tudi številni klasični filologi, je bil v marsikateri podrobnosti že jasen.³ Okoliščine Lovrenčičeve odločitve za prevajanje Ovidija, njegovega dogovarjanja s Francetom Koblarjem in usode že dokončanega prevoda so postale razvidne iz korespondence, ki jo je objavila njegova hči Nina,⁴ medtem ko je probleme z ohranjenim besedilom že pred desetletji opisal Kajetan Gantar.⁵ Povzetek vseh teh virov in z njimi povezanih ugotovitev je predstavljen v članku, ki spremlja objavo zadnjih treh knjig *Metamorfoz* v zadnji številki prejšnjega letnika revije *Keria*.⁶

Zgodba pa se v tej točki še ne konča. Anja Božič, študentka druge stopnje na ljubljanskem Oddelku za klasično filologijo, letos končuje magistrsko nalo-

---

1 Zelo natančno jih je predstavil denimo Boris Mlakar, »Dr. Joža Lovrenčič in mimohod revolucije«.

2 David Movrin, »Zakopane *Metamorfoze* dr. Joža Lovrenčiča«.

3 »Latinščina in grščina na poti v katakombe: Josip Osana, dr. Joža Lovrenčič, Marko Bajuk, Ivan Dolenc in dr. Josip Ilc«.

4 Joža Lovrenčič, *Ves Vaš ljubeči očka: Pisma hčerki Nini*.

5 Kajetan Gantar, »Joža Lovrenčič in antika«.

6 Joža Lovrenčič, »Ovidij: *Metamorfoze* 13–15«.

go, v kateri analizira Lovrenčičev prevod *Metamorfoz* in okoliščine njegovega nastanka. Ko sva razmišljala o tem, ali bi bilo mogoče poleg zgoraj naštetih najti še kakšen vir, ki bi bolje osvetlil Lovrenčičevo notranjo emigracijo in životarjenje v prisilni anonimnosti po prihodu iz ječe leta 1946, sem bolj kot ne iz previdnosti, da ne bi raziskava ničesar izpustila, torej *ex abundanti cautela*, marca 2018 navezal stik z gospo Marto Vovko, vdovo po prevajalčevem vnuku. Povprašal sem jo, ali je morda v družini ostal še kakšen dokument, fotografija ali morda rokopis, za katerega literarna zgodovina še ne ve.

Odziv je bil resnično nepričakovan. Marta Vovko je na Oddelek za klasično filologijo prinesla veliko mapo z vrsto Lovrenčičevih rokopisov ter drugega gradiva, na katero jo je mož opozoril pred smrtjo. V njej so mladostne pesmi iz leta 1907, lično izpisane v črni beležki; nekaj fotografskih portretov in črna silhueta iz njegovih profesorskih dni; in celo idejni načrt s tlorisom za skromno hišo s 64 kvadratnih metrov stavbišča, o kateri je družina razmišljala pred vojno, očitno že zelo konkretno. (»Za izvedbo načrta in proračuna: Stavbno podjetje Race, Einspielerjeva 23«.) Seveda so z »zaplembo na Dobravi pri Kropi nahajajoče se zemljiške parcele« leta 1946 ti načrti v celoti padli v vodo,⁷ Lovrenčiča so resda izpustili iz ječe, vendar ni družina zemlje nikoli dobila nazaj. V mapi je tudi Lovrenčičeva kopija obtožnice in sodbe iz leta 1946, vendar tudi kopija sodbe iz leta 2001, v kateri je Vrhovno sodišče RS Lovrenčiča in soobtožene oprostilo in ugotovilo, »da v ravnanju obsojenega dr. Jožeta Lovrenčiča ni znakov zločina«. Tu je še vrsta manjših besedil, denimo *laudatio funebris*, poslovilni govor, ki ga je imel na Lovrenčičevem grobu France Vodnik, pa kopija članka z Lovrenčičevimi pismi Francetu Bevku.⁸ Zanimiva je tudi kopija odloka Bogomila Gerlanca in Ferda Kozaka z Ministrstva za prosveto z naslovom »Izločitev leposlovnih knjig«, s katerim je Lovrenčiča 27. julija 1945 zadela

Slika 1: Lovrenčičeva silhueta, ohranjena v njegovi zapuščini, kaže podobo gimnazijskega profesorja iz tridesetih let.

7 SI-ZAL LJU 85 337.9.40, »Sodba: v imenu ljudstva« 23. februarja 1946.

8 Marijan Breclj, »Pisma Jože Lovrenčiča Francetu Bevku.

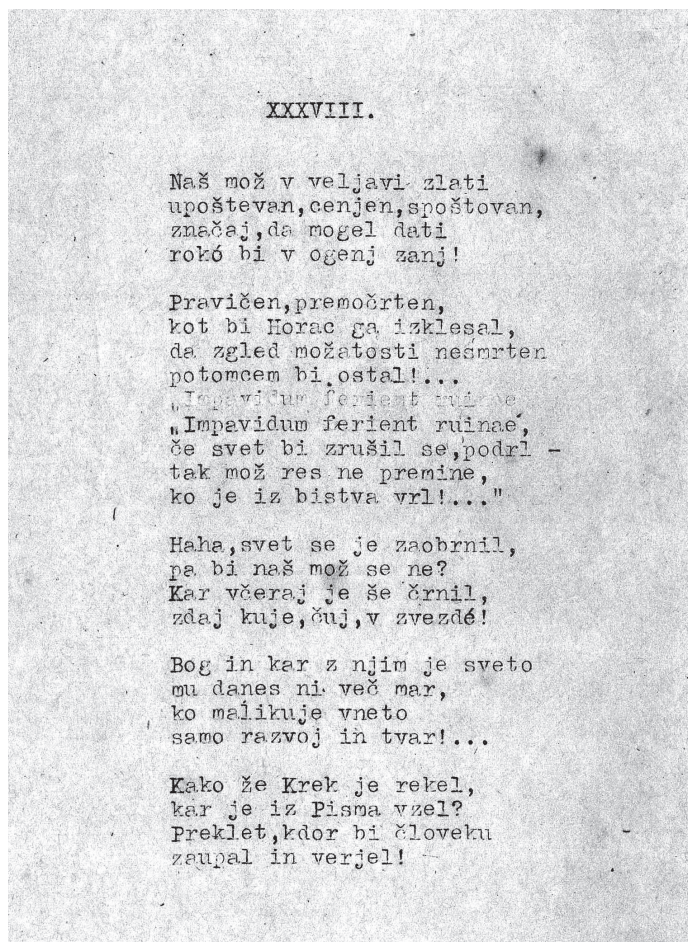
damnatio memoriae.⁹ Zraven je nekaj spominov njegovih sovaščanov iz Kreda pri Kobaridu, kratko pisemsko pričevanje Miloša Metlikoviča, ki je bil z Lovrenčičem po vojni zaprt na Miklošičevi, ter množica izrezkov s časopisnimi članki, ki so o njem izšli v slovenskem časopisju.

Za vpogled v notranji svet na samoto obsojenega pesnika pa sta najpomembnejša dva rokopisa, ki sta doslej ostala neobjavljena, oba natipkana na cenemem, skorajda prosojnem papirju, ki dovolj zgovorno priča o piščevem gmotnem položaju. Prvi je pesniška zbirka z naslovom »Nič Niče / v žalostnih pesmih z veselim poudarkom / ki jih je pel sam o sebi v tretji osebi / za zabavo in kratek čas / ko je hodil peš na Parnas« in z letnico 1949. Z mestoma igrivim, skorajda avtoironičnim, na trenutke pa vendarle naravnost presunljivim tonom dela pesnik v njej obračun svojega življenja, v kar 38 poglavjih, ki bralca nehote spomnijo na Ovidijevo avtobiografijo v *Tristia* 4.10.

Začne z otroštvom in nesojenim duhovniškim poklicem, ki je slednjič pripeljal do odločitve za profesorski stan: »Kaj dejali so že stari? / Komur ni naklonjen Bog, / s tako ga slepoto udari, / da postane – pedagog!« (1) Že v šesti pesmi pride do življenjskega preobrata: »Šest direktorjev je menjal, / šest preskusil je metod / in spoznal, da je najbolje, / ako svojo hodi pot. // In nazadnje v zmedi časov / sam direktor je postal / v sončnem mestu tam ob Soči / in kariero – zaigral!« (4) Leto zapora nalašč pusti za kdaj drugič: »Plašč ljubezni je razgrnil / in zakril je leto dni, / dokler spet se v svet ni vrnil, / da kot Nič Niče živi.« (5) Po prihodu iz ječe pa v eni od pesmi na cesti sreča neimenovanega človeka, »ki ga je črnil«, za katerega se *a contrario* zdi, da bi bil lahko njegov nekdanji prijatelj France Bevk: »Ko sem se v življenje vrnil, / smeh me je posilil: / vetrnjak, ki me je črnil, / strahoma je name škilil. // Nič Niče nikdar ne čaka, / da ga prvi kdo pozdravi, / pa zahrbtnega junaka / sam ustavi in mu pravi: // Nič ne boj se svoje žrtve, / Nič Niče ni več nevaren: / kdor je enkrat šel med mrtve, / ve, kaj nič je, in je stvaren!« (10)

Včasih si privoščiči zajedljiv sonet: »Težko je danes biti star, / sto in sto zank te veže, / ujet si v pasatizma mreže – / s signacijo: reakcionar. // Nihče te nima več za mar, / besedo vsako ti prestreže / in v dialektiko te vpreže, / da stvarnosti spoznal bi čar. // Premagan – moraš biti mlad, / navdušen ves za nove čase, / ki dvignili so star zaklad: // Kdor dela in verjame vase, / dočakal bo plačila sad – / priznanje kolektivne mase.« (20)

9 Gerlanc in Kozak sta pri Lovrenčiču na javno pozabo kar povprek obsodila naslednja za »široke sloje«, kot je pisalo v odloku, očitno pogubna dela: *Brstje iz vrta slovenskega pesništva, Deveta deželca, Gorske pravljice, Pereči ogenj, Cesta in njen voz, Pastir z belo pikico, Tiho življenje, Legenda o Mariji Pomagaj, Školar (sic!) iz Trente, Tri božje poti, Tonca iz lonca, Ivan Pogumni*. Več o tem Aleš Gabrič, »Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni: od komunističnega *Index librorum prohibitorum* do ukinitve verbalnega delikta«.

Slika 2: Pesem z motivom iz Horacija (*Impavidum ferient ruinae*)
v Lovrenčičevi rokopisni zbirki *Nič Niče* iz leta 1949.

Toda za zgodbo o Lovrenčičevem prevajanju Ovidija je nemara najbolj pomenljiv sonet 21 s podnaslovom »Dru Fru Ku«, ki komajda zakriva ime in priimek dr. Franceta Koblarja, kasneje tako nesrečno povezanega z usodo prevedenih *Metamorfoz* in koncem prevajalčevega življenja. (V zapuščini je ohranjen še en prepis, malenkostno spremenjen, z natančnejšim naslovom: »*Duodecim lustris – labore peractis*: Prijatelju dr. Fr. Koblarju ob šestdesetem godu«.) Pesem v zbirki gre takole:

Iz osamelosti, ki je kaj krati
strupeno bridka in v njo le spomini
žarijo kakor brušeni rubini,
oglaša, čuj, se Nič Niče pred vrati.

Ko so Te v zboru ljudski literati
moža častili in slavili z vini,
čudeč duha se Tvojega ostrini,
pa daj še to voščilo moje brati:

Šest težkih križev nosiš že na rami,
elegantiarum arbiter, vzravnano
in delaven kot redko kdo med nami.

O naj, France, Ti še in še bo dano,
da bister v naši pesmi, prozi, drami
lepoto bi odkrival le dognano!

Primerjava med položajem, ki ga je novi čas namenil enemu in drugemu od nekdanjih dveh študentskih ter filoloških kolegov in dobrih prijateljev v dominsvetovski literarni družini, je še zlasti trpka v luči pesmi 25, kjer šestdesetletnico nekaj mesecev kasneje praznuje Lovrenčič sam. Če so »ljudski literati« Koblarja »slavili z vini«, je Lovrenčičeva obletnica povsem drugačna:

Nič Niče je svež in prožen
šestdeset dočakal let,
vendar dan za dnem otožen
gleda lepi božji svet:

»Marčni kos se že oglašā,
prvo cvetje se budi –
lepa zemljica je naša,
zame pa veselja ni!

Razkropljena je družina,
kakor izumrl je dom –
Kje je Jože, kje je Nina,
kdaj ju, kdaj spet videl bom?

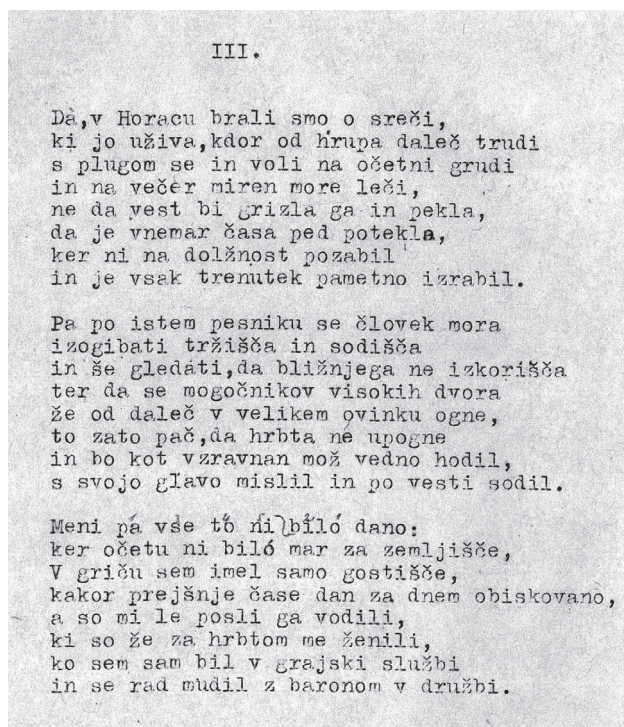
Druge zdaj res nimam želje,
ko da v krogu vseh otrok
še užival bi veselje –
spolni mi to željo, Bog! ...«

To ob šestem križu prosil
Nič Niče je presrčno –
O da vsaj, ko sedmi nosil,
uslišalo bi ga Nebo!

Asketska samota notranjega izgnanstva, ki se vse bolj kaže za rdečo nit Lovrenčičevega povojnega pisanja, postaja še bolj dominantna v rokopisu z naslovom »Brat Honorat: kronika«, natipkanem na enakem papirju leto kasneje, 1950. Gre za upesnjeno zgodbo iz ljudskega izročila, ki jo je Lovrenčič slišal v ječi, kot pove v opombi: »Ni iz knjig, v ljudskem izročilu živi še danes. Zapisal sem si jo avgusta 1945. Pripovedoval mi jo je Janez Katern, doma iz Kačje vasi pri Planini.«

Zgodba govori o premožnem in izobraženem sinu oskrbnika pri baronu Ravbarju, v Planini pri Malem gradu (danes se imenuje Stari grad), ki je po smrti očeta in brata podedoval družinsko premoženje. Nekoč se je pozno vračal z lova in srečal neznanca, angela, ki ga je peljal v neznan, silno pust in žalosten kraj ter mu pokazal ognjen vodnjak, kjer sta se v najhujšem ognju tepla in zmerjala njegov oče in njegov brat. Oče je klel sina, da trpi zaradi njega, sin pa očeta, ki ga je slabo vzgojil. Oskrbnik se je v grad vrnil spremenjen, ves siv, nato pa prepustil premoženje nekemu meniškemu redu, se mu tudi sam pridružil in odslej živel v molitvah kot menih v svoji nekdanji hiši – samostanu. Zaradi očetove in bratove usode je toliko prejkokal, da je slednjič oslepel. Vestni Lovrenčič v opombah navaja celo podatke o tem, kaj se je zgodilo kasneje: v času Jožefa II. so samostan razpustili, lastnik je postal neki Krainer, ki je hišo kasneje prodal nekemu Kolarju, ta pa »današnjemu lastniku Podgorniku«; staro in močno zidovje še vedno priča o nekdanjem samostanu.

Slika 3: S Horacijem navdihnjen odlomek Lovrenčičeve rokopisne pesnitve »Brat Honorat« iz leta 1950.

Prvoosebna pesnitev je zasnovana v desetih poglavjih. Vsako od prvih devetih ima od sedem do devetnajst osemvrstičnih stanc, skupaj jih je 116. Zdi se, da je imel Lovrenčič v mislih Prešernov Krst pri Savici, le da je pri Prešernu stanc le 53 in da je tu rima nekoliko drugačna (abbaccdd namesto prešernovske abababcc). Zadnje poglavje v pesnitvi vsebuje »pripis poznejšega pisca« v rimanih distihih brez grafičnega zamika pri pentametru, ki so več kot očitno že vpliv dela na *Metamorfozah* in spominjajo na verze, v katerih je pisal svoje igrivo pismo hčeri v tujino.¹⁰ »Poznejši pisec« piše o bratu Honoratu tole:

Brat Honorat v samostanu za vedno pero je odložil,
 ko je izjokal oči in živel leta še tri,
 vendar v slepoti nihče ga ni čul, da mrmral bi in tožil,
 druge svetlobe poslej srečo je užival brez mej.
 Bog je v dobroti neskončni posebno mu milost podaril,
 dal mu uživati sladkost, kot bi že rajski bil gost:
 v pozni starosti še živega je pred nami ožaril
 in še se dvigal je s tal, ne da bi sam za to znal.
 Ko se nekoč po tem stanju ga oče je prior dotaknil
 in mu obzirno velel, naj bi nam vsem razodel,
 kaj je vse videl in kaj je vse gledal, ko se je zamaknil,
 vnic je pridvignil glavó in je pokazal v nebo:
 »Bratje, če angelski jezik imel bi, ne mogel ničesa
 tega povedati vam, kakšen nebeški je hram,
 s Pavlom bi rekel samo: kdor v telesu ali izven telesa
 gledal v nebeško je stran, trudil se noč bo in dan,
 da ne izgréšil bi póti, ki k večni pripelje Lepoti,
 vredni, da človek trpi zanjo na zemlji vse dni! ...«
 To je povedal in zgledno je bridko trpljenje prenašal,
 ko mu polnilo srce dragih je rajnkíh gorje. –
 Tistega jutra pa, ko mu je zubelj življenja ugašal
 in smo molili ob njem, da bi šel k Bogu v objem,
 v luči prečudežni celica vsa je trenutno vžžarela
 in jo napolnil je vonj, kakor da z rožami ponj
 angelov božjih poslana bila bi nevidna krdela,
 da ga pospremijo v raj, ki ga kdaj Bog nam vsem daj!

Čeprav pesnitev »Brat Honorat« ni tako neposredno avtobiografska kot zbirka »Nič Niče«, se je težko upreti skušnjavi, da bi tudi v njej prepoznali nekaj sorodnih prvin. Dovolj se je spomniti, kaj je leto prej zapisal v pesmi o

10 Nina Lovrenčič-Lenček, »Lovrenčičeva "Jubilejna elegija" s pismom hčerkí Nini ob prilíki svoje šestdesetletnice, 2. marca 1950«.

srečanju z »vetrnjakom, ki ga je črnil«: »Nič ne boj se svoje žrtve, / Nič Niče ni več nevaren: / kdor je enkrat šel med mrtve, / ve, kaj nič je, in je stvaren!« Podatek o tem, kako so se v zaporu na Miklošičevi avgusta 1945, ko se je vsa država spremenila v klavnico,¹¹ pogovarjali o kraju, znanem po kraških brezni, in razmišljali o zgodbah, kjer se v takšnem breznu znajdejo mrtvi, je pretresljiv. »Ne, tegà z besedo ni popisati mogoče, / kar sem gledal in poslušal hkrati, / ko ob breznu sem gorečem moral stati,« se v pesmi spominja Lovrenčičev Honorat. Odhod med mrtve, »v neznan, silno pust in žalosten kraj«, pa posledična samotna askeza v lastni hiši, pomešana s trpljenjem, ko mu srce polni gorje njegovih domačih, do katerih ne more več, in najde nekaj utehe le v metafizični tolažbi – zdi se, da se opis »brata Honorata« kot ulit priliga Lovrenčičevi povojni izkušnji.

Vse to bo treba še premisliti v luči Lovrenčičevega opusa¹² in ugotoviti, v kolikšni meri je njegova pozna poezija dejansko poezija izgnanstva.¹³ Ovidij sam trdi, da je zaradi izgnanstva izgubil nekdanji navdih.¹⁴ Se je to zgodilo tudi Lovrenčiču? V kakšni meri je to premišljena pesniška drža? Kaj je v njegovih verzih osebno in kaj literarno, kako se eno prepleta z drugim?¹⁵ Ali lahko v njegovih poznih pesmih govorimo o posebnem besedišču izgnanstva, tako kot pri Ovidiju?¹⁶ Magistrska naloga Anje Božič prinaša omenjena besedila v integralni obliki. Sledila bo objava. Šele takšna objava bo tudi drugim raziskovalcem omogočila študij in odkrivanje povezav, zaradi katerih je Lovrenčičevo delo primer za slovensko recepcijo Ovidija.¹⁷ Rokopisi, ki jih trenutno hrani Oddelek za klasično filologijo, bodo po objavi v dogovoru s pesnikovo družino pristali na rokopišnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice.

Sredi aprila 2018 so študenti in profesorji Oddelka za klasično filologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani priredili vrsto srečanj, povezanih s praznovanjem dvatisočletnice Ovidijeve smrti v izgnanstvu. Zvrstil se je niz dogodkov, ki so pričali o tem, da se z Ovidijevo priljubljenostjo lahko meri le malo antičnih avtorjev. Študentska konferenca, razstava starih tiskov, filmska projekcija, simpozij, literarni večer – vse to je dejansko nastalo iz

11 »Ovo nije država nego klaonica,« je ugotovil podpredsednik prve jugoslovanske vlade, intelektualac Milan Grol, ki je istega avgusta 1945 odstopil; Milovan Djilas, *Rise and Fall*, 27.

12 Marijan Breclj, »Bibliografija Jože Lovrenčiča«.

13 Pred prehitrimi poenostavitvami svari Jan Felix Gaertner, »Ovid and the 'Poetics of Exile': How Exilic is Ovid's Exile Poetry?«.

14 *Ibid.*, 161.; *Tr.* 1.1.45–8, 3.14.33, 5.12.21–2, *Pont.* 1.5.3–8, 3.4.11, 4.2.15, 4.8.65–6. V *Tr.* 4.10.117–18, 5.7.67–8, *Pont.* 1.5.53–6 pravi, da piše le še o svojem trpljenju, da bi si olajšal bolečino. Nekateri filologi (Malaspina, Videau-Delibes, Hansen) mu pritrjujejo, medtem ko ima Gaertner takšno branje za površinsko in z njim polemizira.

15 Philip R. Hardie, *Ovid's poetics of illusion*, 284 in nasl.

16 J. M. Claassen, »Ovid's Exilic Vocabulary«, navaja vrsto tako zaznamovanih besed: *clementia*, *iustitia*, *amicitia*, *pietas*, *fides*, *studium*, *fateor*, *arguor*, *fatum*, *fortuna*, *precor*, *mala*, *oculi mentis*, *carmen*, *deus*, *ira*, *miser* itd. Mnoge se pojavijo tudi pri Lovrenčiču.

17 In tako tudi v našem prostoru razmišljati o študiji, kakršno je objavila Jennifer Ingleheart, *Two Thousand Years of Solitude: Exile after Ovid*.

radovednega ukvarjanja z rokopisom pozabljenega slovenskega prevajalca, ki si je pri razumevanju lastne usode pomagal z evropskim »praznancem«, kot pesniku v svoji študiji pravi Theodore Ziolkowski.¹⁸ Vse to je nato podžgalo študentsko ustvarjalnost in pesnika za nekaj dni priklicalo iznad zvezd, kamor se je slednjič izmaknil vladarjevi roki iz svojega pontskega izgnanstva. Zgodba še ni končana.

Slika 4: Zadnja ohranjena Lovrenčičeva fotografija je iz leta 1950, ko se je lotil prevajanja Ovidijevih *Metamorfoz*.

BIBLIOGRAFIJA

Arhivsko gradivo

Lovrenčičeva zapuščina iz družinskega arhiva družine Vovko (Oddelek za klasično filologijo FF UL)
ZAL LJU 85 (Okrožno sodišče v Ljubljani)

Sekundarna literatura

- Brecelj, Marijan. »Bibliografija Jože Lovrenčiča«. *Goriški letnik* 18 (1991): 125–158.
- Brecelj, Marijan. »Pisma Jože Lovrenčiča Francetu Bevku«. *Znamenje: revija za teološka, družbena in kulturna vprašanja* 20, št. 1 (1990): 62–75.
- Claassen, J. M. »Ovid's Exilic Vocabulary«. *Akroterion* 43 (1998): 67–98.
- Djilas, Milovan. *Rise and Fall*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1985.
- Gabrič, Aleš. »Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni: od komunističnega *Index librorum prohibitorum* do ukinitve verbalnega delikta«. *Primerjalna književnost* 31 (2008): 63–77.
- Gaertner, Jan Felix. »Ovid and the 'Poetics of Exile': How Exilic is Ovid's Exile Poetry?«. V: *Writing Exile: The Discourse of Displacement in Graeco-Roman Antiquity and Beyond*, ur. Jan Felix Gaertner, 155–72. Leiden: Brill, 2007.
- Gantar, Kajetan. »Joža Lovrenčič in antika«. *Goriški letnik* 18 (1991): 97–108.
- Hardie, Philip R. *Ovid's poetics of illusion*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Ingleheart, Jennifer. *Two Thousand Years of Solitude: Exile after Ovid*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Lovrenčič, Joža. *Ves Vaš ljubeči očka: Pisma hčerki Nini*. Celje: Mohorjeva, 2010.

¹⁸ Theodore Ziolkowski, *Ovid and the Moderns*, 101–111.

- Lovrenčič, Joža, prev. »Ovidij: Metamorfoze 13–15«. *Keria: Studia Latina et Graeca* 19, št. 2 (2017): 80–163.
- Lovrenčič-Lenček, Nina. »Lovrenčičeva "Jubilejna elegija" s pismom hčerki Nini ob priliki svoje šestdesetletnice, 2. marca 1950«. *Goriški letnik* 18 (1991): 41–47.
- Mlakar, Boris. »Dr. Joža Lovrenčič in mimohod revolucije«. *Goriški letnik* 18 (1991): 27–39.
- Movrin, David. »Latinščina in grščina na poti v katakombe: Josip Osana, dr. Joža Lovrenčič, Marko Bajuk, Ivan Dolenc in dr. Josip Ilc«. *Šolska kronika* 25, št. 1–2 (2016): 11–80.
- Movrin, David. »Zakopane Metamorfoze dr. Joža Lovrenčiča«. *Keria: Studia Latina et Graeca* 19, št. 2 (2018): 65–80.
- Ziolkowski, Theodore. *Ovid and the Moderns*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005.

Publij Ovidij Nazon: *Metamorfoze* 10–12

Prevedel Joža Lovrenčič

Deseta knjiga

Orfej in Evridika

Skozi neznanski se eter v žafranastem plašču odpravil
potlej Himén je; urezal je pot v deželo Kikoncev,
kamor ga Orfejev glas zaman je vabil in klical.
Res je prišel, prišel pa ni niti s svečanim voščilom
niti z veselim obrazom ni znamenj ugodnih prinesel.
Bakla je v roki cvrčala, kadila se, vzbujala solze,
naj še tako je z njo mahal, nikakor mu ni zagorela.
Hujši od znamenj pa bil je konec. Medtem ko nevesta
v spremstvu premnogih najad je hodila po travnati jasi,
kača strupena jo pičila v peto je – in je umrla.

10

Eurydica vulneratur (10.1–24)

Ko se pod nebom za njo je rodopski pevec izjokal,
 sklenil je, da bo poskusil še sence v podzemlju ganiti.
 Zbral je pogum in prek tajnarskih vrat odšel je do Stiksa.
 Mimo begotnih je senc in prividov umrlih korakal,
 dokler ga ni pripeljala k Perzefoni pot in k vladarju
 mračne dežele umrlih. Tu strune ubral je in pesem
 s temi besedami pel: »O silna bogova podzemlja,
 kamor vsi pridemo, kar se na svetu rodi umrljivih!
 Če je dovoljeno tu govoriti preprosto resnico,
 vedita zdaj brez ovinkov: ne, nisem prišel, da bi videl
 Tartar mrakotni, in ne, da Meduzini grozni pošasti
 s kačami troje kosmatih vratov bi tukaj zadrnil.
 Vzrok, da prišel sem, je žena; stopila je reva na kačo,
 ta ji je vbrizgala strup in vzela cvetoča ji leta.
 To preboleti sem hotel in tega sedaj ne zanikam,
 zmagal pa Amor je, bog, ki na svetu ga dobro poznajo.
 Ali ga tukaj, ne vem, a domnevam, da znan tudi tu je,
 saj, če ni lažna beseda o ropu nekdanjem, je vaju
 tudi združila ljubezen. Pri krajih teh, polnih strahote,
 da, pri neznanski praznini in širnem kraljestvu tihotnem
 prosim, prezgodaj umrli Evridiki vlijta življenje!
 Vajino vse je takrat, ko po kratkem življenju na zemlji
 prej ali slej v bivališče hitimo vsi eno in isto.
 Vsi se znajdemo tu, ker tukaj poslednji naš dom je,
 vidva sta tista, ki vladata najdlje nad rodом človeškim.
 Tudi Evridika, ko ji odmerjena minejo leta,
 vajina last bo; začasno le v dar od vaju jo prosim.
 Če mi usoda odreče to milost za ženo, nikdar več,
 sklenil sem, nočem od tod – nad smrtjo obeh se radujta!«

20

30

Orpheus apud inferos (10.11–71)

V tem, ko tako je govoril in strune ubiral k besedam, 40
 duše brezkrvne jokale so. Tantal ni skušal zajeti
 vode zmuzljive, obstal je Iksion na svojem kolesu,
 jastrebi nehali jetra so kljuvati, vrč so pustile
 Belove vnukinje, Sizif, ti sedel na svojo si skalo.
 Prvič tedaj Evmenidam, ki pesem jih vse je prevzela,
 solze menda so oči orosile. Vladarja podzemlja
 nista se mogla ustavljati prošnji; Evridiko dala
 brž sta poklicati. Ta se pri zadnjih je sencah mudila,
 zraven prišla je s počasnim korakom, s še ranjeno nogo.
 Rodopec Orfej dobil jo je, če se po poti nikoli 50
 več ne ozre, dokler iz Avernske doline ne pride,
 saj bo sicer izprošeni dar brez vsake koristi.
 Strma in skrita in z gosto meglo zastrta držala
 vkreber je pot, po kateri sta v nemi tišini hodila.
 Že sta blizu površja bila, ko Orfej se zbal je;
 kaj, če je žena omagala? Rad bi jo končno zagledal,
 vanjo ljubeč se ozre – a ona spet zdrkne v praznino.
 Roke zaman je iztegnil, zaman jo je skušal doseči,
 vse, kar nesrečnež je zgrabil, bilo je le prazno ozračje.
 Drugič tedaj je umirala, vendar brez sleherne tožbe
 zoper moža. Le kaj naj bi rekla? Da res jo je ljubil? 60
 Zadnji pozdrav je zaklicala, on ga je komaj še slišal,
 potlej pa spet se vrnila je tja, od koder prišla je.

Orfej ob drugi je ženini smrti otrpnil kot človek,
 ki ga pogled na troglavega psa je prestrašil, ko srednji
 vrat je vezala veriga, in strah ga ni več zapustil,
 dokler se ni spremenil, telo mu postalo je kamen,
 prav kot je Olen, ki krivdo je nase prevzel, da zločinec
 zdel bi se, ali kot ti, nesrečna Letaja, na svojo
 silno lepoto ponosna; povezana svojčas v ljubezni, 70
 danes sta kamna, ki skupaj stojita na Idi vodnati.
 Orfeju tokrat brodnik, ko znova je hotel čez reko,
 stvar je preprečil. Zato zapuščen in zamazan na bregu
 sedem je dni presedel, ne da Cererin dar bi poskusil:
 žalost in srčno bridkost in solze, le to je užival.
 S tožbo čez krute bogove podzemlja je šel na visoko
 Rodopo, z nje pa na Hajm, ki severni veter ga bije.

Orpheus et arbores (10.78–105)

Trikrat že sonce je leto končalo v valovih ozvezdja Rib, toda Orfej opustil je vsako ljubezen do ženske, najsi zato, ker se prejšnja je v takšni nesreči končala, najsi zavoljo obljube. Premnoge goreče želele pevca dobiti so zase; zavrnil je eno za drugo. Sam pa pri tem je učil Tračane ljubezni do dečkov, nežnih in v sili mladostni po letih še nedozorelih, v kratki pomladi učil jih je trgati prve cvetove.

80

Kiparis

Bil je grič, a na griču se širilo ravno je polje,
s travo in drugim zelenjem pokrito, brez sleherne sence.
Potlej pa, ko se božanski je pevec v teh krajih naselil,
strune ubral milozvočne, je kraj dobil tudi senco.
Manjkalo ni ne haonsko drevo ne drevo heliadsko,
niti z visokimi vejami dob ne in lipa ne mehka,
niti ni manjkala bukev in ne lovorika deviška,
krhka ne leska in tudi ne jesen, pripraven za kopja,
gladka ne hoja in niti ne hrapasti plutec z želodom,
tudi ne svetla platana in tudi ne pisani javor,
niti ne vrba ob rekah rastoča ne lotos povodni,
vedno zeleni ne pušpan in ne tamariska z njim vitka,
niti ne mirta dvoobarvna ne črna od jagod kalina.
Da, celo ti, krivonogi bršljan, si prišel in prišli ste
bresti, oviti s srobotom, in trta in črni jeseni,

90

100

Cyparissus cervum necat (10.106–142)

V množici tej je bila še cipresa, ki stožec posnema,
 zdaj drevo, a ljubljene nekdanj boga, ki ubira
 strune na liri in zraven na loku napenja tetivo.
 Nimfam, ki dom so jim polja kartejska, je sveta žival bil
 jelen ogromen, ki s svojim široko razraslim rogovjem
 gosto si senco je sam ustvarjal za glavo mogočno. 110
 Kakor kraljevski okras njegovo rogovje se v zlatu
 vse je bleščalo, ogrlica biserna z močnega vrata
 dol se po prsij je spuščala, v čelu, povezan z jermeni,
 nosil srebrn okras je in biser enake starosti
 v vsakem ušesu lepo se je svetil ob sencih udratih.
 Nič se ni bal, brez sleherne plašnosti k hišam je hodil,
 božati tudi neznancem se dal je z rokami po vratu,
 naj je kdorkoli bil. A bolj kot vsem drugim je tebi
 drag bil, o Kiparis, daleč najlepši na tistem otoku.
 Ti na sveže in sočne si pašnike gonil jelena, 120
 ti si navadno k bistrini studenca ga vodil napajat,
 ti z najrazličnejšim cvetjem rogovje si zdaj mu ovijal,
 zdaj pa kot jezdec, na hrbtu sedeč, s škrlatnim povodcem
 brzdal si mehka mu usta in semkaj in tjakaj veselo
 gnal ga. In neko poletje opoldne bilo je, ko sonce
 žgalo tako je, da Raku obalnemu vzbokli so kraki
 rdeče žareli; tedaj se na travnato jaso utrujen
 jelen je zleknil počivat, hladil se je v senci drevesni.
 Kiparis mladi takrat ga je, fant je bil res nepremišljen,
 z ostrim ostnikom zadel. Ko je videl, da s tem je jelenu 130
 vzel življenje, je hotel umreti; zaman mu je rekel

Fojb, naj nikar ne žaluje za njim, ker nič ne pomaga.
 Vsemu navkljub se je žalosti vdal in za zadnji dar prosil
 višnje bogove le to, da na veke bi smel žalovati.
 Glej, ko v žalosti silni mu slednjič je kri oslabela,
 udje začeli so vsi zeleneti, lasje, ki še pravkar
 z belega čela so spredaj viseli, so zdaj spremenili
 v liste bodeče se; ko so nasršili se, proti nebu
 z vitkim so vrhom štrleli in gledali zvezde bleščeče.
 Vzdihnil je bog in žalosten rekel: »O, jaz bom za tabo,
 ti žaloval boš za drugimi; s tem boš trpeče tolažil!«

140

Orfejeva pesem

Drevje vseh vrst je pevec privabil in potlej je sedel
 v sredo divjadi in množice ptic, ki tja jih je sklical.
 Spet je strune napel in s palcem jih zraven preskusil;
 sicer različno zvenele so, vendar je čutil sozvočje
 skladno ubrano, udaril je vanje in pesem zapel je:
 »Pesem o Jupitru – vse je v njegovi oblasti – začni zdaj,
 muza čez vse plodovita! Jaz sam sem o Jupitra moči
 večkrat govoril, ko resno ob strunah sem pel o gigantih,
 hkrati o strelah, ki vsul jih je nanje na poljih flegrajskih.
 Zdaj pa naj strune milejše uberem, o mladcih zapel bom,
 ki so bogovi ljubili jih, in o dekletih, ki vdala
 vsa so se blodni ljubezni; za strast zaslužila so kazen.

150

Iuppiter et Ganymedes (10.143–161)

Ganimed in Hijakint

Višnjih vladar se nekoč je za Frigijca vnel Ganimedea,
v svoji ljubezni je nekaj iskal, kar hotel bi biti
rajši kot Jupiter. Ni pa hotel prevzeti podobe
drugega ptiča kot orla, ki strele bi zmožel nositi.
Brž kot navidezen ptič je odletel po zraku in zgrabil
Ilijca; ta od tedaj do danes mu vrče nataka, 160
Jupitru z nektarjem streže, čeprav je Junona nevoljna.

Tebe pa tudi v nebo, Amiklid, bi Fojb si prestavil,
če bi usoda nesrečna mu čas za to naklonila.
Kar se je dalo, si več en, ker vsakokrat, kadar prežene
zimo pomlad in za Ribami mokrimi Oven nastopi,
spet oživiš in lepo zacvetiš na ledini zeleni.
Tebe nadvse je ljubil moj oče in v Delfih, ki sredi
vsega sveta so, je manjkal zaščitnik takrat, ko je hodil
k Evrotu bog, ko je hodil na jug, v neutrjeno Sparto.
Nič se tedaj ni za liro in ni se za puščice zmenil, 170
nase pozabil je, ni se upiral prenašati mreže,
pse ti voditi in s tabo hoditi po strmih pobočjih.
Spremljanje dolgo prešlo je v navado, navada v ljubezen.
Nekega dne, ko med prihajajočo nočjo in preteklo
bil je na sredi Titan in enako od njiju je oddaljen,
slekla sta se in bleščéče natrla z olivnim se oljem,
potlej pa disk sta težak tekmovaje začela metati.
Prvi ga Fojb zavihtel in zalučal ga v vetrni zrak je
s takšno močjo, da njegova je teža razgnala oblake.
Dolgo je trajalo, preden je padel iz zraka na zemljo, 180
pričat, kako se pri metu z močjo zvezala je spretnost.

Apollo et Hyacinthus (10.162–216)

Brž nepremišljeni Tajnarec, vžgan od v hipu razvnete želje, da z njim bi nestrpno pomeril se v igri metanja, hitel pobirat si disk, ki pa trda so tla ga odbila tebi v obraz, Hijakint. Enako tedaj kakor mladeč tudi sam bog prebledel je, ko padlega dvignil in grel je, hudo mu rano sušil in z zelišči različnimi skušal dušo ujeti, da ne bi ušla. Bilo pa zaman je znanje njegovo, ker rana bila je neozdravljiva. Kot če vijolico kdo v namakanem vrtu nalomi ali pa mak ali lilijo; hitro na rjavkasto steblo glavo uvelo povesi in več ne vzdrži se pokonci, temveč z vršičkom upognjenim zemljo zaman ogleduje. Glava tako brez moči pred smrtjo je zdaj omahnila, tilnik sam sebi je v breme bil, sam je počival na rami. »Ojbalov sin, umiraš, mladosti oropan,« govoril Fojb je, »in rano, ki gledam na tebi jo, jaz sem zakrivil. Žalost si moja in moj zločin in moji desnici tvojo gre smrt pripisati, ker jaz sem vzel ti življenje. Vendar pa, kaj sem zagrešil? Ničesar, če nočem imeti igre za krivdo, in reči, da krivda je to, da sem ljubil. O, da bi dano bilo mi s teboj ali zate umreti! Ker pa mi kruta usoda to brani in zdaj me ovira, z mano boš vedno, ostal boš spomin na mojem jeziku. Lira, ki v mojih rokah je, vedno bo tebe slavila, ti pa boš cvet in boš s črkami vzdih te tožbe posnemal. Čas bo prišel, ko se tudi največji junak bo spremenil

190

200

v isto rastlino; na listih njegovo ime se bo bralo.«
 V času, ko s temi besedami to je Apolon govoril,
 kri, ki je stekla na zemljo in tam orosila je travo,
 nehala biti je kri, ker iz nje je pognala cvetlica,
 bolj bleščeča kot tirski škrlat, prav takšna kot limbar,
 le da škrlatna bila je, medtem ko je lilija bela.
 Ko ga je s tem počastil, še ni bil Fojb zadovoljen,
 listom še svoje vzdihljaje je vtisnil; zdaj bereš tam AI AI,
 črke, ki bog jih v žalosti svoji na cvet je začrtal.
 Sparta se ni sramovala, da v njej Hijakint se rodil je,
 danes še vedno časti ga in sleherno leto še vedno
 ob hijakintijah zdaj ga slavi v slovesnem sprevodu.

210

Cerastae et Propotides (10.217–242)

Kerasti in Propojtide

Če bi slučajno kdaj kdo Amatunto rudarsko povprašal,
 če so iz nje Propojtide, ta bi tajila, enako,
 kakor je tiste, ki včasih iz trdega čela štrlela
 dva sta roga jim, po čemer dobili ime so Kerasti.
 Jupitru, gostov zaščitniku, stal je pred njihovim vhodom
 le za pohlepen zločin oltar. Če tujec je videl
 okrvavljenega, mislil si je, da tam so zaklali
 dojna teleta kot žrtveni dar in ovce dvoletne.
 Bil pa je gost zaklan! Žalile so žrtve grozljive
 Venero blago, hotela pustiti je mesta in polja,

220

vendar je rekla: »Le kaj zagrešili so kraji, kaj kriva moja so mesta? Le kaj bila naj bi njihova krivda? Rajši brezbožni naj rod pokori se za kazen v pregnanstvu ali umre naj, če drugega ni med pregnanstvom in smrtjo. Kaj pa, če je? Če jih jaz kaznujem s spremembo telesa?« Ko je ugibala, v kaj jih lahko preobrazi, rogove videla je in pomislila: »Te bi lahko jim pustila.« Močna telesa zato jim pretvorila v divje je bike. 230

Drzno takrat so razvratne Propojtide zanikovale Venere sveto božanstvo. Zato jih je z jezo zadela, prve baje so začele s prodajo teles in lepote. Sram je izginil; nato je še kri na licih strdela, trde so skale postale. Razlika je komaj zaznavna. 240

Pigmalion

Ker jih Pigmalion videl je v takšni sramoti živeti, ta razuzdanost, ki dala narava jo največ je ženskam, v njem je zbudila odpor in samski brez žene je živel. Dolgo je bil neoženjen, sameval je v postelji prazni. Vmes pa je s svojo večino nekoč slonovine se lotil, kip čudovite lepote, kot nima je ženska, je sklesal, potlej pa v to umetnino se svojo razvnet je zaljubil. Pravo dekliško telo je kot živo bilo, da bi menil – hoče se gibati, to preprečuje mu zgolj sramežljivost. Takšna umetnost bila je v tej umetnini. In čudil, vnmel se v srcu Pigmalion za izklesano telo je. Večkrat ga z roko je gladil, da videl bi, če iz mesa je ali iz slonje kosti – nič več se ni zdelo koščeno. Kip je poljubljal in mislil, da kip poljube mu vrača, menil se z njim, ga objemal, ob misli pa, da bi se prsti vtisnili v kožo, se zbal je, da tam bi ostale podplutbe. Zdaj se je kipu dobrikal, prinašal mu razna darila, kakršna deklice rade imajo, kot školjke in gladke kamenčke, ptičice, lilije, kot raznobarvne cvetlice, pisane žoge in solze, ki točijo jih Heliade. Tudi oblekel jo je in na prste ji prstane dal je, dal ji za vrat je dolgo ogrlico, a iz ušesa droben visel ji je biser, verižica šla je čez prsi. Vse se podalo je, vendar ni gola nič manj bila lepa. Dal jo je zdaj na blazino, obarvano z dragim škrlatom, 250 260

rekel ji »ljubica«, potlej pa spet, kot kaj bi čutila,
nagnjeni vrat ji ljubeče polagal na mehko je perje.

Pygmalion (10.243–299)

Venerin praznik, ki ves ga je Kiper proslavljal, prišel je,
padale v beli so vrat zabodéne junice, živali
krivih, svetlo pozlačenih rogov, in dim se kadila
dvigal je. Ko je Pigmalion žrtev opravil, obstal je
tik pred oltarjem in prosil boječe: »Bogovi, če dati
morete vse, si to zaželim, da moja soproga bila bi« –
slonokoščenska ni upal si reči – »kot slonokoščenska.«
Venera zlata, ki sama bila je na prazniku svojem,
vedela je, kaj hoče, in znak mu je dala ugoden,
trikrat je ogenj vzplamtel in visoko se v zubljih je dvignil.
Ko se je vrnil domov, je h kipu šel deklice svoje,
legel na posteljo, tam jo poljubljal. Kar topla bila je.
Vnovič premaknil je usta, z rokami potipal je prsi,
že slonovina postajala mehka je, že se pod prsti
brez trdote je vdala, tako kot se vosek himetski
v soncu zmehča in se da, ko ga palec pregnete, različno
oblikovati, da spet v uporabi postane koristen.
Čudil se je, veselil se ter v dvomu, boječ se prevare,
zopet in zopet je svojo ljubimko preskušal z rokami.
Živa bila je, utrip je čutil na žili pod palcem.
Pafijec ni več našel besed, da bi Veneri z njimi
sploh lahko se zahvalil, potem pa na prava je usta
ustnice svoje pritisnil – in deklica dane poljube

270

280

290

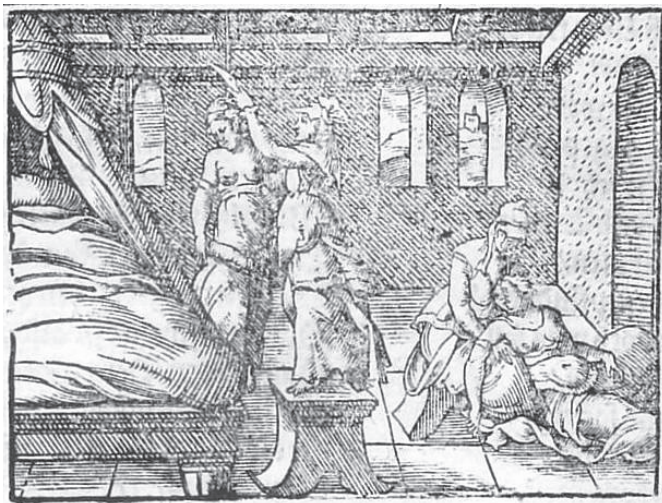
vse je čutila, zardela, nato pa uprla boječe
svoje oči v njegove in zrla v nebo in v ljubimca.
Sama boginja bila je za pričo pri njuni združitvi.
Ko sta devetič rogova se lunina v oblo strnila,
Pafa takrat je rodila, ki dal ime je otoku.

Mira

Tudi Kinira, ki zanj bi veljalo lahko, da je srečen,
ko bi ostal brez otrok, je prav tako ona rodila.
Hčere, očetje, odidite proč, ta pesem bo strašna! 300
Če pa pustite, da pesem vam moja bo srca ganila,
meni in zgodbi, ki zdaj jo prepevam, ni treba verjeti;
in če ji boste verjeli, potem verjemite še v kazen!
Res, če narava dopušča, da takšen zločin se odvije
[ismarske kraje blagrujem in svet, v katerem živimo],
našo deželo blagrujem, da daleč od tistih je krajev,

kjer se zgodila je takšna grehota. Kar naj ima balzam,
cimet in kóstum in drevje ima naj, ki z njega cedi se
smola dišeča, in cvetje različno ima naj Panhaja,
ko pa ima tudi miro, ki novo ničvredno drevo je. 310
Sam Kupido je pričal, da niso njegove puščice,
Mira, nikdar te ranile; ni svetil pri tvoji zablodi.
Ena od treh sestra te je s stigijsko baklo ožgala
in z nabrekli mi kačami. Zlo je mrziti očeta;
tvoja ljubezen pa hujši zločin kot sovraštvo je. Mnogi
snubci so k tebi prihajali, ves Orient te je snubil
v tekmi mladine za roko. Lahko bi med vsemi od njih si,
Mira, izbrala moža, le da enega ne bi med vsemi!
Sama je vedela, vsa se branila je gnusne ljubezni:
»Kam me zanaša, kaj mislim,« tako si je rekla. »Bogovi, 320
vdanost otroška in sveta pravica očetna, vas prosim,
dajte, preprečite zlo in ustavite mojo zablodo,
če je resnično zabloda. Sicer spoštovanje otroško
takšne ljubezni ne brani. Živali se družijo druge
brez posebne izbire; junici ne zdi se sramotno
vzeti na hrbet očeta in žrebec zaskoči žrebico,
kozel pa svoje mladice in ptice se pari s tistim,
čigar semena so plod. Presrečne živali, ki vse to
smejo, brez vsakih ovir! Z ljudmi je drugače, ker skrb nam
dala je trde zakone in kar dovoljuje narava, 330

brani neljuba postava. Bajе pa še vedno živijo
 ljudstva, kjer s sinom se mati in hčerkа z očetom se družі,
 kjer spoštovanje otrok v podvojeni ljubezni naraste.
 Oh, zakaj se nesrečnica nisem med njimi rodila,
 ne bi me mučil ta kraj! Pa kaj, da spet isto premišljam?
 Proč, prepovedano upanje, proč! On moje ljubezni
 vreden je, vendar kot oče. In prav zato, ker sem hčerkа
 Kinira slavnega, h Kiniru leči ne smem kakor ženska.
 Ker pa tako je moj, ni moj, saj mi krvno sorodstvo
 škoduje in je v pogubo, kot tujka bila bi močnejša. 340
 Šla bi daleč od tod in svet zapustila domači,
 le da pred grehom zbežim, a blodna me strast zadržuje.
 Tukaj vsaj Kinira gledam, v dotik mi je dan, govorim z njim,
 dajem poljube mu, ko že nič drugega ni mi mogoče.
 Kaj bi še drugega sploh hotela, dekle nespoštljivo?
 Veš, kako bi pravice sprevrгла in zmedla imena?
 Hočeš zdaj materi tekunica biti? Ljubimka očetu?
 Sestra bi sinu bila in bratu bi mati postala?
 Nič ne bojiš dolgolasih se sester in kač počrnelih, 350
 kakršne vidi zločinec, ko ena za drugo se bliža
 z baklo grozotno? Zato pa premisli in dokler s telesom
 nisi grešila, ne greši v predstavah, nikar ne oskrunjaj
 silne narave zakona z ljubeznijo protinaravno.
 Željo uredi, saj stvar ni možna. On sam je pobožen,
 pravnost spoštuje – a jaz bi želela, da bil bi bolj strasten!«

Myrrha se necatura (10.300–401)

To si je pravila. Kinira vmes je ob množici vrednih snubcev ugibal, kaj zdaj naj stori, in ko jih po vrsti imenoval je, je njo spraševal, kdo mož bi bil zanjo. Sprva molčala je, ko pa očetu je gledala v lica, vsa je žarela in tople oči so se vmes orosile. 360

Kinira menil je, da je vse to iz deklinške bojazni, brž jo tolažil je, solze ji brisal, jo zraven poljubljal. Mira poljubov bila je vesela in ko jo je vprašal, kakšnega hoče moža, je rekla: »Enakega tebi!« Ni razumel odgovora, hčer je pohvalil in rekel: »Vedno tako me spoštuj!« Tedaj, ob takšnih besedah, v trpki zavesti zločina dekletu obraz je upadel. – Polnoč bila je in sen pomiril skrbi in ljudi je, Kinira hči pa se budna je mučila v strasti zdivjani, blodne je želje obujala, v svojih jih mislih vrtela, zdaj obupavala, zdaj je hotela poskusiti, vendar kakor želela je, sram jo žgal, ni vedela, kaj bi. 370

Kakor nasekano deblo, ki čaka na zadnji udarec, kam se zvrnilo bo, samo ne ve, in povsod se bojijo: v ranah srce tako omahuje zdaj semkaj zdaj tjakaj, ko na obe strani se nenehno nestalno nagiba. Druge rešitve ni našla kot smrt v uteho ljubezni. Smrt si izbrala je. Vstala je in si sklenila s konopcem vrat zadržniti. Pas pritrdila je v vrhu podboja: »Kinira dragi, pozdravljen; ugani, kaj v smrt me je gnalo,« to je dejala, ko blede je vrat nameščala v zanko. 380

Pravijo, da so ušesa redničina zvesta ujela njene besede. Bedela je svoji rejenki pred pragom. Vstala je, starka, odprla je vrata in, ko je uzrla samomorilno pripravo, je kriknila, strgala haljo, hkrati se tolkla po prsah, ko snela z vratu ji je zanko, jo razvozlala – in potlej šele je začela jokati in jo objemati ter spraševati po vzroku obupa. Nemo molčalo dekle je in gledalo v tla je negibno, žal ji bilo je, da zdaj je zalotena, ravno pred smrtjo. 390

Starka je vztrajala, sive lase je odkrila in prsi, vse usahle, pri zibki, pri prvi je hrani prosila, naj ji zaupa, od kod bolečina. Ko Mira zavrne, zraven zavzdihne, dojlja pa ni in ni popustila, vse je hotela zaupno izvedeti, njej pa je rekla: »Daj, povej mi, želim ti pomagati, kakor sem stara.

Če je ljubezen, zagovor poznam in potrebna zelišča,
 če te je kdo uročil, bom s čarom pregnala uroke,
 če pa je jeza bogov, se z žrtvami da pomiriti.
 Kaj naj bi mislila drugega? Vidim, da varno in srečno 400
 dom in imetje uspevata; mati in oče sta živa!«
 Mira, ko sliši besedico »oče«, globoko iz prsi
 vzdihne. In starka pri tem, čeprav ne sluti strahote,
 vendar začuti, kako je posredi nekakšna ljubezen.
 Še jo je vztrajno prosila, naj, karkoli je, razodene,
 hkrati jo vso v solzah je vzela je, starka, v naročje,
 šibka objela dekle z rokami in tole ji rekla:
 »Vidim, da ljubiš. Ne boj se, zanesi se, tebi sem zvesta,
 nikdar od mene izvedel ne bo tvoj oče ničesar.«
 S krila skočila je Mira kot blazna in v posteljo skrila 410
 svoj obraz ter kričala: »Odidi in bedni sramoti,
 prosim te, zdaj prizanesi!« Ker ni odšla, je še rekla:
 »Pojdi že – ali prenehaj; zločin je, kar vedeti hočeš!«
 Starka se stresla je, spet od strahu in starosti drhteče
 roke stegnila ter padla proseč varovanki pred noge,
 zdaj ji je laskala, zdaj jo strašila in zdaj ji grozila,
 naj ji vendar zaupa skrivnost, kako si s konopcem
 smrt je iskala. Pri tem obljubila pomoč je v ljubezni,
 če ji zaupa. In Mira je dvignila glavo, s solzami 420
 prsi močila rednici in skušala večkrat priznati.
 Vsakič je spet pomolčala, nato pa si v svoji sramoti
 lica zastrla in rekla: »O, mati, presrečna ob možu!«
 Spet je zavzdihnila. Starka je vse razumela, pretreslo
 ude premrle je prav do kosti, a na glavi ji hkrati
 beli lasje so se sršili in se ježili. Nato je
 marsikaj rekla, da zlo bi ljubezen, če šlo bi, izbila.
 Mira pa, dasi je vedela, da jo svari po pravici,
 rajši izbrala je smrt, če ne bi uspela v ljubezni.
 »Živi in svojega ljubi ...« Ni upala reči »očeta«;
 starka je raje utihnila, prošnje v nebo je poslala. 430

Myrrha patrem cupit (10.401–487)

Cererin praznik slavile so matere leto za letom, praznik, ko v beli obleki so vence iz žitnega klasja v dar nosile boginji za svojega ploda prvine in je devet noči veljala prepoved ljubezni z moškim dotikom. Kenhréida, kraljeva žena, takrat je z množico mater deležna bila skrivnostnih obredov. V postelji bil je zato brez žene zakonske Kinira. Našla ga tam je prevneta rednica opitega z vinom, rekla, da ve za dekle, ki ga ljubi, hvalila lepoto, vendar ime zamolčala. Ko kralj je povprašal po letih, »Mirinih let je,« je rekla. Ukazal je, naj jo privede. Šla je k njej in ji rekla: »Veseli se, moja rejenka, zmagali sva!« Nesrečnica ni se preveč vzradostila, že jo je mučila slutnja, pa vendar bila je vesela: takšna razklanost se kdaj naseli v človeški naravi.

440

Bil je čas, ko vse je molčalo in že med Medveda svoje ukrivljeno oje voza je Volar zaobrnil: ona tedaj je začela z zločinom. Z neba je zbežala luna bleščeča in črni oblaki zakrili so zvezde – noč je ostala brez svoje svetlobe. Kot prvi zakril si Ikar obraz si in ti, Erigona, predana očetu.

450

Trikrat se noga spotakne kot znak, naj se vrne, in trikrat sova zlovešča ji dala je znak z mrtvaškim napevom, vendar je šla in v nočni temi se je manj sramovala. Z levo držala je starko za roko, a z desno previdno

pot je iskala v temi in prišla je do spalnice, s praga
 vrata odprla – in že jo rednica je noter povlekla.
 Njej so kolena se tresla in klecala, kri in z njo barva
 zginila vsa je z obraza, pogum ji pri tem je upadel.
 Kolikor bližja bila je zločinu, tem bolj se je bala, 460
 žal ji bilo je predrznosti, spet bi se rada vrnila.
 Oklevajočo je starka povlekla in, ko pred visoko
 posteljo jo je privedla, je rekla: »Imej jo, Kinira,
 tale je tvoja!« – Tako je združila telesi nesrečni.
 Vzel na ogabno je posteljo svojo rojenko roditelj,
 strah ji deviški preganjal, boječo spodbujal in zraven
 »hčerka« ji rekel, nemara zaradi razlike v starosti,
 ona pa »očka« nazaj, da greh bi ne bil brez imena.

Potlej, po tej združitvi z očetom, odšla je iz sobe,
 v sebi nosila je seme zločinsko, sprejeto v zablodi. 470
 V noči naslednji je spet grešila, pa znova in znova,
 dokler ni končno Kinira želel po tolikih stikih
 svoje ljubimke spoznati. Ko dal je prinesiti svetilko,
 greh in hčer je spoznal. Molče v preveliki bridkosti
 svetel je meč izvlekel iz tam visečega toka.
 Mira bežala je, v varstvu noči se ob trdi temi je
 smrti rešila. Potem je, blodeč po prostranih poljanah,
 kraje panhajske in palme arabske pustila za sabo.
 Mesecev polnih devet je blodila, nato se je končno
 vsa utrujena v Sabi ustavila v dneh, ko je komaj 480
 breme pod srcem nosila. Ni vedela, kaj naj sploh prosi,
 v strahu pred smrtjo in sita življenja tako je molila:
 »O, če priznanje poslušá katero od dobrih božanstev,
 žalostne kazni, ki res jo zaslužiim, ne bom se branila,
 vendar kot živa bom živim v spotiko in hkrati odveč bom
 mrtva umrlim; bogovi, kraljestvi obe mi vzemite,
 raje mi vsej spremenjeni življenje in smrt odrecite!«
 Njeno priznanje bilo je nekje sprejeto, ker hitro
 zadnjo so željo bogovi uslišali. Ni še končala,
 že ji zemlja je noge prekrila in že izza nohtov 490
 krive pognale so ji korenine, opora za deblo.
 V les spremenile kosti so se; mozeg se v njih je ohranil,
 kri je v sokove prešla in roke postale so veje,
 prsti pa vejice; koža postala je skorjasto lubje.
 Že lesenelo telo je noseče in že lesovina
 prsi zastrla je in, ko je vrat bil na vrsti, nič več ni
 mogla strpeti in sklonjena v les, ki segal je kvišku,

glavo zarila je v skorjo trdikasto, skrila obraz je.
 Res je hkrati s telesom zgubila poprejšnje občutke,
 vendar še joče in solze še tople kapljajo z drevesa.
 Solze so cenjene, mira, ki teče iz skorje, še vedno
 njeno ime ohranja, spomin, ki ostal bo na veke.

500

Myrrha Adonidem parit (10.488–519)

Venera in Adonis

Grešno spočeti otrok je v drevesu dorastel; iskal je
 pot, da zapustil bi mater in ven se izvil iz telesa.
 Sredi drevesa se trebuh nabrekli je bočil: razganjal
 plod je mater, ki ni imela besed v bolečini,
 več ni mogla klicati Lukine kot vse porodnice.
 Vendar drevo je po svoje rojevalo, vse je ječalo,
 zvijalo se, vse mokro od solz, ki so tekle po lubju.
 Blaga Lukina si vzela je hip ob trpečem drevesu,
 roke primaknila, rekla besedo, olajšala porod.
 Brž se drevo je razklalo in izza razpočene skorje
 živ se izmotal je plod, zajokal je deček. Najade
 v mehko so travo polegale ga, tam so mu kožo natrle
 s solzami matere. Da, še sama Zavist mu priznati
 morala bi, da je lep; kot amorčki nagi na sliki,
 takšen je bil. Da ne bi se ločil od njih po okrasju,
 tul bi jim moral odvzeti, morda pa ga njemu dodati.

510

Venus Adonidem amat (10.525–559)

Čas kot na krilih beži neopazno in vara in nič ni
 urnejše, kakor so leta, saj on, ki je sestri in dedu
 520 sin bil, skrit nedavno v drevesu, rojen še pred kratkim,
 že se razvil je v najlepšega dečka, postal je mladenič,
 mož, ki v svoji lepoti je samega sebe nadkrilil.
 Vnel je še Venero; s tem maščeval je materin ogenj.
 Sin otuljeni namreč некоč je mater poljubljal,
 prsi ji ranil je s puščico, ta je iz toka štrlela.
 Sina je jezna boginja nagnala. A hujša bila je
 rana od tega, kar sprva se Veneri sami je zdelo.
 Vneti za moško lepoto nič več za kitorsko obalo
 ni ji ni bilo in ne za Paf sredi širnega morja,
 530 Knid riboviti pustila je, z njim Amatunto rudarsko,
 da, še nebo, ker ljubši ji bil od neba je Adonis.
 Njega držala se je in ga spremljala, vajena vedno
 v senci muditi se zgolj in skrbeti za svojo lepoto,
 z njim je hodila po gorah, gozdovih, obraslem skalovju
 kakor Diana v obleki, spodrecani prav do kolena.
 Ščuvala pse je, lovila je vse nenevarne živali –
 zajce poskočne, jelene z visokim rogovjem in srne;
 veprov nasilnih, volkov grabežljivih in z njimi medvedov
 z močnimi šapami, teh se je vseh ognila, in levov,
 540 teh, ki veliko živino napadajo, sebi za hrano.
 Teh da se boj, kot da kaj opomin bi zalegel, je tudi
 tebe, Adonis, opomnila. »Plašne le hrabro napadaj,«

rekla je, »z drznostjo iti nad drzne preveč je nevarno.
 Glej, da ne boš nepremišljen, mladenič, ker jaz bom nesrečna,
 nič ne izzivaj zveri, ki jim daje narava orožje,
 slava bi tvoja me stala preveč. Ne mladost ne lepota
 niti kar Cerero gane, ne bo ti levov ganilo
 niti ščetinastih veprov in tudi ne druge zverine.
 Strelo imajo v ukrivljenih oklih razdraženi vepri, 550
 strašni v napadu in v svoji togoti so rjavkasti levi –
 rod, ki res ga ne maram.« Ko fant je povprašal po vzroku,
 rekla je: »Vse ti povem, da se čudil boš stari grehoti.
 Toda napor nenaden utruja; poglej, tu je *topol*,
 v senčico blago te vabi, pod njim pa travnata jasa
 nudi ležišče in tu bi si rada s teboj odpočila.«
 Legla na zemljo je v travo in že se je stisnila k njemu,
 glavo mu dala v naročje, ko vznak je legel mladenič,
 vmes ga poljubljala, zraven pa vpletla naslednjo pripoved.

Atalanta in Hipomen

»Najbrž si slišal že kdaj za žensko, ki v teku ugnala 560
 hitre je moške. Ni bajka bila o njej govorica;
 res jih je premagovala, a vendar ne mogel bi reči,
 ali hitrejša v nogah ali lepša bila je v telesu.
 Ko jo nekoč zanimal je mož, ji bog je povedal:
 »Tebi ni treba moža, Atalanta. Ne družì se z moškimi;
 možu ne boš ušla in še živa ne boš se spoznala.«
 Strah jo prevzel je pred to napovedjo, v gostih gozdovih
 neporočena živela je, s težkim pogojem odbila
 množico snubcev, ki k njej so hoteli. »Dobi me,« je rekla,
 »kdor me bo v teku premagal. Z menoj tekmujte v hitrosti: 570
 hitri dobil za nagrado bo ženo si v zakon, počasnim
 smrt bo plačilo. To naš bo dogovor na tem tekmovanju!«

Hippomenes et Atalante (10.560–681)

Res pogoj je bil trd, a tolikšna moč je lepote:
 množica drznih snubačev takoj je sprejela njen predlog.
 Hipomen tam je sedel in ko gledal je tekmo nevarno,
 rekel je: »Kdo bi v nevarnosti takšni boril se za ženo?«
 Vse preveliko ljubezen mladeničev s tem je obsojal.
 Ko pa obraz in slečeno njeno telo je zagledal,
 tako, kot moje je – ali kot tvoje, če žensko bilo bi,
 dvignil je roke začuden in rekel: »O vsi, ki še pravkar
 grajal sem vas, oprostite! Dobitka, ki trudite zanj se,
 nisem poznal.« Ko to je dejal, se še sam je zaljubil,
 v želji, da kdo izmed mladcev ne bil bi hitrejši, in v strahu
 vsem je zavidal. »Zakaj bi še jaz ne poskusil,« je rekel.
 »Kaj, če sreča me čaka v tej tekmi?« Nato je pristavil:
 »Temu, ki tvega, pomaga sam bog.« Tako je premišljal,
 vtem, ko kot ptica po zraku letela po tleh je mladenka.
 »Puščica Skitov ni nič hitrejša,« si mislil pri tem je
 mladec aonski, še bolj pa se čudil je njeni lepoti.
 Videl je namreč, kako obdržala je v teku lepoto.
 Veter ji z nog begotnih odnašal je dolgo obleko,
 preko prebelega hrbta lasje so vihrali in z njimi
 lične podveze, ozaljšane z robom, pod njenim kolenom.
 Drugo prebelo dekliško telo ji vse je zardelo,
 kakor se v svetlo dvorano, zastrto s škrlatno zaveso,
 rdečkasta senca spusti in zgrinja po njej se in širi.

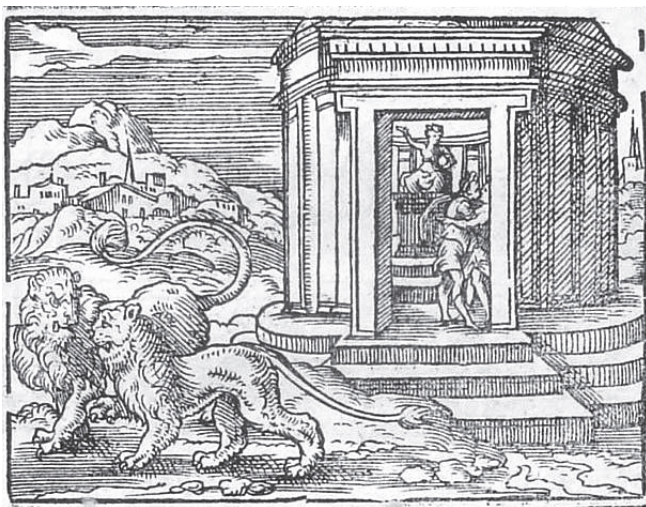
580

590

Vtem, ko je to kot gledalec motril, Atalanta dosegla
 zadnji je cilj in potem, zmagovalka, dobila je venec.
 Druge, premagance, smrtna je kazen med vzdihii zadela.
 Vendar mladenič ob takšni usodi se nič ni prestrašil. 600
 Stopil na plan je, pogledal mladenki v obraz in ji rekel:
 »Kaj ti bo slava cenena iz zmag nad okornimi snubci?
 Z mano pomeri se! Če mi bo sreča naklonjena, zmagam;
 nič se za malo ne bo ti zdelo, da jaz sem bil prvi.
 Vedi, da oče je moj Megarėj iz Onhestide; njemu
 ded je Neptun – in jaz sem pravnuk vladarja nad morjem.
 Moje junaštvo ni manjše kot rod, če zmagaš nad mano,
 boš s Hipomenom premaganim slavno ime pridobila.«
 Vtem, ko je to govoril, Shojnejeva hči je prijazno
 gledala, v dvomu, kaj bolj si želi, poraz ali zmago. 610
 »Kdo je bog, sovražen lepotcem,« je rekla, »ki hoče
 njega sedaj pogubiti, ko žene ga v smrtno nevarnost,
 v želji, da bil bi moj mož? Saj nisem ga vredna dobiti.
 Ni me lepota njegova ganila, čeprav bi me mogla,
 fant je še skorajda deček; ne on, mladost se mi smili.
 Kaj pa njegovo junaštvo in duh, ki smrt ne straši ga?
 To, da je sam četrti v sorodstvu z vladarjem vodovja?
 Kaj pa, da ljubi? Da toliko da na mojo ljubezen?
 Saj je pripravljen na smrt, če usoda mu mene odreče!
 Tujec, dokler še lahko, zapusti krvavo ležišče, 620
 zveza z menoj je okrutna. Nobena ne bo te odbila,
 vsaka poštena in pametna s tabo želela bo v zakon! –
 Kaj me vznemirjaš, ko tolikim prej sem vzela življenje?
 Sam bi pomislil! Naj pade če ni ga doslej izmodrila
 tolikih snubcev poguba in drzno igra se z življenjem.
 Torej naj pade še ta, ki hotel je z mano živeti,
 smrt, ki ni je zaslužil, naj zanj bo plačilo ljubezni?
 Samo sovraštvo neznosno bo zmaga mi takšna prinesla.
 Vendar ta krivda ni moja. Ko vsaj odstopiti bi hotel!
 Ali, če res si blazen, da vsaj hitreje bi tekel! – 630
 Res, kako mu nedolžen pogled iz deških oči je!
 Hipomen, fant nesrečni, da ne bi me nikdar zagledal!
 Vreden bi bil, da živiš, ker če jaz bila bi srečnejša,
 da, če sovražna usoda mi kratila ne bi zakona,
 ti si edini, ki voljna s teboj bila bi ležati.«
 To je rekla, še vsa neizkušena, v prvi ljubezni
 vedela ni, kaj bi, saj ni ljubezni zaznala.

Že k običajni sta tekmi klicala ju ljudstvo in oče,
 ko me Neptunov pravnuk je z glasom nemirnim poklical,
 Hipomen, in me je prosil: »Kiterka, rotim te, podpri me 640
 v drznosti in mi v ljubezni, ki ti si jo dala, pomagaj!«
 Vetrč tedaj dobrohoten prenesel mi milo je prošnjo;
 res me ganila je, res pomoč je bila že potrebna.
 Polje obstaja, ki pravijo tam mu ljudje Tamasensko,
 kipske zemlje najboljši izbor, ki so Stari ga meni
 šli posvetit nekoč, z določbo, da svet darovani
 moje svetišče naj bo. Na sredi ravnice drevo se
 v listju rumenem leskeče in veje mu v zlatu drhtijo.
 Tam tri jabolka zlata sem vzela nekoč, ko slučajno
 mimo sem šla, in odnesla jih v roki: nihče me ni videl, 650
 Hipomen sam je od mene izvedel, kako naj jih rabi.
 Trombe so znamenje dale in nagnjena že iz ograde
 brž sta pognala se, v teku sta komaj se tal dotaknila.
 Tadvá bi morje prešla brez kaplje na nogi, bi rekel,
 menil, da mogla bi preko stoječega klasja leteti.
 Množica je z odobravanjem hrupnim spodbujala mladca,
 ko je klicala: »Sedaj je čas in ugoden trenutek!
 Hípomen, hiti! Napni, napni in vso moč uporabi!
 Nič se ne mudi in zmagal boš!« Kdo ve, kdo bolj je vesel bil 660
 takihle klicev? Megárejev sin? Shenéjeva hčerka?
 Kolikokrat je zastala, ko že bi lahko ga pretekla,
 zrla mu dolgo v obraz in težko ga pustila za sabo!
 Usta brez slin so bila in suho sta sunkoma soplá,
 cilj pa še daleč. Tedaj Neptunov potomec je eno
 vzel izmed jabolk dobljenih in naglo za njo ga zalučal.
 Ona je vsa obstrmela in svetlega jabolka željna
 šla je za zlatom okroglim s poti in skrbno ga pobrala.
 Hipomen spet prehiti, prek polja se ploskanje sliši.
 Svojo zamudo in čas popravila s hitrim je tekom, 670
 kmalu mladeniča znova pustila za svojim je hrbtom.
 Spet zaustavljena z jabolkom drugim je znova dotekla
 mladca in spet prehitela. Ostal je še zadnji del proge.
 »Zdaj pomagaj, boginja, ki dar si mi dala,« je rekel,
 vrgel z mladeniško krepkim zamahom na drugo stran polja,
 kjer porabila bi časa precej, ji svetlo zlato je.
 Ko je ugibala, kaj bi, tedaj sem prisilila jaz jo
 dvigniti jabolko. Sadežu dala veliko sem težo;
 breme ji vzelo je čas, takoj se je spet zakasnila.
 Moja pripoved je zdaj počasnejša kot tek Atalantin:
 fant je pretekel dekle in dobil je svojo nagrado. 680

Cupido intempestiva (10.680–707)

Ne bi dejal, da sem vredna zahvale? Da fant bi kadilo
 v čast mi prinesel, Adonis? Pa ni se niti zahvalil
 niti kadila ni dal, nehvaležnež. Zato sem vzkipela,
 iz bolečine, prezrta in v strahu pred novim posmehom,
 z zgledom svarilnim sem šla nad oba, da se s tem zavarujem.
 K templju, ki nekdam po lastni obljubi sloviti Ehíon
 materi vseh bogov ga je dal zgraditi med drevjem,
 sem sta prišla in tu sta počivati trudna sklenila.
 Tam se na moje povelje v Hipómenu vnela takrat je
 sla neugodna, da rad bi takoj z Atalanto se združil.
 Blizu svetišča je temen bil prostor, podoben votlini,
 s plovcem naravnim pokrit, obredno bil svet je od nekdam.
 Vanj nanosili dotlej in postavili tam svečeniki
 mnogo, premnogo lesenih podob so starih božanstev.
 Sem je vstopil in s svojo nesramnostjo skrunil svetišče.
 Sohe so proč obrnile obraz, Kibela pa, Mati
 s stolpasto krono, je krivca že videla v Stiksa valovih.
 Kazen se ta ji je zdela prelahka; zato pa vratova,
 pravkar še bela, pokrila je rjavkasta griva, a prsti
 kremplji so krivi postali, ramena postala so pleča,
 teža je v prsi prešla, po pesku pa rep se je vlekel.
 Srepe postale oči so, namesto besed sta rjovel,
 gozd jima spalnica bil je in, ko so se drugi ju bali,
 brzde Kibeli kot leva sta grizla z zobmi, ukročena.
 Drag si mi, teh se ogibaj in z njimi se tudi izogni

690

700

Mors Adonidis (10.708–739)

Ko ga tako je opomnila, s svojo zaprego labodov
v zrak je zletela. Junak pa je njen opomin zanemaryl.
Psi, ki po jasnih sledovih so šli, prepodili slučajno
vepra so v gošči nekje; ko hotel je iti iz gozda,
sin ga Kinirov Adonis tedaj zadel od strani je.
Hitro zbesneli je veper z ukrivljenim oklom izvlekel
kopje krvavo, pognal se za fantom, ki skušal vznemirjen
priti na varno je, v lačne zasadil globoko, globoko
vse mu čekane in v zadnjih vzdihljajih ga vrgel na zemljo.
V svojem vozilu z labodjimi krili Kiterka po zraku
ni še prispela na Kiper, ko sliši nenadno v daljavi
tožbo mladeniča v zadnjih vzdihljajih; takoj obrnila
bele je ptice. Ko videla je z visokega etra
mrtvega skoraj, ki v lastni se krvi je tam premetaval,
dol se spustila je, nedra razkrila, lase si pulila,
bila po prsih z rokami, ki tega še niso počele.
Ko je tožila usodi, je rekla: »In vendar ne bo vse
tebi zapadlo, ohranil spomin se na mojo bo žalost:
tvoja se smrt bo, Adonis, odslej ponovila v podobi
letu za letom in z njo spomin na moje trpljenje.
Kri se ti v cvet spremeni. Zares, če Perzefona smela
žensko telo spremeniti je v meto, le kdo mi bo branil
to, da sina Kinirovega želim spremeniti?«
To je dejala Kiterka, nato pa takoj poškopila
kri z odišavljenim nektarjem. Brž ko se z njo je pomešal,

710

720

730

kri se je vzburla, prav kot razburkajo kaplje deževne
lužo, ko kdaj ob nevihti gladina je polna mehurčkov.
Dolgo ni trajalo, niti še dobra ni ura pretekla,
že iz krvi je pognala cvetlica; ta prav kot granatno
jabolko zdi se po barvi, ki v plodnici skriva semenje.
Cvet pa je zgolj kratkotrajen; ker nežen prerahlo drži se,
zlahka odpade, ko stresa ga veter, ki dal mu ime je.«

Enajsta knjiga

Orfejeva smrt

Tačas, ko s takšnimi pesmimi trakijski pevec privabljal
 k sebi je drevje ter divje živali in skale premikal,
 ženske kikonske, ki svoja kipeča oprsja so skrile
 s kozuhovino, so videle z vrha, glej, nekega griča
 Orfeja, prav ko udarjal je v strune in pesem prepeval.
 Ena med njimi, z lasmi, ki so v vetriču lahnem vihrali,
 »Tu je,« je vzkriknila, »tu, prezirljivec menad!« In že tirz je
 pevcu božanskemu v usta tako blagoglasna zagnala,
 vendar ga, z listjem ovit, le oprasnil je, ne da bi ranil. 10
 Druga vanj vrgla je kamen, a kamen že v zraku ganilo
 zvočno soglasje je petja in lire ter, kot da ponižno
 prosi pred njim odpuščanja za tolikšno besno predrznost,
 padel je pevcu pred noge. A divji napad je naraščal
 z vso krvoločnostjo, blazna erinija stvar je vodila.
 Pesem bi pač omehčala orožje, a grozno kričanje,
 bobni, ob njih berekintske piščali z zakrivljenim rogom,
 ploskanje zraven bodrilno in vztrajno vreščanje bakhantinj
 lirin so glas prehrumeli. In šele tedaj je zardelo
 kamenje v krvi, od pevca, kot svet do tedaj ga ni slišal.
 Najprej še vedno od petja omamljene ptice neštete, 20
 kače in množico divjih živali, ki priče bile so
 Orfeja slavi – in vse so besneče Menade pobile.

Orpheus laceratur (11.1–43)

Potlej nad Orfeja šle so z rokami, opranimi v krvi, kakor nad sovo se spravijo ptice, ko kdaj jo podnevi vidijo, ali kot v amfiteatra areni v jelena psi se zaganjajo, dokler njih jutranji plen ne postane. Pevca tako so napadle in tirze, ovite v zelenje, vanj so metale, čeprav si jih niso za to naredile; druge so lučale grude, z drevesa odlomljene veje ali pa kamenje. In da jim besnim orožje pošlo ni, voli slučajno tam blizu orali so njivo in kmetje v potu so žilavi trdo ledino kopali, da borni živeži bi s tem pridobili. Ko videli tam so bakhantinj strnjeno vrsto, zbežali so brž in pustili orodje svojega dela. Po njivah raztreseni tukaj in tamkaj krampi so težki ležali, motike in dolge lopate. Vse so divje pobrale in vole rogate pobile, potlej pa v teku vrnile se v želji po pevčevi smrti. Komaj je roke iztegnil in prvič tedaj spregovoril, ne da njegove besede bi količkaj koga ganile, že so ubile ga te bogoskrunke. Pri Jupitru, duša v zrak je spuhnela prek ust, ki so prej jim prisluhnile skale, z njimi pa divje zveri, ki so s čuti njih glas razumele.

30

40

Nymphae mortuum lugent 11.44–66

Žalostne ptice so, Orfej, med množico divjih živali s kamenjem trdim, z gozdovi takrat žalovale za tabo, vsi, ki so večkrat ti v pesmi sledili, še drevje brez listja

golo takrat za teboj je jokalo. In v solzah baje so
 reke narasle: najade in z njimi driade bile so
 v črno obrobljenih haljah, lase so pustile spuščene.
 Udje povsod razmetani ležali so, glavo in liro 50
 Heber sprejel je – in čudno, ko plavali zdaj sta po reki,
 lira je žalostno nekaj tožila in mrtvi se jezik
 zraven je v tožbi oglašal, da žalostno breg je odmeval.
 Skupaj prišli sta do morja, pustili domačo sta reko,
 potlej sta skupaj pristali na Lesbu, ob mestu Metimni.
 Tukaj se glavi, ki z zmršenih las ji je voda polzela,
 v pesku na tuji obali strupena je bližala kača.
 Fojb tedaj je pristopil in zadnji trenutek preprečil
 kači ugriz: odprto ji žrelo spremenil je v kamen,
 prav kot bilo je takrat, je ostalo poslej zevajoče. 60

Senca odšla je v podzemlje, kjer kraje, ki prej jih je videl,
 vse prepoznala je. Šel je na blaženih polja, iskal je,
 našel je tam Evridiko, željno objel jo z rokami.
 Tu sta se drug ob drugem sprehajala vštric zdaj, zdaj zopet,
 kadar pred njim je bila, je sledil; in ko hodil je prvi,
 varno na svojo Evridiko smel se ozreti je Orfej.

Žalosten, ker je bil s tem ob pevca vseh svojih skrivnosti,
 tega zločina Liaj ni prenesel, poslal mu je kazen:
 žene edonske je vse, ki bile so takrat pri umoru,
 v gozdu priklenil ob tla z zavito močjo korenine.
 Vsaki podaljšal je prste na nogi, tam, kjer je pač stala, 70
 s konci zasadil jih v trda je tla – in že so pognale.
 Prav kakor ptica, ki v zvite in skrbno nastavljene mreže
 ptičarju kdaj se ujame za nogo in čuti ujetost,
 bije s perutmi, a v vsem plahutanju še bolj se zapleta –
 sleherna njih, vkoreninjena v zemljo, tako je brez haska
 v strahu bežala zaman. Korenina jo žilava s tem je
 zadrževala, ker ni se ji sploh pustila ganiti.
 Ko je pogledala, kje so zdaj noga in prsti in nohti,
 videla je, da so obla ji meča postala lesena,
 ko pa po stegnu se žalostna z desno hotela je tolči, 80
 roka je tolkla ob les. Lesene postale so prsi,
 pleča lesena; o dolgih rokah pa bi menil, da prave
 veje so, in bi zares v tem svojem se mnenju ne motil.

Mida

Bakhu vse to ni zadoščalo, šel je in tisto deželo
 z vrednejšim zborom zapustil in v timolski šel je vinograd,
 tja, kjer Paktol šumi, ki ni bil še zlat in mu torej
 ni še nihče zavidal takrat dragocenega peska.
 Satiri z njim so hodili in z njimi kot vedno bakhantke,
 manjkal je zgolj Silen. Ujetega frigijski kmetje,
 ko se je majal od vina in starosti, z lastnimi venci
 zvezanega so privedli pred Mida, pred kralja, ki orgij
 Orfej Tračan ga je bil naučil s Kekropcem Evmolpom.
 Brž ko kralj je zagledal družabnika v svetih obredih,
 ves vesel je naročil, da gostov prihod bi počastil,
 dvakrat pet dni in noči zapored takoj praznovati.
 Ko je nato na nebu enajstič pregnala Danica
 množico zvezd z višav, vesel se na Lidije polja
 kralj je napotil in mladcu rejencu je vrnil Silena.

90

Silenus »asellitans« (11.85–100)

Bog, ki bil je vesel, da znova je našel rednika,
 kralju hvaležen prepustil je, kaj naj za dar si izbere.
 Ta je slabo izbral: »Naredi, da vse, česarkoli
 s svojim telesom dotaknem se, v hipu zlato bo postalo!«
 Liber je željo uslišal in dar mu škodljivi naklonil,
 z obžalovanjem, ker ni si kaj boljšega rajši zaželel.
 Zla veseleč se odšel zadovoljen je kralj berekintski,
 sproti preverjal obljubo in raznih stvari se dotikal.

100

Stežka sam sebi verjel je, ko z nizkega hrasta odlomil
 vejo z zelenim je listjem in veja postala je zlata.
 Kamen pobral je na zemlji in kamen v zlato zrumenel je. 110
 Grude se zdaj je dotaknil in gruda ob moči dotika
 kepa zlata je postala. Ko trgal na polju je klasje,
 suho zlato je bilo, a ko jabolko z vej je utrgal,
 vsak bi imel ga za dar Hesperid. Če zdaj se podbojev
 s prsti dotaknil visokih je, v hipu so vsi zažareli.
 Kadar si roke v tekoči je vodi umival, bi voda,
 kakršna tekla je z rok, še Danajo lahko zapeljala.
 Komaj je želje obvladal; kar vse v zlato je spreminjal.
 Bil je vesel in služabniki zdaj pognili so mizo,
 polna bila je mesa in kruha bilo je zadosti. 120
 Toda ko kralj se z desnico je kruha na mizi dotaknil,
 Cererin dar ob njegovem dotiku takoj se strdil je.
 Ves željan se mesa z zobmi je hotel lotiti;
 ko ga je spravil pod zob, je v skorjico zlato ugriznil.
 Vinu, ki isti ga Bakh je dal, je vodo primešal,
 vendar mu zgolj raztopljeno zlato je teklo po grlu.

Ves zaprepaden ob zlu nenavadnem bogat in ubožen
 rad bi znebil se bogastva – in kar je pred kratkim želel si,
 zdaj je sovražil. Saj lakote ni mu obilje pregnalo,
 žgoča je žeja mu grlo sušila in, kot je zaslužil, 130
 muke priskutno zlato je prineslo. Zdaj k nebu povzdignil
 roke je krepke in rekel: »Lenaj! Odpusti mi, oče,
 grešnika brž se usmili in reši me zlate pogube!«
 Ko je pregreho priznal – bogovi so milostni – Bakh ga
 brž je uslišal in rešil daru, plačila usluge.
 Rekel je: »Da zaželeno zlato ti ne bo več v nadlego,
 pojdi do reke, ki blizu je Sardom, velikemu mestu,
 potlej pa dalje v gorovje nasproti tekočim valovom,
 dokler nazadnje te pot ne pripelje do tam, kjer izvira.
 Tja pod razpenjeni vrelec, kjer vode se največ izteka, 140
 glavo položi, umij si telo in se greha operi!«
 Kralj je k reki odšel in vodo takoj porumenil
 zlati je čar, ki naenkrat prešel s telesa je v reko.
 Tamkajšnja polja, ki reka jim vir za življenje ponuja,
 zdaj so polna zlata in prst je bleda ter trda.

Mida odslej je sovražil imetje in raje prebival
 v gozdu, na poljih, pri Panu, ki vedno je v gorskih votlinah.
 Duh pa ostal mu je puhel in kmalu nato mu je zopet

kakor že prej škodovala njegova zarobljena pamet.
 Daleč prek morja se Tmol razgleduje, ki strm se visoko
 dviga in dvoje prostranih pobočij v daljavo razteza,
 tostran do Sardov, a onstran konča se pri malih Hipajpih.
 Tam se je s pesmimi Pan pred nimfami nežnimi ustil,
 pesem preprosto igral na svirel, zalepljeno z voskom,
 zraven pa v nič je Apolonov spev dajal, ves predrzen.
 Slednjič je Tmol postal sodnik v tej tvegani tekmi.

150

Rex Midas iudex (11.146–193)

Stari sodnik se na svojo je goro usedel, odmaknil
 drevje od svojih ušes, da le hrastov mu venec obkrožal
 plave lase je in želod je visel nad vzboklimi senci.
 Pana nato je pogledal in rekel: »Sodnik je pripravljen!«
 Pan je tedaj zaigral na trstiko in pesem barbarska
 Mida, ki bil je slučajno navzoč, je scela prevzela.
 Tmol božanski obrnil je glavo in potlej pogledal
 Fojbu v obraz, in enako je drevje njegovo storilo.
 Lovor s Parnasa je Fojbu prekrival in venčal lasišče,
 s tirske škrlatom pobarvani plašč se mu vlekel po tleh je,
 slonokoščeno je liro vso s kamenjem dragim pokrito
 držal v levici, a druga je roka držala za plektron.
 Sam nastop je izdajal umetnika. Potlej je strune
 z večimi prsti prebiral. Prevzet od miline te pesmi,
 Tmol zaukazal je Panu, naj liri svirel se ukloni.

160

170

Vsi zadovoljni bili so z božansko razsodbo gorovja,
 Mida pa v njej je videl krivico, edini je sodbi
 šel ugovarjat. A Delijec tega ni mirno prenašal.
 Ni mu dopustil, da dalje imel bi človeška ušesa,
 raje je uhlje podaljšal. Ko hkrati ob tem je pokrtil jih
 s sivimi dlakami, dal jim je gibkost, da migal je z njimi.
 Drugo mu vse je ostalo človeško, ker kazen zadela
 v tem ga je zgolj, da ušesa dobil je počasnega osla.
 Sram ga bilo je sramote, ljudem jo je skušal prikriti,
 skušal je senca zastreti s škrlatno tiaro, a vendar
 strežnik, ki strigel navadno mu s škarjami dolge lase je,
 videl pri tem je oslovska ušesa. Čeprav bi raznesel
 rad, da je videl sramoto, ni upal o njej govoriti,
 toda obenem ni mogel molčati. Zato je izkopal
 nekaj prsti in kakšna ušesa je videl na kralju,
 s tihim šepetom tako izdal v izkopano je jamo.
 To, kar izdal je s svojo besedo, zasul in zagrebel
 z zemljo je, potlej pa tiho od jame pokrite odšel je.
 Tam je kmalu začelo poganjati gosto trstičje.
 Ko je ob letu doraslo, je vsem izdalo sadilca:
 v lahnem je vetriču južnem ponavljalo skrite besede,
 z njimi je vsem skrivnost kraljevih ušes razodelo.

Gradnja Troje

Ko se je s tem maščeval, je od Tmola po čistem se zraku
 sin Latonin odpravil. Na to stran morske ožine
 Hele Nefeline šel je, na Laomedontova polja.
 Tam sta dva rta, Sigéj in Rójtej; na sredi med njima
 v čast Panomfaju grmečemu bil je oltar starodaven.
 Najprej je Laomedóna od tod zagledal, ki novo
 Trojo gradil je, a kljub neprestanemu trudu je gradnja
 rasla počasi in zraven zahtevala silne izdatke.
 Hkrati z očetom, ki nosi trizob hrumečega morja,
 lik si človeški privzel je in Frigijcev kralju sta skupaj
 zidala mesto. Dogovor je bil, da plačal bo v zlatu.
 Delo sta res dokončala, a kralj ni plačati hotel,
 raje na vse je načine ju zmerjal in krivo prisegal.
 »Kazen za to ne uide ti,« morski vladar je zagrozil.
 Res je v Trojo skopuško nagnal vse svoje vodovje,
 kopno zalilo je morje in kmetom odneslo imetje,
 njive pa vse so takrat poplaveli morski valovi.

Neptunus et Apollo (11.194–220)

Vendar ta kazen še ni zadoščala: morska pošast je zraven kraljično zahtevala. To je, privezano k skali, rešil Alkid in hotel potem po dogovoru konje, v dar obljubljeni. Ko so plačilo za trud mu odrekli, Trojo, ki dvakrat prisege držala ni, v boju zavzel je. Tudi soborec njegov, Telamón, ni ostal brez nagrade, on je dobil Hesíono. Tudi Pelej se je s svojo ženo božansko proslavil. Nič več se odslej ni ponašal z dedom, le s tastom se je, ker ni med ljudmi bil edini Jupitrov vnuk – a edini imel je za ženo boginjo.

220

Tetida in Pelej

Tetidi starec Protej je nekoč napovedal: »Zanosi, morska boginja, in mati boš sinu, ki v krepkih bo letih v delih prekosil očeta in bolj kakor on zaslovel bo!« Jupiter torej, da svet ne bi koga bolj cenil od njega, dasi mu v prsih srce je čutilo gorečo ljubezen, Tetidi morski se raje je ognil in ni se z njo združil, pač pa je svojemu vnuku in Ajaka sinu dopustil, kar si sam je želel, da združi se z morsko devico.

Tamkaj v Hajmoniji srpasto vbokel zaliv je, ki rta daleč mu v morje štrlita. Če morje bilo bi tam globlje,

230

luka bila bi, a ni, ker se plitvo nad peskom razliva.
 Skalna obala ne hrani sledov o kakšnih stopinjah,
 niti poti ni nobene, še morski je mah ne obrašča.
 Tam v bližini so mirte, ki polne so jagod dvobarvnih.
 V sredi je skrita votlina. Naravna, nemara umetna?
 Tega ne vem, a zdi se umetna. Prihajala vanjo
 večkrat si, Tetida, gola, sedeč na krotkem delfinu.
 Tam te Pelej je zalezal, ko speča si mirno ležala,
 ker pa si prošnjam uprla se, mož uporabil je silo,
 skušal okoli vratu te takrat je z rokama objeti.
 Res, če svoje lastnosti, spreminjanja v razne oblike,
 ne bi pri tem porabila, bi s tem te predrznež premagal.
 V ptico si zdaj spremenila se – ptico še vedno je držal,
 zdaj v plodonosno drevo – v drevesu Pelej obvisel je.
 Tretja oblika je progasta tigra bila – in prestrašen
 Ajakov sin ti s telesa je roke nasilne odmaknil.

240

Thetis et Peleus (11.221–265)

Z vinom, ki v morje ga zilil je, in z drobnom drobnice nato je
 morske bogove častil in jim zraven kadilo prižigal,
 dokler se ni mu iz morja karpatijski prerok oglasil:
 »Ajakov sin, zaželeno združitev takrat boš dosegel,
 kadar boš v spanec pogreznjeno v hladni votlini povezal,
 ne da bi vedela, z vrvico, z vozli, ki trdni držijo.
 Nič naj te s tem ne ukani, da tisoč oblik bo prevzela,
 drži jo, karkoli bo, da se v pravo ti spet preobrazi!«

250

To mu je rekel Protej in glavo spet skrnil je v vodovje,
zadnje besede prekril je val z razburkanim šumom.

Nagnil se že je Titan in v morje zahodno se spuščal
s svojim je vozom, ko lepa se spet Nereída vrnila
v skalno votlino je in na ležišču kot vselej zaspala.
Brž ko Pelej na njeno deviško telo se je spravil, 260
več oblik je zamenjala, dokler ni končno spoznala,
da je povezana, roki sta njeni razpeti vsaksebi.
Zdaj je slednjic zavzdihnila: »K zmagi ti bog je pomagal!«
Spet je pred njim bila Tetida, on nato jo objel je,
kar je želel, je dobil in jo s silnim Ahilom napolnil.

Dajdalion

Srečen je bil ob sinu Pelej in ob ženi ter vse je
šlo mu po sreči – le Foka nekoč je zločinsko umoril.
Ko je kot bratomorilec izgnan bil iz hiše domače,
moral je v beg. Zatočišče je našel v deželi Trahincev. 270
Tu nenasilno in nekrvoločno kraljestvu je vladal
Kéik, ki sin je Daničin bil, svetel v obraz kakor ona.
Toda takrat je bil mračen in komajda sebi podoben,
stalno je zgolj žaloval za svojim ugrabljenim bratom.
Ajakov sin zaskrbljen in utrujen prišel je do njega.
V mesto je vzel le peščico ljudi iz svojega spremstva;
kar drobnice in kar s seboj prignal je govedi,
vse pred obzidjem je pustil, nedaleč tam v senčni dolini.
Ko je dobil dovoljenje, da sme pred vladarja, z ovito
vejico oljčno v rokah povedal je, kdo in čigav je,
krivdo pa raje zamolčal, o vzroku za beg se zlagal je. 280
Prosil je zgolj, da lahko bi se kje v bližini naselil.
Njemu tako je s prijazno besedo odvrnil Trahiniec:
»Tudi preprostemu ljudstvu, Pelej, odprta so vrata
moje dobrote – in vedi, ne vladam odljudni deželi.
Ti še posebej zbudil naklonjenost v mojem si srcu
s slavnim imenom in z Jupitrom, dedom, zato ne izgublaj
s prošnjami časa – kar hočeš, dobiš. Napol naj bo tvoje
vse, karkoli zagledaš. In glej, da zagledaš najboljše!«
Potlej že spet je zajokal. Pelej s spremljevalci je vprašal,
kakšen je vzrok za tolikšno žalost, in on je odvrnil: 290
»Najbrž o ptiču, ki rop ga preživlja in pticam je v grozo,

mislite vsi, da tako operuten kot zdaj je bil vedno.
 Mož je bil, nprav pa je takšna ostala, kot prej jo imel je,
 brat moj, Dajdálion, v boju okruten in vedno nasilen.
 Ista oba naju mati rodila je, ona, ki svetla
 zoro prikliče in zadnja pred njo z neba se umakne.
 Jaz za mir sem skrbel in mirno v zakonu sem živel,
 bratu pa boj krvoločni ugajal je, to ga je vleklo.
 Hrabrost njegova premagala mnoge je kralje in ljudstva,
 zdaj pa ves spremenjen napada tisebske golobe. 300
 Híona hči je njegova prelepa bila, ki zamožna
 štirinajstletna kar tisoč je snubcev imela na voljo.
 Ko sta slučajno se vračala, Fojb iz Delfov njegovih,
 bog, ki je Majin otrok, pa z visokega vrha Kilene,
 Híono hkrati oba sta zagledala, hkrati se vnela.
 Ljubljenje v čas noči je odložil Apolon, a oni
 nič ni odlašal in s paličico, ki uspava, dotaknil
 brž se oči je dekleta. Dotik jo je čarno uspaval,
 bog pa ji silo je storil. Ko noč raztrosila po nebu
 zvezde je, Fojb si kot starka načeto že slast je privoščil. 310
 Ko pa noseči dozorel je plod in se čas je dopolnil,
 bog krilonogi je sina dobil. Ta zviti potomec,
 Avtolik, več in sposoben za vsako pretkano dejanje,
 belo iz črnega znal je napraviti, belo pa v črno –
 nič za očetovim znanjem in spretnostjo ni zaostajal.
 Z njim je hkrati se Fojbu rodil, ker povila je dvojčka,
 slavni po petju ubranem in zraven po liri Filámon.
 Kaj pa koristilo njej je, da dva je rodila, da dvema
 všeč bila je bogovoma, hčerka in vnukinja slavnih?
 Ni tako, da ljudem je slava velikokrat v škodo? 320
 Njej je že škodila! V svoji predrznosti s samo Diano
 merila svoj je obraz in grdila boginjo, ki slednjič
 rekla je v besu: »Potem naj ti všeč bo vsaj moje dejanje!«
 Nič ni odlašala, lok je napela in že je s tetive
 sprožila ostro puščico in jezik ji zlobni predrla.
 Jezik utihnil je, golsniti ni in ne črhiniti mogel,
 rada bi še govorila ... S krvjo je življenje odteklo.

Diana Chionem necat 11.301–345

S srcem potrtem takrat sem objel jo z žalostjo strica,
 hkrati pa ljubega brata tolažil, a mojo tolažbo
 oče sprejel je tako kot skala bučanje valovja –
 neutolažen za hčerko ugrabljeno zgolj žaloval je.
 Ko pa jo videl goreti je, štirikrat v sredo grmade
 skušal planiti je, štirikrat stran so ga drugi spodili.
 Bežal, drvel je razburjen čez drn in strn kot junec,
 kadar ga v tilnik sršeni zabadajo s svojimi želi.
 Meni takrat že, med tekom, se zdel je več kot le človek,
 menil bi, da so bežečemu zrasle na nogah peruti.
 Vsem se je torej umaknil in v želji po smrti se hitro
 vzpel je na vrh Parnasa. Ko tam z visoke pečine
 Dajdalion se je vrgel, usmiljen Apolon spremenil
 v ptiča ga je in na mah na perutih obdržal ga v zraku.
 Kljun mu upognjen je dal in na prste ukrivljene kremplje,
 drznost mu prejšnjo je pustil in moč, ki telo mu prekaša.
 Jastreb je zdaj, nikomur naklonjen, vse ptice preganja,
 sam trpi in hkrati še drugim povzročja trpljenje.«

330

340

Pelejevo govedo

Prav ko Daničin je sin o bratu to čudežno zgodbo
 pravil Peleju, je k njemu, zasopel od hitrega teka,
 varuh goveda, Fokejec Anétor, priletel in rekel:
 »Hitro, Pelej, Pelej, kot znanilec nesreče prihajam!«

Naj bo karkoli, pove naj, tako Pelej mu ukaže, 350
dasi je strah Trahinca prevzel in je čakal v drhtenju.
Oni začel je: »Živino utrujeno gnal sem k obali,
sonce tedaj že na sredi neba je bilo in imelo
takšno dolžino poti je za sabo tedaj kot pred sabo.
Nekaj živine poleglo je v pesek rjavi, odkoder
širnega morja gladino je gledalo, semkaj in tjakaj
druga živina je stopala, vendar počasnih korakov,
nekaj živali s privzdignjenim vratom je plavalo v morju.
Tempelj ob morju stoji, ni marmornat, nima zlatnine,
z gostim, visokim vejevjem star gaj ponuja mu senco: 360
v njem nereide živijo z Nerejem – in to so božanstva
tistega morja, mi pravil je ribič, ki mreže sušil je.
Zraven stoji močvirje, obdano od gostega vrbja,
voda, ki pride iz morja, je vzrok za nastanek močvare.

Peleus lupum vincit (11.346–409)

Šum in lomastenje vse naokrog sta z grozo navdala,
grozna zverina, volkač, pokrit ves z glenom in s peno,
planil nad nas je, cedil od krvi se je gobec strašanski,
plamen rdeč iz oči mu je švigal in dasi sta hkrati
bes in glad ga razganjala, bes je bil vendarle hujši.
Ni bil tak, da s pokolom le nekaj govedi pomiril 370
glad bi neznanski, o ne, kar naprej je živali po vrsti
klal, dokler nenasiten ni zadnji utrnil življenja.
Tudi od naših je mnoge oklal, ko smo čredo branili,
brez pomoči so umrli. Obala bila je krvava,

morje pri kraju vse rdeče, a z barja si mukanje slišal.
 Vsako odlašanje v škodo bilo bi, ta stvar ne dopušča
 nič oklevanja. Dokler še kaj je, pojdimo, zgrabimo
 vsi za orožje, orožje – in s kopji vsi strnjeno nadenj!«
 To je povedal govedar, Peleja pa stvar ni ganila,
 spomnil se lastne je krivde, pomislil, zakaj je na škodi; 380
 Psamata, vdova, je s tem opravila žrtev za Foka.
 »Vsak naj vzame orožje, možje naj si vzamejo kopja,«
 kralj ojtajski je rekel in hotel je z njimi oditi.
 Toda Alkíona, žena, ki hrup jo medtem je vznemiril,
 k njemu takrat je pritekla, še las si ni prav uredila,
 z zmršeno glavo moža okrog vratu je objela,
 v solzah in zraven z besedo prosila, naj nudi pomoč jim,
 sam pa naj z njimi ne gre, da dve duši bo z eno ohranil.
 Ajakov sin je rekel: »Opusti, opusti, kraljica,
 lepo in nežno bojazen, dovolj je že ljuba obljuba! 390
 Ni mi, da šel bi z orožjem nad to nenavadno zverino,
 morsko boginjo je treba prositi.« Na griču se dvigal
 stolp je visok, priljubljen svetilnik utrujenim ladjam.
 Nanj so se vzpeli in videli z njega živino ležati
 tam po obali med mukanjem, zver pa je zraven divjala
 z gobcem krvavim in z dlako košato, namočeno v krvi.
 Roke je dvignil Pelej k obali širokega morja,
 Psamato sinjo je prosil, naj srd opusti in pomaga.
 Ajakov sin jo zaman je sam poskušal ganiti,
 Tetida s prošnjo šele je zanj odpuščanje dosegla. 400
 Volk pa, čeprav odpoklican, naprej je klal neusmiljen,
 divji od sladke krvi, dokler ga boginja ni v marmor
 trd spremenila, v trenutku, ko grizel junici je v tilnik.
 Vse razen barve telo je takrat ohranilo: le barva
 marmorna kaže in priča, da ni več volk, da nikomur
 ni se ga treba več bati. Usoda pa ni dovolila
 več Peleju pobeglemu, da bi se še udomačil
 v tej pokrajini. Dalje je begal, prišel je k Magnetom,
 kjer ga Hajmonec Akast je krivde umora očistil.

Keikova potovanja

Kéika vmes je še vedno vznemirjala brata usoda. 410
 Hkrati ob tem mu tesno je bilo ob znamenjih čudnih,
 ki so sledila po tisti nesreči, in sklenil je iti
 v Klar do boga, da sveto bi tam preročišče povprašal,
 kjer si je ljudstvo tolažbe iskalo. Odšel bi do Delfov,
 vendar tam s Flegijci roparski Forbant je pot mu preprečil.
 Kaj namerava, je prej Alkíono zvesto obvestil,
 to pa zazeblu je prav do kosti, da v obraz pobleдела
 vsa je kot les zelenike. Oči so ji solze zalile,
 trikrat je skušala spregovoriti, a trikrat premagal
 jok jo je, vendar v ihtenju mu tole ljubeče je rekla: 420
 »Kaj zakrivila sem, dragi, da zame srce si izgubil?
 Kje ljubezniva je skrb, ki zame nekoč si imel jo?
 Brez pomisleka zdaj boš zapustil Alkiono svojo?
 Ljubša ti dolga je pot? In ljubše ti zdaj je brez mene?
 Če bi po kopnem te pot vodila, bi pač žalovala,
 bala pa ne bi se, skrb se ne bi pomešala s strahom.
 Morje straši me, plaši me valov grozljiva podoba,
 videla zadnjič razbite sem ladje ostanke in večkrat
 brala imena na praznih grobovih, v katerih ni trupel.
 Nič se na to ne zanašaj, da tast tvoj sin je Hipótov, 430
 on, ki silne vetrove zaprte ima za pregrado,
 morje pa s tem pomirja takrat, ko to se mu zljubi.
 Kajti ko enkrat so prosti in prosto vršijo vetrovi,
 nič jih tedaj ne ustavi, vsa zemlja je njim prepuščena,
 sleherno morje in zraven oblake poljubno podijo,
 v divjem zaletu rumene in rdeče v njih vžigajo bliske.
 Kolikor bolj jih poznam – saj spoznala in videla večkrat
 v hiši domači sem majhna jih vse – tem bolj se bojim jih.
 Toda če prošnja te več ne ustavi, če misliš oditi, 440
 vzemi me, ženo, s seboj; ko tako bova skupaj na poti,
 bala bi tega samo se, kar moglo oba bi zadeti,
 naj bi bilo karkoli, to vedno pričakava hkrati,
 skupaj tako bi vozila se preko širokega morja.«

Rex Ceyx in mari alto (11.410–572)

Ajola hči je s temi besedami v solzah ganila
 zvezdnatega moža; še vedno je gorel v ljubezni.
 Vendar pa ni nameravane vožnje po morju odložil,
 niti ni hotel Alkione spravljati s sabo v nevarnost,
 pač pa ji z mnogo besedami plaho srce je tolažil,
 vendar zaman. Naposled dodal je svojim besedam
 to tolažilno obljubo – in ljubljeno z njo je uklonil:
 »Vsaka ločitev za naju je dolga, zato ti prisegam
 zdaj pri žaru, ki mati z njim sveti, da spet se bom vrnil,
 preden se ščip bo drugič pokazal, če da mi usoda.«
 Ko na vrnitev ji upanje zbudil je s takšno obljubo,
 brž iz ladjarne ukazal je ladjo privleči na morje
 ter ji takoj dodati še vso potrebno opravo.
 To videč je Alkiona v grozi začela drhteti,
 kot bi slutila prihodnost, in vso so jo solze oblile.
 Potlej moža je objela in z žalostnim glasom mu rekla:
 »Zdrav mi ostani!« In že se telo je zgrudilo na zemljo.
 Kéik bi rad se pomudil, a mladci, sedeči v dveh vrstah,
 k močnim so prsim tedaj pritegnili si vesla in hkrati
 v skupnem zamahu zarezali v morje. Oči orošene
 ona je dvignila, tam na ukrivljeni krmi moža je
 videla, ko jo je prvi, mahaje z roko, še pozdravljaj,
 kar mu je vračala. Kmalu so kopno pustili v daljavi,
 več ni mogla z očmi razločiti človeških obrazov,
 vendar s pogledom še vedno do konca je ladji sledila.
 Kmalu več ladje ni videti mogla, tako da je v jadra,

450

460

plapolajoča z najvišjega jambora, zrla v daljavi. 470
 Ko niti jader ni videla, v prazni se dom je vrnila,
 vsa zaskrbljena, in legla. In prostor in postelja solze
 spet sta vzbudila Alkioni z mislijo nanj, ki je manjkal.

Ladja odšla je iz luke in veter razgibal vrvi je,
 vesla viseča mornarji takoj pritegnili so k boku,
 jadra razpeli vrh jambora, potlej pa drugo za drugim
 z njega spustili, da pihanje vetra lahko bi zajela.
 Manjšo morja polovico, gotovo ne več, prevozila
 ladja je, daleč bili sta obe obali, ko morje
 vzburkano proti večeru postalo je belkaste barve; 480
 vzhodnik začel je nenadoma pihati vedno močnejše.

»Z jambora prečnice močne spustite,« krmar je zaklical,
 »jadro pa vsako ovijte krog njih!« Tako je naročal,
 vendar sovražni vihar je preprečil, da to bi storili,
 morje je strašno bučalo, nihče ni slišal besede.
 Toda mornarji že sami hiteli so, eni so vesla
 spravljali, drugi utrjali boke in tretji vetrovom
 jadra izmikali. Vodo ta plal je in zlival jo v morje,
 drugi je prečnice spravljaj. Vse to je teklo brez reda,
 divje neurje je raslo in silni nasprotni vetrovi 490
 tepli so se in nenehno razdraženi burkali morje.

Bal se še sam je krmar in priznal, da še sam ne ve, v kakšnem
 stanju so, niti ne, kaj naj ukaže in kaj prepove naj:
 takšno neurje je scela presegalo znanje njegovo.
 Moštvo je kajpak kričalo, vrvi so v hrušču vrvale,
 val je ob valu visokem hrnel in eter grmel je.
 Morje se v silnih valovih je dvigalo k nebu v višave,
 zdelo se je, kot da s tem oblake na njem bi škropilo.
 Enkrat, ko rjavi je z dna premetavalo pesek, enake
 barve bilo je, spet drugič bolj črno od samega Stiksa, 500
 vmes se je zgrinjalo, belo obarvano v penah pršočih.

Ladjo trahinsko je kajpak metalo ob takšnih menjavah:
 zdaj se je zdelo, kot gledala z vrha visoke bi gore
 v samo globel Aheronta, a kadar jo dol je pognalo
 in jo obdalo globoko je morje, tedaj jim bilo je,
 kot da v višavo neba prav z dna podzemlja bi zrli.
 Večkrat, ko val ji je treščil ob bok, je zaškripala v grozi,
 prav kot utrdba načeta, ko kdaj jo zadene metalo
 ali ko oven železni udari, da v prah bi jo zrušil.
 Kakor razdraženi levi, ki sila jih v prsah požene 510
 proti orožju in proti naperjenim kopjem, tako je

v ladjo zaganjal se val, ko nastali ga veter je dvigal,
 višji veliko od nje. Majavi na ladji bili so
 klini že vsi in odpadla povsod so mašila iz voska,
 špranje režale so, skozi je vdiral voda pogubna.
 Glej, še dež je lil, kot bi sam oblak se utrgal,
 menil bi, da se poveznilo vse nebo je na morje,
 ali da morje razburkano v samo nebo se je vrglo.
 Jadra premočil je dež in nebesni naliv se je mešal
 z morskim valovjem. Na nebu bilo ni zvezde nobene, 520
 črna se noč je razgrinjala v svoji temi in neurju.
 V to temo švigajoče so strele svetile in z bliski
 morsko valovje ožarjale, vodo, ki skozi razpoke
 vsa razdivjana je vdiral v samo notranjščino ladje.
 Kakor vojščak, najbolj hraber med vsemi, ko večkrat napade
 mestno obzidje utrjeno, vžgan hrepeni po priznanju,
 slednjič pa prvi med tisočem drugih zavzame obzidje,
 v ladijske boke tako so devetkrat planili valovi.
 Ko pa se silnejši dvignil deseti je v svojem zagonu,
 prej ni nehal pritiskati s sunkom v utrujeno ladjo, 530
 dokler ni slednjič uspel in prodril za samo obzidje.
 Drugi so z druge strani poskušali vdreti v notranjost,
 kamor že prej del morja se v trup veslače izlil je.
 Nič drugače tedaj ni moštvo drhtelo na ladji,
 kakor meščani trepečejo, kadar sovražnik zidovje
 izpodkopava od zunaj in drugi že znotraj drži ga.
 Spretnost zaman je bila in upadel pogum je, ker smrti
 toliko kakor valov se je zdelo, da vdira na ladjo.
 Ta se je jokal, otrpnil je drugi, spet ta blagroval je
 mrtve, ki čaka jih grob; ta dar zaobljubljal božanstvu, 540
 k nebu, ki niti ni videl ga, roke zaman dvigoval je,
 prosil pomoč: ta spomnil se je očeta in bratov,
 oni otrok in doma, vsak tega, kar sam je zapustil.
 Keik pri tem na Alkíono mislil je, v ustih imel ni
 drugega kakor Alkíono in ko po njej hrepenel je,
 bil je vesel, da ni z njim. Rad videl bi rodno obalo,
 z zadnjim pogledom rad dom bi objel, a kje je, ni vedel,
 v takšnih vrtincih je morje kipelo in gostih oblakov
 smolnato črna tema je nebo do kraja zakrila –
 res, podoba noči se je zdela v tem dvakrat temnejša. 550
 Jambor v vrtinčastem svojem zaletu vihar je prelomil,
 zlomil je tudi krmilo. Kot kak zmagovalec ponosno
 val iznad plena je gledal na druge kipeče valove,
 potlej nekako tako, kot bi Atos in Pind kdo privzdignil

z njunega mesta in vrgel oba na široko bi morje,
 spustil se dol strmoglavo je, hkrati pa s težo in s padcem
 ladjo na dno je potopil. Že velik del moštva vrtinec
 strašni je zgrabil in nič več na zrak jih bilo ni, končali
 s svojo usodo so. Drugi grabili so v vodi za dele
 ladje razbite – in Kéik med njimi, čeprav je bil vaje
 v roki imeti le žezlo; zdaj klical je tasta, očeta, 560
 ah, a zaman! A največkrat v vodi naglas je poklical
 ženo Alkíono, nje se spominjal je, k njej hrepenel je,
 hotel, da truplo bi njej pred oči zanesli valovi,
 želel, da mrtvega ljubljene roke bi nje pokopale.
 Kolikorkrat mu je usta odpreti dal val, je plavaje
 klical Alkíono, slednjič še v vodo ime je govoril ...
 Glej, zdaj v sredo valov se črni oblok je vodovja
 zgrnil in morje planilo je nanj ter mu glavo zalilo.
 Temna ta dan bila je Danica, da ne bi je mogel 570
 več nihče prepoznati; z neba ni smela oditi,
 vendar si z množico gostih oblakov obraz je zastrla.

Ajola hči je takrat, ker vedela ni za nesrečo,
 štela noči in že šivati haljo hitela, ki naj bi
 on jo oblekel, in drugo, ki sama lahko bi jo vzela,
 kadar bi vrnil se – vendar zaman je čakala povratka.
 Vsem bogovom je večkrat pobožna prižgala kadilo,
 vendar je več kot v druga hodila k Junoni v svetišče,
 kjer za moža, ki ga ni več bilo, je pred njenim oltarjem
 vztrajno prosila, da zdrav bi ostal in se vrnil, da ne bi 580
 druge nobene od žensk bolj ljubil kot njo. Ta edina
 izmed vseh njenih se prošelj ji mogla je še izpolniti.

Alcyone Iunoni immolat (11.573–582)

Več boginja ni prošelj za mrtvega mogla prenesti;
 da odvrnila od svojih oltarjev bi roke nesrečne,
 rekla je: »Irida, vestna znanilka vseh mojih ukazov,
 hitro do Spanca na dvor dremotni njegov se napoti,
 reci mu, naj Alkíoni v sanjah naslika podobo
 Keika mrtvega in naj ji vso resnico razkrije!«
 To je Iridi rekla; v tančico iz tisočih barv
 ta se je brž odela in v loku nebo preletela,
 šla po ukazu na dvor za oblaki, kjer vladal je Spanec.

590

Spanec

Blizu Kimerijcev votla je gora, v njej špilja prostorna,
 dom, kjer Spanec lenobni prebiva. Tja k njemu še Fojb ni
 s svojimi žarki nikoli prodrli; ne zjutraj, ko vzide,
 niti opoldne in niti zvečer. Iz tal tam puhtijo
 v sivem somraku megle, povsod so same polsence.
 Tam ni nikjer petelina, ki s svojim predirnim kričanjem
 klical bi Zarjo, tišine ne zmoti ne pes, ki bi lajal,
 niti ne z gaganjem gos, ki še bolj je od psa občutljiva.
 Tam ne zveri ne goveda ne v vetru razgibane veje
 nikdar ne slišiš, še manj pa glasu človeškega bitja.
 Tiho in nemo je vse, le nekje izpod skale najnižje
 Leta izvira in šumoma teče ter s svojim šumenjem,
 ko se vali preko drobnega kamenja v strugi, uspava.
 Mak plodoviti pred vhodom v votlino cveti in nešteto
 drugih zelišč; uspavalne sokove teh rož si nabira
 vlažnata Noč in potem po zemlji temačni škropi jih.
 Vrat ni v tem domu nobenih, da ne bi tečaj kdaj zaškripal,
 tudi čuvaja nobenega ni nikoli na pragu.
 Sredi visoka je postelja, vsa je iz ebenovine,
 pernata je, enolična in s črno odejo pokrita:
 bog si na njej odpočiva lenobno raztegnjene ude.
 Vse okrog njega ležijo po tleh v različnih oblikah
 sanje opuhle, ki tam jih je, kolikor klasja ob žetvi,
 kolikor listja je v gozdu in kolikor peska na produ.

600

610

Iris somnum visitat (11.583–649)

Ko je poslanka vstopila, z rokami razgnala je sanje,
 ki so bile ji napoti, in v njene obleke bleščanju
 božji se dom je zasvetil. Počasi le bog je odpiral
 svoje zaspane oči, a mu znova in znova je glava
 kinknila, spet s kimajočo je brado zadeval ob prsi. 620
 Končno se vendar je zdramil, se dvignil z ležišča in vprašal,
 ker jo spoznal je, zakaj je prišla. Takrat mu je rekla:
 »Spanec, pokoj vsega stvarstva, o Spanec, najblažje božanstvo,
 duhu si v mir, pred katerim bežijo skrbi, a telesa,
 ki jih je zdelalo delo, krepčáš za nove napore!
 Sanjam daj videz resničnosti; takšnim jim potlej ukaži
 iti v Trahino, tja v Herkulov kraj, kjer kot kralj naj ponoči
 grejo k Alkioni; zraven naj še brodolom odigrajo.
 To ukazuje Junona.« Ko to mu je vse sporočila,
 Irida šla je, ker dalje prenašati nič več ni mogla 630
 silne sopare: počasi čutila zaspanost je v udih,
 brž je zbežala na vzbočeno pot, po kateri prišla je.

Oče nato izmed množice svojih sinov tisočernih
 Mórfeja, mojstra v snovanju prikazni, je zbudil za delo.
 Nihče posnemati spretneje znal ni kot on po ukazu
 hojo, obraz in način govorjenja. Pri tem je porabil
 najbolj značilne besede posnetih, celo oblačila.
 Vendar je ta le ljudi posnemal, medtem ko je drugi
 zver bil lahko in ptič in kača z raztegnjenim trupom.
 Ikel bogovi mu pravijo; ljudstvo mu reče Fobétor. 640

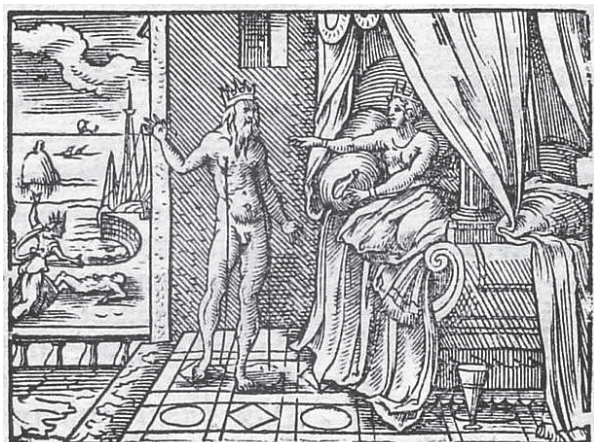
Tretji je Fantas, ki spet drugačne zna čare kot tadva:
 v zemljo in v skalo, v drevo ali v vodo in v vse, kar ni živo,
 more se ta spremeniti, ko vara. Vladarjem in kraljem
 ti se navadno ponoči prikažejo s svojim obrazom,
 k drugim ljudem in k preprostem ljudstvu pa hodijo drugi.
 Te je Spanec priletni prešel in izmed vseh bratov
 Morfeja zgolj izbral, da Tavmantove hčere izvršil
 nalog bi, sam pa potem prijetno utrujen je zopet
 z glavo zakinkal in zleknil se spet na visokem ležišču.

Alkionina preobrazba

Morfej je brž odletel, ne da s krili pri tem bi prhotal, 650
 letel je v noč in v kratkem se znašel je v mestu hajmonskem,
 kjer je krila odložil in Kéikov dal si obraz je,
 hkrati pa tudi njegovo postavo. Ves bled, že kot mrtev,
 ne da obleko imel bi na sebi, je k postelji stopil
 žene nesrečne. Premočena moževa brada bila je,
 z las pa mokrih njegovih je voda kar curkoma tekla.

Ko se je sklonil nad posteljo in so oblile ga solze,
 rekel je: »Žena nesrečna, me več ne poznaš? Jaz sem, Kéik!
 Mar me je smrt spremenila? Poglej me, takoj boš spoznala
 kdo sem, namesto moža boš našla le moževo senco. 660
 Tvoje mi prošnje, Alkiona, niso prav nič pomagale,
 mrtev sem. Nič več ne upaj in nič več zaman me ne čakaj!
 Južnik oblačni mi v morju Egejskem je ladjo zalotil,
 s silnimi svojimi sunki je metal in slednjič razbil jo.
 Moja je usta, ki tvoje ime zaman so klicala,
 voda zalila. In tega ne javlja ti nezanesljivec,
 niti izmišljena ni govorica, kar zdajle poslušaj:
 sam ponesrečenec zdaj obveščam o lastni te smrti.
 Vstani, razjokaj se, žalno obleci se in ne pošiljaj,
 ne da za mano bridko bi jokala, me v Tartar temotni.« 670
 Morfej govoril je z glasom, ki ves je bil tak kakor možev,
 to je vsaj mislila. Solze pri tem je prave pretakal,
 kot se je zdelo, in tudi z rokami ravnal je kot Kéik.
 Vzdihnila in zajokala zato je Alkiona v sanjah,
 roke razprla v objem, a pri tem le zrak je objela,
 ter zakričala: »Počakaj! Kam vleče te? Skupaj pojdiva.«
 Ko se ob lastnem je glasu in možu nemirna zbudila,
 najprej okrog je iskala za njim, ki ga pravkar je zrla.

Posli so slišali njene besede in luč ji prinesli,
 toda ko ni ga zagledala, tolkla po svojih je licih, 680
 strgala s prsi obleko in tolkla se tudi po njih je,
 las si sčesala ni, pač pa jih mršila in, ko vprašala
 oskrbovalka je, kaj žalosti jo, tako ji je rekla:
 »Ni je Alkione, ni je, umrla je s Kéikom svojim,
 vse tolažilne besede odslej opustite! Na morju
 vzeti mi je bil v brodolomu. To vem, saj ponoči sem sama
 videla spet ga, spoznala ga in ob slovesu sem roke
 k njemu stegnila, še zadnjič bi rada ga tu zadržala.
 Senca je bil, a resničen in pravi moj mož še kot senca.
 Res ni v obraz, če bi vedela rada, bil tak kot navadno, 690
 ni kot prej sijal. Bil bled je in nag in vse mokre,
 kakor sem videla, reva, imel še vedno lase je.
 Revež na temle, glej, mestu je stal ...« In iskala je, kje bi
 sled še lahko ostala. »Če kdaj sem česa se bala,
 to je bilo in zato sem prosila takrat, ko je hodil,
 naj ne zaupa vetrovom. Kako sem želela, da s sabo
 vzeli bi me, ko te je gnalo v pogubo. Oh, bolje bilo bi
 iti s teboj, da tako še trenutek življenja brez tebe
 ne bi potekel in smrt naju ne bi nikoli ločila.
 Zdaj pa umiram drugje in že se potapljam v valovih, 700
 morje brez mene ima me. Od morja še bolj bi okrutno
 moje srce bilo, če hotela še dlje bi živeti,
 tolikšno žalost nekoč preboleti. Pa tega storila
 nikdar ne bom in te nikdar, nesrečnik, ne bom zapustila.
 Zdaj ti bom vsaj spremljevalka: ker če že ne v žari, na grobu
 združil oba bo napis, in čeprav ne bodo ležale
 moje kosti ob tvojih, ime ob imenu bo stalo.«

Somnus-Ceyx Alcionem adit (11.650–749)

Več govoriti ji žalost ni dala, ob vsaki besedi
tolkla se je in iz dna srca vzdihovala v bridkosti.

Jutro bilo je, ko šla je iz hiše k obali in mesto 710

žalostna tam poiskala, od koder za njim ob odhodu
gledala je. In ko tam je bila, je tako govorila:

»Tu je odvezal vrvi in tu me v slovo je poljubljaj!«

Ko se je tam spominjala vsega v pogledih na morje,
v bistri je vodi, še daleč, naenkrat zagledala nekaj,
kar se kot truplo je zdelo. Spočetka se ni razločilo,
kaj naj bilo bi. Potem pa, ko val ga nekoliko bliže,
vendar ne h kraju, je nesel, je jasno bilo, da je truplo.
Kdo bi bil, vedela ni; utopljenec jo čudno je ganil.

»Ah, nesrečnež,« s solzami v očeh kot neznancu je rekla, 720

»kdorkoli si, in žena, če kdaj si imel jo!« Valovi

truplo še bliže so gnali in bolj je sledila s pogledom,

bolj jo in bolj je vznemirjalo. Že je priplavalo k bregu,

že je bilo prepoznavno in že je spoznala – njen mož je.

»On je!« je kriknila, hkrati je tolkla po lastnem obrazu,

svoje lase in obleko si trgala, roke drhteče

h Kéiku vmes stegovala in zraven kričala: »O, takšen,

mož moj predragi, nesrečni, zdaj takšen se k meni boš vrnil?«

Tam je nasip bil, ob njem se lomila razsrjena sila

prvih valov je, a druge, še preden so vdrli, slabil je. 730

Tja je skočila. Potem pa, prečudno, od tam je vzletela,

s krili, ki pravkar so zrasla ji, enkrat je tolkla po zraku,

drugič po morski gladini kot ptica nesrečna, vodomka.

Dokler je letala, bridek ji glas je prihajal iz grla,

kot da tožila bi, zraven pa z drobnim je kljunom klepala.

Brž pa ko nemo, brezkrvno je truplo dosegla, ljubeče

nova je krila nad njim razgrnila, ga z njimi objela,

poljubovala zaman ga s trdim in mrzlim je kljunom.

Ali je Kéik res čutil kaj ali le v plivkanju vode

glavo je dvignil, ni vedelo ljudstvo. Pa vendar je čutil. 740

Končno obeh so bogovi usmilili se, spremenili

v ptiča so tudi moža. V enaki usodi ostala

trdna je njuna ljubezen in zveza se ni razvezala,

dasi sta ptiča postala, kot par zdaj vzgajata mlade.

V gnezdu, ki plava na vodi, prebije pozimi cel teden

ptica Alkiona, kadar spokojno varuje mladiče.

Morje tedaj valoviti preneha, ker Ajol vetrovom

vsem izhod prepove, da vnuki na vodi so varni.

Ajsak in Hesperija

Neki ju stavec je gledal, ko družno nad širnimi sta morjem letala, in je ljubezen do konca ohranjeno hvalil.

Drugi, če ni bil kar isti, nekoč je ob priliki rekel:

750

»Tale, ki leta nad morjem in tankih je krakov, kot vidiš,«

– v tem je pokazal ponirka z na dolgo iztegnjenim vratom –

»tale je tudi kraljevski potomec. Če hočeš poreklo vedeti vse po vrsti do njega, so predniki tile:

Il in Asarak, nato Ganimed, ki nekoč ga ugrabil

Jupiter je, pa Laómedon stari in Priam, Trojanec.

Hektorjev brat je bil tale in, če ga že v zgodnji mladosti

ne bi usoda povsem spremenila, nemara v junaštvu

ne bi za Hektorjem nič zaostajal po slavnem imenu,

760

dasi je Priamu tega Dimantova hči porodila,

Ajsaka pa je menda skrivaj pod senčnato Ido

Aleksirója rodila, dvorogega Granika hčerka.

Aesacos saxo se deiicit (11.749–795)

Ajsak sovražil je mesta in daleč od dvorov sijajnih rad se v odmaknjenih gorah mudil je in v krajih samotnih, v Trojo pa, ko je bil zbor, le redko, prav redko prišel je.

Vendar pa trdega ni bil srca, ki ga ne bi ljubezen

zmogla ujeti, ko večkrat iskano po vseh je gozdovih

videl Kebrenovo hčerko Hesperijo; ta si sušila

tam na očetovem bregu lase je, spuščene po hrbtu.

770

Čim jo je videl, je nimfa zbežala, kot srna pred volkom,

ki jo prestrašil je, ali kot utva, ki daleč od vode
jastreb jo kje preseneti. Trojanec za njo je udaril,
hitri zaradi bojazni sledil iz ljubezni je hitri.
Toda poglej, begunko je kača, prikrita med travo
v peto z ukrivljenim zobom ugriznila, strup ji je vlila.
Beg se je hkrati z življenjem končal. In kakor iz uma
Ajsak je mrtvo objel in dejal: »Žal, žal mi je lova,
tega si nisem želel, ne maram je, takšnele zmage!
Dva sva ti vzela življenje, nesrečnica; kača, ki rani,
vzrok za smrt pa sem jaz, ki sem večji zločinec kot ona.
S smrtjo zato ti bom zdaj za smrt poslal zadoščenje.«
To je dejal in s skale, od spodaj spodjedene z valom,
vrgel se v morje. Med padcem je vzbudil sočutje Tetiji;
rahlo sprejela telo je in v vodi ga s perjem pokrila,
ne da bi dana bila mu priložnost za smrt zaželeno.
Žal je ljubimcu bilo, da prisiljen naprej je živeti
in da duša ne more iz bednega iti telesa,
kakor bi rada. Ker zdaj so peruti mu zrasle na plečih,
vzletel je, potlej pa spet z višine se vrgel je v morje.
Perje blažilo je padec. Nato strmoglav se je Ajsak
besen v globino podal in zaman se poskušal končati.
Ves od ljubezni je shujšal, goleni postale so dolge,
vrat pa mu dolg je ostal in glava je daleč od trupa.
Morje zdaj ljubi, ime pa ima, ker v njem se potaplja.

780

790

Dvanajsta knjiga

Začetek trojanske vojne

Priam je zdaj žaloval za Ajsakom, ni namreč vedel,
 da je še živ in krilat, a Hektor je z brati za mrtvim
 žrtve opravil zaman ob gomili z njegovim imenom.
 Žalostnih teh opravil pa ni udeležil se Paris,
 ta, ki je ženo ugrabil in kmalu nato domovini
 vojno povzročil, ker tisoč je združenih ladij za njim šlo,
 z ladjami vred pa združena moč vseh zbranih Pelazgov.
 Nič maščevanje se ne bi zavleklo, če hudi vetrovi
 ne bi divjali na morju, da spotoma ladje pristati
 morale prej so v Bojotiji, v Avlidi, znani po ribah. 10
 Tamkaj po šegi domači so najprej pripravili žrtev
 Jupitru, že starodavni oltar se razbelil je v ognju.
 Vtem pa Danajci nenadoma videli sinjo so kačo,
 blizu oltarja je našla platano in nanjo se vzpela.
 Gnezdece z osmimi ptički bilo je na vrhu drevesa;
 ptičke in mater, ki v strahu je tam frfotala nad gnezdom,
 kača je brž zgrabila in spravila v žrelo pogoltno.
 Vsi so strmeli molče, le Testorjev sin, ki vnaprej je
 videl dogodke, je rekel: »Radujte se, zmagali bomo,
 Troja bo padla, Pelazgi, a treba bo dosti naporov!« 20
 Ptičev devet, je rekel, devet let vojne pomeni.
 Kača pa, kot se ovijala vej je zelenih v drevesu,
 okamenela je vsa in v podobi kamniti ostala.

Toda Nerej še naprej je divjal po aonskem vodovju,
 vojne ni maral prenesti. Trdili so mnogi, da Trojo
 rad bi zaščitil Neptun, ker on ji zgradil je obzidje.
 Testorjev sin pa je vedel za vzrok in ga tudi povedal:
 jezo deviške boginje deviška bo kri pomirila.
 Javni je blagor nato premagal sočutno ljubezen,
 kralj pa očeta in že Ifigenija, žrtev, ki dala 30
 kri bo deviško, je stala naenkrat ob žalostnih rabljih
 tam pred oltarjem. Boginja je ganjena z meglo pokrila
 vsem oči in med zmedo daritve ob glasnem rotenju,
 pravijo, živo Mikenko zamenjala z živo košuto.
 Ko se s primerno je žrtvijo zdaj potešila Diana,
 hkrati se s Fojbino jezo še morje je zdaj pomirilo,
 v tisoč so ladij zaveli vetrovi; čeprav so prestale
 mnogo težav, so slednjič pristale na frigijskem pesku.

Iphigenia in Aulide (12.4-38)

Sredi veselja med zemljo in morjem in nebom je prostor,
 mejno ozemlje med tremi svetovi, od koder natanko
 vidi se vse, pa čeprav bi bilo še v taki daljavi,
 v ta izvotljena ušesa pa sleherni glasek zaide.
 Fama tam vlada, ki dom si izbrala najvišje je v gradu
 z vhodi neštetimi, s tisočimi odprtinami v strehi,
 vrat pa nikjer ni nobenih, da vhod bi zaprla nad pragom.
 Dan in noč je odprt in, ves iz zvenečega brona,
 vedno brni in odmeva in vse, kar ujame, ponavlja.
 V njem ni nikjer miru in nikjer ni nobene tišine,
 vendar pa ni kričanja, je zgolj pritajeno šumljanje,
 kakršno slišiš, če plivkanje morja od daleč poslušáš,
 ali pa kakor zamolkel odmev po končanem grmenju,
 kadar se Jupiter v črnih oblakih je jezno oglasil.
 V sobah je vrvež, ker ljudstvo lahkotno prihaja, odhaja,
 vsepovsod laž se z resnico pomešana širi in tisoč
 izmišljotin, ko se zmedeno meša beseda z besedo.
 Eni med njimi si z marnjami polnijo prazna ušesa,
 drugi naprej prenašajo, kar so ujeli, in sproti
 raste izmišljeno, vsak prenašalec še svoje dodaja.
 Tam Lahkovernost živi in Pogrešek in ničeva Radost,
 Strah osupli je tam in Upor, ki nenadno izbruhne,
 z njim še Šušljanje, katerega vir docela neznan je.
 Sama pa vse, kar godi se na nebu, na morju, na zemlji,
 vidi razločno in hkrati veselje od tam preiskuje.

40

50

60

Bellum Troianum (12.39-69)

Fama je zdaj sporočila, da grško brodovje prihaja z vojsko veliko. Sovražnik tako ni prišel iznenada s svojim orožjem. Trojanci branili so svojo obalo, niso pustili izkrcanja. S kopjem kot prvega Hektor Protesilaja do smrti zadel je, že prvi spopadi stali drago so Danajce in Hektor po svojem dejanju slaven postal je. A vendar, kaj zmore ahajska desnica, Frigijci zdaj so krvavo čutili. Sigejska obala rdeča na mah je postala in Kiken, Neptunov rojenec, mož je tisoč usmrtil, Ahil je na vozu napadal s pelijskim kopjem in cela krdela uničil. Iskal je Kikna in Hektorja, srečal naposled pri tem se je s Kiknom. Hektor mu bil je namreč prihranjen za leto deseto. Konja, ki jarem ju tiščal za belim je vratom, podil je, proti sovražniku voz je naravnost usmeril in v roki kopje bleščeče vihtel je, ko hkrati tako je zaklical:

»Kdorkoli si, mladenič, Hajmonec Ahil te ubil je, to naj ti bo za tolažbo po smrti!« Nič drugega rekel Ajakov vnuk ni in težko je kopje besedam sledilo, vendar, čeprav je brezhibno bilo in je dobro pomeril, nič ni železna konica opravila tam, kjer je padlo – prav kot bi topa bila, se odbila mu ost je od prsi.

»Sin boginjin, po Fami poznam te,« mu rekel je Kiken, »kaj se zdaj čudiš, ker nisi me ranil?« (Resnično se namreč čudil je.) »Niti čelada, ki vidiš jo, z rjavkasto grivo, niti ne vzbočeni ščit, ki kot breme ga nosi levica,

70

80

nista v nobeno pomoč mi, imam ju samo za okrasje. 90
 Da, še sam Mars si zato ju nadene. Čeprav bi odložil
 tole obrambno opravilo, bi vendar ostal nedotaknjen.
 Drugo je, biti otrok boga, ki sam ukazuje
 bogu Nereju in hčerkam ter morju – in ne Nereidin!«
 To je dejal in že kopje zagnal, da bi to obtičalo
 v ščitu okroglem Ahilovem, vendar je to v medenini
 kož devetero predrlo in komaj v deseti obstalo.
 Brž ga junak je izdrl, z vso močjo grozovito
 kopje je zopet zagnal, a brez rane in sleherne škode
 zopet telo je ostalo. In tudi z naslednjim, že tretjim, 100
 Kiknu še praske ni pustil, čeprav se odprt je nastavljal.
 To ga tako je razvnelo kot bika na prostem v areni,
 kadar se besen z rogmi v izzivalno rdečino zažene,
 v tem pa spozna, da zaman se je vanjo zagnal in jo bodel.
 Vendar skrbno je pogledal, če kopju ni ost odletela –
 še jo imelo je. »Torej le roka je šibka,« je rekel,
 »moč poprejšnjo pa tu in ob tem naj bi kar izgubila?
 Res sem močan bil, ko prvi sem lirneško mesto podrl,
 v dneih, ko sem Tened in Eetijonove Tebe napolnil 110
 z njihovo lastno krvjo, in ko Káik ob silnem porazu
 tekel škrlaten je, ali ni Telef kar dvakrat občutil
 mojega kopja moči? In ob tistih, ki zdaj sem na kupe
 tu na obali pobil jih in vidim jih, močna bila je
 moja desnica – in močna mi tudi še zdaj je ostala!«
 To je dejal in kot dvomil bi v prejšnje junaštvo, zagnal je
 kopje v Menojta, nasprotnika, Likijec bil je po rodu.
 Z enim zamahom oklep in prsi pod njim je prebodel.
 Ta umiraje na trdo zemljišče je z glavo udaril.
 Kopje iz tople mu rane Ahil je izvlekel in rekel:
 »S tole desnico in s kopjem, ki vidiš ga, z njima sem zmagal, 120
 z njima še tega poskusim in, prosim, uspeh naj bo isti!«
 To je dejal in planil na Kikna. Jesenovo kopje
 ni zgrešilo, zadelo v nastavljeno levo je pleče,
 vendar se kot od zidu in od skale nazaj je odbilo.
 Tam, kjer Kiken zadet je bil v pleče, Ahil je opazil
 madež krvav, zaman ves vesel, ker nikjer ni nobene
 rane bilo, le Menojtova kri je na kopju ostala.
 Besen nato iznenada je z voza visokega skočil.
 Planil takoj nad sovražnika, varnega v svojem telesu,
 z golim je mečem Ahil in videl, da z njim je presekal 130
 ščit in čelado, a meč se je skrhal ob trdem telesu.
 Dlje vzdržati ni mogel, odvezel mu je ščit in ga trikrat,

štirikrat mahnil v obraz in po vboklih sencih še z držajem.
 Ta se umakne; Ahil je pritiskal, ga begal, napadal,
 nič miru ni dal osuplemu v zbegani grozi.
 Temu stemni pred očmi se in hkrati mu sredi poljane,
 ker se umikal je zadenjsko, skala korak zaustavi.
 S silno močjo ga Ahil preko nje je telebil na hrbet,
 potlej pa k tlom ga pritisnil in, ko mu še prsi trdo je
 tlačil s koleni in s ščitom, odtrgal mu s šlema je jermen,
 z njim ga krepko je privezal pod brado in grlo zadrgnil,
 kar mu je stisnilo sapnik in dihanju pot je zaprlo.
 Ko pa je sklenil nato, da premaganca slednjič opleni,
 videl je le še orožje; telo mu Neptun je spremenil
 v ptico, vso belo, ki svoje ime je po Kiknu dobila.

140

Achilles pugnans (12.70-167)

Kajnis

Ta napor in spopad sta prinesla večdnevno premirje,
 vojski sta zdaj odložili orožje, si vzeli počitek.
 V tem ko okope so frigijske čuvali stražniki budni,
 v tem ko so stražniki budni pazili na jarke argolske,
 dan je slovesni prišel, ko Ahil, zmagovalec nad Kiknom,
 Palado s krave krvjo pomiril je in njeno drobovje
 dal na žareči oltar. Ko vonj, ki bogovom je všečen,
 slednjič se v eter je dvignil, daritev bila je končana,
 kar še mesa je ostalo, pa vse je bilo za gostijo.

150

Zdaj so veljaki se zleknili, skupaj leže se gostili
z mesom pečenim in z vinom preganjali skrb si in žejo.
Ni jih pri tem kratkočasila lutnja ne pesem zveneča,
ni jih dolga piščal zelenikina z luknjo pri luknji.
Noč so prebili v pogovorih dolgih o vojnem junaštvu,
v zgodbah o lastnih napadih in spet o napadih sovražnih, 160
spominjajoč se nevarnosti tveganih, v vojni prestalih.
Kaj naj drugega neki tedaj Ahil bi govoril,
kaj govorili naj drugi bi vpričo junaka Ahila?
Največ so vsi se menili o pravkaršnji zmagi nad Kiknom.
Vsem se čudno je zdelo, kako da nobeno orožje
mladcu ni moglo do živega, da, še meč se je skrhal,
bil je ves neranljiv in nič ga ni moglo prebosti.
Temu Ahil se je čudil in z njim vsi drugi Ahajci.
V tem pa je Nestor tako spregovoril: »Za vas, ki ste mlajši,
Kiken edini se ni železa ustrašil in rane; 170
jaz pa nekoč še Perajbca Kajneja sem videl, ki bil je
tisočkrat v boju zadet, telesu pa ni se poznalo.
Slaven po svojem junaštvu Perajbec Kajnej je na gori
Otris živel in tole bilo je na njem nenavadno –
rojen je bil kot ženska.« Ta čudna novica prevzela
vse je navzoče, prosili so brž, da bi več jim povedal.
Tudi Ahil, ki je rekel: »Starina zgovorni, ti modrec
našega časa, povej nam, kar vsi bi poslušali radi,
kdo je Kajnej bil, zakaj se je, ženska, v moža preobrazil;
v kakšni si vojni spoznal ga, v katerem spopadu in bitki, 180
kdo ga je sploh premagal, če kdo je zmagati zmogel.«
Nestor je rekel: »Čeprav visoka starost me ovira,
vmes pozabil sem mnogo stvari iz svoje mladosti,
vendarle mnogih spominjam se. V vsem, kar kdaj sem doživel
v bojih in v miru, mi ta je še najbolj ostala v spominu.
Meni, če komu, je dala življenja dolžina, da morem
kot očividec o mnogih dogodkih poročati drugim;
dve sem stoletji preživel in zdaj sem že tretje dočakal.

Neptunus Caenam cupit (12.189-209)

Kajnis, Elatova hči, je po svoji milini slovela,
daleč najlepše dekle med vsemi Tesalkami, mnogo
snubcev iz bližnjih in tvojih jo mest je želelo dobiti –
tvoja rojakinja namreč bila je, Ahil – a je niso.
Sam Pelej bi morda poskusil dobiti jo v zakon,
vendar je bržkone bil poročen že z materjo tvojo
ali z njo vsaj zaročen. Omožiti pa Kajnis z nikomer
ni se hotela. Baje si nekoč na samotni obali
morski je bog nasilno jo vzel, ko se šla je sprehajat.
Ko se Neptun naveselil je nove ljubezni, je rekel:
»Bodi prepričana, želje nobene ne bom ti odklonil,
zdaj si izberi, kar hočeš!« Ta glas se je kmalu razvedel:
»Tvoje nasilje,« mu rekla je Kajnis, »je v srcu zbudilo
strašen odpor, ne želim si nikoli več takšne izkušnje.
Daj, da več ženska ne bom, in vse mi tako boš podaril.«
Zadnje besede že z nižjim in z moškim je glasom izrekla,
moški je namreč postala, ker bog globokega morja
željo je njeno uslišal in zraven dodal neranljivost;
ni ga udarca bilo in ne meča, ki smrt bi pomenil.
Te pridobitve vesel, Atrakid je odšel in opravljal
moška dejanja, ko hodil poslej je po poljih penejskih.

190

200

Nestorjeva zgodba o kentavrih

V času, ko sin Iksiona drznega vzel je za ženo
 Hipodamijo, povabil je divje sinove oblakov, 210
 k mizam ukazal jim sestri v votlini, zasenčeni z drevjem.
 Zraven hajmonski veljaki prišli so in jaz sem bil z njimi,
 prostor svečanega dvora odmeval je v bučnem vrvenju.
 Peli so svatovsko pesem, dim ognja je šel po dvorani,
 množica mater in mladih žena je obdajala v krogu
 lepo nevesto. Ob njej smo Piritoja vsi blagrovali,
 vendar prezgodaj in zmotno, kot kmalu nam čas je pokazal.
 Evritu, silnih kentavrov najhujšemu, namreč tedaj je
 vino razvnelo srce, še bolj pa pogled na nevesto, 220
 strast ga je neukročena prevzela ob dvojni omami.
 Najprej prevrnjene mize skalile so vsem gostovanje.
 Evrit je Hipodamijo, nevesto, na silo ugrabil,
 zvelkel jo proč za lase, a drugi so druge, kot vseh je
 komu katera bila in je mogel: bilo je kot v vojni
 v mestu zavzetem. Od ženskega vrišča je dom kar odmeval.
 Brž smo se dvignili vsi in Tezej je kot prvi zaklical:
 »Kaj se ti meša, da v moji navzočnosti, Evrit, izzivaš
 tukaj Piritoja? Ti je neznano, da v enem dva žališ?«
 [Širokosrčni junak je komajda to izgovoril, 230
 že se je mednje prebil in ugrabljeno spet jim iztrgal.]
 Nič mu ni Evrit odvrnil, ravnanja tedanjega mogel
 ni zagovarjati, raje predrzen iztegnil je roke
 proti zaščitniku, z njimi udaril po prsih junaških.
 Vrč starinski je stal v bližini, poslikan z reliefi,
 silen in grob; Ajgejev pa sin je še silnejši planil,
 sam ga je dvignil in vrgel nasprotniku divjemu v glavo.
 Kri mu z možgani je tekla iz rane, iz grla pa vino,
 vznak na razmočeni pesek je padel, po njem se je zvijal.
 Bratje njegovi dvoliki razvneto ob smrti njegovi 240
 vsi tekmovali v en glas so kričali: »Na boj! Maščevanje!«
 Vino pogum jim je dalo in v prvem spopadu letele
 čaše so, vrči so krhki leteli in kotli trebušni –
 prej gostinski pribor je postal orodje morije.

Prvi se Amik, Ofionov sin, je predrznil in snel je
 hišne svetinje, ko prvi pograbil z oltarja je svečnik
 z mnogimi svečami, te so na njem plapolaje gorele.
 Z njim je visoko zamahnil kot tisti, ki hoče zadeti
 vola z obredno sekuro v bleščeči se vrat, in udaril

v čelo tako Keladonta Lapita, da z njim mu kosti je 250
 strl in z močnim udarcem mu ves obraz izmaličil,
 saj so oči izskočile in zbito bilo je okostje,
 nos pa se ves potlačen mu v trdo nebo je premaknil.
 Z nogo, ki javorovi jo je mizi odtrgal, je zrušil
 Amika Pelat iz Pele na tla in mu brado zbil k prsim.
 V tem, ko ta bruhal je kri vso črno in zraven zobe z njo,
 z drugim udarcem pri priči poslal ga je v Tartar med sence.

Grinej, ki stal je najbliže, tedaj je pogledal oltarje
 z besnim obličjem in kriknil: »Kaj ne bi poskusili s temi?«
 V hipu, ko to je dejal, orjak je zagrabil in treščil 260
 velik oltar, na katerem še ogenj je gorel, tja v sredo
 množice zbrane, kjer dva je, Broteja in Orija, zmrvil.
 Oriju Mikala mati bila je, ki večkrat odvezla
 s čaranjem luni roge je, čeprav se ji ta je uprla.
 »Kazen boš plačal za to, samo da si najdem orožje!«
 To je rekel Eksadij in naglo z visokega stebra
 snel je rogovje jelenovo, v žrtveni dar prineseno.
 Dva sta se rogla zadržala v očesni votlini, od koder
 Grineju vzela sta dvoje oči – nabodeno je eno,
 drugo, izteklo, pa v bradi je v strjeni krvi ostalo.

Rojt je tedaj z oltarja potegnil goreče poleno 270
 slivovo, mahnil in z njim prav ob desnem sencu, ki ga krili
 rdeči lasje so, prebil Haraksu črepinjo. Lase je
 plamen zajel mu takoj in kot suha so slama goreli,
 kri, ki se v rani je cmarila, že je neznansko cvrčala
 kakor žareče železo, ko vzame kovač ga iz ognja
 s kleščami krivimi, sune ga v vodo, železo pa v vodi
 v mlačno kopel pogreznjeno zvoke od sebe oddaja,
 v vodi naglas se ohlaja, cvrči in sika in štrka.
 Ranjenec ogenj požrešni v laseh je skuštran pogasil,
 potlej pa prag izril je iz tal in zadel ga na rame,
 dasi tako je težak bil, da bil bi za tovor na vozu. 280

Teža bremena ni dala, da prag bi v nasprotnike sunil,
 s klado kamnito je strl Kometa, ki stal je v bližini.
 Rojt ni mogel prikriti veselja ob takšni nesreči:
 »Takšnole moč bi privoščil vsej množici tvojih pajdašev!«
 S kolom, napol ožganim, je tretjič, četrtič zamahnil;
 s težkim udarcem Haraksu vezi je na glavi uničil,
 hkrati ko vse so kosti sesedle se v brozgo možganov.

- Zdaj je nad Evagra s Koritom šel in nato na Drianta. 290
 Ko se je Korit, ki prvi mu mah je poganjal na licih,
 zgrudil, je Evager kriknil: »Le kakšno si slavo pridobil
 z dečkovo smrtjo?« A Rojt mu ni pustil, da še bi govoril,
 divji v odprta mu usta je tleče poleno porinil
 in še naprej skozi usta potisnil globoko ga v prsi.
 Les nad glavo vihteč se vate, Driant, je zakadil,
 vendar pri tebi, divjak, se stvar je drugače končala;
 on zmagoslavno je kričal ob svojih morilskih uspehih,
 ti pa si kol ožgan med ramo in vrat mu zarinil.
 Vzviknil je Rojt in ko kol izmed trdih kosti je izvlekel 300
 s hudo težavo, že s svojo krvjo je oblit jo popihal.
 Ornej, Likábant in Medont, ki v desno je pleče bil ranjen,
 zraven še Tavmant s Pisénorjem – vsi so za njim pobegnili.
 Mermer, ki v teku pred tem je vse tekmovalce prehitel,
 to pot je hodil počasi, ker v boju močno je bil ranjen.
 Fol in Melánej in Abant, ki vepre lovil je, in Asbol,
 vedež, ki svoje zaman je odvrčal od boja, enako
 vsi so bežali. Ta Asbol je Nesu, ki bal se je rane,
 rekel: »Nikar ne beži, ker Herkulov lok boš dočakal!«
 Evrinom, Arej, Likida in Imbrej pa niso uspeli 310
 smrti zbežati, z desnico Driant jih je v prsi zabodel.
 S tabo bilo je podobno, Krenaj, čeprav si pobegnil,
 rano si staknil med begom, ko boju si hrbet obračal;
 vmes si se enkrat ozrl in težko te kopje zadelo
 tja med oči je, prav tja, kjer nos se pod čelom začenja.
- V tolikšnem hrupu pa s sladko pijačo na mrtvo omamljen
 ležal je tam Afida in nič ga ni moglo zbuditi;
 v mlahavi roki še vedno napolnjeno čašo je držal,
 vznak na medveda osajskega kožuh kosmati raztegnjen.
 V tem ga od daleč zagledal je Forbant, da nima orožja, 320
 vtaknil v jermenje pri kopju je prste in spečemu rekel:
 »S Stiksom pomešano vino boš pil!« In ne da bi čakal,
 s svojim kovanim jesenovim kopjem takoj je zabodel
 v vrat mladeniča, tam, kjer slučajno iztegnjen je ležal.
 Smrti ni nič občutil, iz polnega grla mu tekla
 črna je kri na ležišče in spotoma v čašo njegovo.
- Videl sem tudi Petraja, ko skušal izriti iz zemlje
 želodonosni je hrast. Oberoč objemal je deblo,
 majal ga sem in tja; ko hrast se je nagnil, omajan,
 vrženo kopje Piritojevo je Petraja zadelo 330

v rebra in prsi drhteče mu k trdemu hrastu pribilo.
 Hrabri Piritoj pa, kakor so pravili, zraven ubil je
 Lika in Hromija, vendar je z zmago nad njima priboril
 manjšo si slavo, kot prej sta mu dala jo Diktij in Helop.
 Helop zadet je bil s kopjem, ki glavo mu vso je prebilo,
 vdrlo pri desnem ušesu in spet izstopilo pri levem.
 Diktij, ki sin ga podil je Iksionov, v strahu je s strme
 skale na bregu spodrsnil, bežeč je v prepad strmoglavil,
 v padcu pa hkrati še jesen neznanski nesrečno polomil
 s težo telesa, tako da mu drob obvisel je na krclju. 340

Kot maščevalec njegov je takoj Afarej bil pripravljen,
 skalo izril je iz gore in že jo zadegati skušal,
 toda medtem ga je s hrastovim kolom debelim napadel
 sin Ajgejev, mu zlomil komolec – a ni ga utegnil
 ali pa hotel pobiti, ker že na visoki je hrbet
 skočil Bienorju; ta še nikogar pred njim ni prenašal.
 Rebra je stisnil s koleni, prijel za lase in jih držal,
 z grčavim kolom razbil mu obraz in usta grozeča,
 hkrati pa trdo črepinjo kentavru raztreščil na kosce. 350

S kolom pobil je Nedimna in kopjemetalca Likopa,
 Hipasa z brado, ki dolga še prsi mu vse je pokrila,
 Rifeja, ta je s postavo najvišja drevesa prekašal,
 Tereja, ta je lovil v hajmonskih gozdovih medvede,
 žive nevarne živali domov je razkačene nosil.
 Demoleont pa ni mogel prenašati dalje uspehov
 bojnih Tezejevih; skušal zato iz tal je izruti
 smrekovo staro drevo z naporom. Ker ni mu uspelo,
 deblo je zlomil in besen v sovražnika takšno zalučal.
 Zdaj je Tezeja Palada opomnila, to je vsaj trdil,
 naj se umakne pred smreko, ko ta je vanj že letela. 360

Vendar drevo ni padlo zaman, odtrgalo namreč
 Krantorju, ta je visok bil, je s ključnice pleče in prsi.
 Njega imel je tvoj oče, Ahil, da mu ščit je prenašal,
 dal ga Amintor, vladar Dolopcev, nekoč je premagan
 Ajaka sinu v poroštvo miru in v znamenje sprave.
 Ko ga od daleč zagledal s to strašno je rano, Pelej je
 rekel mu: »Sprejmi sedaj, vseh mladcev najljubši mi, Krantor,
 žrtev posmrtno!« In z roko močno in razjarjen zagnal je
 v Demoleonta jesenovo kopje; zadel ga je v prsi,
 kopje je rahlo drhteč obtičalo kentavru med rebri. 370
 Z roko je Demoleont izmed reber kopjišče izvlekel,
 stežka je šlo, a ost mu je vendarle v pljučih ostala.

Ker bolečina pogum mu je dala, se ranjen pognal je
 proti sovražniku, rad bi ga s konjskimi stolkel nogami.
 S šlemom in s ščitom Pelej je pričakal kopit topotanje,
 branil si pleča, a kopje je dvignil in že ga nameril,
 sunil je v lakotnico in kar dvoje je prsi predrl.
 Prej še od daleč je smrtno zadel Flegraja in Hila,
 vtem ko Ifinoju s Klanijem vzel je življenje od blizu.
 Zraven ubil je Dorila, ki glavo imel je pokrito
 z volčjim kožuhom, namesto orožja pa bika rogovje,
 močno, narazen štrleče, od silne krvi vse rdeče.

380

Mene hrabil je pogum. »Poglej,« sem mu rekel, »kako se
 tvoji rogovi umaknejo zdaj pred mojim orožjem!«
 Kopje nato sem zagnal, ki ni se mu mogel ogniti;
 z desno je skušal zaščititi čelo, v katero sem meril.
 Roko sem k čelu pribil. Nastalo je vpitje, Pelej pa,
 ko je premagani z rano zadano otrpnil na mestu,
 ker je bil bližji, ga z mečem preklal je pod sredo trebuha.
 Besen tedaj je odskočil in čreva je vlekel za sabo,
 hodil po njih in pohojena trgal in še se z nogami
 vanja zapletal – in zgrudil naposled se s praznim trebuhom.

390

Tebi pa, Kilar, ni v boju koristila tvoja lepota,
 če je mogoče lepoto sploh takšni pošasti priznati.
 Brada, ki zlate je barve bila, je komaj pognala,
 zlati lasje so padali preko ramen in čez pleča.
 Lep je živahni obraz bil in tilnik in pleča in roke,
 prsi in kar je človeka bilo, je bilo kot postave
 slavnih kiparjev, a spodnji del, konjski, ni tudi nič slabši
 niti nič grši bil kakor človeški. Če vrat bi in glavo
 konja mu dal, bi vreden bil Kastorja; hrbet za sedlo,
 prsi visoke in močne imel je in ves kakor smola
 črn je bil, le noge in rep je prekrivala bela.
 Mnoge med rodom njegovim bi rade dobile ga zase,
 vendar uspelo je zgolj Hilonomi – bilo med polkonji
 ni je lepše od nje visokih gozdov prebivalke.
 Z mikom in zraven z ljubeznijo, to je odkrito priznala,
 Kilarja je pridobila, a tudi z okrasjem, kot mogla
 svoje telo pač krasiti je. Rahlo lase je česala,
 vpletala zdaj rožmarin si, vijolico, vrtnico včasih,
 včasih pa lilijo belo. Po dvakrat na dan je umila
 svoj obraz v studencu, ki tekkel je z gore pagaške,
 dvakrat na dan je svoje telo okopala v reki,

400

410

preko ramen in levega boka ogrinjala vedno
 runo najlepše izbrane zverjadi je. Njuna ljubezen
 rasla je v paru: hodila sta skupaj po gorah in skupaj
 v špilje sta vstopala. Tudi tedaj sta k Lapitom v dvorano
 skupaj prišla in skupaj srdito v ta boj sta posegla.
 Kdo je kopje zagnal, ki z leve prišlo je, ni znano;
 tebe je spodaj, kjer stikajo prsi se z vratom, zadelo, 420
 Kilar; izvlekel si slednjič iz majhne ga rane, srce pa
 biti je nehalo, s tvojim telesom se vsem je shladilo.
 Umirajoče telo Hilonoma je z roko ujela,
 rano tiščala in usta je stisnila k ustom, skušaje
 dušo, ki že je uhajala, v njem tako zadržati.
 Ko ga je videla mrtvega, se je z besedo, ki v hrupu
 nisem je več razumel, prebodla z ostjo, ki poprej je
 v njem obtičala, in v smrti moža je še zadnjič objela.

Še pred očmi mi je Fajokom, ta, ki je krzna povezal,
 z vozli med sabo spletenimi spretno prepletel je kože 430
 levov šesterih in z njimi pokril si človeka in konja;
 hlod zavihtel je, ki komaj dva jarma volov bi ga vlekla,
 Tektafa z njim Olenida je treščil na teme in zmrvil.
 [Zdrobil je širno prostranost njegove orjaške lobanje,
 mehki možgani so lezli skoz usta, oči in ušesa,
 lezli skoz nos kot sesirjeno mleko skoz hrastovo protje,
 ali kot mezga na situ preprostem pod težo prodira
 v luknjice, kjer se zgosti, ko sila spet ven jo izrine.]
 Jaz pa tedaj, ko ubitemu hotel je vzeti orožje – 440
 oče tvoj ve to – plenilcu zabodel sem meč svoj v drobovje.
 Htonija in Teleboja je zraven še meč moj posekal.
 Prvi je vejo imel in z njo me je prvi napadel,
 tale pa kopje imel je in s kopjem zadal mi je rano,
 sam si poglej, na to me spominja sedaj brazgotina.
 Ko bi takrat me v vojno poslali, da Pergam zavzel bi,
 zmogel bi, no, ne potolči, a bržkone vsaj zadržati
 močnega Hektorja v boju. A najbrž ga sploh še bilo ni
 ali pa bil je še deček – sedaj pa daje me starost.
 Kaj naj povem še, kako nad Pirajtom dvolikim je zmagal
 Perifant, ali o Ampiku kaj? Ta dren brez osti je 450
 četveronožcu Ehekle naravnost v obličje zasadil.
 V prsi z zapahom Erigdupa je, Peletonca, Makarej
 treščil in z njim ga ubil. Spominjam se, Nesova roka
 vrgla je ost, da je ta obtičala v Kimelovih dimljah.
 Tudi o Mopsu, Ampikovem sinu, ne misli, da ni znal

drugega kakor zgolj zreti v prihodnost! Kentaver Hodit je padel pod kopjem njegovim; zaman se je trudil z besedo, saj mu je jezik pribodel na brado, to brado pa h grlu.

Pet jih pobil je Kajnej: Stifela, Antimaha, Broma,
Elima in pa Pirakma, ki vedno je nosil sekiro. 460

Ran ne spominjam se več, le ime in število še pomnim.

Ko je Halésa, Ematijca, Latrej ubil in oplenil,
močne postave in velik z njegovim orožjem je v boj šel.

Bil je po letih obenem mladenič in hkrati že starec –
močen je bil kot mladenič, lasje pa so zdaj že siveli.

Rad se je s ščitom in z mečem ponašal, z ostjo makedonsko
mahal oboji skupini, ko s svojim orožjem rožljaj je,
v krogu nekakšnem se sukaj ter vmes topotaje ponosno
s svojim porogom izzival in takšne besede govoril:

»S tabo, Kajnej, naj se v boju spoprime? Zapomni si, zame 470

vedno si ženska bila in ostala boš Kajnis. Ne veš več,
kaj si po rojstvu, se nič več ne spomniš, za kakšno plačilo,
s čim pridobila si videz varljivi, da zdaj si kot moški?

Misli, kot kaj si rojena in kaj si trpela, pa pojdi,
vzemi cedilo in skledo ter primi predivo med prste,
boj pa prepusti možem!« Ko to je zabrusil, Kajnej mu
v bok, ki med tekom se prej je raztegnil, zadril je kopje,

tja, kjer sta stikala človek in konj se. Srdit v bolečini
sunil v obraz je mladeniča filskega s sulico golo,
ta pa se proč je odbila, kot toča odskoči na strehi 480

ali kot kamenček, kadar na boben napet ga kdo vrže.

Zdaj je napadel od blizu in v prsi mu skušal zabosti
meč, toda prsi bile so pretrde, zaman je zabodel.

»Ne, ne uideš! Z ostrino te meča zakoljem, ko topa
zdaj je konica,« je rekel in z mečem in z dolgo desnico
mahnil poševno ga v bok je in hkrati udaril čez dimlje.
Zažvenketal pri udarcu je meč, kot zadel bi ob marmor,
zlomil se je in od kože pretrde odlomljen odletel.

Kot bi dovolj začudencu kazal, kako neranjiv je,
rekel sedaj je Kajnej: »Sedaj naj še jaz preizkusim 490

meč na tvojem telesu!« In meč smrtonosni zasadil

v lačne je prav do držaja ter z roko mu šel še v drobovje,
tam pa ga v hrbet obrnil, da rano napravil je v rani.

S strašnim kričanjem tedaj so besni polkonji napadli,
nanj so se vrgli naenkrat in vsi ga suvali s kopji.

Kopja so skrhana stran odletavala, niti udarec

ni ga predrl, Kajnej Elatejec ostal je brez rane.
 Vsi so osupli ob tem. »Neznanska sramota,« je kriknil
 Monih, »en sam, ki je komajda mož, nas zbrane premaga!
 Tudi ko res bi bil mož, zdaj mi smo z nespretnostjo svojo 500
 to, kar je on bil prej! Le kaj nam telo velikansko,
 kaj nam moč podvojena koristi in to, da narava
 dvoje najhrabrejših bitij od vseh prav v nas je združila?
 Dvomim, da naša je mati boginja in oče Iksion;
 on je bil res orjak, želel si je sólo Junono,
 nas pa tukajle zdaj premaguje polmoški nasprotnik!
 Skale in hlode z gora privalite sem dol in izbijte
 z nanj naloženim bremenom to dušo, tako trdoživo!
 Drevje bo stisnilo grlo, če rane ne bo, bo pa teža.«
 To je dejal ter slučajno prišel do debla, ki jug je 510
 bučni ga zrušil; pograbil ga je in ga vrgel v Kajneja.
 S tem je vsem dal zgled in gol je bil v času najkrajšem
 Otrij, prav kmalu še Pelij imel ni več sence nobene.
 V kupu neznanskem zasut se potil je Kajnej pod drevesi,
 z močnimi pleči je vzdržal tako nagrmadene hraste;
 toda ko kup je narastel in usta pokrtil mu in glavo,
 kmalu ostal je brez zraka in dihati nič več ni mogel.
 To mu je vzelo moči, zaman je poskušal zvaliti
 s sebe ves les nametani, da spet prišel bi do zraka;
 kup se je včasih zazibal, nekako tako, kot zaziblje, 520
 kakor smo videli, Ida visoka se kdaj ob potresu.
 Konec njegov ni jasen – da teža vseh hlodov telo je
 v Tartar potisnila pusti, tako so mnogi menili.
 To pa zanikal je Ampikov sin, ki na sredi iz kupa
 videl vzleteti v ozračje je ptiča z rumenimi krili,
 prav kakor sam sem ga videl takrat, a prvič in zadnjič.
 Tam, ko nad taborom svojim v počasnem letenju je krožil,
 glasno vreščeč, ga opazil je Mops in hkrati z očmi ga
 spremljal in s srcem in z dušo in to mu v slovo je zaklical:
 »Zdrav nam ostani, Kajnej, ti slava lapitskega ljudstva, 530
 mož najhrabrejši prej, sedaj pa ptica enkratna!«
 Vsi smo mu to verjeli in v jezi se vsi žalostili,
 besni, da zneslo v sovraštvu se toliko rok je nad enim,
 nismo odnehali, žalost želeč pregnati z orožjem;
 nekaj smo tam jih pobili, a nekaj jih v noč je zbežalo.«

Lapithae et Centauri (12.210-535)

Ko nam je to Pilošan povedal o boju Lapitov
s polmožmi Kentavri, Tlepólem ni mogel prenesti
tega, da ni bil omenjen Alkid, in je žalosten rekel:
»Čudno se zdi mi, starina, kako si pozabil na slavo
silnega Herkula. Res, vsaj meni je večkrat sam oče
pravil, kako je sinove oblaka ujel in premagal.«
Nestor je trpko odvrnil: »Kaj siliš me zdaj, da obnavljam
hude spomine in zraven v vseh letih pozabljeno žalost,
to, kako sem užaljen nekoč ti sovražil očeta?
Res, opravil je dela neznanska, njegove zasluge
svet so polnile, čeprav bi jaz sam to rajši zanikal.
Tudi Deifoba s Pulidamantom ne hvalim in niti
Hektorja samega ne. Le kdo bi sovražnika hvalil?
Oče tvoj nekdanj mesensko obzidje je zrušil in zraven
mesti Elido in Pil, nič krivi, povsem razdejal je,
v Pilu pa moje domovje je z ognjem in mečem uničil.
Bratov, ki vse jih takrat pokončal je, tu sploh ne omenjam,
dvanajst bilo nas Nelidov je, dvanajst mladeničev krepkih,
vsi, prav vsi so padli pod Herkulom silnim, le jaz ne.
To, da je druge premagal, jaz sam bi še zmogel prenesti,
čudno je to, da je bil Periklimen ubit, ki se znal je
v vse, kar je hotel, spreminjati, potlej pa spet je bil človek.
To mu Neptun je naklonil, začetnik nelejske rodbine.
Ko se že v vse oblike zaman je spremenil, naposled
ptič je postal, ki strele ognjene navadno prinaša
v krempljih ukrivljenih, ta, ki vladarju bogov je najljubši.

540

550

560

Ptičjo je moč uporabil – s perutmi, z upognjenim kljunom,
 z ostrimi kremplji obraz je junaku hudo razmesaril.
 Lok preizkušeni svoj je Tirintčan napel in zadel ga
 v bok, ko visel je oni kot ptič visoko pod nebom,
 tam, kjer perut se začinja. Ta ranica ni bila huda,
 vendar so ranjene kite pretrgane le popustile,
 gibati niso več mogle in ne omogočiti leta.
 Padel na zemljo je, ni se s perutmi več mogel še dalje
 v zraku držati; in lahna puščica v peruti pod težo
 vsega telesa se zdaj še naprej je zarinila v prsi,
 skozi je pa slednjič z ostrino na levi mu vrat je predrila.
 Tebi se zdi po vsem tem, da moral slaviti bi dela
 Herkulova, Rodošan, preizborni poveljnik ladjevja?
 Z drugim ne maram, le z molkom o delih njegovih junaških
 brate pobite maščujem – a s tabo sem dober prijatelj.«

570

Sin Nelejev je s to prijazno besedo prenehal.
 Bakhov so dar si po starčevem govoru vsi privoščili,
 potlej pa vstali in šli; ostanek noči so prespali.

Ahilova smrt

Bog pa, ki z ostvami vlada vodam, je v očetovskem srcu
 žalosten bil, ker se sin je spremenil v faetonsko ptico;
 s tem razlogom je silno sovražil okrutnost Ahila,
 nanj je mislil le z jezo neznansko, ki ni popustila.
 Ko se že skorajda polnih deset let vlekla je vojna,
 Sminteu je golobrademu tole govoril in rekel:
 »Izmed vseh mojih nečakov si ti mi najljubši, ki z mano
 Troji zgradil si obzidje zaman; te ne muči, ko vidiš,
 kaj se bliža utrdbi? Poglej, saj vsak čas bo padla!
 Reci, kaj nič ti ni žal vseh tisočev, njih, ki so padli,
 ko so branili obzidje? Ostalih ne bom zdaj omenjal;
 reci, se spomniš, kako so Hektorja vlekli krog mesta?
 Tisti okrutnež, Ahil, ki je bolj krvoločen od vojne,
 on še vedno živi, uničuje pa najino delo.
 Naj mi le pride pod roko, s trozobo ostjo mu pokažem,
 pomnil jo bo! A meni sovražnik sploh blizu ne pride,
 daj, pa ga ti naskrivaj iznenada pogubi s puščico!«
 Delijec bil je voljan in je starcu in srcu ugodil,
 brž se je v meglo ogrnil in šel med vojščake trojanske;
 sredi spopada vseh mož je Parisa v boju zagledal,

580

590

ta je posamezne puščice sipal v neznane Ahajce. 600
 Bog se je najprej razkril, nato pa mu rekel: »Čemu le
 puščice tratiš, da ciljaš v prostake? Če misliš na svoje,
 Ajaku v vnuka naperi jih zdaj za brate ubite!«
 To je dejal in pokazal Pelida, kako ugonablja
 z mečem Trojance, nato pa je lok proti njemu obrnil,
 z roko natančno je puščico vanj smrtonosno nameril.
 Priam po Hektorju v eni je stvari veselje le našel –
 ta je bila. Trepetač, ki je Grkinjo možu ugrabil,
 ta te je zdaj premagal, Ahil, zmagovalca premnogih!
 Res, če bilo ti usojeno v ženskarskem boju je pasti, 610
 ljubša bila bi ti smrt z Amazonkino dvojno sekiro.

Frigijcem strah, za ljudstvo Pelazgov pa dika in varuh,
 Ajakov vnuk, nedosežni vladar med bojem, je zgorel.
 Bog, ki mu dal je orožje, ta isti sedaj ga sežgal je.
 Zdaj je pepel; od Ahila mogočnega zdaj je ostalo
 nekaj neznatnega, s tem bi še žare nič več ne napolnil.
 Vendar pa slava njegova živi in ves svet napolnjuje.
 Tolikšna slava ustreza junaku, v tej slavi Pelid je
 zdaj še vedno on sam in tartarske sence ne čuti. 620
 Ščit pa njegov je zanetil spopad, da lahko bi uganil,
 kdo ga je nosil, razvnel se je boj za bojno opremo.
 Ni si ga terjati upal Tidid ne Ajant Oilejev,
 niti ne mlajši Atrid ne starejši po letih in bojih,
 niti ostali. Samo Telamonov otrok in Laertov,
 ta sta edina si drznila terjati ščit za nagrado.
 Tantalov pravnuk ni maral se mešati v mrzko početje,
 sklical na sredo je v taboru vodje argolske k posvetu,
 potlej pa vsem tam zbranim prepustil razsodbo o sporu.

Prevodi

Maro Duka: *Mačje zlato* (1. in 8. poglavje)

Prevedla Doroteja Novak

UVOD

Maro Duka (Μάρω Δούκα) se je rodila leta 1947 v mestu Hania na Kreti. Leta 1966 se je preselila v Atene, kjer je začela s študijem na Oddelku za zgodovino in arheologijo na Filozofski fakulteti. Kmalu zatem, ko se je vpisala na univerzo, natančneje 21. aprila 1967, je v Grčiji prišlo do državnega udara. To je vzpodbudilo takrat dvajsetletno Maro, da se je pridružila študentskim gibanjem, ki so se borila proti represivni hunti. V tistem času jo je vojaška oblast zaprla, ker je skrivala člana odporniškega gibanja, a je k sreči prejela le pogojno kazen. Roman z naslovom *Αρχαία σκουριά* (*Mačje zlato*) je nastal leta 1979, kmalu po koncu diktature (padla je leta 1974) in v času, ko se je v Grčiji ponovno začela vzpostavljati demokracija.

Naslov dobesedno pomeni »mačje zlato«, »železov kršec«. Gre za simbol nečesa na videz dragocenega, kar pa se slednjič izkaže za povsem ničvredno. Avtorico so navdihovali polpretekli dogodki, še posebej dogodke z atenske Politehnične fakultete, do katerih je prišlo leta 1974. Njen roman je neke vrste *homage* generaciji, ki se je borila za svobodo in odpravo zatiralske oblasti, obenem pa je tudi opis osebne izkušnje študentke Mirsini. V tem smislu se razlikuje od romanov, ki podajajo zgolj opis zgodovinskih dogodkov. Mirsini opisuje osebno izkušnjo, svoje videnje prelomnih dogodkov s konca šestdesetih in z začetka sedemdesetih let.

Pripoved v romanu se začne v letu 1974, ko spoznamo študentko Mirsini Panajotu. Približa se ji stara znanka, da bi jo vključila v politično organizacijo. Ponudi ji vprašalnik, na katerega bi morala odgovoriti. Vprašanja se nanašajo na njeno življenje, ime, starost, naslov, družino in njene morebitne izkušnje v političnih organizacijah. Slednja v njej zbudijo tok misli in spominov

na pretekle dogodke. V prvoosebni pripovedi nam junakinja postopoma razkrije svoja občutja ob prelomnih zgodovinskih dogodkih, ki jim je bila priča, obenem pa jih nenehno povezuje z dogajanjem v zasebnem življenju. Skozi osemnajst poglavij spremljamo njeno odraščanje, razmerja, odnose, tako družinske kot partnerske, ki vplivajo na dojemanje sveta in postopno dozorevanje glavne junakinje. Njene misli, sodbe, razmišljanje so plod večletnih refleksij o vrsti tem, kot so življenje, ljubezen, ideologija idr.

Pomemben del romana je posvečen tragičnim dogodkom na Politehniku v Atenah. Začeli so se 14. novembra 1973 in predstavljajo prvi množični odpor proti hunti z jasno izraženo politično noto. Povod so bile prihajajoče študentske volitve, ki jih je razpisala tedanja vlada pod vodstvom Markezinisa,¹ in prisilno novačenje študentov. Skupine študentov so se najprej zbrale pred Pravno fakulteto, nato pa so krenile proti Politehnični fakulteti. Policija je medtem slednjo že obkolila, vendar se je nekaterim uspelo prebiti na dvorišče. Znotraj fakultete so se odvijala množična zborovanja, katerih namen je bil prepričati senat, naj izda dovoljenje, da se skličejo splošna zborovanja in izvolijo volilni odbori, ki bi omogočili izvedbo študentskih volitev.

Dogajanje na Politehniku je vseskozi spremljalo nasilje s strani represivnih organov, v spopadih pa naj bi bilo tudi precej žrtev na strani civilistov. Po nekaterih ocenah naj bi med omenjenim dogajanjem umrlo celo petsto ljudi.² Po drugi strani so v preteklosti nekateri zanikali,³ da bi v nesrečnih dogodkih znotraj zasedene Politehnikes sploh kdo umrl; umrlo naj bi »zgolj« petnajst ljudi zunaj stavbe, ti pa naj bi padli pod streli orostrelcev z bližnjih stavb.

Čeprav uradna preiskava o dogodkih na Politehniku, ki se je začela leta 2003, še ni zaključena,⁴ so njeni prvi izsledki znani. Ti govorijo o triindvajsetih umrlih, kljub temu pa dokončno število umrlih ostaja odprto. Gre namreč za temo z močnim čustvenim nabojem, ki se vsako leto znova pokaže 17. novembra ob proslavi v spomin na dogodke na Politehniku. V zvezi z njimi se je skozi desetletja rodila vrsta mitov,⁵ prišlo je do potvarjanj in pretiravanj, vse to pa zgodovinarjem otežuje delo in onemogoča, da bi dogodke na Politehniku objektivno ovrednotili in jih pravilneje postavili v kontekst boja proti diktaturi. Ne glede na to pa so bili dogodki na Politehniku gotovo edinstvena manifestacija samoorganiziranega, spontanega boja proti

1 Spiros Markezinis (1909–2000), grški politik, v času hunte tudi premier.

2 F. Kavadias navaja, da je poleg trinajstih uradno priznanih umrlih po pričevanjih očitidcev umrlo še vsaj tristo petdeset ljudi, po nekaterih ocenah celo petsto. Φίλιππος Καββάδιας, *Εδώ Πολυτεχνείο...Εδώ Πολυτεχνείο...* (Αθήνα: Εκδόσεις ΑΝΤ. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 1997), 134–142.

3 Αθανάσιος Κ. Γκαντώνας, *Ωρα για αλήθειες – Νοέμβριος 1973 – «Πολυτεχνείο» – Ιούλιος 1974 «Η τραγωδία του Κύπρου»* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις ΠΕΛΑΓΙΟΣ, 2015), 22.

4 Γιώργος Γάτος, *ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ '73 – Ρεπορτάζ με την Ιστορία – Οι Μαρτυρίες – Οι Φοιτητικές Αντιδικτατορικές Οργανώσεις – Τα Ντοκουμέντα (ΤΟΜΟΣ Β')*, 38–47.

5 O mitih in potvarjanjih zelo pregledno piše Γιώργιος Γάτος, *ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ '73 – Ρεπορτάζ με την Ιστορία – Το Χρονικό – Οι Μαρτυρίες – Τα Ντοκουμέντα, ΤΟΜΟΣ Α'*, 13–18. O tem, kako se vse to manifestira v današnji grški politiki in družbi nasploh, glej Marianthi Kotea, »The Athens Polytechnic Uprising: Myth and Reality«, *American International Journal of Contemporary Research* 3, št. 8 (2013): 18–24.

zatiralski oblasti.⁶ Ta boj je povezal tako študente kot dijake in delavce in pomeni prvi večji odpor v času hunte, ki je imel jasno izraženo politično noto, cilje in hotenje.

Takoj po nasilnem zatrtju upora na Politehniki je začela vladajoča oblast potvarjati in blatiti pretekle dogodke. Pretekle štiri dni je želela predstaviti kot dogodek, ki ni imel nobene povezave s študentskim gibanjem. Zanj naj bi bili krivi delavci, komunisti in anarhisti, ki so se pomešali med študente. To je bil po mnenju nekaterih⁷ poglobitni mit, ki ga je proizvedla oblast že takoj v nedeljo, neposredno po koncu nesrečnih dogodkov. Grčija se je vrnila v stanje strahovlade, ki so ga še oteževale izredne razmere. Kljub številnim aretacijam je takratni minister Markezinis zagotavljal, da bo v državo povrnil normalno stanje, in je naznanil volitve za naslednje leto.

25. novembra 1973 je prisegla nova vlada, ki je nadaljevala nasilje svoje predhodnice in ga v nekaterih pogledih celo stopnjevala. Ponovno so se začele vrstiti aretacije, državljane so množično preganjali in jih postavljali pred vojaška sodišča, ukinjena je bila svoboda tiska, uvedene izredne razmere. Vlada se je na oblasti obdržala do 23. julija 1974 in je bila slednjič zadnja v vrsti diktatorskih režimov. Njen glavni namen je bil zadušiti vsakršen poskus demokratizacije države ali upora ter ponovno vpeljati načela »revolucije 21. aprila«, ki naj bi se jim bila prejšnja vlada pod vodstvom Papadopulosa in Markezinisa odrekla.

Po padcu hunte so se vojaški voditelji in predstavniki starih političnih strank na skupnem sestanku odločili v Grčijo poklicati Konstantinosa Karamanlisa, ki naj bi nadzoroval ponovno vzpostavitev demokracije. Slednji se je vrnil v Atene iz Francije, kjer je bil v izgnanstvu, in osnoval prvo demokratično izvoljeno vlado po letu 1967. Prisegla je 21. novembra 1974, in po tem letu se je v Grčiji ponovno vzpostavila demokracija.

Pričujoči prispevek prinaša v nadaljevanju prevod prvega in osmega poglavja romana *Mačje zlato*. V prvem poglavju, ki je obenem najkrajše v romanu, avtorica razloži, kako se je vključila v študentsko gibanje, osmo poglavje pa natančneje opisuje mučenje, ki ga je Mirsini doživljala v priporu, zato da bi varnostni službi priznala vpletenost v organizacije, uperjene proti hunti.

6 Na to dejstvo opozarja Jorgos Ikonomu v zbirki člankov: Γιώργος Οικονόμου, *Πολυτεχνείο 1973: Η Απαρχή του Αυτόνομου Κινήματος* (Θεσσαλονίκη: ΝΗΣΙΔΕΣ, 2013), 11–28.

7 Χατζησωκράτης, *Πολυτεχνείο '73 – Αναστοχασμός μιας Πραγματικότητας*, 179.

PREVOD

Prvo poglavje

Po božiču leta 1974 se mi je približala neka stara znanka, češ da če se zanimam za članstvo v njeni organizaciji, moram izpolniti neki vprašalnik. Mene ni zanimala organizacija, ki mi jo je predlagala, toda v meni je vzplamtela radovednost. Misel, da bom začela odgovarjati na vsa ta kako in zakaj, me je prevzela. Tega sem že bila vajena. Odkar sem bila postala levičarka, pa tudi zaradi tedanjih razmer sem se bila primorana nenehno zagovarjati in se opravičevati. Tudi kadar me na zatožno klop niso postavljali drugi, sem tja postavljala samo sebe tako pogosto, da mi je to slednjič prišlo v navado. Res je, da kadar govorimo, manj trpimo oziroma na vse popolnoma pozabimo. In meni je prišlo v navado, da sem sama v sebi neprenehoma govorila, tako kot ljudje, ki nočejo priznati svojega neuspeha. Zato izgubljam nit svojih misli, redkokdaj mi uspe biti natančna, pogosto zaidem s poti in ko to opazim, je prepozno; že sem zavezana videzu resničnosti, kakršna se mi je razkrila. Kot da bi govorila brez cilja, ne da bi kar koli hotela pokazati ali dokazati. Preprosto, če nisem deležna analize same sebe v svoji notranjosti, tega ne morem pričakovati od nikogar drugega. In bolj ko govorim, bolj odkrivam brezpredmetnost svojega glasu; sladko se vznemirim in prevzame me hitri utrip srca, kot da bi se bližala bleščečemu območju. Čutim, da nekaj vse bolj objemam in se približujem tistemu, kar je nepredstavljivo temeljno, *Cipresi in Jabolku*⁸ v grobnici pravljice – *in sklonila se je cipresa in poljubila jabolko* –, ne da bi to zares želela tudi doseči. Svoj položaj držim v stanju pijanosti in nestrpnosti, ali bom lahko ostala večno v tej negibni privlačnosti, kot v ravnovesju, ki vodi v mojo smrt.

Vse to so seveda leporečja brez osnove. Iskreneje bi bilo zgolj z dvema besedama reči, da sem vse to počela iz čistega veselja – vse te mesce, ko sem tipala po preteklosti, sem čutila srečo in olajšanje.

Bila sem torej že vajena in brez pomisleka sem vprašalnik vzela za izhodišče:

Kako mi je ime?

Kje in kdaj sem se rodila?

Kje in s kom živim?

Kaj so moji starši po poklicu?

Sem se borila ilegalno ali legalno in kako?

Sem vpisana v zvezo, celico in v katero?

Kakšno politično prepričanje ima moja družina?

Kako in zakaj sem postala levičarka?

8 V ljudskem slovtvu se pojavlja motiv jablane in ciprese v svatovskih pesmih: jablana predstavlja dekle oz. nevesto, cipresa mladeniča oz. ženina; pričujoča in vse nadaljne opombe pod črto so dodatek prevajalke.

Me je kdaj preganjala varnostnoobveščevalna služba?
 Kaj bo moj prihodnji poklic?
 Katere knjige sem prebrala?
 Kakšne sposobnosti in katere slabosti mislim, da imam?
 Kakšno pomoč pričakujem od Organizacije?
 Kako gledam na Organizacijo in zakaj se želim vključiti vanjo?

Kot psalme sem si pela ta vprašanja in jih skušala shraniti v možganih. Njihova direktnost me je uničevala in me hkrati navdajala s trmo. Bolj ko sem jim skušala slediti črko za črko, kot vodniku in kompasu, manj mi je uspevalo. Toda v moji notranjosti so se počasi strjevala v kompaktno maso.

PRED TOLIKO LETI. Mučila sem se s Pavlosom – tako se v splošnem začena moja kronologija, pravim: *pred Pavlosom* in *po Pavlosu*. In čeprav ne verjamem v prelomnice, se vedno znova vračam v čas, ko sva se razšla; toda najin razhod se je bil vlekel – ne da bi ga čutila – že celo večnost.

Osmo poglavje

Stražar z zlatimi zobmi in potiskano srajco je brcnil v vrata: »Želijo te zgoraj«. Oprta na fasado sem se dvignila, premikala sem se po petah. Dodal je, naj si pljusknem v obraz malo vode. In zazdelo se mi je, da so se premaknile njegove čeljusti. Naslonila sem se na pomivalno korito iz cementa. Med nogami mi je stekla miš in se skrila pod črno ploščico. Ponavljala sem »črna ploščica, črna ploščica« in bilo je, kot da bi v meni dihale sape iz celic. Na podzemnem dvorišču pusta samota. Ženske so zbrali v majhni sobici, videla sem jih sklonjene z glavami, obrnjenimi proti zidu. Moške so poslali v podzemno ječo. Odprla se je železna ograja in stopili smo ven. V odprtini pred stopniščem je kavarnar z džezvami in čaji, neki rumenokožec z lasmi, polnimi gela, besno kadil.

Pred enim tednom so me pripeljali v sosesko Turkovunia. Opazovala sem za oblaki skrito luno, slekli so me in me topli. Luna se je spuščala in spuščala, ko sem odprla oči, sem se znašla v celici. Zobje so mi šklepetali in bruhalo sem. Mukoma sem se trudila skrčiti se v svoj kot. Želela sem se zviti v spiralo, tresla sem se in stopala so se žgala v vročini. Oni s poševnimi očmi in obrito glavo mi je v usta porinil umazano krpo. Požirala sem lastno bruhanje in se tresla. Mučili so me, da bi jim vse povedala. Policaj se smeji in pri tem kaže svoje zobke: vrgel me bo skozi okno. Drugi s pristriženimi brki pa mi bo drugo za drugo izruval vse dlake iz riti. Moja bluza je otrdela in mi na hrbtu zadaja bolečino. Preden so me odvedli na teraso, je policist z zobki in modrimi očmi približal cigareto k mojim vekam. Tobak me je pekel, in če bi malo zaprla veke, bi me pepel oslepil. Vzdržala sem vse, dokler me niso oblike

solze. Vsakič ko so me odvedli v četrto nadstropje, sem se tresla od strahu, da ne bi spregovorila. In vsakič sem vzdržala. Soba je bila polna njihovih grozot in to me je podžigalo v besu.

Na pol nezavestna sem videla očeta, ki je vstal. Njegove oči so bile večje. Objel me je in dušilo me je od joka. Zamegljen val tarnanja me je tiščal in me bolel, nato pa sem ugasnila v njegovih rokah. Ko sem se osvestila, se je policaj z modrimi očmi, podganjimi zobki in ameriško pričesko smehljaj. Šef z grbo je začel mahati z rokami. Moj otrok, je vzklikal oče. Nato so začeli vsi trije blebetati. Ko so se prepričali, da jih slišim, je najprej začel moj oče, da me mučijo po krivici, da sem bila žrtev, naivna in drugo. Šef se je strinjal: verjamemo, da je dobro dekle, kakšno zvezo ima ona s komunisti, temi izmečki. – Seveda, je dekle iz dobre družine, kakšne posle ima ona s temi rakavimi tvorbami; če bo spregovorila, jo bomo spustili na prostost. – Res škoda, če bi izgubila akademsko leto. – Otrok moj, govori, vse vedo. – Seveda, vemo vse, želimo njeno priznanje iz zgolj formalnih razlogov. – Zlato moje, usmili se svoje matere. – Gospodična Panajotu je pametna punca, bodoča intelektualka. – Daj no, otrok moj, govori z gospodi, da s tem zaključimo.

Gledala sem malo svojega očeta, malo ostale. Slednjič jih je obstreljevanje utrudilo. Pošle so jim moči in komajda so dihali, kot da bi od njih vse lilo, potem ko sem jih zalotila pri masturbiranju. V tistem trenutku je vstopil v pisarno besneči stric Joakim, general. Policaja sta se priklonila vse do tal, on pa jima ni naklonil niti pogleda. Približal se mi je ves pisan, nad mano so obvisela njegova vrečasta lica in odlikovanja. Potegnil me je za uho in se obrnil proti policistoma: »Gospoda, jaz prevzemam skrbništvo nad mladenko.« Strinjala sta se, vendar pa moram seveda najprej podpisati priznanje. Stric general mi je ukazal, naj podpišem. Ne vem, kako mi je prišlo na misel, da je prekleta baraba. Nasmehnila sem se in to ga je spravilo ob živce. Rekel je, da bo podpisal on kot moj skrbnik, da odvzema pravice mojemu očetu in podobne neumnosti. On prevzema odgovornost, poleg tega pa moj podpis tako ali tako nima nikakršne pravne veljave.

Sledili so prikloni in tekanje sem ter tja, šepetanje, privoščljivi nasmeški. Slednjič so me dvignili in odnesli po stopnicah. Oče me je gledal obupan, tik pred tem, da se sesede. Posedli so me v avto in odpeljali smo se. Pomirjajoče izložbe so bile take kot vedno, pod senčili so si pretegovali noge okoliški prebivalci, predani brezskrbnosti izdaje.

Moja mama je jokala: »Otrok moj, odpusti nam.« Kaliopi⁹ se je obesila name. Tedaj jih je kot hladen tuš stresel Joakimov ukaz: ali bom podpisala in jim vse povedala ter ostala na svobodi ali pa bom zgnila v ječi. Oče me je gledal vdano in trpeče. Tu se sprehod konča: in spet so me odvedli. Zunaj stanovanjskega bloka je čakal Fiat brez registrskih tablic. A zdelo se mi je, da se je izlet izšel meni v korist. Zdaj sem poznala svojo ječo in skrivne signale,

9 Kaliopi – gospodinjska pomočnica pri Mirsinini družini.

s katerimi sem komunicirala z bližnjimi celicami.

Sledilo je še trideset dni. Julij je prišel h koncu, v rokah varnostnobveščevalne službe sem bila tri mesece. Zadnji teden se mi je zdelo, da so pozabili name. Sklepala sem, da me bodo kmalu premestili v zapor, kot se je običajno dogajalo v tovrstnih primerih. Nekega večera je prišel varnostnik z obrito glavo in poševnimi očmi. Brez obilo besed mi je odprl usta in ugasnil cigaro na nebu. To ni bila najhujša stvar, a če bi me v tistem trenutku odvlekli na zaslišanje, bi bila pripravljena napisati vse. Toda pustil me je kričati in se odpravil proti drugi celici. Naslednji dan so me odpeljali v napol porušeno neoklasično stavbo na ulici 3. septembra. In čez dvajset dni, glej ga spet generala z zgrbljenimi rameni in očeta.

Moj oče je seveda premikal nebo in zemljo. Najprej ga je pretkani stari general prisilil, da je igral maničnega antikomunista in ga prinesel okrog v naprej dogovorjeni predstavi, v kateri naj bi me izpustili na svobodo. Doživel je nekaj podobnega živčnemu zlomu in sporekla sta se. Dodaten razlog je bil, da nam je dobesedno ukradel del posestva v Koropiju. Nato je, v tednu, ko si je opomogel, tekal okrog, kolikor je mogel, uporabil je vse svoje zveze. Rdeči križ, Amnesty, odbori za človekove pravice. Povsod so rekli da, bomo videli, kaj lahko storimo. Medtem so mi pošiljali šumeče tablete z vitaminom C in za rojstni dan torto. Stražar s potiskano srajco jo je držal na kartonastem pladnju in zobje so se mu zlato zasvetili. Ko so z njo končali, je bila videti na pol prežvečena. Še na mnogo let in pamet v roke, se je zasmel stražar naslonjen na vrata, kot da bi čakal na svoj kos. Tako sem dopolnila dvajset let v Varnostni. Potem pa je, ne vem, kako, nekdo prišel na dan z briljantno idejo. Konec koncev bi tovarišija gojila sum, da jih je gospodična Panajotu izdala, in izločila bi jo iz svojih krogov, njo pa bi na ta način minilo besnilo – tako nekako. Večkrat sem morala to premisliti, ko sem kasneje dajala pojasnila in protipojasnila, zakaj so me spustili na prostost. Bledela in tresla sem se ob lažnivih obtožbah, da sem se zlomila, da sem vse povedala in se na ta način rešila, brez vojaškega sodišča, brez zaporne kazni. Usojeno mi je bilo, da me je še več mesecev preganjal duh razvpitega Maniadakisa.¹⁰

Ko sem se tistega jutra odločila obiskati svoje stanovanje – hotela sem tudi nekaj oblek – sem jih našla tam. Slišali smo, da je bil Jorgos premeščen iz pripora varnostnoobveščevalne policije, se pravi, da je bilo mučenja konec. In ko smo se o tem pogovorili, ni bilo več potrebe, da bi se še naprej skrivali. Bili smo tudi siti, tako nismo več mogli dalje. Zjutraj sem se zbudila z levo nogo, rekla sem, da grem pogledat domov, kaj se dogaja.

Na avtobusu sem opazovala potnike z občutkom nostalgije, veselila sem se, da sem se spet lahko prerivala, kot da bi pobegnila iz kake nočne more. Nenadoma sem se zdrznila, iz nekega razloga sem se spomnila na kanarčka,

¹⁰ Konstantinos Maniadakis (1893–1972), grški vojaški častnik in politik, znan kot vodja notranje obveščevalne službe v času diktature Joanisa Metaksasa med letoma 1936 in 1941. V zgodovino se je zapisal kot vnet preganjalec komunistov in komunistične partije.

ki sem ga imela nekoč. Kako sem ga zavila v zlat papir in ga ponovno odvila ter mu izkopala grob pod japonsko nešpljo. Jokala sem in poskušala sem se opravičevati, saj sem se celo v sanjah, ki so mi naznanjale njegovo smrt, počutila pretreseno in krivo.

Preden bi lahko kihnila, so me zgrabili in odpeljali v Generalštab. Prva dva, ki sem ju posumila, sta bila Fondas in Lukija, iz potrebe ustvariti smiselen potek dogodkov. Zdrznila sem se ob brezsravnosti svojega razmišljanja. Kako hitro in prenačljivo sem bila pripravljena odpovedati se svojim najbližjim! Zadrževala me ni niti misel, da je Fondas moj dober prijatelj. V tistem trenutku se mi je zdelo povsem naravno imeti ga za izdajalca, informanta ali karkoli drugega – samo da sem svoje misli nekako držala v ravnovesju. Podoba, kako hiti k telefonu in kliče varnostno policijo tisti trenutek, ko sem prestopila vrata, oni pa so me pričakovali, mi je bila najbolj po godu. A iz vprašanj, ki so mi jih zastavljali, mi je postajalo vse bolj jasno, da ne vedo tako rekoč nič – z izjemo najbolj splošnega. A celo o tem so dvomili, predvsem zaradi mojega družinskega zaledja. In konec koncev, k sreči sem pravočasno spoznala, da je odvisno od mene, ali bom zdržala ali ne. Neposrednih obtožb niso imeli, samo to, kar sem jim povedala jaz sama. Tako sem se opogumljala. Na začetku sem se delala neumno, kar ni delovalo. Začela sem razlagati, da so me poznali s fakultete. In čeprav so dodobra pritisnili name, sem vsakič našla način in se jim izvila, dokler jim ni bilo dovolj, in premestili so me v Turkovunia. Od takrat dalje vsako noč od začetka, spodbujala sem se in si govorila, še malo, še malo. Dokler ni prišel moj oče.

Kasneje sem izvedela, da so bili na trnih, medtem ko so me čakali. Tako so prebili več ur in že prepričani, da so me aretirali, so se otrpli spraševali, kaj storiti. Lukija je bila tik pred tem, da pokliče mojega očeta, ko zaslišijo zvonec in ga zagledajo, vsega iz sebe. Obvestili so ga bili, da sem v priporu varnostnoobveščevalne službe. Razbijal si je glavo, kot se je sam izrazil, in je prosil za nasvet Lukijo, kaj naj naredi. Vse so mu povedali, in ko je iz sebe izkričal malce jeze, so se usedli in se dogovorili. Lukija bo odšla v London, preden se zlomim in preden se začnejo aretacije. Kar pa zadeva Fondasa, naj ravna, kot se mu zdi najbolje.

Čakala ga je ista nevihta. Pospravil je naše orodje in ga odvrigel v jašek, ki ga je imel že prej v mislih. Nato se je odločil zbežati v tujino. Oglasil se je pri starših, da bi jih prosil za denar in pripravil prtljago. Bil je pripravljen na mirno soočenje, toda oče ga je trdo prijel. Na višku prepira mu je povedal, da je on govoril z varnostnoobveščevalno službo in jim dal moj naslov, češ da je to bil edini način, s katerim je lahko napravil konec. Fondas je kričal nanj, da se mu odpoveduje kot očetu, in grozil, da se bo polil z bencinom in se zažgal na trgu Sintagma. Zdaj ni bilo več vprašanja o tem, ali naj beži iz države ali ne. In tako se je zgodilo, da je slavni kirurg obiskal varnostnoobveščevalno službo in jih milo prosil, češ da se je zmotil, da jaz nisem vpletena in tako dalje. Na koncu jim je celo grozil z izjavami za tisk.

Sledilo je težko obdobje za Fondasa. Enkrat je spremljal mojo mamo, drugič Kaliopi na njenih obiskih v varnostni policiji, kamor sta prinašali pakete. Zmeraj je spraševal po meni – sveča, ki gori zate, nesrečnež. Moja mama je vzdihovala, kako me ta fant obožuje. Pripovedoval ji je, kako me je spoznal na fakulteti, kako me je prvič zagledal v laboratoriju, kako sem ga kasneje vlekla za rokav, česar ponavadi sicer ne mara, z menoj pa je bilo drugače, kot da bi bila prestrašen otrok, ki se mora nečesa okleniti... in že so mami tekle solze v potokih, kako je bila ganjena nad občutljivostjo mlajših moških, ki imajo na sebi tudi nekaj ženstvenega, povsem drugače kot oni izpred vojne, brezčutneži. Celo moj oče je cenil Fondasa in se raznežil ob misli, kako se je celo zame, za puščavsko cvetico, našel moški, ki zaradi mene trpi. In konec koncev, Fondas me bo pričakal tako rekoč kot zaročenec.

Prevzela sta me General in moj oče in tako smo prispeli domov. Jaz pa sem hotela ostati v priporu in preživeti vojaško sodišče. Vseeno mi je bilo, ali bom oproščena ali ne. Želela sem samo sintezo dni, ko sem bila pridržana, da bi se zaprl odprti dosje. Nešteto ur sem za loputami na Bubulinini ulici pilila oprostilni govor na vojaškem sodišču. Uprizarjala sem komično in vzvišeno pravdo, oblikovala sem vojaške sodnike iz drobtinic kruha, posedla sem jih na stole iz papirnatih vrečk in začela. Ne glede na svoj trud nisem mogla začetega stavka nikoli končati, ponovno sem začejala s še bolj zaostrenimi variantami, deklamirala sem in dosegala božanske višave. Tla pod nogami so mi spodnesli vrtinci, a vztrajala sem. Kasneje sem postala jajce in kokoš v slami me je poskušala izvaliti. Moja celica se je napihnila in kot da je bilo v njej nekaj, kar je me je tolklo, stegnila sem se, da bi dosegla drevesa, ki so lebdela okrog mene in plavala kot ponosni konji. Slišala sem Kaliopi, ki me je božala, in moja glava se je izvalila kot majhno jajce. Dušila sem se od želje, da bi spet zadihala, dokler me ni rešil davno mrtvi pesnik Solomos¹¹ z morskimi zalivi in metulji. Tam je občinstvo in pripravljam zagovor odeta v zastavo in polna navdiha, globoko preziram počasno reko, Makrijanisa,¹² bogaboječega modreca s svojimi fižolčki pod Akropolo. Obožujem upornika Andrutsova,¹³ ki so ga pregnali s Kiklopskih zidov. Kaj si mislite o Makrijanisu? Prva dolžnost v mladinski organizaciji: branje Makrijanisovih del: brezploden glas grških malomeščanov. Izbrala sem brezkompromisno pot in drgetala v želji, da bi zgrabila nož pesnika Varnalisa,¹⁴ ga zabadala, obračala, gledala, kako postaja luč, postaja um.

A nato sem se zbudila in ostal je prazen nič. Bila sem razvajeno dete, ki ga

11 Dionisios Solomos (1798–1857), grški pesnik, najbolj znan kot avtor *Himne Svobodi*, ki je danes grška državna himna.

12 Janis Makrijanis (1797–1864), borec v grški revoluciji leta 1821. Po ustanovitvi svobodne grške države je postal pomembna vojaška in politična osebnost, napisal pa je tudi spomine na vstajniška leta.

13 Odiseas Andrutsova (1788–1825), heroj v grški osvobodilni vojni.

14 Kostas Varnalis (1884–1974), grški pisatelj, pesnik in novinar. Pisal je pesmi, pripovedna dela, kritike in prevode. Leta 1959 je bil nagrajen z Leninovo nagrado za mir.

niso dosegale ameriške dobrine. Skodelice iz niklja z mlekom v prahu v šolski menzi. Naftalin Rdečega križa za reveže. Dolarji evangeličanov za vdove in sirote. Nova zaveza in Davidova zvezda. Kolaboranti, Garry Cooper in dobri šerifi. Medtem ko so tu v Grčiji razprodajali meter za metrom Makrijanisa na aveniji kraljice Sofije: na aveniji tujih ambasad.

Vsako uro dneva sem zehala, nisem mogla normalno žvečiti, hranila sem se samo z mlekom in čokolado z mandlji. Sesala sem svoje čokoladice in gledala, kako imajo vsi ostali močne in ostre zobe ter odvratne želodce, da bi lahko goltali odojke. In jaz sem bila kot zrak, morda celo kot smešni ptiček, ki je brskal po travniku, predstavljala sem si, kako sem letela v gozd v času lova, ustrelil me je lovec, nato pa so njegovi otroci žvečili in sesali moje nežne kosti. Spominjala sem se časa, ko sem obiskovala balet in so vsi občudovali strukturo mojega telesa in je učiteljica govorila, da bo izmene napravila prima balerino – govorila je drugim dekletom, glejte Mirsinine noge, kakšen nadzor v sklepkih! Da, toda v glavi nisem imela nadzora.

Cel preostanek poletja sem ostala pri starših, dokler si nisem opomogla. Noge sem imela otekle, manjkal mi je en noht. Na nebu v ustih je zraslo nekaj ognjoku podobnega. Oče je vozil domov razne zdravnike, da bi me pregledali. Kaj naj bi rekli? Samo vprašanje časa je, kdaj bom popolnoma v redu. Ko sem nekako prišla k sebi, je mati predlagala, da bi šli na počitnice nekam v mirne kraje, na kak otok. Oba sta bila zelo nežna in obzirna v stilu, otrok je bolan oziroma otrok naju potrebuje.

Šli smo na Naksos. To so bile morda prve, vsaj koliko se lahko spomnim, in zadnje počitnice, na katere smo šli skupaj samo mi trije. Moja mama, kot da bi bila odrasla zaradi trpljenja, ki ga je preživela zaradi mene, v svojem poslednjem sijaju. Sladka in puhasta kot mamice iz otroških knjig. Name je napravila močan vtis, ker je znala na pamet celotne Kavafisove¹⁵ pesmi, in to ne onih moralističnih tipa *Itaka* in *Termopile*. Verze, ki jih je recitirala vedno ob svojem času, v skladu z njihovo barvitostjo, sproščena in iskrena, kot da bi s kom klepetala. Celu oče je bil v zadregi, večkrat sem začutila, da je začuden in prevzet. Neko popoldne smo pili uzo v Apiranthosu.¹⁶ Takrat se je je nežno dotaknil na rami, objel jo je nekako oklevajoče in ona je počivala blizu njega. Neki starec je globoko vzdihoval za Mandilarasom.¹⁷ Vzhičena sem ga poslušala in si obenem želela za moja starša vse najboljše. Ko bi le verjela v čudeže, vendar sem vedela, da je oče vsak dan telefoniral Lukiji. Medtem ko je užival ob luni, se je nenadoma začel tresti v krčih, kot da bi se dušil. Opravičeval se je, da ga muči negibnost – pihaj, vetrc nesrečni...šalil se je, vendar ni pihalo in morje je bilo poponoma mirno. Boril se je tako živčen

15 Konstantinos Kavafis (1863–1933), eden najpomembnejših grških pesnikov dvajsetega stoletja. Mirsini v nadaljevanju omenja njegovi znani pesnitvi, *Itako* in *Termopile*.

16 Apiranthos, vas na otoku Naksos.

17 Nikiforos Mandilaras (1928–1967), grški pravnik, novinar in založnik ter politični aktivist v letih pred nastopom hunte. Posebej poznan je bil kot zagovornik na sojenju v zadevi ΑΣΠΙΔΑ (Aspida), ki se ni nikoli dokončalo.

nekaj ur, nato se je potopil v tišino. Stiskalo me je pri srcu in na vse kriplje sem si prizadevala zadržati te ure, saj sem vedela, da se ne bodo več ponovile.

Tokrat sem odšla z doma brez hrupa. Ločenega življenja smo bili vajeni, zato smo ohranjali zgledne odnose. Kot zelene vejice, ki le stežka gorijo in te dušijo in dajejo lažni vtis, da so ugasnile, vendar pa na skrivaj gorijo, tako sem se počutila vsa ta leta, ki so pretekla, in to sem tudi priznavala.

Oče se je z menoj pogovarjal o različnih stvareh in mama mi je govorila, da sem njena najboljša prijateljica. Obtoževala je očeta, da jo zanemarja. In spraševala sem se, kdo me bo tolažil zdaj, ko ugotavljam, da se vse bolj stara: pozabljala je še sveže dogodke, medtem ko so bili vse bogatejši spomini na stare čase, nenehno je govorila o njih in istih rečeh, zdelo se ji je, da jih podoživlja. Bilo je nekaj mirnih popoldnevov, zaradi katerih sem se naježila, kot da bi poslušala njen duševni boj. Oče jo je seveda zanemarjal toliko let z njemu lastno galantnostjo – medtem ko so postajali vse pogostejši obiski Londona. Po Kseniji¹⁸ nismo izvedeli nič in sploh ni obstajala. Začel se je osredotočati na rokopise, res je imel veliko željo kaj napisati. Eno so seveda knjige in drugo stvarnost. Eno moj oči, ki je verjel, da se bo s parlamentarizmom dvignile delnice, drugo brezup Dimitrisa,¹⁹ ki je bil več mesecev brez dela. Tega nisem nikoli pozabila. Kupovala sem jima rože vsakič, ko sem šla na obisk – in rože so bile moj rez v družinskih vezeh

Moja mama je tečnarila in se pritoževala, da ni prav, da igram guvernanto družinskega pankrta.²⁰ Toda Ksenijina Katerina je bila moj družinski opornik. In Ksenija je name gledala kot na pečat legitimnosti in očetovstva, zaupala mi je, da je po moji zaslugi ni več strah, kaj bo. Kajti sčasoma bo v moje roke prešlo tako veliko premoženje, name je namreč gledala kot na edino dedinjo celo Viktorije²¹ in generala,²² in zagotovo bom kaj dajala tudi njej, da bo lahko preživela z otrokom na grbi! Kje je ono poskočno bitje, ki je spravljalo v bes mojo mamo. Zdaj je gledala na vsako prebito paro, jokala za vsako figo, ne more več prenesti te negotovosti – želi se poročiti, ne toliko zaradi zakona samega, temveč da bi imela nekaj stalnega, ne prenese več beganja sem ter tja. Neštetokrat sem slišala zgodbo o njenem očetu, ki je imel največjo trgovino v Hanii, a je na žalost bankrotiral, in o mami, ki je umrla mlada za rakom; takrat sta ona in njen brat padla v roke mačehe.

Razen moralnega zadovoljstva, na povsem osebnem nivoju, da sem vzdržala v mučilnicah, nisem imela drugih opor. Samo samopomilovanje in kako da to ni pravično. Na žalost sem zelo pozno začela razločevati ideje od njihovih nosilcev. Niso bili ideološki problemi tisti, ki so me spravili na kolena, temveč način, na katerega smo se jih lotevali. Odbijalo me je

18 Ksenija, ljubica Mirsinijinega očeta.

19 Dimitris, Mirsinijin prijatelj, ki ga je spoznala v protirežimski študentski organizaciji.

20 Mirsini omenja otroka, ki se je rodil v razmerju med Ksenijo in Mirsinijim očetom.

21 Viktorija, Mirsinijina teta po očetovi strani.

22 General, stric Mirsinijinega očeta.

mesijansko vedenje Fondasa – zdaj si je našel čudovito občinstvo, nekaj mojih starih prijateljic z Arsakija,²³ tudi te pionirke našega boja. Naveličane svojih lastnih dolgočasnih in nepoboljšljivih življenj so poslušale Fondasa, kot bi bil glasnik evangelija. Zmrazila me je lahkota, s katero je reševal probleme in jih povzdigoval v stanje idealne deontologije, dokler počasi nisi izgubil vezi z vsakdanjostjo. Tako ti je odvzel veselje osebnega zadoščenja, postal si pristaš ideje, tako kot bi lahko postal tudi pristaš tovarišije, svetništva ali ne vem katere cerkveno-prostozidarske sekte. Z drugimi besedami, Fondas bi te lahko zapeljal v popolno uničenje ali v odpor. Meni se je zalomilo nekje na sredini, morda zato, ker sem ga poznala bolje, kot sem sploh lahko prenesla.

Pogovarjali smo se neskončno dolgo, ne da bi prišli do kakega zaključka. Hodili smo v kino in porabili cele dneve za analizo filma, ki smo ga videli. Uranija²⁴ mi je iz Pariza poslala nekaj knjig v zvezi z *Majem* in z *Vdorom*:²⁵ žgoča vprašanja, ki so nas zaposlovala. In seveda govorce. Elvira²⁶ obveščena, kot zmeraj. Kje so se zlasali v Parizu, kje smo se osramotili v Rimu. To je rekel Andreas,²⁷ nato je ponovno spremenil mnenje Mikis. Izvedeli smo za ostale mučilnice v Panaguli, ni bilo konca. Takrat sem začela tudi jaz počasi oblikovati svoje poglede. Fondas²⁸ je trdil, da sem brezkompromisna in nevedna. Jaz pa sem nasprotno na skrivaj občudovala samo sebe in se veselila, kadar sem kako stvar, na katero sem bila pomislila tudi sama, nato slučajno prebrala v kaki knjigi. To je bil eden izmed redkih preostankov zaupanja v samo sebe. A kljub temu mi je uspevalo, da sem se nekako nadzirala, da se tako izrazim, nikoli nisem sami sebi dopustila igrati avtoritete. To težnjo imam zakoreninjeno globoko v sebi. Ko sem se približevala vrhuncu, sem se nenadoma, ampak spretno, sprostila, dokler nisem postala ravno prav ponižna, da me ne bi označili za brezkompromisno in dogmatično. Danes me prav malo briga, vem, da nisem, vsaj ne iz razlogov, ki so jih imeli v mislih oni. Takrat pa me je to peklilo. To bi bilo najhujše ponižanje. Verjetno zato, ker smo zaradi razkola²⁹ in vsega drugega istovetili dogmatizem s pogumom, da imamo svoje mnenje in moč, pa tudi, da se držimo tega mnenja, da ne menjamo zlahka stališč in mnenj, celo kadar jih zaradi nepripravljenosti ali, če hočete, intelekta nismo vedno sposobni braniti z resnimi argumenti. Nikoli mi ni bilo blizu to prepirljivo dojetje stvarnosti. To je bil čas, ko so drug drugega pritiskali ob zid in bili na to ponosni – to so imenovali ideološki boj. Ostajala sem torej neprenehoma sama od sebe pritisnjena ob zid in na njem razstavljena, zato da jim ne bi dala zadovoljstva, ko bi me ob zid pritisnili sami.

23 *Arsakio*, (elitna) šola na osnovni in srednješolski stopnji.

24 Uranija, Mirsinijina prijateljica.

25 Mirsini ima na tem mestu v mislih študentske demonstracije maja 1968 in vdor tankov Sovjetske zveze v Češkoslovaško leta 1968.

26 Elvira, Mirsinijina prijateljica.

27 Andreas, Mikis: Mirsini na tem mestu verjetno omenja skupne znance, ki so živeli v tujini in jih je poznala Elvira.

28 Fondas, Mirsinijin ljubimec; spoznala ga je v eni od protrežimskih študentski organizaciji.

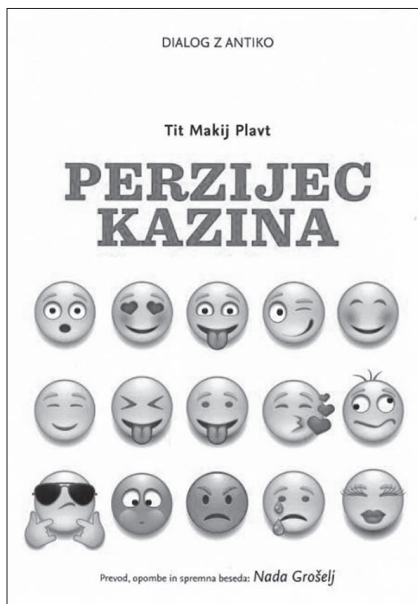
29 Pri tem ima v mislih razkol v Komunistični partiji Grčije.

Ocene

Tit Makij Plavt: *Perzijec, Kazina*.
Prevod in spremna beseda Nada
Grošelj. Založba ISH: Ljubljana,
2017.

Vsak čas bomo imeli v slovenščini vse klasične grške tragedije. Tudi površni Tavčarjevi in pogosto arhaični Sovretovi prevodi bodo kmalu brez izjeme nadomeščeni z novimi, modernimi. Gantarjevi prevodi Sofokla in Ajshila tudi po več desetletjih učinkujejo moderno; gledališkemu občinstvu, vajenemu shakespearovskega in schillerjanskega blankverza, so povsem domači. Podobno bi moralo veljati za rimske tragedije in

komedije, ki se jih prav v zadnjem času loteva vrsta mlajših prevajalcev in prevajalcev srednjih let. Vendar je priložnosti, da bi bili ti prevodi deležni odrske preizkušnje, žal bolj malo. Celo Seneka, ki je na nemških odrih že desetletja hit, se pri nas stežka uveljavlja. V zadnjih letih je bila v Drami uprizorjena *Medeja*, v Miniteatru pa *Ajgist*. Zadnja uprizoritev kakšne rimske komedije je bila daljnega leta 2009. To so bili Plavtovi *Osl*, ki jih je v mojem prevodu uprizoril MGL.

Rimske komedije (in njihove helenistične predloge) niso velike dramske umetnine. Literarni zgodovinarji jih radi primerjajo s televizijskimi »žajfaricami«. Študenti, ki jim predavam rimsko komedijo, me pogosto gledajo nezaupljivo, ko pri Terenciju z lekarniški instrumenti odkrivam psihološko globino. Terencij je seveda bolj uglajen od Plavta, še več, po Cezarjevi sodbi je celo Menandra razredčil v petdesetodstotno raztopino (*dimidiatus Menander*) – očitno z jezikovnim purizmom, pa tudi s »cenzuro« Menandrovega realizma. In vendar so tudi Terencijeve komedije slejkoprej preproste ganljivke, katerih vodilna ideja je sentimentalno, vseodpuščajoče fatalistično človekoljubje: »Nič človeškega mi ni tuje.«

Plavt je glede na grške tekste, ki jih je prirejal, vsekakor bolj izviren. Ta izvirnost je povezana z živo izkušnjo ljudskega gledališča, verjetno atelane. Vprašanje, »kaj je plavtovsko pri Plavtu«, ni samo v naslovu znamenite Fränklove knjige, *Plautinisches im Plautus* (1922). Plavt je tudi »homersko vprašanje« rimske poznorepublikanske filologije. V rimski filologiji, ki je poleg gramatičnih gojila tudi antikvarska zanimanja in je ves čas imela nekakšen »nacionalistični« poudarek, je Plavt lahko postal ključna tema ravno zaradi svojega plavtovstva, torej s tistim, kar je pri Plavtu ljudsko, neposredno, celo prostaško: *Italum acetum*, »italški kis«. Ljudstvu všečno burkaštvo je torej Plavtov izviren in izvirno rimski prispevek. Rimski gramatiki so izvirnost več kot sto komedij, pripisanih Plavtu, preverjali z arbitrarnim kriterijem »plavtovskosti«. Če se je kakšen odlomek zdel *plautinissimus*, »najplavtskejši«, je komedija takoj obveljala za pristno.

Nada Grošelj je prevedla že Plavtovega *Kljukca* (*Pseudolus*; Celjska Mohorjeva družba, 2010). Ta komedija velja za ambiciozno, saj v naslovno vlogo postavlja sužnja-režiserja. Toda to metaliterarno zamisel je mogoče povezati s Plavtovo gledališko izkušnjo in s splošno znanimi vzorci ljudskega gledališča, ki rado prebija odrsko iluzijo. V tem smislu je *Kljukec* karseda ljudski.

Dve sicer manj znani komediji, ki ju je tokrat izbrala Nada Grošelj, sta precej eksplicitno burkaški. Na to avtorica opozori tudi v spremni besedi. Sta vsekakor »najplavtskejši«.

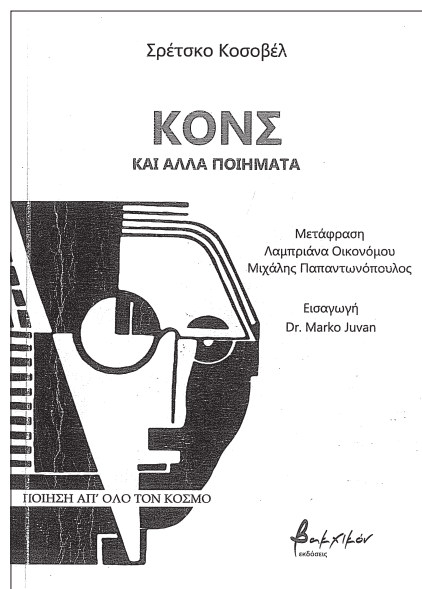
Varon, ki je določil kanon 21 pristnih Plavtovih komedij, jima je najbrž namenil veliko točk. Varon se je ukvarjal predvsem z jezikom, vendar je plavtovstvo teh dveh komedij moral prepoznati tudi v nujem »saturalijskem« značaju: v obeh osebe z avtoriteto – starci, očetje in gospodarji – z vrha padejo na dno.

Prevajalka je tudi tokrat sledila ustaljeni praksi, da jambске trimetre nadomeščamo z »domačim« blankverzom, ki nam v dialogih učinkuje naravno in je karseda govorljiv. Pri drugih oblikah pa si je dovolila nekaj smiselnih modifikacij. Trohejske sedmerce in osmerce je prevajala s trohejskimi osmerci, ki jim je dodala rimo. Antična klasična poezija rime ne pozna, toda kako drugače kot z rimo je mogoče v slovenščini kompenzirati Plavtovo muzikalčnost? In še: »To pomeni, da sem namesto trohejskega sedmerca uporabila trohejski osmerek, ga razpolovila in tako nastalima trohejskima četvercema odbila zadnji, nepoudarjeni zlog. Nastal je podjeten ritem, dobro poznan iz številnih slovenskih pesmih: 'Če študent na rajšo gre, dobro pije, dobro je.'« Temu je dodala še asonanco: »Tiho, butelj, sploh ne veš, padla je sekira v med; / sreča ti ožarja pot s srečonosno lučico.«

S temi ljudskimi ritmi Plavt tudi v slovenščini učinkuje skrajno ljudsko. To morda komu ni všeč. Toda Plavt ni rafiniran meščan. Plavt ni Plavt, če ni najplavtskejši.

Marko Marinčič

Σρέτσκο Κοσοβέλ: *Κονς και άλλα ποιήματα*. [*Kons in druge pesmi*.] Prevedla Lambriana Ikonomu (Λαμπριάνα Οικονόμου) in Mihalisa Papandonopulos (Μιχάλης Παπαντωνόπουλος). Spremno študijo napisal dr. Marko Juvan. Knjižna zbirka Ποίηση απ' όλο τον κόσμο. [Poezija vsega sveta.] Atene: Vakkhikon, 2017. [120 strani.]

Konec leta 2017 je pri založbi Vakkhikon v Atenah v zbirki Poezija vsega sveta izšel knjižni prevod izbora Kosovelovih pesmi, *Kons in druge pesmi*, izpod peresa dveh prevajalcev mlajše generacije, Lambriane Ikono-

mu in Mihalisa Papandonopulosa. Izdajo je s slovenske strani podprl Trubarjev sklad. Izbor, ki naj bi, kot je navedeno v knjigi, nastal na podlagi *Zbranih del* Srečka Kosovela iz leta 1977, je – sodeč po siceršnji specializaciji obeh prevajalcev – najverjetneje preveden iz angleščine, čeprav v knjigi tega podatka ni.

Zbirka predstavlja prvo knjižno objavo Kosovelovih pesmi na grških tleh in torej grškim bralcem omogoča prvo srečanje s pesnikom, zato nas še posebej zanima, kakšno podobo Kosovela prinaša in katere aspekte njegove ustvarjalnosti postavlja v ospredje. Obsega 66 pesmi, med katerimi, kako lahko pričakujemo že po njenem naslovu, prevladujejo integrali in konsi, vendar črpa gradivo tudi iz pesnikovega impresionističnega in eskpressionističnega slogovnega obdobja (vsebuje antološke lirske pesmi, kot so *Bori*, *Kraška vas*, *Balada*). Zaporedja pesmi v zbirki ne določata kronološki niti slogovni kriterij, najzgodnejše so pomešane z najkasnejšimi, vendar je to v primeru Srečka Kosovela čisto legitimna razporeditev, saj je, kakor bralec izve iz uvodnega besedila dr. Marka Juvana, v svojem kratkem življenju pisal različne tipe pesmi sočasno. Zdi se, da so o strukturi zbirke v glavnem odločile preference

obeh prevajalcev, saj se v prvem delu zvrstijo vsi prevodi Lambriane Ikonomu, v drugem pa Mihalisa Papanopolosa. Najverjetneje sta prevajalca tudi avtorja izbora, čeprav to ni izrecno omenjeno.

Platnice, ki jih krasi grafika Avgusta Černigoja, slovenskega konstruktivista, s katerim je Kosovel v nekem obdobju sodeloval, pozneje pa njegov konstruktivizem odklonil kot preveč površen in zavezan strojem, so hkrati estetsko prepričljive in vsebinsko ustrezne, ustvarjajo vtis informirane in informativne izdaje. Ker je uvodna beseda dr. Marka Juvana z naslovom *Srečko Kosovel in hibridnost modernizma* znanstvena razprava, prvič objavljena v *Primerjalni književnosti* (28/2005), dobimo celo vtis, da je založnik zbirko namenil prej ozkemu krogu poznavalcev kot širšemu poezijo beročemu občinstvu.

M. Juvan v študiji spregovori o »distribuciji tekstov in aporijah recepcije Kosovela«, tj. opozarja na »paradoks Srečka Kosovela«, kakršnega predstavlja izjemna raznovrstnost tekstov, zgoščena v zelo kratkem časovnem obdobju. Ker pesnik za življenja ni izdal nobene zbirke, pripravil pa je eno, *Zlati čoln*, ki pozneje ni izšla v skladu z njegovimi načrti, so na recepcijo in podobo pesnika v očeh slovenskega bralca vplivale strategije urednikov; ti so polagali temelje Kosovelovega kanona. Ker je pesnikove avantgardne pesmi, konse oz. konstruktivistične pesmi in integrale, poznal samo ožji krog znancev in sodelavcev, je zapoznela objava *Integralov '26*, ki jo je po rokopisnem

gradivu iz zapuščine leta 1967, 41 let po pesnikovi smrti, izdal dr. Anton Ocvirk, povzročila drastične spremembe v literarnokritičski recepciji Kosovela. Pred njo so nanj gledali kot na poznega nadaljevalca slovenske moderne, impresionista in ekspresionista, ki opisuje samoto, ptice in bore v kraški pokrajini, po njej pa je obveljal za avantgardista. Juvan govori o zgodnejših poskusih, da bi pesnikove raznovrstne faze zместili in smiselno razporedili v razmeroma kratko razdobje (pesnik je umrl leta 1926 pri 22 letih). Toda po novejših ugotovitvah je pesmi v različnih slogovnih načinih, od nove romantike, impresionizma, simbolizma, ekspresionizma, različnih avantgardističnih slogov: konstruktivizma, deloma dadaizma in futurizma, do proletarske poezije, vse do zadnjega pisal sinhrono, se pravi, da je tudi po zadnjem obratu k političnemu pesništvu in iskanju nove etike in novega človeka še pisal impresionistične pesmi, ki so jih nekoč pripisovali zgolj njegovi zgodnji fazi. V sklepu Juvan opozori na hibridnost modernizma samega ter na primerljivost pesnikovih tovrstnih postopkov in prehajanja od enega pesniškega diskurza k drugemu s poetiko njegovih modernističnih sodobnikov, kot sta Guillaume Apollinaire in Fernando Pessoa.

Knjiga vsebuje še kratko spremno besedilo prevajalca M. Papanopolosa, v katerem bolj strnjeno in pristopno predstavi nekaj značilnosti Kosovelovega pesništva. Na izpostavljenem mestu ga poimenuje – kot sicer že drugi pred njim – »slovenski Rimbaud«, kar pa se kljub

vsemu ne zdi posebej posrečena primerjava glede na to, da sta pesnika pripadala različnima obdobjema in umetniškima usmeritvama, in izzveni predvsem kot reklamni prijem, ki naj bi pritegnil grškega bralca. Morda lahko obžalujemo, da raje ne vzpostavi vzporednice med Kosovelom in grškimi (sicer precej kasnejšimi) avantgardnimi pesniki. Tudi on usmeri bralčevo pozornost še na Kosovelovo večplastnost, na njegovo črpanje iz različnih literarnih usmeritev, na podlagi katerih je ustvarjal lastno, v evropskem kontekstu edinstveno avantgardo. Poudari tudi politično in ideološko razsežnost njegovega pisanja, ki je najbrž grškemu bralcu pisana še bolj na kožo kakor slovenskemu, saj je na grških tleh socialistična in komunistična tradicija zaradi drugačnih zgodovinskih razmer ostala živa vse do danes, posledica ideološkega razkola po drugi svetovni vojni pa je tudi močno izročilo političnega branja poezije.

Splošnejši podatki o pesnikovem življenju, predvsem pa o njegovem umetniškem delovanju, so nanašani v kronološki preglednici na koncu knjige. Nekoliko preseneča, da v njej sploh ni podatkov o zgodovinskem dogajanju za časa pesnikovega življenja, ki grškemu bralstvu najbrž ni posebej dobro poznano, zato pa je podrobno navedena vrsta imen in naslovov s slovenske literarne scene tistega časa. Pesmi so opremljene s številnimi opombami, ki pa se bolj kot na slovenske realije nanašajo na splošno znane pojme in osebe (recimo Tagoreja ali Letečega Holandca), kar je v luči sicer bolj znanstvenega

pristopa presenetljivo in, sploh pri Kosovelovih avantgardnih, konstruktivističnih pesmih, tudi moteče, saj se mora bralec ukvarjati z razločevanjem med Kosovelovim likovnim in matematičnim eksperimentiranjem in opombami prevajalcev.

Izbor sam je neobremenjen s poznavanjem kanona Kosovelovih del in se kot takšen v očeh slovenskega bralca zdi bolj subjektiven kot reprezentativen. V njem se niso znašle nekatere najbolj znane antologijske pesmi, kot so *Sferično zrcalo*, *Mrtvi človek*, *Kalejdoskop*, *Ekstaza smrti* ali *Pesem št. X*, vseeno pa vsebuje kar nekaj osrednjih pesmi, kot so *Ej, hej* (*Ει, εσεις* [prevedeno kot *Hej, vi!*]), *Rdeča raketa* (*Η κόκκινη ρουκέτα*) ali različni konsi. V njem ne zasledimo likovnih pesmi ali kolažev, kar pa – ne glede na subjektivnost izbora – ni v prid zbirki, v kateri je teoretsko tako močno izpostavljena iščoča in eksperimentalna narava Kosovelove poetike in ki je navsezadnje orientirana predvsem na njegovo konstruktivistično fazo.

Ob branju *Konsa in drugih pesmi* sem dobila vtis, da v knjigi pride do izraza predvsem Kosovel kot socialistični in politični vizionar, kar je seveda povezano z njegovim obratom k ideologiji in želji, da bi po umetnosti vplival na družbo in svet. Verjetno ta vtis pogloblja še dejstvo, da je večina pesmi iz zbirke *Integrali '26*, ki je po svoji naravi angažirana. Presenetilo pa me je, da se Kosovelove pesmi v tem prevodu berejo precej bolj prozaično od izvirnika. Deloma k temu prispeva popolna odsotnost rim, asonanc in verznega ritma v prevo-

dih na mestih, kjer jih izvirnik izpričuje. Opuščanje teh zvočnih sredstev se mi zdi glede na oddaljenost obeh jezikov opravičljiv postopek, čeprav bi bilo obenem zaželeno, da bi bila ta značilnost prevoda omenjena v spremnem zapisu. Bolj zavajajoče pa je normaliziranje, glajenje bolj ne-navadnih mest in formulacij pesmi, kakršno zasledimo pri obeh prevajalcih. Pesmi so v izrazju mestoma zbirokratizirane, podobje ublaženo, približano vsakdanji rabi, spet drugje razširjeno v parafrazo, kar pesmi naredi manj zgoščene in bolj gostobesedne, miselni preskoki pa so pogosto razloženi z dopisanim tekstom. Ponovitve verzov ali izrazov, ki ustvarjajo ritmično podobo pesmi, so včasih preprosto odpravljene, drugje pa spet dodane (v neskladju z izvirnikom). Prihaja do zamenjav jezikovnega registra.

Za primer lahko vzamemo pesem *Kons* (ΚΟΝΣ, str. 65, prev. M. P.), kjer prevajalec verze »Civilizacija je brez srca. / **Srce je brez civilizacije.** (...) *Gospod profesor,* / *razumete življenje?*« prevede z: »Ο πολιτισμός δεν ξέρει από καρδιά. / Και αντιστρόφως. [Civilizacija ne pozna srca. / **In obratno.**] (...) Κύριε καθηγητά, / αντιλαμβάνεστε την έννοια »ζωή«; [Gospod profesor, / razumete pojem »življenje«?].« Kot še izrazitejši in naravnost šokanten primer naj navedemo pesem *Rdeča raketa* (Η κόκκινη Ρουκέτα, str. 92, prev. M. P.) in sicer verze: »**Joj, jaz v rdeči obleki!** / *Joj, jaz s srcem rdečim!* / *Joj, jaz z rdečo krvjo!* / Neutruden **bežim,** *ka-kor* / **da sam moram v izpolnjenje.**« Ti se v prevodu glasijo: »Δείτε με:

λάμπω κατακκόκινος! Δείτε με: έχω κόκκινη καρδιά! / Δείτε με: έχω κόκκινο αίμα! / Απτόητος διασχιζώ τον ορίζοντα· έτσι μου ορίστηκε να δώσω τέλος στην ζωή μου. [**Poglejte me: žarim ves rdeč!** / *Poglejte me: rdeče srce imam!* / *Poglejte me: rdečo kri imam!* / Neutrudno **prečkam obzorje; usojeno mi je bilo, da tako končam svoje življenje.**«.] Zadnji navedeni verz je obenem primer napačnega razumevanja.

Primer zamenjave sinestetične podobe z vsakdanjim opisom vidimo v naslovu pesmi *Svetli akordi klavirja*, ki jo je L. Ikonomu v grščino prepesnila kot *Svetle tipke [πλήκτρα] klavirja* (str. 60). Še en primer podobnega poenostavljanja oz. razlaganja »kaj je pesnik s tem mislil«, povezanega z nerazumevanjem – pri čemer razlaga ne le zmanjša intenzivnost in pesniškost izraza, temveč tudi zaide v napačno interpretacijo – zasledimo v pesmi *Jesensko tiho* (v prevodu L. Ikonomu *Γαλήνια φθινοπωριάζει* [Spokojno se jeseni], str. 37): »Jesensko tiho je v meni / in zunaj. Lepo, / **kamor pomislim.** /«, v grščini: »Γαλήνια φθινοπωριάζει μέσα μου / και γύρω: όμορφα / – απ' όσο θυμάμαι την όμορφιά.« . [Spokojno se jeseni v meni / in zunaj: *lepo* – / **kolikor se še spomnim lepote.**«.] Ista pesem se nadaljuje s primerom popolnega nerazumevanja na ravni jezika: »**Ogromno delo me čaka.** / *Ni to veselo?*« »Μια καλή δουλειά με περιμένει. / Ευχάριστο – δεν είναι;« [**Čaka me dobra služba.** / *Veselo – mar ne?*«.]

Tako pridemo do druge kategorije napak, ki niti ni več plod estetskih nazorov prevajalcev, temveč gre

za povsem banalno nerazumevanje teksta. Napak tega tipa žal kar mrgoli, zato navajam samo nekaj primerov: »Hudič, **bi rekel človek**. / In naročil še četrť litra vina. / (...) **Edino ena mi je draga**, / **Rekviem, ki ga še ni nihče / načel**.« (pesem *Hudič, bi rekel*) – »Δε πα' στο διάλολο, φώναξε κάποιος, / και παρήγγειλε άλλη μια καράφα κρασί. (...) Αυτό κάθομαι εδώ και τραγουδώ, αγαπημένε: / ένα ρέκ-βιεμ ανέστιο, / δίχως θυμό.« [»Naj gre k vragu, **je nekdo zaklical**, / in naročil še en vrček vina. (...) Zdaj sedim in **prepevam, dragi**: / rekviem **brez domovine**, / **brez jeze**] (str. 89, prev. M. P.). V pesmi se je znašel dodaten verz neznanega izvora (»brez jeze«), in žal to ni edini primer dopisovanja vrstic. Nanj občasno naletimo pri obeh prevajalcih. Vredno je omeniti, da je obravnavana pesem v originalu sestavljena iz treh kitic, medtem ko se je v prevodu kitična delitev izgubila; verjetno ne gre za prevajalsko odločitev, temveč za uredniško površnost. Nekoliko naključnih prevedkov v knjigi kar mrgoli, naj navedemo še »Κάνει μια ειρωνική γκριμάτσα.« [Ironično se nakremži.] namesto »Drzne opazke.« v pesmi *Prostor št. 461* (Θέση NO 461, str. 69, prev. L. I.), »Θρηνεί για το χρυσό βιολί της!« [Objokuje svojo zlato violino!] namesto »Cvili s svojo zlato violino!« v pesmi *Moj črni tintnik* (*Το μαύρο μου μελανοδοχείο*, str. 51, prev. L. I.) ter »Φρικτός αγώνας οδυνηρός. / Σβήνει, αδειάζει η ψυχή.« [Strašna borba; boleča. / Ugaša, prazni se duša.] namesto »Izmučena borba. / Evakuacija duš.« (Kons, str. 65, prev. M. P.). Ob koncu velja opozoriti še na zamenja-

vo besede »burja« z »bršljanom«, do katere dvakrat pride v pesmi *Kraška vas* (Χωριό στο Κάρστ, str. 93, prev. M. P.). Morda gre za lapsus, morda spet za željo po razlaganju pesnika, saj se verz v originalu glasi »burja prepleza / zidovje (...)«, kar se je prevajalcu očitno zdelo nesmiselno. Takšnih primerov je še veliko, posebej izstopajoča pa je v kontekstu zbirke, v kateri je Kosovel predstavljen kot politični pesnik, napaka v prevodu verzov »SHS menja vlado. / Dosti vlad je že menjala.« v pesmi *Kons: 4* (KONΣ: 4, str. 68, prev. M. P.). Verza se v grščini glasita: »Οι κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες αλλάζουν το σύστημα διακυβέρνησης. / Ήδη τις χρησιμοποιούν τα καθεστώτα.«, kar pomeni kratkomalo: »Družbene in humanistične vede menjavajo vladni sistem. / Oblasti jih že uporabljajo«. Do tega nenavadnega prevoda je prišlo verjetno pod vplivom angleščine. (Je prevajalec SHS razvezal kot *social and humanistic studies*?) Torej prevajalec, čeprav Kosovela bere kot angažiranega pesnika, ne raziše družbenopolitičnih realij njegovega časa in geografskega prostora in posledično ne prepozna okrajšave za kraljevino SHS (državo, ki se leta 1929 preimenuje v kraljevino Jugoslavijo). Na drugem mestu iste pesmi povsem izkrivi pomen verzov. V vrsticah »Veliki ljudje živijo / po svoje duše zakonih. / Majhni po paragrafih.« je našel direktno socialistično sporočilo (ki mu je očitno bližje od novoromantične vznesenosti) in jih zato prevedel na sledeči način: »Οι πλούσιοι χαίρονται την ζωή / κατά το γράμμα του Νόμου. / Οι φτωχοί

κατά τις παραγράφους». [Bogataši se veselijo življenja / po črki Zakona. / Reveži po paragrafih.] Podobno interpretacijo vnese tudi v pesem *Kaj se vznemirjate*, v prevodu *Γιατί να θυμώσω* [Zakaj bi se jezil?], na str. 77, kjer verz »Fantje, fantje, le korajžo!« prevede z »Κουράγιο, σύντροφοι, κουράγιο!« – torej: »Le pogumno, tovariši, le pogumno!«

Tretja kategorija prevodnih odstopanj so samovoljni posegi prevajalcev, po njih pa izstopajo predvsem prevodi M. Papandonopulosa. Slednji si denimo dovoli spremeniti verz, ki ga Kosovel ponovi dobesedno – in potem, obratno, ponoviti verz, ki se je pojavil višje v pesmi, čeprav ga Kosovel spremeni. Primer se najde v pesmi *Destrukcija* (Καταστροφή, str. 81). Prvi verz pesmi, »O laž, laž, evropska laž!«, dovolj primerno prevede s »Ψέματα, ψέματα η

Ευρώπη, ψέματα!« [Laž, laž je Evropa, laž!], nakar pa predzadnji verz, ki se pri Kosovelu glasi »a Evropa laže«, spet prevede enako. Podobnih posegov ter dodajanja in odvzemanja pridevnikov, celo dodajanja krajših vrstic, je v tem prevodu preveč, da bi jih lahko v celoti naštevali. Zaradi nerazumevanja in »lepšanja« originala mestoma beremo povsem spremenjene verze.

Težko bi za to krivili zgolj drugačen koncept oziroma tradicijo prevajanja. Verjetno je staromodnejše pojmovanje pesništva, podkrepljeno z neznanjem jezika, vzrok za probleme, ki jih imata oba prevajalca z dadaističnimi in likovno-zvočnimi elementi. Tako je v *Mojem črnem tintniku* L. Ikonomu znane verze »Da, da, da. / A A A / A A A« prevedla kot »Ναι, ναι, ναι. / ΝΙΑΑΑΡ / ΝΙΑΑΑΡ« [Da, da, da. / MIJAAV / MIJAAV],

SIVO

Sivo od ulic,
sivo od kamna
je moje srce.
**MRTVI KORAKI JETNIKOV
BIJEJO VANJ.**
Želiš biti srečen?
Ne želi si sreče.

**D I N A M I Z E M .
AKTIVNOST
B A L K A N B**

A

B

α ^ε καταρτισμένη βιοτική
^β βρεζερφίνι prostor, depressionia
^γ gospodárska, političke itd.
*** Temelji bodočnosti

AA' = depressionia
BB' = abdikia
≡ realno delo

Fernando, strah Asturije

ΓΚΡΙΖΟ

Γκριζό τον θρόνον,
γκριζό της πέτρας
το χρώμα της καρδιάς μου.

**ΒΗΜΑΤΑ ΝΕΚΡΑ ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΩΝ
ΑΚΟΥΤΟΝΤΑΙ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ
ΘΕΣ ΝΑ ΕΙΣΑΙ Ο ΤΥΧΕΡΟΣ;
ΜΗΝ ΤΟ ΕΥΧΕΣΑΙ ΤΟΤΕ.**

Δ Υ Ν Α Μ Ι Σ Μ Ο Σ

AKTIBIEMOS
B
BAALKANIA

A A' ¹ Έξαρση(σμού) της ζωής
² Ασφυκτικός ο χώρος, οικονομική
καταδυνάστευση, πολιτική κ.λπ.
³ Θιμέλαι του μέλλοντος

B B'

AA' = Καταπίση
BB' = Δράση
≡ αληθινή εργασία

Φερδινάνδε, γράψε και τρέψε της Ασταύρας¹³

(Μτφρ.: Μ.Π.)

13. Εισαγωγή της βορειοδυτικής Ισπανίας.

45

[83]

M. Papandonopulos pa sloviti »I. A.« v pesmi *Kons*: 5 prevede kot »BEBA-IO.« [GOTOVO.]. Dodaten problem je pogosto rušenje kitičnih mej, ki v pesmi *Γενεαλογία* (*Rodovnik*) v prevodu L. Ikonomu (str. 38) povsem razveljavi strukturo in sporočilo pesmi. Verjetno lahko to pripišemo poveršnosti in ne zavestni odločitvi. Naj navedemo posebej kritična primera malomarnega obravnavanja pesmi: pri pesmi *Skozi bela vrata* / *Από την άσπρη πόρτα* (str. 58, prev. L. I.) je bilo – brez opozorila – prevedenih samo 8 vrstic prve kitice, pesmi manjka še 5 vrstic prve kitice in cela druga, skupno 21 verzov! Naravnost tragičen primer pa je edina likovna pesem iz Kosovelovega opusa, ki sem jo zasledila v tej zbirki. Gre za pesem *Sivo*, v prevodu M. Papandonopulosa *Γκριζο*, ki je od izvirne likovne pesmi ohranila samo besedilni del, grafični element je opuščен, pripisi h grafični shemi pa so ostali pod tekstom, kot da bi bili verzi.

Ob vsem povedanem se upravičeno zastavlja vprašanje o pozitivnih in negativnih platih takšne izdaje. Knjiga grškim bralcem omogoča stik s slovenski pesnikom in novo bralsko izkušnjo, na teoretični ravni pesnika tudi temeljito predstavi in širi glas o njem med bralci, ki sicer zanj sploh ne bi slišali. Zelo verjetno je, da bo Kosovel zaradi revolucionarnosti svojega sporočila, umeščenega v razmere predvojne buržoazne Evrope, zbudil zanimanje med bralci te zbirke. Nedvomno gre za izdelek entuziazma, tako majhne atenske založbe kot prevajalcev, predvsem Mihalisa Papandonopulosa, ki je Kosovelove

pesmi objavljajal na internetnih straneh vsaj že od leta 2008, 2013 pa je pri isti založbi izdal istoimenski manjši izbor v e-knjigi. Vseeno bi bilo za prihodnje objave želeti, da bi bili prevodi bolj premišljeni in skrbneje pregledani, morda tudi v sodelovanju s slovensko stroko.

Lara Unuk

Izvečki / Abstracts

Mateja Počkaj

KODNO PREKLAPLJANJE V CICERONOVIH PISMIH ATIKU

Članek osvetljuje pojav kodnega preklapljanja v latinščini, pri čemer se osredotoča na Ciceronova pisma Atiku. Zmotno je prepričanje, da je dvojezičnost moderen pojav, saj je že v antiki izpričana v številnih literarnih in neliterarnih dokumentih. Dokaz, da sta bili grščina in latinščina kot najbolj razširjena in izpričana jezika v tedaj poznanem svetu v nenehnem stiku, so številni pisni viri, ki odražajo položaj, pomen in prestižnost enega in drugega jezika v različnih slojih antičnih družb. Zanimiv primer izposojanja je kodno preklapljanje, katerega najbolj znani primer je Ciceronova literarna zapuščina (zlasti njegov korpus zasebnih pisem). Pri njem je grščina jezik intimnosti, znak intimnega odnosa s sogovorcem (najpogosteje je to Ciceronov prijatelj Atik), dokaz kulturne superiornosti in izobraženosti, hkrati pa način ohranjanja distance do izrečenih trditev. Članek z vidika modernega razumevanja dvojezičnosti in kodnega preklapljanja pojasnjuje omenjene pojave v izbranih Ciceronovih pismih.

Code Switching in Cicero's Letters to Atticus

The paper explores the phenomenon of code switching in Latin, focusing on Cicero's letters to Atticus. Far from being a recent development, bilingualism is attested by many literary or non-literary documents dating back to classical antiquity. The proof of the continuous contacts between Greek and Latin, as the most widespread and best documented languages in the then-known world, is a number of written sources providing information on the position, importance, and prestige of each language across the various social strata of classical society. An interesting case of borrowing between the two languages is code switching, best exemplified by Cicero's literary heritage, in particular the corpus of his private correspondence. For Cicero, Greek is a sign of intimacy with his correspondent (most frequently his friend Atticus), proof of his own cultural superiority and education, as well as a means of distancing himself from his statements. Bilingualism and code switching in Cicero's select letters are discussed from the modern perspective on these phenomena.

Jadranka Cergol

ETRUŠČANI IN TROJANCI V VERGILIJEVI
ENEIDI: UTEMELJITELJI NOVIH CIVILIZACIJSKIH
 VREDNOT RIMSKEGA IMPERIJA

Članek predstavi nekaj novih razmislekov o vlogi Etruščanov in Trojancev v dramaturgiji Vergilijeve *Eneide*, pri tem pa opredeli nekatere civilizacijske vrednote, skupne obema ljudstvom, ki v kontekstu Avgustovega političnega programa in Vergilijevega literarnega koncepta postaneta temelja nastajajočemu rimskemu imperiju. V ospredju je teza, da je Vergilij v konceptu in strukturi *Eneide* postavil na vzporedni tirnici zgodovinsko usodo Etruščanov in mitološko zgodbo Trojancev: obe ljudstvi sta namreč nositelja novih civilizacijskih vrednot, ki se kažejo v vojaški *fortitudo*, v monarhični ureditvi imperija ter v verski *pietas*.

Etruscans and Trojans in Virgil's Aeneid: Founders of New Civilisational Values of the Roman Empire

The paper presents fresh reflections on the role played by Etruscans and Trojans in the dramaturgy of Virgil's *Aeneid*, seeking to define the civilisational values common to the two peoples – the peoples that were to form the foundations of a nascent Roman Empire both in Augustus' political programme and in Virgil's literary concept. Foregrounded is the thesis that Virgil's conception and structure of the *Aeneid* juxtapose the historical fate of the Etruscans with the myth of the Trojans: both peoples are the bearers of new civilisational values, which are manifested in military *fortitudo*, in the monarchic constitution of the empire, and in religious *pietas*.

Milan Lovenjak

RIMSKI TRIBUN COLA DI RIENZO (1347),
*RES GESTAE DIVI AUGUSTI IN LEX DE IMPERIO
 VESPASIANI*

Po zaslugi fragmentarno ohranjene *Kronike* neznanega avtorja v romanskem dialektu, v kateri je popisana zgodovina Rima med letoma 1325 in 1360, obsežne korespondence z domačimi in tujimi vladarji, plemiči, cerkvenimi dostojanstveniki in izobraženci (med drugim posebej s Petrarko) in različnih virov dokumentarne narave lahko precej podrobno sledimo življenjski poti Cole di Rienzo (1313–1354). Ta v klasični književnosti izobraženi papežev notar, izjemen govornik, prepisovalec in prevajalec antičnih rimskih napisov je s skupino somišljenikov maja leta 1347 v Rimu zrušil režim baronov, prevzel naziv rimskega tribuna in zavladal s ciljem ponovne združitve Italije

pod skupnim cesarjem, pri čemer se je zgledoval po prvem rimskem cesarju Avgustu. Po vrsti več ali manj uspešnih ukrepov, javnih manifestacij in diplomatskih aktivnosti se je po spopadu z baronsko vojsko še pred koncem leta moral umakniti. Po nekajletnem izgnanstvu se je ponovno zmagovito vrnil sredi leta 1354 in prevzel oblast, a že po nekaj tednih tiranije in samovoljnih ukrepov tragično končal zaradi besa razjarjene množice. Kasneje se je o njem spletel mit, deležen številnih literarnih, glasbenih in dramskih obdelav. Članek obravnava (poleg navedenega) tudi dva dokumenta iz antike, ključna za nastanek principata (slednjega je želel obnoviti Cola), to je Avgustovo poročilo o njegovih dejanjih (*Res gestae divi Augusti*), ki ga omenja Svetonij in ki ga poznamo po zaslugi treh epigrafsko izričanih prepisov iz Male Azije, in bronasto ploščo z zakonom o podelitvi vladarskih pooblastil cesarju Vespazijanu, t. i. *Lex de imperio Vespasiani*. Slednjo je Cola uporabil v propagandne namene v času priprav na prevzem oblasti, zaradi neskladij med ohranjenimi deli zakona na plošči – od celotnega zakona manjka vsaj še ena (začetna) plošča – in poročilom o Colovi razlagi napisa v Kroniki anonimnega pisca, pa odpira vrsto vprašanj, na katera ni mogoče podati povsem dokončnega odgovora.

Roman Tribune Cola di Rienzo (1347), Res Gestae Divi Augusti and Lex de Imperio Vespasiani

The anonymous and fragmentarily preserved Romance-dialect *Chronicle* describing the history of Rome in 1325–1360, the extensive correspondence between Cola di Rienzo (1313–1354) and rulers, nobles, Church dignitaries, and intellectuals (especially Petrarch) in Italy and abroad, as well as various documentary sources allow us to trace Rienzo's career in considerable detail. A papal notary, a scholar in Classical literature, an exceptional orator and a copyist and translator of Ancient Roman inscriptions, Rienzo, aided by a group of followers, overthrew the baron rule in Rome in May 1347, assumed the title of 'Roman Tribune' and seized power with the aim of reuniting Italy under a common emperor, a concept modelled on the first Roman emperor, Augustus. After undertaking a number of more or less successful measures, public manifestations and diplomatic activities, he was forced to retreat by a clash with the barons' army even before the end of the year. After years of exile, he returned triumphant in the middle of 1354 to seize power, but the first few weeks of tyranny and arbitrary measures led to his tragic demise at the hands of an infuriated mob. Later he grew into the subject of myth, portrayed in numerous literary, musical, and dramatic adaptations. The present paper examines two ancient documents crucial to the formation of the principate (the renewal of which was Cola's objective), i.e. Augustus' account of his own deeds (*Res gestae divi Augusti*), which is mentioned by Suetonius and known from three epigraphically attested copies from Asia Minor, and a bronze plaque

bearing a law on the conferment of powers on Emperor Vespasian, the so-called *Lex de imperio Vespasiani*. The plaque was used as propaganda by Cola during his preparations for the coup. The inconsistencies between the parts of the law preserved on the plaque (it must have been preceded by at least one other plaque) and the account of Cola's interpretation as given in the anonymous *Chronicle* raise a number of questions, which resist definitive answers.

Kajetan Škraban

SPOL, ŽANR IN NASLEDSTVO: RECEPCIJA STACIJEVE AHILEIDE V BAROČNI OPERI

Prispevek je posvečen recepciji *Ahileide*, epskega fragmenta flavijskega pesnika Stacija, v baročni operi. Že v Stacijevem delu se na specifičen način povežejo problematike spola, nasledstva in žanra, in to je tudi razlog, da si *Ahileida* zasluži pomembno mesto v preučevanju operne recepcije antike: vsi naštetih elementi (spol, nasledstvo, zvrstna določitev, pa tudi preoblačenje itd.) namreč predstavljajo tudi pomembne notranje momente samoutemeljitve opere kot umetniške zvrsti, zato lahko nekatera operna dela, ki se ozirajo po Staciju, zaradi njihovega zgodovinskega vpliva razumemo kot pomembne, domala konstitutivne elemente te umetnosti.

Gender, Genre, and Succession: Reception of Statius' Achilleid in Baroque Opera

The paper examines the reception of the *Achilleid*, an epic fragment by the Flavian poet Statius, in the Baroque opera. The *Achilleid* weaves unique connections among the issues of gender, succession, and genre, and as such merits an important place in studying the operatic reception of antiquity. The elements mentioned above (gender, succession, genre, as well as transvestism etc.) have been significant in establishing the opera as an art form; indeed, in the light of their historical influence some of the operatic works inspired by Statius may be perceived as major, well-nigh constitutive building blocks of the operatic art.

Anja Dular

ANTIČNI AVTORJI NA KNJIŽNIH POLICAH KRAJNSKIH PLEMIČEV

Dela antičnih avtorjev so predstavljala pomemben delež v nekdanjih plemiških knjižnicah na Slovenskem. Izbori avtorjev so sicer raznoliki, vendar so prav vsi brali Ciceronova dela, ob njih pa Horacija, Ovidija in Homerja. Knjige so bile v originalnih jezikih ali v prevodih v nemščino oziroma v francoščino.

Vsem publikacijam so bili dodani komentarji, uvodna poglavja z življenjepisi avtorjev, pogosto tudi slovarji in slovnične vaje. V 19. stoletju so ti dodatki precej krajši kot v starejših izdajah. Vsi lastniki knjižnic so ohranili v svojih bibliotekah tudi učbenike za klasične jezike.

Classical Authors on the Bookshelves of Carniolan Nobility

Works by classical authors had a significant share in the aristocratic libraries of the Slovenian lands. While the selection of authors varied, there were some mainstays: Cicero, Horace, Ovid, Homer. The language of the books was either original or a German or French translation. All publications were furnished with commentaries and introductory chapters containing the authors' biographies, often even with glossaries and grammar exercises. These additions, however, were considerably reduced in the 19th century. All library owners preserved classical language textbooks as well.

David Movrin

UREJANJE OVIDIJEVIH *METAMORFOZ* V PREVODU
DR. JOŽA LAVRENČIČA: NOVO GRADIVO

Urejanje slovenskega prevoda Ovidijevih *Metamorfoz*, ki ga je v neobjavljenem rokopisu zapustil prevajalec Joža Lovrenčič (1890–1952), je pripeljalo do odkritja dveh pesniških zbirk, ki sta po njegovi smrti ostali neobjavljeni v družinskem arhivu. Prva ima naslov zbirka »Nič Niče / v žalostnih pesmih z veselim poudarkom / ki jih je pel sam o sebi v tretji osebi / za zabavo in kratek čas / ko je hodil peš na Parnas« in letnico 1949. Druga je iz leta 1950 in ima naslov »Brat Honorat: kronika«. Gre za upesnjeno zgodbo iz ljudskega izročila, ki jo je Lovrenčič slišal v ječi avgusta 1945, zasnovano v desetih poglavjih. Obe zbirki raziskujeta položaj notranjega izganca.

Editing the Translation of Ovid's Metamorphoses by Dr Joža Lovrenčič: New Evidence

Editing the Slovenian translation of Ovid's *Metamorphoses* by Joža Lovrenčič (1890–1952), left as an unpublished manuscript, has led to the discovery of two original poetry collections by Lovrenčič, which had remained unpublished in the family archives after his death. The first collection, written in 1949, is titled *No-one Nothing / in sad songs with a joyful accent / which he was singing about himself in third person / for fun and entertainment / when he went to Parnassus on foot*. The other, *Brother Honoratus: A Chronicle* (1950), is a poetic rendering of a folk story heard by Lovrenčič in prison in August 1945, written in ten chapters. Both collections explore the position of inner exile.

